

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Farkas Katalin

Magyar függetlenségi törekvések 1859-1867: a Csáky–Komáromy-féle
szervezkedés

Történelemtudományok Doktori Iskola, vezető: Prof. Dr. Gergely Jenő egyetemi tanár

Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Doktori Program, vezető: Prof. Dr. Gergely Jenő
egyetemi tanár

A bizottság tagjai: Prof. Dr. Gergely András egyetemi tanár (elnök), Dr. Deák Ágnes
egyetemi docens (opponens), Dr. Dobszay Tamás egyetemi adjunktus (opponens), Dr.

Szász Zoltán kandidátus (tag), Dr. Csapó Csaba egyetemi adjunktus (titkár)

Témavezető: Dr. Pajkossy Gábor habilitált egyetemi docens

Budapest, 2006.

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	4
I. A CSÁKY–KOMÁROMY-FÉLE SZERVEZKEDÉS ELŐFELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA: A MAGYAR NEMZETI IGAZGATÓSÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ELLENZÉK (1859–1862)	11
1. Kapcsolatfelvétel a magyar emigráció vezetői, valamint a párizsi és a torinói udvar között	11
2. A pesti központi bizottmány és az emigráció vezetői (1859–1861).....	12
3. A hadseregszervezés kérdése és a honvédegyetek	20
4. Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről	24
5. A szélsőbal viszonya a határozati többséghez és Kossuthhoz.....	34
6. A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859– 1862).....	40
II. CSÁKY ÉS KOMÁROMY EMIGRÁCIÓS TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETEI. KOSSUTH ELSZIGETELŐDÉSE (1862–1864).....	48
1. A határozatiak 1862-ben.....	48
2. Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban	53
3. A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán.....	62
4. Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés	68
5. Klapka megállapodása az olasz kormánnyal és a Csáky–Komáromy-féle comitéval 1863 őszén	76
6. A magyar emigránsok és az olasz kormány 1863/64 fordulóján.....	79
7. A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés	87
8. A szervezkedés lelepleződése és a megtorlás.....	96
III. CSÁKY ÉS KOMÁROMY HELYZETE AZ EMIGRÁCIÓBAN ÉS MEGEGYEZÉSI KÍSÉRLETEIK AZ OLASZ KORMÁNNYAL (1864–1865).....	101
1. Az európai hatalmi helyzet 1864-ben.....	101
2. A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés lelepleződését követő hónapok Magyarországon és az emigrációban.....	104
3. Klapka és az al-dunai felkelés szervezése 1864 nyarán	110
4. Tárgyalások a Csáky–Komáromy-féle comité és az olasz kormány között 1864 nyarán	117
5. Az olasz politikai élet változásainak hatása a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés lehetőségeire 1864 őszén.....	125
6. Új remények 1864/65 fordulóján.....	128
7. Az olasz diplomácia értesülései osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokról 1865-ben	135
8. Csáky és Komáromy kiútkeresései 1865-ben.....	139
IV. A CSÁKY–KOMÁROMY-FÉLE SZERVEZKEDÉS AZ 1866. ÉVI HÁBORÚ IDEJÉN ÉS KOSSUTH VÁDJAI (1866–1867)	145
1. Készülődés a háborúra: a porosz–olasz szövetség és nemzetközi háttére.....	145

2. A magyar politikai emigráció a háború előestéjén	148
3. A déli hadszíntér. Kossuth tárgyalásai az olasz kormánnyal.....	157
4. Az északi hadszíntér. Csáky, Komáromy és Klapka Poroszországban.....	162
5. Szervezkedés a Balkánon	168
6. Magyarország az 1866. évi háború idején.....	174
7. Irányi poroszországi megbízatása és Csákyék megegyezési kísérlete az olasz kormánnyal	182
8. Csáky és Komáromy tevékenységének visszhangjai az emigrációban a háborút követő hónapokban. A porosz kormánytól kapott pénz sorsa.....	190
ÖSSZEGZÉS.....	201
RÖVIDÍTÉS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK.....	203

BEVEZETÉS

1898-ban és 1900-ban Kossuth Ferenc gondozásában megjelentek Kossuth Lajos „*Iratáinak*” VI. és VII. kötetei, amelyek tartalmazták az 1866. évi porosz–olasz–osztrák háborúra vonatkozó dokumentumokat. A kiegyezés megakadályozását célzó függetlenségi törekvések történetének utolsó nagy fejezetét alkotó események bemutatása során Kossuth Lajos szokatlanul erős indulattal és keserőséggel bírálta két határozati párti, majd 1862-től az emigráció tagjává váló politikust, Komáromy Györgyöt és Csáky Tivadar grófot. Azzal vádolta őket, hogy a vele kötött megállapodás ellenére az 1866. évi háború idején az ő tudta és bejegyzése nélkül tárgyaltak Berlinben a porosz kormánnyal, írott szerződés és az esetleges magyar szabadságharc magára maradását kizáró biztosítékok nélkül vállalták a Klapka-légió beküldését Magyarországra, a hazában ígéretük ellenére nem robbantottak ki felkelést, nem is állt mögöttük szervezett csoport, a porosz kormánytól kapott pénz nagy részét pedig elsikkasztották. Kossuth kitért arra is, hogy működésüknek a korábbi évekre visszanyúló előzményei vannak.

Az 1980-as évekig egyetlen olyan történész munkája sem született, amely részletes vizsgálatnak vetette volna alá a Kossuth által felvázolt „Csáky–Komáromy-féle üzelmeket” és azok hátterét. A Kossuth életével vagy a Kossuth-emigráció történetével foglalkozó kutatók közül azok, akik egyáltalán említést tettek Csákyról és Komáromyról (Szekfű Gyula, Lukács Lajos 1955-ben, Koltay-Kastner Jenő, Kovács Endre, Szabad György), többnyire csak Kossuth „*Iratáit*” használták forrásul. Az 1950-es évek végén Szabad György és Lukács Lajos között Kossuth emigrációs tevékenységének megítéléséről kibontakozó vita azonban arra ösztönözte Lukácsot, hogy kutatásai során nagyobb figyelmet szenteljen a Csáky–Komáromy-féle szervezkedésnek. Ennek eredményeképpen az 1984-ben megjelentetett „*Magyar politikai emigráció 1849-1867*” című művében arra a következtetésre jutott, hogy a két határozati politikus külföldi tevékenysége 1863 és 1866 között reális alternatívát jelentett a függetlenségi törekvések terén a vezető szerepéhez féltékenyen ragaszkodó, de a magyarországi politikai viszonyokat szerinte egyre kevésbé ismerő Kossuth elképzeléseivel szemben. Lukács, Teleki László politikai örökösének, és a Kossuthtal együttműködni nem kívánó „nemesi-liberális ellenzék” nagy távlatokban gondolkodó, jó fellépésű külföldi képviselőjének nevezte Csákyt.

Lukács érvelésén erősen érezhető az a szándék, hogy megcáfolja Szabadnak az 1977-ben megjelent Kossuth-életrajzában, Kossuth emigrációs szerepéről alkotott, szerinte túlságosan kedvező véleményét. Csáky, Komáromy és a velük együttműködő Klapka tevékenységének akkora jelentőséget tulajdonított, hogy megkérdőjelezte Kossuth vezető helyét az emigrációban. A Csáky–Komáromy-féle szervezkedés jelentősége nem vitatható, Lukács azonban Kossuth háttérbe szorítására irányuló törekvése miatt feltáratlanul hagyja a szervezkedés számos fontos részletét és mozgatórugóját. Csákynek és Komáromynak, két – mint látni fogjuk –, kevéssé jelentős politikusnak egy időre valóban sikerült kizárnia Kossuthot az olasz, majd a porosz kormánnyal való kapcsolattartásból, és elhitetnie e kormányokkal, hogy a hazában olyan erők állnak mögöttük, amelyek képesek az újabb magyar szabadságharc kirobbantására. Szervezkedésüknek és átmeneti sikereik magyarázatának a korábbiaknál szélesebb körű vizsgálata ezért egyfajta „láttelepet” ad a magyarországi politikai helyzetről, valamint az emigráció belső viszonyairól és mozgásteréről egy olyan időszakban, amely később sorsdöntőnek bizonyult Magyarországnak és a Habsburg Birodalom jövője szempontjából.

Lukács, mivel az emigráció története szempontjából fontos eseményeket kívánta bemutatni említett művében, a hangsúlyt Csáky és Komáromy 1863 és 1866 közötti, a külföldi kormányokkal és más emigránsokkal kiépített kapcsolatainak vizsgálatára helyezte. Ez az időbeli és térbeli leszűkítés azonban lehetetlenné tette a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés teljes folyamatának, előzményeinek és következményeinek feltárását. Pedig a szervezkedés előtörténete 1859 elejére nyúlt vissza, arra az időszakra, amikor Magyarországon Teleki utasításainak megfelelően létrejött a későbbi határozati párt magját jelentő „hazafias cselekvési párt” vagy más néven „pesti forradalmi comité”. Jóllehet ennek az emigrációval való kapcsolattartását, illetve általában az 1860-1861-es évek történéseit Szabad a „*Forradalom és kiegyezés választóján 1860/61*” című művében részletesen ismerteti, a Komáromy és Csáky személyére összpontosító értekezés ezt újabb adalékokkal egészíti ki. A későbbi események szempontjából ugyanis igen lényeges, milyen személyes ismeretségek révén lett tagja a forradalmi szervezkedésnek Komáromy és Csáky, milyen szerepet játszottak abban, miért oszlott fel a comité 1861 márciusában, miért éppen Komáromy lett ezután a Magyar Nemzeti Igazgatóság magyarországi képviselője, milyen előzmények után és milyen körülmények közt írta meg 1861 augusztusában a hadseregszervezésről szóló jelentését és mennyi valós alapja volt ennek.

Kossuth ekkor még teljesen megbízott Komáromyban, és nem kételkedett a magyarországi hadseregszervezésről szóló jelentésében sem. Komáromy viszont, a határozati vezérkar politikai irányát követve egyre távolabb került Kossuthtól, és 1862 márciusában már közvetlenül Klapka Györggyel igyekezett kapcsolatba lépni. A szakirodalomból ismert tény, hogy Kossuth és a Tisza Kálmán vezette határozati többség között elsősorban a nemzetiségi kérdés eltérő megítélése vezetett szakításhoz. Az már kevésbé tudott, hogy ez a szakítás, és a Kossuth megkerülésére irányuló első lépések, – melyek pontos körülményeit az értekezés igyekszik tisztázni –, még a Dunai Szövetség tervének megjelenése és a Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlása előtt megtörténtek. Legalább ennyire lényeges annak feltárása, hogy az 1862-ben Genfben költöző Komáromy és Csáky miért hagyták el a hazát, és hogyan alakították ki azokat az emigrációs kapcsolataikat, amelyek később hozzásegítették őket az olasz kormánnyal való érintkezéshez.

Lukács az emigrációról szóló művében nem tárta fel és nem elemezte, milyen magyarországi háttérrel rendelkezett Csáky és Komáromy. A kérdés azonban a téma szempontjából alapvető jelentőségű, hiszen a két politikus egy magyarországi forradalmi szervezet képviselőjeként lépett fel külföldön, és elsősorban ennek hangoztatásával tudták megnyerni Klapka és az olasz kormány bizalmát. Az értekezés ezért különösen nagy figyelmet szentel annak, miként alakult Csáky és Komáromy kapcsolata egykori határozati képviselőtársaikkal 1862 után, kikkel álltak még összeköttetésben a külföldön töltött évek alatt, ezek a személyek milyen forradalmi tevékenységet végeztek, illetve mindez mennyire folyt szervezett keretek közt. Az értekezés kitér arra is, hogy hogyan alakultak 1863 és 1867 között Kossuth magyarországi kapcsolatai. Ennek tisztázása elkerülhetetlen azért, mert a két hazai csoport 1864-ben egy rövid ideig közösen tevékenykedett (az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összesküvés” idején), és azért is, mert Kossuth magyarországi összeköttetésein keresztül (Vidacs János, Szilágyi Virgil) értékes információkat szerzett a Csáky–Komáromy-féle szervezkedésről. A magyarországi szervezkedésről, a forrásanyag hiányosságai miatt, ennek ellenére sokszor csak töredékes és feltételezéseken alapuló ismeretekhez jutottunk.

Csákyval és Komáromyval kapcsolatban emigrációs körökben többször is megfogalmazódott az a vád, hogy személyes érdekeiket a haza sorsa elé helyezték. Adósságaikról és költségeikről különböző életmódjukról különböző szövegek kaptak lábra, amelyek azt sugallták, hogy valójában csak pénzt akartak kicsalni a külföldi kormányoktól.

Egyesek arra is tettek célzásokat, hogy politikai ambícióik jóval túlnőnek képességeiken és személyük valódi jelentőségén. Lukács szerint ezek a vádak többnyire Kossuth környezetéből származtak, és a volt kormányzó féltékenysége motiválta őket. Szembeállította velük azt a tényt, hogy az olasz vezetők többször is elismerően szóltak Csákyékról, és megbíztak bennük. Csáky és Komáromy tevékenységének tényleges értéke azonban csak akkor határozható meg, ha azt vesszük mércéül, hogy mennyire szolgálta a magyar függetlenség ügyét. Éppen ezért elengedhetetlen annak alapos vizsgálata, hogy hogyan alkalmazkodtak az állandóan változó nemzetközi helyzethez, mely külföldi politikusokkal álltak összeköttetésben, milyen feltételek mellett kötöttek szerződést vagy tettek ajánlatot szerződéskötésre. Minthogy az olasz kormánnyal való kapcsolatukat alapvetően befolyásolta az, hogy az olasz diplomácia milyen értesüléseket kapott a magyarországi viszonyokról, az értekezés kitér ezek megszerzésének módjára és tartalmára is.

Az értekezés nemcsak az 1866. évi háború végéig, hanem egészen 1867-ig vizsgálja a Csáky–Komáromy féle szervezkedés eseményeit, amit több tényező is indokol. Így nyomon követhető, milyen körülmények hatására és hogyan formálódott ki Kossuth elítélő véleménye Csáky és Komáromy tetteiről, mely előbb a *Negyvenkilencz* című lapban, majd az „*Iratokban*” látott napvilágot. Egyúttal feltárható az is, hogyan reagált Csáky és Komáromy ezekre a vádakra, és milyen módon számolt el az 1866. évi háború során a porosz kormánytól kapott pénzzel.

* * *

Az értekezés tárgya több ponton is illeszkedik egy-egy olyan nagyobb kérdéskörhöz, amely bőséges szakirodalommal rendelkezik. Az olaszországi magyar emigráció történetén (Koltay-Kastner Jenő, Kovács Endre, Lukács Lajos) és Kossuth életén (Hentaller Lajos, Lukács Lajos, Spira György, Szabad György) kívül részleteiben vagy egészében feldolgozásra került már Klapka (Lengyel Tamás, Borsi-Kálmán Béla), Teleki (Horváth Zoltán), Tisza Kálmán (Kozári Monika), Beniczky Lajos (Steier Lajos), Mazzini (Jászay Magda) és Garibaldi (Csorba László) élete, valamint az 1860-1861-es időszak (Szabad György). Van irodalma a nemzetiségi kérdésnek, illetve a magyarok és a szomszédos népek kapcsolatának (Kovács Endre, Spira György, Borsi-Kálmán Béla, Ress

Imre, Deák Ágnes), a kiegyezéshez vezető tárgyalásoknak, illetve kormányzati politikának (Galántai József, Hanák Péter, Somogyi Éva, Katus László, Csorba László), a szélsőbal politikájának (Szakács Margit, Szabó Csilla), a magyarországi szabadkőművességnek (Abafi Lajos, Berényi Zsuzsanna Ágnes), valamint az olaszországi és a poroszországi magyar légióknak (Lukács Lajos, Andreas Kienast) is. A nemzetközi kapcsolatokkal és hatalmi viszonyokkal főként Diószegi István foglalkozott, míg az olasz külpolitikáról elsősorban természetesen olasz szerzők (Luigi Chiala, Giuseppe Gallavresi, Basileo Cialdea, Pasquale Fornaro) művei adnak részletes tájékoztatást. A szakirodalmi hivatkozások azonban többnyire háttérül szolgálnak a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés bemutatásához, amelynek részletei a (sok esetben eddig még feltáratlan) források alapján rekonstruálhatóak.

A téma kiindulási pontját jelentő forrás Kossuthnak a *Negyvenkilencz* című lapban „*Egy fejezet a múlt háború történetéhez*” címmel 1867 januárjában megjelent cikke, valamint az „*Iratok*” VII. kötete, amely némileg módosítva tartalmazza az előbbi cikket, a volt kormányzó egy utólagos feljegyzését Csáky és Komáromy 1862 és 1866 közötti tevékenységéről, és számos, a témához tartozó levelét. Emellett Kossuth „*Iratainak*” további köteteiben (I., II., III., V., VI) is olvashatóak értékes forrásul szolgáló levelek és feljegyzések. Az *Iratok*ban megjelent levelek szövege azonban nem mindig azonos az eredetivel, ami elengedhetetlenné tette a Magyar Országos Levéltár (MOL) R szekciójában található Kossuth-gyűjtemény vizsgálatát. Ezt indokolta az is, hogy számos, a témához tartozó Kossuth-level nem jelent meg nyomtatásban. Más emigránsok (Éber, Helfy, Irányi, Klapka, Pulszky, Türr, Vukovics, továbbá természetesen Csáky és Komáromy) levelezései és iratai, amelyek ugyancsak a MOL R szekciójában találhatóak, szintén fontos csoportját jelentették az értekezésben felhasznált forrásoknak. Az emigránsok levelezésének és iratainak különleges értékét az adja, hogy sok esetben csak itt lelhetőek fel a titkos konspirációra vonatkozó utalások. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltóak Csáky egyes iratai, amelyek – bár néha csak töredékes fogalmazvány formájában –, a hazába küldött vagy onnan érkező üzeneteket és a magyarországi szervezkedésre vonatkozó feljegyzéseket tartalmaznak. A konspiráció logikája azonban az esetek többségében szóbeli közlést kívánt meg, ezek tartalmára pedig csak néhány szerencsés esetben következtethetünk a forrásokból.

A levelezések egy másik csoportja a magyar emigránsok és az olasz politikusok közötti érintkezés során keletkezett. Ezen levelek egy része szintén megtalálható a MOL R szekciójában, közülük számos nyomtatásban is megjelent Nyulásziné Straub Éva gondozásában. A MOL-ban található levelek közül néhány eredetije, illetve jelentős mennyiségű további levél az olasz külügyminisztérium levéltárában (Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico-diplomatico, Róma) olvasható. Ezek egy része szintén megjelent nyomtatásban a „*Documenti Diplomatici Italiani*” című kiadványsorozatnak a korszakra vonatkozó köteteiben. Bizonyos esetekben a magyar emigráció tagjai is az olasz külügyminisztériumon keresztül leveleztek egymással, így annak levéltárában az ő leveleik is megtalálhatóak. Ugyancsak itt lelhetőek fel az olasz diplomaták egymás közti levelei a magyar kérdéstről és a magyarországi politikai viszonyokról. A magyar emigránsok és olasz diplomaták levelei teszik elsősorban lehetővé az olasz külügyi vezetés terveinek vizsgálatát, valamint a szerződések vagy szerződéstervezetek feltételeinek és célkitűzéseinek elemzését.

A források egy teljesen más jellegű csoportját képezik a különböző hatóságok iratai. Ilyenek a Helytartótanács és a Kancellária anyagai (MOL D szekció), amelyek számos esetben rendőri jelentéseket is magukban foglalnak. Rendőri iratok találhatóak még a Hadtörténelmi Levéltár (HL) IV. fondfőcsoportjában is. Ugyanitt olvasható a Jámbor-Somogyi- és az Almásy-Nedeczky-per anyaga is. Ezek az iratok fontos részletekkel szolgálnak a forradalmi szervezkedésekre vonatkozóan, megbízhatóságuk azonban sok esetben erősen kétséges, gyakran tartalmaznak ugyanis a félelem vagy más okok által motivált túlzásokat. Az értekezés alapjául szolgáló források két kisebb, de nem elhanyagolható egységét jelentik a Szent Istvánról elnevezett szabadkőműves páholy iratai (MOL P szekció) és az 1861-ben keletkezett honvédegyleti iratok (HL VI. fondfőcsoport).

Az értekezésben vizsgált korszak bőséges forrásanyagát adják egyes szereplők (Theodor von Bernhardt, Kecskeméthy Aurél, Kossuth Lajos, Lónyay Menyhért, Madarász József, Alfonso La Marmora, Mednyánszky Cézár, Podmaniczky Frigyes, Pulszky Ferenc, Tanárky Gyula, Teleki Sándor, Várady Gábor, Veress Sándor és Vezzerle Gyula) naplói és visszaemlékezései. A naplók és visszaemlékezések a viszonylag gyakori szubjektív elemek és tévedések ellenére is kiválóan alkalmasak egy-egy, a szerző által közvetlenül átélt esemény feltárására. A kutatást segíti még a korabeli sajtó tanulmányozása is, itt viszont többnyire csak szigorúan cenzúrázott elvi álláspontok jelenhettek meg. Kivételt képeznek

ez alól a kiegyezés után született visszaemlékező írások, továbbá az országba titokban becsempészett *Negyvenkilencz* című lap cikkei.

A kutatás során igen fontos szerepet kaptak az életrajzi adatokat tartalmazó kézikönyvek (Szinnyei József, Bona Gábor, Gulyás Pál, Ruzsoly József, Pálmány Béla által írt vagy szerkesztett művek) is, mivel a függetlenségi szervezkedésekben résztvevő személyeket és a köztük lévő kapcsolódási pontokat sok esetben csak ezek segítségével lehetett azonosítani.

I. A CSAKY-KOMÁROMY-FÉLE SZERVEZKEDÉS ELŐFELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA: A MAGYAR NEMZETI IGAZGATÓSÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ELLENZÉK (1859–1862)

1. Kapcsolatfelvétel a magyar emigráció vezetői, valamint a párizsi és a torinói udvar között

III. Napóleon francia császár és Camillo Benso di Cavour gróf, a Szárd-Piemonti Királyság miniszterelnöke 1858 júliusában egy kis francia fürdővárosban, Plombières-ben titkos megállapodást kötött arról, hogy kiűzik Itáliából az osztrákokat, és egy szövetségi államot hoznak létre a félszigeten a pápa vezetése alatt. Az Ausztria elleni háború tervei között kezdettől fogva szerepelt a magyar szabadságharc újratevésének támogatása is. Cavour, párizsi olasz emigránsok közvetítésével, már márciusban Torinóba hívta a Cannes-ban tartózkodó Teleki László grófot, és ismertette vele a piemonti kormány Ausztria-ellenes elképzeléseit. Teleki azt javasolta Cavournak, hogy katonai kérdésekről Klapka György tábornokkal, a komáromi vár külföldön is híressé vált egykori védőjével tárgyaljon.¹ A piemonti miniszterelnök a plombières-i megállapodás után valóban megkereste Klapkát, akit már az 1856-ban rendezett párizsi konferencián megismert. A krími háborút lezáró párizsi konferencia a piemonti miniszterelnök javaslatára tárgyalt az olasz kérdésről is. Klapkát James Fazy, a Banque Generale de Suisse elnöke mutatta be Cavournak. A magyar tábornok a svájci bank ügynöke és Fazy jó barátja volt. Klapka először Teodoro Santa Rosa piemonti államtitkárral tárgyalt augusztusban Aux-les-Bains-ben, majd szeptemberben Cavourral Torinóban, decemberben pedig Jérôme Napoléon herceggel Párizsban. Újabb torinói és párizsi tárgyalások után 1859 januárjában sikerült megállapodnia mindkét állam vezetésével arról, hogy azok fegyveres és anyagi segítséget nyújtanak a magyar függetlenség kivívásához. Megegyezés született egy itáliai magyar légió létrehozásáról, valamint a dunai fejedelemségekkel történő kapcsolatfelvételtől is.²

Napóleon herceg a tárgyalások során azt javasolta Klapkának, hogy a szabadságharc szervezésébe Teleki mellett vonja be Kossuth Lajost is. A francia diplomácia számára nyilvánvaló volt ugyanis, hogy Magyarországon csak a volt kormányzó lehet képes jelentős tömegeket felsorakoztatni a függetlenségi eszmék mellett.

¹ HORVÁTH Z., 1964. 386, 396.

² LENGYEL T., 1936. 25-27.

Klapka azonban nem szívesen működött együtt a volt kormányzóval, nem akart bizottnmányt, és nem akarta átadni a vezetést a nála tekintélyesebb Kossuthnak. Végül a francia diplomácia nyomására mégis találkoztak 1859 januárjában Londonban, és megállapodtak, hogy a katonai szervezést Klapka, a politikait pedig Kossuth fogja irányítani.³ Májusban a bizottnmány, vagyis a Magyar Nemzeti Igazgatóság megalapítására is sor került, Kossuth, Klapka és Teleki részvételével. A Magyar Nemzeti Igazgatóság létrehozása tehát egy kompromisszum következménye volt: a kiváló külföldi kapcsolatokkal rendelkező Teleki és Klapka bevonta a szervezésbe a magyarországi közvéleményre jelentős mértékben hatni tudó, és ezért a nagyhatalmak vezetőinek szemében is tekintélyes Kossuthot, cserébe az utóbbi beleegyezett a kollektív vezetésbe.⁴

Az egymással baráti viszonyban álló Klapka és Teleki a külföldi kormányokkal folytatott tárgyalások eredményeiről szóló híreket igyekezett a hazába is eljuttatni. Az újabb szabadságharc reménye ugyanis szükségessé tette egy, az emigrációval, és az emigráción keresztül a külföldi kormányokkal kapcsolatot tartó magyarországi titkos szervezet létrehozását, amelyre nagyjából egy hónappal Klapkának a torinói és párizsi vezetéssel, illetve Kossuthtal történt megállapodása után került sor. A titkos csoport Teleki kapcsolatain keresztül szerveződött.⁵

2. A pesti központi bizottnmány és az emigráció vezetői (1859–1861)

Teleki László, aki 1848/49-ben Magyarország követeként szolgált Párizsban, a világosi fegyverletétel után számos emigránsnak segített abban, hogy otthonra, vagy legalábbis átmeneti menedékre találjon a francia fővárosban. Ennek köszönhetően, és Kossuth törökországi internálása miatt 1851-ig nemcsak a párizsi magyar emigráns egyesület elnöke, hanem a magyar emigráció vezéralakja is volt. Párizsban ekkoriban számos előkelő magyar menekült élt, többek közt Almásy Pál, Vetter Antal, Andrássy Gyula gróf, Károlyi Ede gróf, Károlyi Sándor gróf, Lónyay Menyhért és Komáromy György, akik baráti kapcsolatokat ápoltak egymással, illetve Telekivel, egyesek közülük

³ LENGYEL T., 1936. 27-28.

⁴ LUKÁCS L., 1984. 141-142.

⁵ L. „*A pesti központi bizottnmány és az emigráció vezetői (1859–1861)*” c. fejezetben

pedig szabadkőműves páholyt is alapítottak Mont Sinai néven.⁶ Pulszky Ferenc emlékirataiban így jellemezte a párizsi emigránsokat: „A párizsi menekültek kevésbé ismerték a londoni emigráció nyomorát, többnyire olyanok voltak ottan, kik otthonról kaptak, habár szűk jövedelmet. Haynau kegyetlenkedése idejében sokan jöttek ki Franciaországba, kik, amint kedvezőbb idők álltak be, visszamentek a hazába...”⁷ Teleki 1851-ben átmenetileg Genfbe költözött, az emigráns egyesület feloszlott,⁸ a párizsi magyar társaság pedig néhány éven belül valóban jelentősen megfogyatkozott: Andrassy, a Károlyiak, Lónyay és Komáromy hazatértek, míg Vetter Londonba tette át lakhelyét. Teleki szoros kapcsolatban maradt Almásyval, aki 1857 végén bizalmasan közölte vele, hogy magánéleti gondjai miatt ő is vissza akar költözni Magyarországra, így amnesztiáért folyamodott. A debreceni országgyűlés egykori alelnökének felesége egy osztrák tiszt szeretője lett, lánya is osztrák tiszttel jegyezte el magát, fia pedig belépett a császári seregbe. Az amnesztiát azonban ekkor nem, csak egy évvel később kapta meg. Valamikor 1859 januárjában vagy februárjában térhetett véglegesen haza.⁹ A vonatkozó forrásokban több jel is arra utal, hogy hazatérte után, minden bizonnyal Teleki utasítására, ő szervezte meg az úgynevezett „pesti központi bizottmányt”,¹⁰ amely az emigránsok tárgyalásainak értelmében az újabb szabadságharc előkészítését tűzte ki célul.

Klapka egy 1859. február 28-án kelt levelében arra kérte Telekit, hogy a lehető legrészletesebben ismertesse meg az emigránsok tárgyalásainak eredményeivel és a várható nemzetközi fejleményekkel a pesti bizottmány Párizsba érkező küldöttjét, Komáromy Györgyöt.¹¹ Komáromy, aki Almásynak a reformkor óta igen jó barátja volt,¹² márciusban találkozott Telekivel. Az emigrációval ekkor kapcsolatba lépő pesti bizottmány

⁶ MEDNYÁNSZKY, 1930. 92-96.; BERÉNYI, 2002. 26.; FLORIDOR, 1895. márc. 10.

⁷ PULSZKY, 1958. II. 15.

⁸ Az egyesület feloszlása Kossuth szabadulásával függött össze. A volt kormányzó ugyanis kezébe akarta venni annak irányítását, és egyúttal demokrata-republikánus színt kívánt adni neki, ez azonban erősen megosztotta a tagokat. A feloszlást megelőző vitákról l.: SZEMERE, 1999. 25. Szemere–Czetz, 1851. júl. 3.; TELEKI L., 1961. 78-81. Teleki–Vukovics, 1851. júl. 20.

⁹ MOL R 216. 1. t. Teleki–Vukovics, 1857. dec. 3., Teleki–Vukovics, 1858. jan. 29., uo. Horváth–Vukovics, 1858. dec. 11., uo. Horváth–Vukovics, 1859. jan. 20., uo. Horváth–Vukovics, 1859. márc. 16., uo. Horváth–Vukovics, 1859. márc. 18.; – vö.: SZABAD, 1967. 313.; Teleki Sándor a *Budapesti Hírlap* mellékletébe Almásy halála alkalmából írt visszaemlékezésében megemlítette, hogy Almásynak nagy lelki gyötrelmei voltak az amnesztia elfogadása után, és hazatéréséről Puky véleményét is kikérte. (TELEKI S., 1882.)

¹⁰ A két esemény közti kapcsolatot elsősorban Teleki nyilvánvaló szándékai, Almásyval való barátsága, valamint Almásynak a bizottmányban betöltött vezető szerepe támasztja alá. A feltételezést ugyanakkor megerősíti az a tény is, hogy Almásy hazatérése és a bizottmány megalakulása között igen rövid idő telt el.

¹¹ LENGYEL, 1936. 30.

¹² Teleki Sándor emlékirataiban a reformkori országgyűlések kapcsán felidéz egy történetet, amely az ő, valamint Almásy és Komáromy barátságát igazolja. (TELEKI S., 1958. 465-466.)

vagy más néven „hazafias cselekvési párt” valószínűleg néhány héttel korábban, tehát Almásy hazatérte után nem sokkal alakult meg, baráti-rokoni ismeretségek alapján. A bizottmány tagja lett Almásyn és Komáromyn kívül az egykori párizsi emigráns társaság egy harmadik alakja, Lónyay, valamint Teleki unokaöccse, Tisza Kálmán, továbbá Komáromy fiatal barátja és rokona, a császári seregből másfél évvel korábban kilépett Csáky Tivadar gróf is. A katonai szervezést kezdetben két tekintélyes egykori honvédtiszt, Beniczky Lajos ezredes¹³ és Maróthy János huszárörnagyt¹⁴ irányította.¹⁵ 1860 tavaszán elhagyta a bizottmányt Lónyay, aki ezután Deákhhoz közeledett,¹⁶ miközben új tagokkal is bővült a szervezet: Podmaniczky Frigyessele és a katonai szakértőnek számító Ivánka Imrével. Az utóbbi kettő együtt küzdött Tisza Kálmánnal a református és az evangélikus egyház autonómiáját jelentős mértékben korlátozó protestáns pátens visszavonásáért, így valószínűleg az ő révén kerültek a bizottmányba 1860-ban.¹⁷ A csoporthoz lazábban kötődtek a Károlyi-testvérek, Sándor és Ede is.

A titkos mozgalom vezetőjének Almásy számított, de irányító szerepet töltött be Komáromy is, minthogy ő tárgyalt a bizottmány nevében az emigránsokkal, és 1860 júniusától a jelentéseket is ő írta. 1860 elején már harmadik alkalommal utazott külföldre, és Londonban megbeszélést folytatott Kossuthal, Klapkával és Telekivel a nemzetközi helyzet várható alakulásáról és az Ausztria elleni háború lehetőségéről.¹⁸ Ugyanakkor a pesti titkos szervezet más tagjai is tudtak – rokoni kapcsolataiknak köszönhetően –, közvetve vagy közvetlenül érintkezni a magyar emigráció vezetőivel. Tisza Kálmán 1859 őszén német területen, egy évvel később pedig Svájcban találkozott nagybátyjával,

¹³ Beniczky Lajosnak (1813–1868) pesti központi bizottmány tevékenységében való részvétele különösen érdekes, mivel 1860-ban két memorandumot is intézett Albrecht főherceg helytartóhoz, amelyben felajánlotta, hogy jelent az ország hangulatáról. Még ugyanazon év nyarán 4000 forintot kapott a kormányzattól azért, hogy megpróbálja rávenni a nemeseket a passzív ellenállás feladására. Tevékenységét előbb betegsége szakította félbe, majd a bécsi politikában csalódva végleg felhagyott azzal. (STEIER, 1924. 720-721.)

¹⁴ Maróthy János (1819–1887) a szabadságharcban huszárörnagyi rangot ért el. 1861-ben a Határozati Párt képviselője, a dualizmus korában a Honvédmeház parancsnoka volt. (SZINNYEI, 1891–1914. VIII. 689.)

¹⁵ Teleki egy 1860 tavaszán kelt levelében Lónyayt, Almásyt, Komáromyt, Csákyt és Tiszát nevezi meg „hazai ügynökként”, Beniczkyt pedig „guerillafőnökként”. Egy 1860 őszén íródott levelében pedig már két katonai vezetőről „Benőrről” (Beniczkyról) és „Mórról” beszél. Utóbbi Kossuth későbbi irataiból azonosítható: Maróthy Jánost jelöli. (MOL R 90. 3278. Teleki–Kossuth, 1860. ápr. 22., uo. 3450. Teleki–Kossuth, 1860. nov. 7.) – A bizottmány létrejöttéről l. még: SZABAD, 1967. 131.

¹⁶ SZABAD, 1967. 131. Lónyay több naplóbejegyzése is utal arra, hogy Komáromyval és Tisza Kálmánnal a bizottmányból való kilépése után is baráti viszonyban maradt, és az országgyűlés megnyitását megelőző hónapokban többször is találkozott velük. (LÓNYAY, 2004. 18., 88., 107., 116., 156.) 1861. április 3-án ugyanakkor arra panaszkodott, hogy Tisza, Komáromy és társaik titkolóznak előtte. (LÓNYAY, 2004. 182.)

¹⁷ PODMANICZKY, 1888. 80-91.

¹⁸ Kossuth, Tanárky Gyula feljegyzése szerint, „nagy merészségnek” nevezte Komáromy külföldi utazásait, tekintettel annak börtönviseltségére. (TANÁRKY, 1961. 125.)

Telekivel. Podmaniczky ugyancsak 1860 őszén tett látogatást Brüsszelben, sógoránál, a Kossuthtal rendszeresen levelező Jósika Miklósnál.¹⁹ A francia rokonokkal rendelkező Károlyiak gyakorta jártak Párizsba.

A mozgalom megalakulását követő hónapok külföldi fejleményei nem igazolták az újabb szabadságharc kirobbanásával kapcsolatos várakozásokat. Az 1859 tavaszán kitört francia–piemonti–osztrák háború elméletileg alkalmat teremtett volna a magyarok bevonására, de erre nem került sor, mivel III. Napóleon császár Villafrancában sietve fegyverszünetet kötött Ferenc Józseffel. Az a tény azonban, hogy Piemont elégedetlen volt a háború eredményével, hiszen az csak Lombardiát szabadította fel az osztrák uralom alól, a magyar reményeket is tovább éllette. 1859 őszén a közép-itáliai kis államok sorra elűzték uralkodóikat, majd népszavazás útján csatlakoztak Piemonthoz. 1860 májusa és szeptembere között Garibaldi a torinói kormány tudtával, de hivatalos támogatása nélkül elűzte a Bourbonokat a nápolyi trónról, így Dél-Itália is a születőben lévő egységes Olaszország részévé válhatott. Cavour azonban francia támogatás nélkül nem mert újabb háborút kezdeni, ráadásul az egyesülő területek egységes állammá szervezése is lekötötte a figyelmét, így a magyar szabadságharc kirobbanása is váratott magára.²⁰

Az osztrák sereg itáliai vereségeinek következtében Magyarországon szintén megélénkült a politikai élet, és a pesti központi bizottmány tagjai több esetben nemcsak résztvevői, de szervezői is voltak a különböző önkényuralom ellenes megmozdulásoknak. Tisza, Podmaniczky és Ivánka a protestáns pátenssel szembeni ellenállást irányították,²¹ Károlyi Ede nemzeti célú gyűjtéseket rendezett,²² Csáky pedig a hatóságok által nem engedélyezett Kazinczy-bált tartott Szepes megyei hotkóci kastélyában, ami után elő is állították.²³ A függetlenség fegyveres kivívására azonban egyre kevésbé gondoltak, legalábbis erre utal Komáromynak az emigráció vezetőihez 1860 júniusában írt panasszal teli jelentése. „... a fentebb említett vezetők (moglehet sokkal eszélyesebben s helyesebben, mint [Almásy] Pali és én), a forradalmat ugyan elfogadják s benne velünk (azt hiszem még szívesebben felettünk) mennek, de csak mint utolsó rosszat.”²⁴ Vagyis a

¹⁹ Tisza látogatásairól I.: TELEKI L., 1961. 150-154. Teleki–Kossuth, 1859. szept. 2.; KLI III. 45-46. Teleki–Kossuth, 1860. okt. 4.; Podmaniczky látogatásáról I.: PODMANICZKY, 1888. 104-106.;

²⁰ SABBATUCCI-VIDOTTO, 1994. I. 412-426.

²¹ PODMANICZKY, 1888. 80-91.

²² SZABAD, 1967. 19-20.

²³ MOL D 161. 1860: 164., 501., 1048.

²⁴ KLI II. 474-475. Komáromy jelentése a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjainak, 1860. jún. 15. Komáromy ekkor írta első jelentését a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Komáromy által említett vezetők, ha külföldi kezdeményezés esetén hajlandóak is lettek volna a harcban részt venni, a forradalom kirobbantásától teljesen elzárkóztak. Két hónappal később Olivier de Lalande, Klapka Cuzával tárgyaló megbízottja, azt írta a tábornoknak, hogy a román fejedelemmel kötött megállapodásról csak Almásyt és Komáromyt fogja értesíteni, mert a többiekben nem lehet megbízni.²⁵ A Magyar Nemzeti Igazgatóság vezetői ebben a helyzetben nem tudtak mást tenni, mint bizalmukról biztosították Almásyt és Komáromyt, továbbá arra ösztönözték őket, hogy építsenek ki az egész országra kiterjedő hálózatot és szervezzenek tiltakozó akciókat. „Töletek várom e jobb irányt, töletek, kik a nemzet legjobbjaihoz tartoztok... – Ne engedjétek át a tért a félakaratnak...” – írta Kossuth válaszul Komáromy júniusi jelentésére. Erre az álláspontra hivatkozott Teleki egy későbbi, a volt kormányzónak szóló levelében is: „... te is, én is, Klapka is megmondtuk, hogy ha az otthoni comité körében meghasonulás történt volna vagy történnék ezentúl, - mi a forradalmiakkal (Komáromy Gyurival és az ő pártján levőkkel) tartunk.”²⁶ Komáromy azonban nemcsak a széthúzásra panaszkodott, hanem egyúttal arra is, hogy pénz hiányában nem tudnak fegyvereket vásárolni a harc előkészítéséhez, ezért kilátásba helyezte, hogy Almásyval együtt lemond a bizottmány irányításáról. Kossuth fent idézett válaszában igyekezett megértetni Komáromyval, hogy az emigráció vezetői egyelőre nem is várnak tőlük hadseregszervezést. Ez pénz hiányában kivitelezhetetlen, a megfelelő nemzetközi háttér nélkül pedig veszélyes lenne. Kossuth álláspontját Teleki is osztotta, aki néhány hónappal korábban a forradalom kirobbantását tervezgető Károlyi Edét intette türelemre.²⁷

A helyzet 1860 szeptemberében kedvező irányba változott, a magyar emigráció vezetői ekkor érték el legígéretesebb diplomáciai sikerüket. Cavour és a Magyar Nemzeti Igazgatóság három tagja Torinóban megállapodást írt alá a két nemzet katonai és politikai együttműködéséről egy esetleges Ausztria elleni háborúban. A piemonti miniszterelnök ilyen módon igyekezett biztosítani országát, attól tartott ugyanis, hogy az osztrákok megtámadják Piemontot, miközben annak seregei, Garibaldi Róma elleni támadásának megakadályozására délre vonulnak.²⁸ A megegyezés értelmében közös háborús célnak tekintették Magyarország függetlenségének kivívását, és ígéretet tettek arra, hogy nem

²⁵ MOL R 295. 22. t. Lalande–Klapka, 1860. aug. 25. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 384-387.

²⁶ KLI II. 475-488. Kossuth–Komáromy, 1860. június 15.; KLI I. 45-46. Teleki–Kossuth, 1860. okt. 4.

²⁷ TELEKI L., 1961. 164-166. Teleki–Károlyi E., 1860. márc. 12.

²⁸ SABBATUCCI-VIDOTTO, 1994. I. 423-426.

kötnek különbékét. A háború kirobbanása után az olaszországi magyar légió és egy Dalmáciában partra szálló 30-40 ezer fős olasz segélyszereg támogatta volna a magyarországi harcokat, miközben román és szerb területről is nyomultak volna be katonák az országba. Ez utóbbi elősegítése végett 1859 márciusa óta Klapka többször is tárgyalt Cuzával a magyar szabadságharcához szükséges fegyverek román területen történő tárolásáról. A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 őszén emlékiratot intézett a fejedelemhez, amelyben az Ausztria elleni együttműködés fontosságát hangsúlyozta, az olasz kormány pedig ugyanekkor különböző hadi felszereléseket és pénzt indított útnak Genovából Galac irányába. Klapka Belgrádba is ellátogatott, majd Kossuth Londonban megbeszélést folytatott Obrenović Mihály szerb trónörökösrel, aki 1860. szeptemberi trónra lépte után hajlandónak is mutatkozott az együttműködésre. Az emigráns vezetők természetesen a hazaiakat is tájékoztatták a kedvező fejleményekről. Teleki az éppen nála járó Tisza Kálmánon keresztül utasította a bizottmányt arra, hogy igyekezzenek megnyerni a magyarországi nemzetiségeket a szabadságharc ügyének, és küldjenek mihamarabb egy hadi szakértőt külföldre, hogy most már a katonai szervezés részleteiről is tárgyalhassanak. A fegyverkezésre és a nemzetiségek körében folytatandó propagandára a Magyar Nemzeti Igazgatóság a piemonti kormánytól kapott pénzből 100 ezer frankot küldött be az országba az emigrációban élő Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnő egyik fiával, Károlyi Gyula gróffal.²⁹

Valószínűleg részben az említett eseményekkel összefüggésben 1860 őszén Kossuth megpróbálta valamelyest a saját elképzelései szerint átalakítani az addig egyértelműen Telekihez kötődő, de a volt kormányzó szerint a forradalom iránt nem eléggé elkötelezett hazai bizottmány vezetését. Novemberben kérdőre vonta Telekit, megbízik-e Almásyban. Teleki, ha fenntartásokkal is, de igenlő választ adott. Kossuth azt szeretne volna elérni, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság szólítsa fel Komáromyt a bizottmány irányításának átvételére. Teleki azonban elutasította a kérést, arra hivatkozva, hogy azzal csak megnehezítenék Komáromy dolgát. A volt kormányzó Almásyval 1849 óta rossz viszonyban állt, de nemcsak ezért igyekezett őt háttérbe szorítani. A debreceni országgyűlés egykori alelnöke az emigrációból való hazatérte után visszakövetelte elkobzott birtokait, és azokat 1861 elején meg is kapta, ami már önmagában is gyanakvásra

²⁹ SZABAD, 1967. 114-125. A pénz beküldését Pulszky Ferenc intézte. (MOL R 90. 3598. Kossuth–Ludvigh, 1861. jan. 21.; MOL R 295. 22. t. Pulszky–Klapka, 1860. szept. 20., uo. Pulszky–Klapka, 1860. szept. 27.; KLI III. 44-46., 77-78.)

adott alapot. Ráadásul éppen az előbbieket miatt igyekezett lojális magatartást tanúsítani az 1860 őszen életbe lépett Októberi Diploma következtében éppen hatalomra jutott konzervatívok irányában, ami felkelthette Kossuth gyanúját.³⁰ A volt kormányzó Teleki „hazarablása” után még erőteljesebben kezdte hangoztatni Almásyval és az egész bizottnánnal való elégedetlenségét. 1861. január 18-án hosszú levelet intézett a hazai mozgalom vezetőihez, amelyben értesítette őket arról, hogy az eredetileg tavaszra tervezett Ausztria elleni háború az itáliai és a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása miatt a közeli jövőben biztosan nem fog kirobbanni. A levél további részében kifogásolta az 1860 őszen Cavourral kötött szerződés után most már szinte is szükségessé vált magyarországi hadseregszervezés lassúságát és hiányosságait, illetve határozott választ kért arra a kérdésre, hogy a bizottnány „forradalmat” vagy „alkut” akar. Nem bízott abban sem, hogy a hazaiak valóban törekednek a nemzetiségekkel való megegyezésre, ezért 1861 elején Pestre, illetve Belgrádba küldte Ludvigh Jánost. Ludvighnak nemcsak az új szerb fejedelemmel, Mihállyal való tárgyalás volt a feladata, hanem az is, hogy elősegítse a magyarországi szerbek és a pesti bizottnány kapcsolatteremtését. Utóbbit azonban nem tudta megtenni, mert sem Almásyt, sem Komáromyt nem találta Pesten.³¹ Február 15-én Jósika tudatta Kossuthal Almásy válaszát. A pesti forradalmi bizottnány vezetője közölte, hogy bár még mindig megadják az esélyt az emigránsok által kínált megoldásnak, fenntartják a kiegyezés lehetőségét is. „Két húron kell hegedülni! Felülni senkinek sem akarunk, se jobbra, se balra.” – üzentte Almásy.³² A hazaiak többször is jelezték az emigráns vezetőknek, hogy a háború időpontjának és kirobbanásának bizonytalansága, valamint a pénz hiánya megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi a szervezést. Március közepén Almásy lemondott a bizottnány vezetéséről, amely ezt követően feloszlott. „Régóta sajnáltam, hogy hazai barátaink egy oly bizottságot fogadtak el, amelynek többsége reám azt a benyomást tette, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi czégű bárkájukat a szél az alku kikötőjébe hajtaná. ... a carbonari köpönyeget a lomtárba lökték s szép udvariasan a kialakulás fekete frakkját öltötték fel.” – írta később Kossuth a fenti eseményeket kommentálva.³³ A volt kormányzó ugyanis a nemzetközi helyzet bizonytalansága ellenére is fontosnak tartotta a függetlenségi eszmék ébren tartását, és a szabadságharcra való

³⁰ KLI I. 47-48.; TANÁRKY, 1961. 181.; SZABAD, 1967. 137-138.

³¹ MOL R 90. 3589. Ludvigh–Kossuth, 1861. jan. 14., uo. 3598. Kossuth–Ludvigh, 1861. jan. 21. – vö.: SZABAD, 1967. 125-127.

³² MOL R 90. 3638. Jósika–Kossuth, 1861. febr. 15. – vö.: SZABAD, 1967. 313.

³³ KLI III. 594.

készülődést, ezért minden olyan lépést elítélt, amely a Béccsel való megegyezés felé irányult. Számára a függetlenségnek nem volt alternatívája, azt ugyanakkor sosem kérte a hazaiaktól, hogy külső támogatás és garanciák nélkül kezdjenek harcot az udvar ellen.

Almásy lemondása és a bizottmány feloszlása – bár pontos körülményeit nem ismerjük –, az előzményeket figyelembe véve nem nevezhető váratlannak. Már 1860 nyarára nyilvánvalóvá vált a szervezeten belüli széthúzás, és egyesek idegenkedése az újabb szabadságharctól, amelyet megerősített a hosszú hiábavaló várakozás a nemzetközi helyzet kedvező alakulására. Almásy számára – birtokai visszaigénylése miatt –, amúgy is kellemetlenné válhatott a mozgalomban játszott vezető szerepe, az arról való lemondáshoz pedig ürügyül szolgálhatott Kossuth bizalmatlansága és Teleki hazatérése is. Teleki, aki kezdeményezője volt a szervezkedésnek, nem vette át a bizottmány vezetését Almásytól. Ésszerű magyarázatnak tűnik, hogy azért nem, mert hazaérkezése után, mint volt státusfogyó, titkosrendőri megfigyelés alatt állt, így ez a lépés túl kockázatos lett volna. Ráadásul a bizottmány egykori tagjai, akik 1861 áprilisától többnyire a Határozati Párt vezéralakjaiként folytatták politikai szereplésüket, már az országgyűlés kezdetén nyilvánvalóvá tették Teleki előtt, hogy nem kívánnak többé kilépni a törvényes keretek közül. Nem akarták vállalni az országgyűlés feloszlásának kockázatát, ezért akár a felirat tartalmi elfogadására is hajlottak. Magatartásuk hátterében az állt, hogy nem tartották megfizethetőnek a sikeres szabadságharc árát, vagyis a nemzetiségi jogok jelentős mértékű bővítését és a politikai rendszer általános demokratizálását, mert az az ő liberális nemesei köreik befolyásának csökkenésével járt volna.³⁴ Teleki számára drámai lehetett a felismerés, hogy azok a politikusok, akiket közvetve vagy közvetlenül ő bízott meg a hazai szervezkedéssel, és akiket a kételkedő Kossuthal szemben is védelmezett, cserben hagyták őt, hiszen eltávolodtak a Magyar Nemzeti Igazgatóság céljaitól.³⁵ A volt párizsi követ az

³⁴ Kónyi Manó tudomása szerint Almásy átadta az emigrációból hazatértek és az emigránsokkal kapcsolatot tartók vezetését Telekinek, rövid idővel az utóbbi hazatérése után. Teleki állítólag kijelentette, hogy számíthatnak Napóleon segítségére, amennyiben nem próbálnak békülni az udvarral, majd megkérdezte társait, hajlandóak-e követni őt ebben. Kónyi értesülése szerint hosszú csend után Andrassy Gyula azt válaszolta, hogy kételkedik Napóleon szavaiban, ezért a békülést akarja, de ha a forradalom elkerülhetetlenné válik, támogatni fogja azt. A Kónyi által leírt történet, bár konkrét részleteinek hitelessége nem ellenőrizhető (a szerző „*hiteles forrásból szerzett értesülésnek*” nevezte, de a forrást nem nevezte meg), jól szemlélteti a Teleki és a bizottmány tagjai közti elvi ellentétet, és egyúttal alátámasztja, hogy az utóbbiak nem kívánták folytatni a forradalmi szervezkedést. (DFB III. 113-114.)

³⁵ SZABAD, 1967. 314.

öngyilkosságba menekült, az emigráció azonban hazai kapcsolatai tekintetében megmaradt azon a tévúton, amelyre az 1859 elején történt szervezés vitte.³⁶

3. A hadseregszervezés kérdése és a honvédegyletek

A pesti központi bizottmány létrehozásának egyik fontos, ha nem a legfontosabb célja az volt, hogy legyen Magyarországon egy szervezet, amelyre rá lehet bízni a szabadságharc katonai előkészítését. Erre pénz hiányában jó ideig nem kerülhetett sor, ezért is helyezte kilátásba Almásy és Komáromy 1860 nyarán a lemondását.³⁷ Kossuth és Teleki azonban azon az állásponton volt, hogy addig, amíg a háború kirobbanásának időpontja nem ismert, nem szükséges hadsereget szervezni, helyette a bizottmánynak inkább a forradalmi hangulat megteremtésén és a nemzetiségek valamint a katonaság támogatásának megnyerésén kellene fáradoznia.³⁸ Az 1860 szeptemberében kötött titkos megállapodás értelmében azután a piemonti kormány fegyvert és anyagi eszközöket bocsájtott a magyarok rendelkezésére, és a háború is közelinek tűnt, így végre időszerűvé vált a hadseregszervezés kérdése. A Magyar Nemzeti Igazgatóság Tisza révén üzent a hazaiaknak, hogy küldjenek ki egy katonai szakértőt.³⁹ Időközben az olasz kormány alkalmazásában álló, és az olasz–magyar katonai törekvések egyeztetésével megbízott Vetter haditervet dolgozott ki.⁴⁰ Az emigráns vezetők október végére várták az általuk ismert két katonai szakértő egyikét, Beniczkyt vagy Maróthyt. Végül a bizottmány egy új tagja, Ivánka Imre indult külföldre, és csak november 13-án érkezett Zürichbe, ahol Telekivel tárgyalt, majd továbbutazott Londonba, hogy Kossuthal és Vetterrel is

³⁶ Lónyay feljegyzése szerint Teleki öngyilkossága „Komáromit legmélyebben meghatá, kisírt szemekkel volt szegény”. Lónyay hozzáfűzte azt is, hogy Komáromy „becsületes, jó ember”. (LÓNYAY, 2004. 218.)

³⁷ KLI II. 474-475. Komáromy jelentése a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjainak, 1860. jún. 15.

³⁸ „Ily háborút semmi ponton sem lehet torlaszok mögül, utcai harccal eldönteni. Ily esetben tehát csak arra kell szorítkozni, hogy a függetlenségi aspirációk elevenségben tartassanak, s hogy az események fordulata a nemzetet készületlenül ne lepje meg...” – írta Kossuth. (KLI I. 25., KLI II. 475-488. Kossuth–Komáromy, 1860. június 15.)

³⁹ KLI III. 44-46.

⁴⁰ Vetter Antal altábornagyot Kossuth 1859 decemberében ajánlotta Luigi Carlo Farini figyelmébe, aki az emiliai tartományok kormányzójaként a magyar légió Bethlen Gergellyel Emiliába jött tagjainak, a „Piacenzai Huszároknak” a katonai felettese volt. Kossuth eredetileg az Olaszországban létrehozandó idegenlégió parancsnokának ajánlotta Vettert, de az végül nem alakult meg. Vetter ehelyett 1860. dec. 12-én az olaszországi magyar légió főfelügyelője lett, és később ebben a minőségében súlyos hatásköri vitába keveredett a magyar légió parancsnokával, a Türr bizalmasának számító Sréter Lajossal. (MOL R 90. 2947a. Kossuth–Farini, 1859. dec. 16. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 347-348., magyar fordításban KLI II. 346-348. – vö.: LUKÁCS, 1984. 160-162.; LUKÁCS, 1986. 61.)

egyeztessen.⁴¹ Ivánka egy névsort adott át az emigránsoknak, amelyen a hadseregszervezésben részt vevő 21 tiszt neve és működési területük (személyenként néhány megye) volt feltüntetve.⁴² Egyúttal ismertette a szervezés lehetőségeit, aminek alapján Kossuth és Vetter arra a megállapításra jutott, hogy a harcok kezdetekor egy 80 ezer fős hadseregre és 14 ezer lóra számíthatnak. A hadsereget hat hadtestre (vági, ipoly-sajói, felső-tiszai, alsó-tiszai, rába-murai és balatoni) osztották és megállapodtak a további katonai egységek számában is. Az erdélyi seregről nem beszéltek, az ennek szervezéséért felelős Klapka ugyanis keleti útja miatt nem tudott jelen lenni a találkozón. A két tiszai hadtest az erdélyi sereggel, a balatoni a Dráva felől érkező olasz segélysereggel, a rába-murai pedig a Muraköz irányából várható itáliai magyar légió egységeivel is összeköttetésben állt volna. A megbeszélés eredményéről Vetter értesítette Cavourt és Luigi Carlo Farini hadügyminisztert.⁴³ Részben a szervezés költségeire szolgált a Károlyi Gyulával beküldött 100 ezer frank, amely mellé decemberre Kossuth még 50 ezer frankot, egy hónappal a háború kitörése előttre pedig 15 napi zsoldra és ellátásra elegendő pénzt ígért, hogy elkerüljék az esetleges fosztogatásokat. Ivánkát arra utasították az emigráció vezetői, hogy az év végéig készítsen pontos hadrendet, vagyis rá várt az a feladat, hogy a katonai egységekbe beossza a beszervezett vagy beszervezendő embereket.⁴⁴ Kossuth végül nem küldte be az országba az ígért 50 ezer frankot, és arra hivatkozott, hogy a piemonti kormánynak kétségei támadtak a magyarországi szervezkedés komolysága felől, mivel a bizottmány nem készítette el a hadrendet. Könnyen elképzelhető, hogy az itáliai politikusok valójában a háború kirobbanásának bizonytalanná válása miatt nem akartak további pénzeket folyósítani a magyaroknak, és Kossuth a fenti hivatkozással tulajdonképpen saját neheztelését igyekezett hangsúlyossá tenni. Az mindenesetre tény, hogy sem Ivánka, sem a bizottmány más tagja nem készítette el a hadrendet. A hadrend hiánya mellett Kossuth azt is kifogásolta 1861. januári levelében, hogy bizonyos megyéket teljesen kihagytak a szervezésből, mások élén pedig az adott környéken nem ismert, vagy a függetlenség iránt nem eléggé elkötelezett vezető állt.⁴⁵ Ivánkára valamelyest hathatott

⁴¹ MOL R 90. 3450. Teleki–Kossuth, 1860. nov. 7.; MOL R 295. 22. t. Teleki–Klapka, 1860. nov. 19., uo. Teleki–Klapka, 1860. nov. 27.; KLI III. 187-191.

⁴² A lista megegyezett a Komáromy által 1861. augusztus 10-én írt jelentésben szereplő listával. Bővebben l.: a „*Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről*” c. fejezetben.

⁴³ MOL R 90. 3436. Leveleskönyv 18. sz. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 428-432. (magyar fordításban KLI III. 193-199.); MOL R 90. 3494. Vetter–Kossuth, 1860. dec. 6.

⁴⁴ KLI III. 187-191.; KLI III. 191-193. Kossuth–Teleki, 1860. nov. 27.

⁴⁵ KLI III. 573-584. Kossuth levele a magyarországi központi bizottmánynak. 1861. jan. 18.

Kossuth neheztelése és az ígért pénzösszeg elmaradása, ugyanis 1861 elején a pesti honvédségélyező egyesület segítségével próbálta továbbvinni a katonai szervezést.

A pesti honvédségélyező egyesület 1861. január 20-án alakult meg a Vadászkiáltás fogadóban, a nemzeti ellenzék kedvelt találkozóhelyén. Korelnőke Rohonczy Lipót,⁴⁶ pénztárosa Vidacs János, jegyzője Gánóczy Flóris⁴⁷ lett. A honvédség egyesület bizottságában többnyire tekintélyes egykori főtisztok kaptak helyet: Szatmáry Mihály honvédségredes, Kászonyi József honvédségredes, Szekulits István honvédségredes, Gelich Richárd honvédségredes, Földváry Albert honvéd-főhadnagy, Clementisz Gábor honvéd-főhadnagy és Sebes Emil honvéd-őrnagy.⁴⁸ Az egyesület nyilvánosan vállalt feladata az volt, hogy gyűjtést rendezzen a rászoruló honvédek, illetve a szabadságharcban részt vettek özvegyei, árvái számára, a munka nélkül maradt egykori katonáknak pedig segítsen munkát találni. Február 13-án a Nemzeti Színház zenés segélyestet rendezett a pesti honvédség egyesület javára, amely nyilvánvalóan alkalmat nyújtott a hazafias eszmék erősítésére, ezért Ferenc József rosszallását fejezte ki, és utasította a kormány szerveket, hogy a jövőben ne engedélyezzenek hasonló rendezvényeket.⁴⁹ A rendőrség nem alaptalanul gyanította azt, hogy az egyesület a még hadra fogható honvédek összeírását is célul tűzte ki, ezért kezdettől fogva figyelte azt.⁵⁰ Az említett feltételezést látszik igazolni az is, hogy az alakuló ülés utáni első megbeszélésre a honvédség egyesület vezetése Ivánkát is meghívta. Ám amikor az egyik tag az eredeti céloknak megfelelően az általános honvédségösszeírást sürgette, és aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy elégedetlenek lesznek azok, akik „magasabb dolgokkal megbízva a névsorokat kívánják”, Ivánka leintette őt mondván, erről nem szabad beszélni.⁵¹ A jelenetből nyilvánvaló, hogy Ivánka, még ha a besúgóktól tartva óvatosan is, de megpróbálta a honvédség egyesületeket felhasználni a hadrend elkészítéséhez, hiszen várható volt, hogy rajtuk keresztül idővel hozzájuthat a hadra fogható tisztok és esetleg közkatona-

⁴⁶ Rohonczy Lipót (1807–1861. nov. 3.) földbirtokos, mérnök és honvédtiszt volt. Bécsben végzett az Akadémia hadmérnöki karán. 1821 és 1847 között a 7. könnyűlovas ezrednél szolgált, majd leszerelt és gazdálkodott. A szabadságharc idején huszárezredesi rangot ért el. A fegyverletétel után Aradon kötél általi halálra ítélték, de az ítéletet 18 évi várfogságra változtatták. 1850 nyarán kegyelmet kapott, utána birtokán gazdálkodott. (NAGY I., 1857-1868. IX. 759.)

⁴⁷ Gánóczy Flóris (1825–1913) ügyvéd, a szabadságharc idején hadbíró főhadnagy volt. 1861-ben Pest megye tiszti ügyészévé választották, az önkényuralom visszaállításakor mondott le. A dualizmus korában törvényszéki bírónak dolgozott, és újra vezetője lett a pesti honvédség egyesületnek. (SZINNYEI, 1891–1914. III. 999-1000)

⁴⁸ HL VI. 15. 39. d.; VAHOT–GÁNÓCZY, 1861. 150-161. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 107.; SZABAD, 1967. 279.

⁴⁹ MOL D 185. 1861: 201.

⁵⁰ MOL D 185. 1861: 90., 120., 201.

⁵¹ SZABAD, 1967. 280.

névsorához.⁵² Nem tudjuk, tevékenysége járt-e valamilyen eredménnyel, ugyanis a központi bizottmány márciusi feloszlása véget vetett Ivánka működésének.

A pesti honvédegylet megalakulása nyomán országos mozgalom bontakozott ki, vidéken, az egyes megyékben is létrejöttek honvédegyletek, legtöbb közülük február és március folyamán, az ország keleti-északkeleti felében. Néhány be is jelentette működését a pesti honvédegyletnek, ez azonban nem vált általános gyakorlattá.⁵³ A megyei honvédegyletek, ha példának is tekintették a pestit, akkor is helyi kezdeményezésre, spontán módon alakultak meg, amelyet bizonyítanak eltérő alapszabályaik is. Egyes helyeken csak volt honvédtisztek lehettek az egylet tagjai, míg másutt egy meghatározott segélyösszeg befizetése volt a tagság feltétele. Az egyletek intenzív kapcsolatokat ápoltak egymással, amely jól mutatja, hogy tudatában voltak a közös célnak.⁵⁴ A pesti honvédegylet jegyzője, Gánóczy, egy Vahot Imrével együtt szerkesztett kiadványsorozat segítségével igyekezett közös fórumot és egyúttal nyilvánosságot teremteni a honvédegyleti mozgalom számára. A „Honvédek könyvének” végül két kötete jelent meg, amelyek elsősorban volt honvédeknek a szabadságharccal kapcsolatos visszaemlékezéseit, csataleírásokat tartalmaztak, de közzétették az aradi várfofogságot viselt katonák névsorát (ugyancsak visszaemlékezések alapján), valamint Gánóczynak a pesti honvédegylet megalakulásáról írt beszámolóját is. Összefogásra szólított fel Kossuth is, aki március 17-én azt az utasítást küldte haza, hogy a megyei honvédegyletek szövetkezzenek egymással, rendeljék alá magukat egy pesti központi bizottságnak, írják össze a hadra fogható honvédeket, és a segély fejében egyeseknek adjanak titkos megbízatást. Egyúttal ígéretet tett arra, hogy az emigránsok is igyekeznek anyagi támogatást keresni a honvédegyletek

⁵² Móricz Pál Ivánkáról írott életrajzában megemlíti, hogy Ivánka osztotta keretekbe a honvédegyletek által összeírt személyeket, és kijelölte parancsnokaikat (MÓRICZ, 1892. 62.) Móricz minden bizonnyal Ivánkától szerezte értesüléseit, amelyek azonban nem biztos, hogy helytállóak. Valószínűbb, hogy az Ivánkának tulajdonított szervezés csak terv volt, de nem valósult meg.

⁵³ A honvédegyletek pontos számáról Gánóczy a „Honvédek könyvének” első kötetében még nem tudott nyilatkozni, de reménykedett abban, hogy a második kötetben már megteheti ezt. Végül erre sem került sor, az azonban éppen Gánóczy fenti kijelentése miatt valószínűsíthető, hogy a pesti honvédegylet megpróbált adatokat gyűjteni a többiről. (VAHOT–GÁNÓCZY, 1861. 150-161.)

⁵⁴ A Békés megyei honvédegylet levéltárában annak saját iratai mellett megtalálható még Sopron, Csanád, Győr, Abaúj, Sáros, Borsod, Kolozs, Szatmár, Szepes és Krassó megyék honvédegyletének alapszabálya, illetve néhány egyéb irata. Ezeket a felsorolt megyék honvédegyleti vezetői tájékoztatásul küldték el a Békés megyeieknek. (HL VI. 15. 39. d.) A Hadtörténelmi Levéltárban ezen kívül még egy megye, Torna honvédegyletének iratai találhatóak meg. (HL VI. 18. 42. d.) A Somogy megyei egylet alapszabálya az Országos Széchényi Könyvtárban (A Somogy megyei Honvédségélyező Egylet alapszabályai. Kaposvár, 1861.), a Zala és a Tolna megyei egyletéké pedig az érintett megyék levéltáraiban találhatóak. A Máramaros megyei egylet megalakulásáról az alelnök, Várady Gábor emlékirataiban olvashatunk. (VÁRADY, 1892. 196.)

számára.⁵⁵ Ugyancsak az összefogásra felszólító körlevelet intézett Sáros megye is a többi honvédegyülethez.⁵⁶ A közös szervezet létrehozása alighanem meg is történt, ugyanis titkosrendőri forrásokból kitűnik, hogy a pesti honvédegyülettel egy „honvédelmi bizottmány” állt kapcsolatban, amely felszólította a többi honvédegyületet a tisztek és altisztek összeírására és a névsorok Pestre küldésére. A rendőrség értesülése szerint a névsoroknak augusztus 21-ig kellett a fővárosba érkezniük.⁵⁷ A szervezés kibontakoztatására azonban már nem volt idő, mert az országgyűlés feloszlata után a honvédegyületek további működését megtiltották. A pesti honvédegyület előre értesítette a többi várható feloszlata, így azok még időben elrejtették pénzüket és irataikat. A fővárosiak által összegyűjtött pénz a pénztáros, Vidacs János gyárának számlájára került, míg más helyeken – a rendőrség értesülései szerint –, nőegyletekbe mentették át a vagyont. A honvédegyületek feloszlata után még hónapokig folytak nyomozások azok tevékenységével kapcsolatban. A nyomozások következtében került sor az 1862 májusában Vidacs János lakásán tartott házkutatásra, amely azonban semmilyen eredményt nem hozott.⁵⁸

4. Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről

A pesti központi bizottmány feloszlásáról egy küldött útján Komáromy értesítette a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjait. Egyúttal azt javasolta, hogy az emigráns vezetők a hazában egyetlen személyt bízzanak meg a volt bizottmány tevékenységének továbbvitelével, aki azután munkájához általa kiválasztott hazafiak segítségét is igénybe veszi. A javaslat nagyrészt egybevágott Kossuth korábbi elképzeléseivel, így a volt kormányzó, Klapka bejegyzésével, 1861 márciusában kinevezte Komáromyt a Magyar Nemzeti Igazgatóság magyarországi megbízottjának.⁵⁹

Komáromy György 1817-ben Bihar megyében született, birtokos nemesi családban. A család, amely a XVII. század óta rendelkezett nemesi címmel, a Bihar megyei Kőj településről kapta előnevét, és több északkelet-magyarországi megyében is birtokolt földeket. Komáromy György 1839 és 1841 között Szabolcs megye nádudvari járásának

⁵⁵ KLI III. 602-603. Kossuth–Klapka, 1861. március 20.

⁵⁶ HL VI. 15. 39. d.

⁵⁷ MOL D 191. 1861: 8157.

⁵⁸ MOL D 185. 1861: 646., 740.; — vö.: SZAKÁCS, 1972. 109.

⁵⁹ KLI III. 595-596.

alszolgabírója volt, majd Bihar megye követeként részt vett az 1843-44. évi országgyűlésen. Akkoriban gazdag, művelt és vonzó külsejű fiatalember volt, aki a megyei közéletben és Pozsonyban is elsősorban gavallérságával tűnt ki. A Bihar megye északi részén fekvő Ottományban élt, de a korabeli szokásokat követve hosszú heteket töltött vendégségben baráti és rokoni családoknál, például Marosvásárhelyen, Aradon, Kolozsvárott. Ifjúkori jó barátai közé tartozott Teleki Sándor, Csernovics Péter és Almásy Pál is. Még a reformkorban feleségül vette a Csáky család erdélyi ágából származó Csáky Rozália grófnőt.⁶⁰ 1848-ban Komáromy jelentkezett a Károlyi István gróf által felállított huszárezredbe, amelyben századosi rangot ért el.⁶¹ A szabadságharcot követő párizsi emigrációból még az 1850-es évek elején hazatért, majd 1855-ben forradalmi szervezkedés miatt a josefstadti börtönbe került, ahonnan egy évvel később szabadult.⁶² Mozgásteret az 1860-as évek első felében meglehetősen behatárolt lehetett: múltja, társadalmi hovatartozása, baráti kapcsolatai, időközben megrendült anyagi helyzete és nyilván személyes ambíciói is arra ösztönözték, hogy a nemzeti ellenzékhez kötődő, a megélhetését és politikai befolyást biztosító közéleti szerepet vállaljon. 1859-ben a pesti központi bizottmány tagjaként személyes kapcsolatba került az emigráció vezetőivel, akiknek bizalmát is sikerült elnyernie,⁶³ így annak ellenére, hogy a reformkor és a szabadságharc idején nem tartozott a politikai vagy katonai elit élvonalába, 1861 márciusában igen fontos szerepet kapott a függetlenségi törekvések terén.

Komáromy, megbízatása ellenére hosszú hónapokig semmilyen jelentést sem küldött külföldre. Az áprilisban megnyílt országgyűlésen ő is a határozatiak többségéhez

⁶⁰ FLORIDOR, 1895. márc. 10.; Honi Vezér, 1839., 1840., 1841.; KOVÁCS F., 1894. I. 92.; PÁLFFY, 1939. 247-248.; TELEKI S., 1958. 39-40., 91., 271-276., 465-466. – vö.: NAGY I., 1857-1868. V. 318-319.; SZINNYEI J., 1891-1914. VI. 816-817. Komáromy az 1843-44. évi országgyűlésen Beöthy Ödön alispán követtársa volt. A Bihar megyei követek az országgyűlés alatt végig igennel szavaztak a reformjavaslatokra. (KOVÁCS F., 1894. I. 92.; KECSKEMÉTI, 1989. 359.)

⁶¹ BONA, 1988. 324.

⁶² HL IV. 25. 11. cs.; LUKÁCS, 1984. 281-282.; Pálffy János „régebben gazdag földesúrnak” nevezte Komáromyt, aki „Kossuth mániájának” áldozatává vált. Pálffy tudomása szerint ugyanis Komáromy azért került börtönbe, mert meglátogatta őt egy Kossuth által küldött személy, aki arra kérte, hogy készítsen jegyzéket a környéken élő „megbízható” emberekről. Komáromy állítólag visszautasította a megbízatást, az ismeretlen küldött azonban, miután fogságba került, feladta őt. (PÁLFFY, 1939. 247-248.) Lónyay naplóbejegyzése szerint az 1861. évi országgyűlés idején Komáromy anekdotákat mesélt politikustársainak fogságáról. (LÓNYAY, 2004. 303.)

⁶³ Kossuth „személyes jó barátjának” nevezte Komáromyt. (KLI III. 639-646. Kossuth-Jósika, 1861. aug. 11.)

csatlakozott,⁶⁴ vagyis bízott abban, hogy a nemzeti követeléseknek az országgyűlés keretei közt érvényt lehet szerezni. Hallgatásának azonban más oka is lehetett: az általa külföldre küldött személy márciusban egy olyan tudósítással tért haza Kossuthtól, amely világossá tette, hogy őszig sem háborúra, sem újabb pénzsegélyre nem lehet számítani.⁶⁵ A pesti bizottmány feloszlása után tehát megszűnt a rendszeres kapcsolat az emigráns vezetők és a hazaiak között. Klapka éppen emiatt kérte azt májusban az otthoniaktól, hogy legalább havonta egyszer küldjenek ki valakit külföldre.⁶⁶ Kossuth pedig Komáromyt próbálta rábírní megbízatása teljesítésére. Június végén megírta Jósikának, hogy amennyiben Komáromy egy hónapon belül nem jelentkezik, ő „kiáll a sorból”. Jósika megígérte, mindent megtesz, hogy Komáromyt rábírní a jelentés megírására, de nem teszi érte tűzbe a kezét. Kérte Kossuthot, hosszabbítsa meg a határidőt hat hétre, legyen tekintettel arra, hogy a levelek lassan mennek, és Komáromy nehezen bírja rá magát az írásra. Jósika 1861 nyarán Kossuthnak küldött leveleiből kitűnik, hogy bár igyekezett Komáromyt és Almásyt is mentetni a volt kormányzó előtt, valójában már ő sem bízott elkötelezettségükben. Kossuth pedig az idő múlásával egyre lehangoltabbá vált. Július végén így panaszkodott Kiss Miklósnak: „víz ellen úsztam, s midőn parthoz érnék, baráti kezektől vissza-vissza sodortatni a folyamárba többé nem bírok”.⁶⁷

Jósika időközben Almásynak is írt, hátha ő felel Komáromy helyett. Tőle azonban csak egy elkeseredett, támadó hangvételi, vádakkal teli választ kapott, amelyet augusztus elején Kossuthnak is továbbított. Almásy jelezte, hogy ő tökéletes visszavonultságban él, nincs beavatva semmilyen szervezkedésbe. Ugyanakkor meglehetősen indulatosan vetette az emigránsok szemére, hogy indiszkrét módon kiírják leveleikben a hazai szervezkedők nevét, kitéve őket az elfogatás veszélyének, így nem csoda, ha azok nem mernek érintkezésbe lépni külföldön élő társaikkal. A továbbiakban még súlyosabb felelőtlenséggel vádolta meg az emigráció vezetőit, amikor azt írta: „Egy árva szót, mi

⁶⁴ Lónyay feljegyzése szerint Komáromy, Tisza, Nyáry, Podmaniczky, Bónis, Kállay és Várady mellett tagja volt annak a 7 fős bizottságnak, amely a határozatiak képviselőjében Deák javaslatára megvitatta a leiratot a felirati küldöttséggel. (LÓNYAY, 2004, 284.)

⁶⁵ Kossuth természetesen a kedvezőtlen körülmények ellenére is a szervezkedés fenntartására, és lehetőség szerint továbbvitelére buzdított. (KLI III. 596-601. „Kossuth tudósítása a mozgalom vezéreikhez a hazában”, 1861. márc. 17.)

⁶⁶ KLI III. 621-624. Klapka a hazaiaknak, 1861. máj. 27. A levelet Klapka Kossuth tudta nélkül, de többes szám első személyt használva küldte a hazaiaknak. Kossuth Klapka szemére vetette, hogy az abban foglaltak ellentmondanak korábbi megállapodásuknak. Emlékeztette a tábornokot, hogy a hazaiaktól nem lehet a fegyveres felkelés kezdeményezését várni. (KLI III. 624-630. Kossuth–Klapka, 1861. jún. 23.)

⁶⁷ MOL R 90. 3771. Jósika–Kossuth, 1861. júl. 22., uo. 3773. Jósika–Kossuth, 1861. júl. 10., uo. 3789. Kossuth–Kiss, 1861. júl. 22.

tökéletes biztonságon alapulna, nem tudtok mondani; semmi bizonyost, mire számolni lehetne: és azt akarjátok, hogy mindenáron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét, vérbe borítson mindent, hogy ti aztán azt mondhattátok: lám, minő forradalmi ez a magyar nép!” Nem lehet tudni, Almásy mennyiben a saját, illetve mennyiben politikustársai, például Komáromy véleményét tolmácsolta a fent idézett levelében, de valószínűnek tűnik, hogy az legalább részben önigazolás lehetett. Almásy ugyanis alig néhány héttel korábban szervezte meg Podmaniczkyvel együtt a határozati javaslat leszavazását, amelynek következtében az országgyűlés a kisebbségben lévő feliratiak javaslatát fogadta el. Jósika is, Kossuth is visszautasította az idézett vádakat. A volt kormányzó emlékeztetett arra, hogy neki már a pesti központi bizottmány megalakulásakor kételyei voltak egyes tagok, köztük Almásy, forradalmi elkötelezettségével kapcsolatban. Arra kérte Jósikát, hogy vonja kérdőre Komáromyt, osztja-e Almásy nézeteit. Kilátásba helyezte, hogy amennyiben igen, úgy vele is megszakít minden kapcsolatot.⁶⁸

Komáromy éppen egy nappal Kossuth fent idézett levelének keletkezése előtt, augusztus 10-én írta jelentését, amelyben részletesen beszámolt a hadseregszervezés állásáról. A jelentés régóta halogatott megírásában szerepet játszhatott, hogy közelgett a Kossuth által megszabott határidő, és Komáromy nem akarta a számára tekintélyt biztosító emigrációs kapcsolatainak megszűnését. Könnyen lehet, hogy értesült a szélsőbal és Kossuth között július végén létesült kapcsolatról is.⁶⁹ Feltehetőleg ezzel a jelentéssel kívánta pótolni a Magyar Nemzeti Igazgatóság által az előző év novemberében kért, de azóta is hiába várt hadrendet. A szervezés irányítóiaként, vagyis parancsnokokként ugyanazt a 21, többnyire már a szabadságharcban is kiemelkedő szerepet játszott tisztet jelölte meg, akiknek a névsorát Ivánka 1860 novemberében ismertette a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjaival. Kijelentette, hogy a tiszti állások betöltése nem lesz nehéz, mert a honvédegyletek megyénként összeírták a hadra fogható volt honvédtiszteket, továbbá sok magyar főtiszt lépett ki az előző évben az osztrák seregből, és az ifjúság lelkesedésére is lehet számítani. A közkatonák száma pedig azért alakulhat kedvezően, mert most sokkal több a fegyverforgatásban jártas ember az országban, mint a szabadságharcot megelőzően.

⁶⁸ MOL R 90 3791. Jósika–Kossuth, 1861. júl. 22.; KLI III. 638-639. Almásy–Jósika, 1861. júl. 28.; MOL R 90 3803. Jósika–Kossuth, 1861. aug. 3.; KLI III. 642-643. Kossuth–Jósika, 1861. aug. 11.

⁶⁹ Kossuth és a szélsőbal kapcsolatainak kialakulásáról l. „*A szélsőbal viszonya a határozati többséghez és Kossuthhoz*” c. fejezetet.

Komáromy kitért a nemzetiségekre is, akik állítása szerint többségükben támogatták a magyar ügyet. A beszámolóhoz egy táblázatba foglalt kimutatást is mellékel. A táblázatban szerepel, hogyan osztották Magyarország megyéit 13 körzetre, kik állnak parancsnokként az egyes körzetek élén, illetve hány gyalogos és lovas katonára lehet számítani az egyes körzetekben. Bizonyos körzetekben, ahol jelentős volt a szerb, illetve román nemzetiségűek aránya, Komáromy „biztos” és „nem biztos” elemeket különböztetett meg. A kimutatásban 126 400 „biztos”, és további 14 700 „nem biztos”, vagyis összesen 141 100 katona szerepel. Komáromy azt is közölte Kossuthal, hogy jelenleg a szervezés áll, és elegendő azt legfeljebb nyolc héttel a betörés tervezett időpontja előtt továbbvinni. Azt is kilátásba helyezte, hogy ha szükséges, a forradalmi hangulat kialakítása érdekében be tudnak vetni egy 400-500 fős gerillasereget.⁷⁰

A jelenleg rendelkezésre álló források alapján csak feltételezni lehet, hogyan készülhetett Komáromy számos kételyt ébresztő jelentése, amely semmiképpen sem tekinthető hadrendnek, mivel nem tartalmazza a parancsnokságoknál kisebb szervezeti egységeket, a szükséges fegyverzet adatait és a szervezés központjait sem. A 21 parancsnok nevének összeírására még Ivánka külföldre utazása előtt, minden bizonnyal 1860 őszén került sor. Komáromy, jelentésében csak a parancsnokok monogramját tüntette fel, arra hivatkozva, hogy a neveket Ivánka már közölte az emigráns vezetőkkel 1860 novemberében. Klapka iratai közt (de nem Klapka írásával) valóban megtalálható a jelentéshez csatolt táblázat, mellette pedig egy lista a monogramoknak megfelelő nevekkal, amelyek a következők: Zerdahelyi Imre, Beniczky Lajos, Máriássy János, Földváry Károly és Sándor, Virág Gedeon, Posta Ferenc, Maróthy János, Kis Pál, Komáromy György, Asbóth Lajos, Damaszkín János, Mukits Ernő, Bezerédy Lajos, Döry Lajos, Hollán Ernő, Kürthy István, Ádám Ferenc, Pap Lajos, Ivánka Imre. A délvidéki szervezésért felelős személy (talán Csernovics Péter) Cs betűvel kezdődő neve a Klapka iratai közt lévő nem található meg.⁷¹

⁷⁰ KLI III. 646-648. Komáromy jelentése, 1861. aug. 20. Komáromy kimutatásában 13 körzet szerepel, körzetenként 1-2 parancsnokkal. A körzetek néhány megyét, ill. a Határvidék ezredeit foglalják magukba, bizonyos megyék két körzet között oszlanak meg. Egyes, nemzetiségek által sűrűn lakott területeknél szerepelnek „nem biztos” elemek, másoknál viszont nem. – Lukács Lajos, bár megjegyezte, hogy Komáromy jelentése tartalmazhatott túlzásokat, nem kérdőjelezte meg annak valóságát, és nem próbálta meg rekonstruálni keletkezésének körülményeit. (LUKÁCS, 1984. 200.)

⁷¹ MOL R 295 8. t. A monogramokat Hentaller Lajos is feloldotta Kossuthról írt művében. Nála Zambelly Lajos, Beniczky Lajos, Máriássy János, Földváry Károly, Várady Gábor, Móricz József, Kiss Pál, Komáromy György, Asbóth Lajos, Damaszkín György, Markovics Adolf, Csernovics Péter, Berzsenyi Lénárd, Dobsa Lajos, Hollán Ernő, Kisfaludy Móricz és Ascherman Ferenc szerepel. 4 parancsnok nevét nem

A felsorolt tisztek között tehát szerepel az akkor még létező pesti központi bizottmány három katonai vezetője, Ivánka Imre (vezérkari főnökként), Beniczky Lajos és Maróthy János, valamint a bizottmány még egy tagja, Komáromy György. Könnyen elképzelhető, hogy az említett négy bizottmányi tag a szabadságharc idején vagy még korábban kialakult személyes ismeretségeit felhasználva bírt rá tekintélyes volt honvédtiszteket a szervezésben való részvételre. A parancsnokok döntő többségéről elmondható, hogy nemesi származású volt, már 1848 előtt katonai pályára lépett, a szabadságharcban pedig főtisztként harcolt. Jó néhány parancsnokról biztonsággal lehet állítani, hogy ismert legalább néhányat a többi közül, egyes esetekben pedig valószínűsíthető a személyes kapcsolat.⁷² Ivánka részben egy időben járt a tullni utásziskolába Pap Lajossal⁷³ és Bezerédy Lajossal⁷⁴. Bezerédy, Máriássy János,⁷⁵ Damaszkín János,⁷⁶ Posta Ferenc⁷⁷ és Kürthy István⁷⁸ a reformkorban egy ideig a nemesi testőrségben szolgáltak. A szabadságharc idején Ivánkához hasonlóan a

írta ki, 10 név pedig nem egyezik meg a Klapka iratai közt talált nevekkal. (HENTALLER, 1894. 304-305.) A két lista közül minden bizonnyal a Klapkánál lévő volt a hiteles, mert az valószínűleg Ivánka külföldi útja alatt, vagy nem sokkal utána keletkezett. A Hentaller könyvében olvasható nevek feltételezhetően utólagos, részben találgatásokon alapuló rekonstrukció eredményei.

⁷² Az egyes parancsnokok pályafutására vonatkozó adatok forrásai általában (egyéb hivatkozás hiányában): BONA, 1998.; BONA, 2000.

⁷³ Pap(p) Lajos (1825/26–1882) református székely családból származott. 1838 és 1841 között a tullni utásziskolában tanult, majd hadfi lett. 1848 júniusában a debreceni (10.) honvédszászlóaljba került főhadnagyként. Harcolt a Délvidéken, dolgozott a Hadügyminisztériumban és a feldunai hadtest vezérkaránál, majd 1849 májusától az erdélyi hadsereg tagja lett. Alezredesi rangot ért el. 1850 és 1857 között Kufsteinben raboskodott. Az Ivánka – Komáromy-féle lista őt jelölte meg az erdélyi sereg parancsnokaként. 1857-ig Kufsteinben raboskodott, utána egy ideig még rendőri felügyelet alatt állt. 1863 és 1865 között Berlinben élt, Béli Ferenc gróf fiának nevelőjeként, és ekkor a Csáky–Komáromy-féle comitè ügynökeként is tevékenykedett. 1865 és 1875 között a balközép országgyűlési képviselője volt.

⁷⁴ Bezerédy Lajos (1819–1868) Győr megyei római katolikus nemesi családból származott. 1835 és 1838 között a tullni utásziskolában tanult, majd nemesi testőr lett. 1848 júliusában százados lett a pécsi (8.) zászlóaljnál. A tavaszi hadjárat során a feldunai hadtest vezérkaránál dolgozott. Alezredesi rangot ért el. Aradon, majd Munkácson raboskodott, 1852-ben kegyelemmel szabadult. 1867-ben a Zala megyei honvédegylet elnöke lett.

⁷⁵ Máriássy János (1822–1905) Szepes megyei római katolikus családból származott. Az 1840-es években a nemesi testőrségben szolgált. 1848 júniusában főhadnagy lett a pesti (2.) honvédszászlóaljnál, augusztusban a tiszántúli kerület nemzetőr-parancsnoka lett. Ezredesi rangot ért el. A világosi fegyverletétel után várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult. A kiegyezés után a magyar királyi honvédségnél folytatta pályafutását, ahol altábornagyi rangot ért el. Bárói címet kapott, és a Főrendi Ház tagja lett.

⁷⁶ Damaszkín János (1816–1892) a reformkorban a nemesi testőrség tagja volt, 1860–61-ben pedig temesi főispán. (VÁRADY, 1892. 61.)

⁷⁷ Posta Ferenc (1817–1883) Békés megyei római katolikus nemesi családból származott. 1837 és 1840 között a nemesi testőrség tagja volt. 1848 júniusában főhadnagy lett a pesti (1.) honvédszászlóaljnál, harcolt a drávai, majd a feldunai hadtestben. Alezredesi rangot ért el. 1850 és 1857 között közkatonaként szolgált a császári seregben. 1867-től 1874-ig a magyar királyi honvédség alezredese volt.

⁷⁸ Kürthy István (1820–1898) komáromi római katolikus nemesi családból származott. 1838 és 1843 között a nemesi testőrségben szolgált. 1848-ban a pécsi (8.) honvédszászlóalj tisztje lett, majd harcolt a feldunai hadtestben. Ezredesi rangot ért el. 1850-től 1857-ig Komáromban, majd Josefstadtban raboskodott. A kiegyezéskor Zombor polgármestere lett.

hadügyminisztériumban dolgozott Mukits Ernő⁷⁹ és Kis Pál⁸⁰ is. Zerdahelyi Imre⁸¹ 1848 szeptemberében főhadnagyként szolgált Ivánka táborában, Bezerédy és Kürthy egyaránt a pécsi (8.) honvédszászlóalj tisztjei lettek a szabadságharc kezdetén, Máriássy pedig Ivánkához hasonlóan nemzetőr-parancsnokként irányította a hadseregszervezést. Földváry Károly,⁸² Földváry Sándor,⁸³ Virág Gedeon,⁸⁴ Hollán Ernő,⁸⁵ Dóry Lajos,⁸⁶ Asbóth Lajos⁸⁷ és Kis 1848-49 során szolgáltak a Délvidéken, Beniczky, Ivánka, Bezerédy, Pap, Dóry, Posta, Virág és Zerdahelyi pedig a feldunai hadtestben. Dóry, Komáromyhoz hasonlóan századosi rangot töltött be a Károlyi-huszárezredben. A parancsnokokat magába foglaló szervezet tényleges létezését visszamenőleg valószínűsíti két későbbi mozzanat is. 1861 novemberében Komáromy tudatta Türel, hogy a hazaiak Földváry Károlyt szeretnék az

⁷⁹ Mukits Ernő (1825–1905) szabadkai nemesi családból származott. 1848 májusában írnok lett a hadügyminisztériumban, a következő évben pedig hadbíró főhadnagyként szolgált Aradon. A dualizmus korában hosszú időn keresztül Szabadka országgyűlési képviselője volt.

⁸⁰ Kis Pál (1820–?) római katolikus tanító volt. 1838-tól önkéntes tizedesként szolgált, majd 1848 nyaratól a honvédseregben harcolt a Délvidéken. Századosi rangot ért el.

⁸¹ Zerdahelyi (Szerdahelyi) Imre (Ince ?) (1822–?) Nyitra megyei református nemesi családból származott, 1838 és 1848 között az 5. tüzérezrednél szolgált. 1848 szeptemberében a nemzetőri tüzér üteg parancsnoka lett, a szabadságharcot őrnagyként fejezte be. Az 1850-es években birtokán gazdálkodott, 1861-ben Nyitra megye alispánja lett, 1865-ben pedig országgyűlési képviselő.

⁸² Földváry Károly (1809–1883) görög, majd római katolikus gyergyószentmiklósi nemesi családból származott. 1828 és 1835 között a 62., majd a 41. gyalogezrednél szolgált. 1848-ban a Délvidéken harcolt, 1849 februárjától pedig a felső-tiszai hadtestben. Ezredesi rangot ért el. Halálra, majd 18 évi fogságra ítélték. Végül 1850-ben kegyelemmel szabadult az aradi börtönből. 1852-ben egy székelyföldi szervezkedés miatt internálták, 1859-ben emigrált, és az olaszországi magyar légió tagja, majd 1862 és 1867 között parancsnoka lett. Az olasz hadseregben ezredesi rangot szerzett. A kiegyezés után hazatért.

⁸³ Földváry Sándor (1809–1868) Földváry Károly testvére volt. 1832 és 1839 között a 62. gyalogezredben szolgált, a szabadságharc idején a Délvidéken harcolt, a szegedi önkéntes nemzetőrszászlóalj parancsnokaként. Ezredesi rangot ért el. A világosi fegyverletétel után 15 évi várfogságra ítélték, de 1850-ben kegyelmet kapott. Szabadulása után az apátfalvi kőedénygyár igazgatója lett.

⁸⁴ Virág Gedeon (1823–1872) kunszentmiklósi református nemesi családból származott. Már a szabadságharc előtt huszártisztként szolgált Csehországban, ahonnan 1848-ban megszökött, és csatlakozott a honvédsereghez. Harcolt a feldunai hadtestben és a Délvidéken. 1850 és 1858 között Aradon raboskodott.

⁸⁵ Hollán Ernő (1824–1900) szombathelyi polgári családban született. A bécsi hadmérnöki akadémián tanult, 1844-től főhadnagyként szolgált. 1848 júniusában jelentkezett a honvédseregbe, augusztustól a szabadságharc végéig a Délvidéken szolgált. 1849-ben Pétervárad várparancsnoka volt, ezredesi rangot szerzett. A fegyverletétel után mérnökként folytatta pályafutását, a dualizmus korában államtitkár lett a Közlekedési, majd a Honvédelmi Minisztériumban.

⁸⁶ Dóry Lajos (1824–1892) nagyváradi római katolikus nemesi családban született. 1848 nyarán a Délvidéken harcolt, majd a Károlyi-huszárezredben százados lett. 1869 és 1886 között a magyar királyi honvédség vezérőrnagya volt.

⁸⁷ Asbóth Lajos (1803–1882) keszthelyi evangélikus nemesi családból származott. 1820 és 1843 között századosként szolgált a hadseregben. 1848 júniusában Krassó megye nemzetőrparancsnoka lett, 1849 januárjában pedig Debrecen katonai parancsnoka. Ezredesi rangot ért el, a harc utolsó napjaiban tábornoki kinevezést kapott, de Kossuth ezt csak 1867-ben ismerte el. 1849-ben először halálra, majd 18 év fogságra ítélték. 1856-ban kegyelemmel szabadult, majd Krassó megyei birtokán gazdálkodott. 1861-ben néhány hónapra ismét fogságba került, majd 1864-ben besúgóként feladta az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” tagjait.

olaszországi magyar légió élén látni.⁸⁸ Elképzelhető, hogy Földváry neve éppen azért került előtérbe, mert ő, illetve testvére tagja volt a titkos katonai szervezetnek. Később a 21 parancsnok közül többen, feltehetőleg Beniczky hívására, részt vettek az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben” is.⁸⁹

A parancsnokok közül Asbóth 1860 novemberében Pestre ment, a titkosrendőrség szerint azért, hogy újjászervezze a nemzetőrséget. 1861 februárjában a Krassó megyei főispán, Gozsdu Manó előtt tett forradalmi tisztelgése miatt letartóztatták, Josefstadba vitték, majd májusban szabadon engedték.⁹⁰ Ezt követően Asbóth a Krassó megyei honvédegyelet elnöke lett. Az Ivánka-féle listán szereplő személyek közül még Máriássyról tudható, hogy honvédegyeleti elnökséget töltött be Szepes megyében.⁹¹ A források hiánya miatt nem zárható ki, hogy több más, a pesti központi bizottmány által beszerezett személy is honvédegyeleti elnök lett a következő évben, de a két dolog közti közvetlen összefüggés a kutatás jelenlegi állása alapján nem bizonyítható. Más jel nem utal arra, hogy az Ivánka-féle listán szereplő személyek bármilyen katonai szervezést végeztek volna. Különösen kétségesé teszi ezt az a tény, hogy a vezérkari főnökként megjelölt Ivánka Imre az 1861. évi országgyűlés idején (tehát akkor, amikor Komáromy jelentése készült) az osztrák–magyar perszónalunió mellett állt ki, és egy kis könyvecskét is megjelentetett arról, hogyan képzel el az említett keretek közt az önálló magyar hadsereget.⁹² A jelentés nem teszi egyértelművé azt sem, valóban Komáromy kezében voltak-e a honvédegyletek összeírásai (amelyeket a titkosrendőrség értesülései szerint csak augusztus 21-ére kellett Pestre küldeni), vagy csupán tudott azok létéről, és a jövőben számított rájuk.⁹³ Mindenesetre a tisztek számával kapcsolatban semmilyen adatot nem közöl. Kérdéses az is, mire alapozta Komáromy az osztrák sereget elhagyott magyar tisztekkel, az ifjúsággal és még inkább a nemzetiségekkel kapcsolatos bizakodását, ezeket ugyanis nem támasztja alá konkrét példákkal vagy érvekkel. A nemzetiségekkel

⁸⁸ MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1861. nov. 10. Földváry kinevezésére 1862-ben valóban sor került, amit Komáromy, egy későbbi levelében személyese sikerének nevezett. (MOL R 296. 1. t. Komáromy–Klapka (?), k. n. (fogalmazvány) A levél további részéről és datálásáról l. a „*A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán*” c. fejezetet.)

⁸⁹ L.: „*A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetben.

⁹⁰ MOL D 185. 1860: 261., 1861: 88., 178., 202., 243., 245., 265., 291., 469., 485., 486.

⁹¹ HL IV. 15. 39. d.

⁹² IVÁNKA, 1861.a. 25.

⁹³ Madarász József így emlékezett vissza erre a szervezkedésre: „*Volt honvéd főbb tisztek főfelügyelete mellett tisztekké a volt honvédtisztek hívtak meg. Nyílt titok, azért történt ez, hogy Garibaldi beütésekor fölfegyverzett csapat legyen készen a nemzeti fölkelés vezetésére.*” (MADARÁSZ, 1883. 345-346.) Kérdés, hogy a „*meghívás*” mennyire öltött konkrét kereteket.

kapcsolatos reménykeltő megjegyzését különösen kétségessé teszi, hogy az Eötvös József vezette országgyűlési bizottság a határozatiak közreműködésével éppen az előző hónapban olyan nemzetiségi törvényjavaslatot fogadott el, amelyet a legtöbb nemzetiségi vezető éles kritikával illetett.

A legfontosabb kérdés azonban talán az, hogyan készült a számszerű kimutatás. Bár 1861 végén a rendőrség tudomására jutott, hogy Komáromy a Tisza vidékén szabadcsapatokat próbál felfegyverezni, ez később történhetett, mint ahogyan a jelentés készült, a szabadcsapatok szervezése nem azonos a jelentésben említett hadseregszervezéssel, és végül a nyomozások sem jutottak semmilyen eredményre.⁹⁴ 1861 folyamán a rendőrség többször is olyan értesülésekhez jutott, amelyek szerint az ország egyes területein honvédegyletek, vagy volt honvédegyleti tagok toborzást folytatnak, de a nyomozások itt sem jártak sikerrel.⁹⁵ Lehetséges, hogy egyes honvédegyletek tevékenysége tényleg alapot adhatott a gyanúra, de az időről-időre lábra kapó híresztelésekben a bécsi udvar félelme is szerepet játszhatott.⁹⁶ A kutatás jelenlegi állása szerint semmilyen jel nem utal a Komáromy jelentésében sejtetett központilag irányított hadseregszervezésre. Pedig egy több mint 140 ezer fős sereg megszervezését nem lehetett volna titokban tartani. Ráadásul a táblázatban az egyes körzeteknél feltüntetett katonaság létszámának és az adott körzet teljes lakosságának aránya csak igen kis eltéréseket mutat, tekintet nélkül arra a tényre, hogy a valóságban a nemzetiségek által sűrűn lakott területeken nyilvánvalóan jóval kisebb mértékben lehetett volna katonaságot szervezni, mint az ország magyarok lakta részeiben. Fényes Elek 1857-ben kiadott művének az egyes megyék népességére vonatkozó adatai alapján viszonylagos pontossággal kiszámítható, hogy a katonák Komáromy kimutatása szerint (a biztos és nem biztos elemek számát összeadva) minden körzetben a teljes lakosság 1,4–1,8 %-át tették ki, vagyis igen kicsi a

⁹⁴ A Helytartótanács utasította Arad, Csongrád és Csanád megye főispánját, hogy rendeljen el nyomozást bizonyos megnevezett személyek után, akik állítólag Komáromy megbízásából szervezkedtek. A három főispán válaszából kiderül, hogy a nyomozások sehol sem vezettek eredményre. (MOL D 191. 1861: 5809.)

⁹⁵ MOL D 185. 1861: 90., 179., 751.

⁹⁶ Előfordult, hogy a rendőrség értesüléseit a Helytartótanács elnöke is kétes hitelűnek nevezte. A korabeli hangulatra jellemző, hogy Károlyi István gróf Pestről történt elutazása után állítólag sokan a forradalom közeli kirobbanására következtettek. (BERZEVICZY, 1922–36. II. 193.) Figyelembe véve, hogy a honvédegyleti összeírásokat akár toborzásnak is lehetett tekinteni, nem meglepő, ha időről-időre különböző híresztelések terjedtek el az állítólagos hadseregszervezésről.

szórás területenként.⁹⁷ Minden jel arra utal tehát, hogy a kimutatás csupán egy tervezet volt. Komáromy, jelentésében erről nem tett említést, igaz, az ellenkezőjét sem állította.

Mindenesetre Kossuth még a következő évben is tényként kezelte, és az olasz vezetéssel közölte,⁹⁸ hogy van Magyarországon egy szervezet, amely a nemzetközi körülmények kedvezőre fordulása esetén képes egy-két hónap alatt ilyen óriási létszámú hadsereget működésbe hozni. 1861 végén, Jósikán keresztül Podmaniczkyhez küldött üzenetében a következőket írta: „Ott van 126 400 ember, ezek már benn vannak az egyesülésben. ... a vezéreknek kerületeikben ismerniük kell az embereiket, vagy ha nem, úgy az egész organisatio légvár, nem tény.” Kossuth ez utóbbi lehetőséget valószínűleg kizárta, hiszen ugyanezen levelében „derék hazafinak” nevezte Komáromyt.⁹⁹ Három hónappal később azt üzenté Károlyi Sándoron keresztül a hazaiaknak, hogy „az organisatio fenntartására a legnagyobb gond fordítandó. Evidentiában kell tartani, s ha kell, reconstituálni.”¹⁰⁰ Kossuth még 1863-ban is a következőket javasolta Vidacs Jánosnak: „... legfőbb a harcias organisatio, mely a volt Bizottmány elmállása miatt, úgy látszik tökéletesen elmállott, de melynek elemei megvannak az országban. ... Ez organisatióból főként a Honvédkar teendő működésbe.”¹⁰¹ Kossuth valószínűleg csak az 1866. évi háború alatt, illetve után vonta először kétségbe Komáromy kimutatásának valóságát. II. Viktor Emánuel olasz királyhoz 1862 januárjában írt levele hátoldalára utólag (1866 után, a pontos időpont nem ismert) feljegyezte véleményét Komáromy kimutatásáról. Itt már „gyalázatos mystificatióról” beszélt, és elmesélt egy anekdotát, amely szerint Komáromy egy este, miután sokat vesztett kártyán a Vadászkiirt fogadóban, elővette Fényes Elek statisztikáját és elkészítette a jelentést, hogy a kapott pénz elsikkasztását fedezze, illetve, hogy újabb összegeket zsaroljon ki.¹⁰²

⁹⁷ FÉNYES, 1857. Évekkel később Kossuth feljegyzett egy általa hallott történetet, amely szerint a kimutatás Fényes Elek statisztikája alapján készült. (l. 99. l.)

⁹⁸ MOL R 90. 3947.a. Kossuth-II. Viktor Emánuel, 1862. jan. 28. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 535-540.

⁹⁹ KLI III. 667-681. Kossuth-Jósika, 1861. dec. 20.

¹⁰⁰ KLI III. 712-716. Kossuth a hazaiaknak. 1862. április 1.

¹⁰¹ MOL R 90. 4159. Emlékirat haza. 1863. máj. 10.

¹⁰² Ebben a feljegyzésében a volt kormányzó már azt állította, hogy a parancsnokok közül néhány meglátogatta, és ekkor derült ki, hogy ők semmit nem tudnak a szervezésről, ezért 1862 nyarán felelősségre vonta az éppen Svájcban járó Komáromyt, és megszakított vele minden kapcsolatot. (KLI VII. 100-104.; MOL R 90. 3947.a. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 540-542. /A két szöveg nem teljesen azonos./) A korabeli levelezésből kiderül, hogy Kossuth rosszul emlékezett, amikor ezt a feljegyzést készítette. Valójában ugyanis 1863-ban szakított meg minden kapcsolatot Komáromyval, mégpedig azért, mert megtudta, hogy az az ő megkerülésével tárgyalt az olasz vezetéssel. (MOL R 90. 4183. Kossuth a hazaiaknak, 1863. július 28.)

5. A szélsőbal viszonya a határozati többséghez és Kossuthhoz

Kossuth még 1861 márciusában utasította Komáromyt, hogy lépjen kapcsolatba a honvédegyletek által létrehozandó pesti központi bizottság háromtagú albizottságával.¹⁰³ A honvédegyleti mozgalomnak a hadseregszervezésbe való bevonására hívta fel a figyelmet Klapka is, amikor a következőket írta a hazaiaknak: „A honvédegyletek fenntartására a legnagyobb figyelem fordítandó, mert ezek alapul szolgálnak a jövő sereg szervezésére.”¹⁰⁴ Az emigráns vezetők tehát nagyon is ésszerűnek tartották volna a pesti központi bizottmány által 1860 őszén megkezdett hadseregszervezés és az 1861 elejétől kibontakozó honvédegyleti mozgalom összekapcsolását. Ivánka valóban érintkezésbe lépett a pesti honvédegyleti vezetéssel, hiszen az összeírások alkalmasak lettek volna a hadsereg tisztjeinek kijelölésére. Lehetséges, bár nem bizonyos, hogy Komáromy is hasonlóan tett. Komáromy, idézett jelentésében ugyanakkor azt is közölte Kossuthal, hogy a honvédegyletek a tisztek összeírásán kívül másra nem használhatóak, mert „igen-igen vegyes különböző elemekből állnak”.¹⁰⁵ Pedig az emigrációs vezetőkkel és a magyarországi politikai elittel érintkezésben álló, a nemzetközi viszonyokat, valamint elvárásokat nagyjából ismerő Komáromy, és a valamennyi vagyonnal, összeírásokkal és országos kapcsolathálózattal rendelkező honvédegyletek szoros együttműködése komoly esélyt teremtett volna a sikeres katonai szervezés számára. Mindez még az egyletek feloszlása utáni időkben is kamatoztatható lett volna, hiszen azok pénzét és iratait a rendőrség nem tudta elkobozni. Az együttműködés elmaradására a szélsőbalhoz kötődő honvédegyletek és a határozati többség viszonya adja meg a magyarázatot.

1860 nyarán Szilágyi Virgil, aki az előző évben Táncsics Mihály mellett mondott védőbeszédével vált ismertté, egy „második kaszinót” alapított a fiatal pesti értelmiségiek számára „Nemzeti Kör” néven. Bár az egyesület eredeti célja a forradalmi ifjúság összefogása és a nemzeti ellenállás szervezése lett volna, a nagy számban megjelenő idősebbek végül Szilágyi helyett Kemény Zsigmondot, majd Jókai Mórt választották igazgatónak. A Nemzeti Körnek végül a konzervatívokon kívül mindegyik politikai irányzat vezető képviselői tagjai lettek. A tagok tiszteletbeli elnöküké választották Teleki

¹⁰³ KLI III. 602-603. Kossuth – Klapka, 1861. márc. 20.

¹⁰⁴ KLI III. 621-624. Klapka a hazaiaknak. 1861. máj. 27.

¹⁰⁵ KLI III. 646-648. Komáromy jelentése, 1861. aug. 10.

Lászlót, aki 1861 februárjában ellátogatott a kaszinóba, és ott beszédet is mondott.¹⁰⁶ A pesti honvédegyelet vezetői, majd az országgyűlésen ülőhelyük alapján „szélsőbalnak” nevezett csoport tagjai is azonban ennél szűkebb politikai és társadalmi körből kerültek ki. A szélsőbal 27 főből állt, akiknek egy jelentős része feltehetőleg a szabadságharc idejéből ismerte egymást. Az országgyűlésben Teleki határozati javaslatát támogatták, de társadalmi hovatartozásuk és politikai nézeteik miatt már 1861 áprilisában elkülönültek a párton belüli többséget alkotó balközéptől, amelynek vezetői nagyrészt az előző hónapban feloszlott pesti központi bizottmány tagjaiból kerültek ki. A szélsőbal ugyanis késznek mutatkozott arra, hogy vállalja az udvarral való konfrontálódás következményeit, az országgyűlés feloszlását és a törvényes kereteken túllépő nemzeti ellenállás megszervezését is.¹⁰⁷ Céljaik tehát – eltérően a balközép céljaitól –, egybeestek a Magyar Nemzeti Igazgatóság törekvéseivel, Kossuthtal azonban csak 1861 júliusában vették fel a kapcsolatot.

A szélsőbal képviselői, akik a határozati vezérkar és az emigráció kapcsolatairól semmit sem tudtak, májusban határozták el, hogy megpróbálnak érintkezésbe lépni Kossuthtal. A küldött, Mezei Lipót,¹⁰⁸ Szilágyi Virgil július 30-án kelt megbízólevelével augusztus elején érkezett Kossuthhoz. A volt kormányzó megdöbbenve értesült arról, hogy a Mezei által képviselt csoportot Komáromy és társai nem vonták be a szervezkedésbe, de nem fedte fel őket a szélsőbal előtt. Azonban Jósika útján utasította Komáromyt, hogy lépjen kapcsolatba a szélsőballal.¹⁰⁹ Mezei látogatása és a szélsőbal elképzeléseinek megismerése bizakodással töltötte el Kossuthot, aki július végén még a „sorból való kiállását” fontolgatta, augusztus 11-én azonban már azt írta Almásynak szánt válaszában, hogy csalatkoznak, akik visszavonulására számítanak.¹¹⁰ A volt kormányzó augusztus 16-

¹⁰⁶ OSZK KT., Fol. Hung. 1259.; VIOLA, 1878. 64-67. A Nemzeti Kör Alapszabálya a következőket írta az egyesület céljairól: „előmozdítja s megszerzi a művelt társaséleti élvezeteket, s e közben tekintettel a kor hazafias igényeire is, előmozdítandja mind azt mi szép, jó és hasznos...”. A Kör tagja lehetett minden „művelt önviseletű” férfi, aki fizette a tagdíjat. A Kör kora reggeltől késő estig nyitva tartó helyiségeiben könyvtár, hírlapok, tekeasztal és étterem állt a tagok rendelkezésére. 1861-ben tagja volt az egyesületnek például Almásy Pál, Beniczky Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József, Ivánka Imre, Jókai Mór, Károlyi Ede, Károlyi Sándor, Kemény Zsigmond, Komáromy György, Podmaniczky Frigyes, Ráday Gedeon, Rottenbiller Lipót, Szilágyi Virgil, Thaisz Elek, Tisza Kálmán, Teleki László és Vidacs János. (NEMZETI KÖR, 1862. 1-30.)

¹⁰⁷ SZABÓ CS., 1999. 523-527. A szélsőbal vezetőinek Madarász Józsefet, Kállay Ödönt, Böszörményi Lászlót és Szilágyi Virgilt tekintették. Szélsőbaloldali képviselő volt 1861-ben Vidacs János is.

¹⁰⁸ Mezei Lipót (Grünfeld Leopold) pesti orvos volt. (SZABAD, 1967. 589-593.)

¹⁰⁹ MOL R 90. 3797. Szilágyi–Kossuth, 1861. júl. 30.; KLI III. 653-660. „Értesítés a hazából”. 1861. aug. 16.; KLI III. 678-679. Kossuth–Jósika, 1861. dec. 20.; – vö.: SZABAD, 1967. 589-593.

¹¹⁰ MOL R 90. 3789. Kossuth–Kiss, 1861. júl. 22.; KLI III. 642-643. Kossuth–Jósika, 1861. aug. 11.

án egy levelet is kapott a hazából, a szélsőbal képviselőitől, akik megköszönték neki Mezeivel küldött üzenetét. Az értesítés írója részletesen elemezte az uralkodó leiratának megismerése után az országgyűlésben kialakult helyzetet, és kijelentette, hogy mivel az országgyűlés nem tudja megvédeni a nemzetet az udvar erőszakos fellépésétől, ezért csak a kiegészítést sürgetők ügyét szolgálja.¹¹¹ Kossuth később „igen becses műnek” nevezte a levelet, amely szerinte részrehajlás és illúzió nélkül jellemezte az országgyűlési viszonyokat, és megerősítette őt abban, hogy a határozati többség „félakarátú” politikusaira nem számíthat.¹¹² Ugyanakkor minden nagybecsülése ellenére sem tett lépéseket annak érdekében, hogy a szélsőballal kiépült kapcsolatait konspirációs célokra használja fel. Szilágyi Virgilékkal csak Komáromyn keresztül szeretett volna érintkezni. Kossuth kezét megkötötte az a tény, hogy Komáromynak adott megbízólevelet, mint a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyedüli hazai megbízottjának, és valószínűleg amúgy is benne vélte meglátni azt az embert, aki komoly fegyveres erőt tud mozgósítani Magyarországon. Ezt a hitét táplálhatta Komáromynak az az előző évben írt jelentése is, amelyben saját forradalmi elkötelezettségét hangoztatta, szembeállítva magát a Tisza Kálmán vezette csoporttal. Komáromy azonban, ha saját jelentőségének növelése miatt fontosnak tekintette is emigrációs kapcsolatait, nem rendelkezett olyan politikusi képességekkel, amelyek birtokában megengedhette volna magának, hogy véglegesen elszakítsa azokat a baráti és ideológiai szálakat, amelyek a Határozati Párt vezetéséhez fűzték. Bár voltak olyan jelek, amelyek Kossuth gyanakvását felkelthették volna – Komáromy több hónapos hallgatása, a felvázolt hadsereg valószínűtlenül nagy méretei, a szervezés homályban hagyott részletei – , a volt kormányzót a hazától való térbeli távolság, és az emigrációs évek során kialakult sajátos lelkiállapot is meggátolták abban, hogy szorosabb ellenőrzés alá vonja a Magyar Nemzeti Igazgatóság hazai képviselőjét.

A határozatiak belső megosztottsága az országgyűlés feloszlatása után sem szűnt meg, a képviselők kapcsolatrendszere ugyanis többé-kevésbé fennmaradt. Rendőrségi értesülések szerint 1861 augusztusában Pesten a Határozati Párt mintegy 40 tagjának részvételével egy „középponti bizottmány” alakult, amelynek vezetői Tisza, Nyáry Pál,

¹¹¹ KLI III. 653-660. „Értesítés a hazából”. 1861. aug. 16.

¹¹² „Őn Barátom, teljességgel nem látszik ismerni, mit akarnak a pártok otthon, mert a határozati pártról, mint a mienkről beszél. Majd felvilágosítom, ha Turinba jő, pedig a határozati párt szélső baloldalának igen szenvedélytelen, igen okos rapportjáról is.” – írta Kossuth Irányinak. (MOL R 75. Kossuth–Irányi, 1861. szept. 1.) Később egy Jósikának írt levelében ugyancsak méltatta a szélsőbal jelentését. (KLI III. 678-679. Kossuth–Jósika, 1861. dec. 20.)

Széchenyi Béla gróf, Vay Béla báró¹¹³ és Szapáry Gyula gróf. A bizottmány állítólag a párttagok közti összeköttetés fenntartását, a megyei események állandó figyelését és a külfölddel való kapcsolattartást tűzte ki célul.¹¹⁴ Akár létezett a bizottmány, akár nem, tény, hogy a volt határozati párti képviselők időről-időre az országgyűlés feloszlása után is találkoztak egymással. Erre részben baráti összejövetelek, részben titkos pártértekezletek szolgáltattak alkalmat.

Ugyancsak az egykori határozati párti képviselők kapcsolattartásának színhelye is volt az 1861. augusztus 10-én a Csáky Tivadar gróf tulajdonában lévő városligeti Bartl-villában megalapított Szent István szabadkőműves páholy.¹¹⁵ Csáky a középkori eredetű kiterjedt grófi család ifjabb, felvidéki ágából származott, amelyből a XVIII. századtól kezdve több Gömör és Szepes megyei főispán került ki. Szepesi főispán volt Csáky apja, az idősebb Csáky Tivadar, és nagybátyja, Csáky Ágoston is. Az ifjabb Csáky Tivadar Bártfán született 1834-ben, tehát a fiatalabb, már a szabadságharc után felnőtt politikusok nemzedékéhez tartozott. A pozsonyi hadiakadémia elvégzése után császári és királyi főhadnagy lett, de valamikor 1857–1858 táján elbocsájtását kérte.¹¹⁶ Egyes források szerint a seregből való távozásának oka az volt, hogy idősebb rokonának, a szabadságharcot megjárt és forradalmi szervezkedés miatt börtönt viselt Komáromy Györgynek a befolyása alá került.¹¹⁷ Minden bizonnyal Komáromy révén lett a pesti központi bizottmány, majd a Határozati Párt tagja. A politikai életben tevékenyen részt vett, Kazinczy-bált szervezett, röpiratot jelentetett meg „Was wir wünschen” címmel, az országgyűlésen pedig erélyes hangvételű beszédével hívta fel magára a figyelmet.¹¹⁸ Valószínűleg ő kezdeményezte a

¹¹³ Vay Béla báró (1830–1910) 1848-ban nemzetőr volt. Az 1850-es években külföldi tanulmányokat végzett. Református világi elöljáróként részt vett a protestáns pátens visszavonását követelő küldöttségben. 1861-től 1872-ig országgyűlési képviselő volt, majd Borsod megye főispánja és a Főrendi Ház alelnöke. (SOMOGYI ZS., 1889. 131-132.; SZINNYEI, 1891–1914. XIV. 1006-1007.)

¹¹⁴ MOL D 191. 1861: 13 627.

¹¹⁵ MOL P 1081. 2. cs.

¹¹⁶ NAGY I., 1857–1868. II. 70-92.; SZINNYEI, 1891–1914. VI. 816-817.; GUDENUS, 1990–1998. I. 252-270.

¹¹⁷ KIENAST, 1900. 38-39. n. 1.

¹¹⁸ SZABAD, 1967. 490-491.; LUKÁCS, 1984. 282-283. Csáky az országgyűlésen elmondott beszédében jelezte, hogy egyetért Tisza Kálmánnak a felirati javaslattal szemben megfogalmazott kifogásaival. Hangsúlyozta, hogy pártársaival együtt Teleki szellemét akarják fenntartani, és nem ismerik el Ferenc Józsefet magyar királynak. Kifejtette továbbá, hogy „*Némethon*” természetes szövetségese Magyarországnak, mivel ott is érvényesül az osztrák elnyomás. A beszéd megjelent a „Magyarország” című lapban (CSÁKY, 1861.), illetve önálló kiadványként is Ráday Gedeon és Vay Béla beszédével együtt. (RÁDAY-VAY-CSÁKY, 1861.) Lónyay a következőket jegyezte be naplójába Csáky és Ivánka beszédéről 1861. május 20-án: „*Ivánka és Csáky bizon igen separatisticus modorba[n] szólottak*”. (LÓNYAY, 2004. 247.) Kecskeméthy Aurél gúnyos szavai szerint Csáky „*szenvédélyesen pattogott*” az országgyűlésen. (KÁKAY ARANYOS, 1861. 58-59.)

szabadkőműves páholy megalapítását, amelynél a pesti egyetem németországi születésű, angol nyelvet oktató magántanára, Lewis Lajos bábáskodott. Az ő segítségével szerettek volna engedélyt kérni a hamburgi nagypáholytól, amelyik azonban a kormány jóváhagyásához, a politikai és felekezeti kérdések mellőzéséhez, valamint a német nyelvű szertartásokhoz kötötte annak megadását. A tagok nem tartották teljesíthetőnek a feltételeket, hiszen a páholyt kifejezetten hazafias célokkal hozták létre.¹¹⁹ Ezt nemcsak a névválasztás bizonyítja, hanem az is, hogy a később felvételüket kérők kérvényeikben mind igyekeztek hangsúlyozni az 1848-49. évi szabadságharcban játszott szerepüket. Az elnök Károlyi Ede, a titkár pedig Csáky Tivadar volt. Az alapítók között ott találjuk Almásyt, Komáromyt, Teleki Gyula grófot,¹²⁰ Lumnitzer Sándort,¹²¹ Csáky Kálmán grófot¹²², Polacsek Lajost, Vay Béla bárót és Zsarnay Imre határozati képviselőt, majd később Vidacs János is belépett. A páholy engedély hiányában is működött egy ideig. Iratai 1862 januárjáig vannak meg,¹²³ de Csáky a későbbiekben is felhasználta szabadkőműves kapcsolatait a titkos forradalmi szervezkedés céljaira.

A volt határozati képviselők másik, szélsőbaloldali csoportját tömörítette az a bizottmány, amely Madarász József, Kállay Ödön és Szilágyi Virgil vezetésével jött létre. Az említett politikusok nyilvánosan hangoztatták, hogy az emigráció helytelenítette a határozati többség országgyűlési politikáját. Ezzel azt igyekeztek sugallni – nem alaptalanul –, hogy az emigráns vezetők elképzeléseinek ők a valódi képviselői. Az eseményről az 1861 decemberében és 1862 januárjában Brüsszelben, Jósikánál tartózkodó Podmaniczky számolt be Kossuthnak, és egyúttal kérdőre is vonta a volt kormányzót, adott-e valamilyen megbízást Madarásznak. Kossuth válaszában közölte, hogy augusztusban járt nála a szélsőbal egy küldöttje, és utána levelet is kapott a csoportosulástól, de azóta nem hallott felőlük, a bizottmány így tudta nélkül jött létre. Kossuth azon állítása, hogy augusztus óta nem is hallott Madarászné csoportjáról, nem fedti a valóságot. Szeptember végén ugyanis

¹¹⁹ ABAFI, 1900. 433-434.

¹²⁰ Teleki Gyula gróf (1833–1882. k.) református világi előjáró, 1861-ben határozati párti országgyűlési képviselő volt. 1862 augusztusában szélütés érte, amelynek következtében megbénult, így politikai pályafutása derékba tört. (PODMANICZKY, 1888. 190.)

¹²¹ Lumnitzer Sándor (1821–1892) a szabadságharcban törzsorvosként, majd egészségügyi főnökként vett részt. 1861-ben a Határozati Párt képviselője, 1864-ben a Rókus Kórház főorvosa, 1885-ben a Főrendi Ház tagja lett. (SZINNYEI, 1891–1914. VIII. 133-136.)

¹²² Csáky Kálmán (1836–1894) Csáky Tivadar öccse volt. Az 1850-es években a császári hadsereg tisztjeként szolgált, majd bátyjához hasonlóan elhagyta azt. 1861-ben a Határozati Párt, 1865-ben a Balközép Párt tagjaként képviselő volt. A dualizmus korában visszatért a hadsereghez. (SZINNYEI, 1891–1914. II. 148-149.)

¹²³ MOL P 1081. 2. cs.

két hosszú levélben adott általános tájékoztatást Szilágyi Virgilnek a Magyarország jövőjét illető kérdésekről, nyilván a szélsőbaloldali politikus előzetes kérésére. Első levelében kifejtette azt a meggyőződését, hogy Magyarország sorsa teljesen az olasz szándékokon múlik. „Fegyvert fog-e a magyar, vagy kénytelen-kelletlen kialkuszik az osztrákokkal, egyenesen Turintól függ.” – írta Szilágyinak. A második levelében pedig – talán önmagát is győzködve –, igyekezett alátámasztani, hogy Olaszországnak szüksége van a magyarokra. Ismét kitért arra, hogy a magyarok néhány héten belül 200 ezer fős segítséget tudnak nyújtani olasz szövetségeseiknek, ami ráadásul Ausztriát gyengíti.¹²⁴ 1861 decemberében – tehát Podmaniczky brüsszeli tartózkodása idején –, a szélsőbal egy küldöttje, valószínűleg ismét Mezei Lipót, személyesen is megbeszélést folytatott Kossuthtal.¹²⁵ A volt kormányzó tehát nem fedte fel a szélsőbalhoz fűződő kapcsolatát Podmaniczky előtt, éppen úgy, ahogyan Szilágyiéknek sem szólt a mérsékelt határozati többség egyes politikusaival való érintkezéseiről. Annyiban azonban valószínűleg joggal utasította vissza Podmaniczky számonkérő mondatait, hogy a szélsőballal nem konspirált, csak fogadta azok kezdeményezéseit, és általános felvilágosításokat adott nekik elképzeléseiről. Ugyanakkor szemrehányásokat tett Podmaniczkynek és társainak, amiért utasítása ellenére nem siettek ők kapcsolatba lépni a szélsőballal. Podmaniczky válaszában azzal indokolta az együttműködés mellőzését, hogy a szélsőbal számos politikus a kétes hírnévnek örvend. Szóbeszédre hivatkozva kijelentette, hogy Kállay a szabadságharc idején komáromi kormánybiztosként sikkasztott, Szilágyinak „nincs jelleme”, Vay Mihály¹²⁶ pedig „mindig részeg”. Nem tartotta megbízhatónak Madarász Józsefet és Vidacs Jánost sem, ugyanakkor együttműködési készségét fejezte ki Böszörményi Lászlóval, Várady Gáborral és Kubinyi Ferencsel.¹²⁷ Podmaniczky leveleiből jól érzékelhető, hogy a határozati többség féltette az emigrációval kiépített bizalmas

¹²⁴ HL IV. 19. 120. cs. Kossuth–Szilágyi, 1861. szept. 28., uo. Kossuth–Szilágyi, 1861. szept. 30. Az idézett leveleket a rendőrség 1864 tavaszán, az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” leleplezése után kobozta el Szilágyi Virgiltől.

¹²⁵ MOL R 90. 3921. Kossuth–Jósika, 1862. jan. 1. A lap tetején a következő mondat olvasható: „*Más levél irattatott a szélsőbal küldöttjével történt értekezésről.*” Az említett levél nem található Kossuth iratai közt. Mezei Lipót 1862. febr. 3-án elfogta a peschierai határrendőrség, amikor vissza akart térni hazájába. (L. „*A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859–1862)*” c. fejezetben.)

¹²⁶ Vay Mihály (1824–1899) a reformkorban a bécsi hadmérnöki akadémián végzett, majd hadnagyként szolgált a császári seregben. Harcolt a szabadságharcban, ahol századosi rangot ért el, de 1848 végén sebesülés miatt nyugalmazták. 1861-ben a szélsőbal képviselőjeként vett részt az országgyűlésen.

¹²⁷ KLI III. 663–681. Jósika–Kossuth, 1861. dec. 14., Kossuth–Jósika, 1861. dec. 20.; Podmaniczky Jósikán keresztül elküldte Kossuthnak a szélsőbal által éppen akkor alapított *Jövő* c. lap szerkesztőségének névsorát, és aláhúzta benne azoknak a neveit, akikkel el tudta képzelni az együttműködést.) MOL R 90. 3937. Jósika–Kossuth, 1862. jan. 11.) – vö.: SZABAD, 1967. 589–593.

kapcsolatait, ezért igyekezett Kossuth előtt lejáratni a szélsőbal képviselőit. Erre annál is inkább szükségük lehetett, mert a nemzetiségi kérdés körül 1861/62 fordulóján kibontakozó vita minden korábbinál világosabban megmutatta a határozati többség és Kossuth elképzelései közt fennálló elvi különbségeket.

6. A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859–1862)

A magyar függetlenség kivívása és fenntartása a nemzetiségek együttműködése nélkül lehetetlen lett volna, így a nemzetiségi kérdés a Magyar Nemzeti Igazgatóság és a hazai szervezkedők tevékenységének egyik legfontosabb elemévé vált. A magyar emigránsok tárgyalásokat folytattak a román fejedelemségek és Szerbia vezetőivel, amelyek egyik oldalról a várható háborúban való együttműködést, másik oldalról pedig a magyarországi románok és szerbek jogait érintették. Klapka, a francia kormány felkérése nyomán, 1859 márciusában két egyezményt is kötött Cuzával a fejedelemségek területén létesítendő fegyverraktárakról, és arról, hogy a háború után Erdélyben országgyűlés dönthet az unióról vagy a Magyarországon belüli különállásról. Néhány hónappal később az időközben megalakult Magyar Nemzeti Igazgatóság küldött egy nyilatkozatot Cuzának, amelyben Kossuth 1851-ben megfogalmazott kütahyai alkotmánytervének elvei jelentek meg, és amely Erdély esetleges különállásáról nem ejtett szót. Erdély kérdésében azután 1860 őszén, Klapka újabb keleti útja előestéjén bontakozott ki vita Klapka és Teleki, illetve Kossuth közt, aki továbbra is az uniót tekintette tárgyalási alapnak. Végül Kossuth elképzeléseinek szellemében küldtek emlékiratot a román fejedelemhez.¹²⁸ A megállapodások értelmében 1859-ben 20 ezer fegyver érkezett a fejedelemségekbe, 1860 végén pedig újabb fegyverszállításra került sor, ezt a rakományt azonban a török kormány elkobozta. 1861 januárjában azután Klapka ismét szerződést kötött Cuzával további fegyverek román területen történő szállítása és raktározása ügyében.¹²⁹ 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság tárgyalásokat kezdeményezett Szerbiával is, ahol szintén

¹²⁸ Kossuth sem zárkózott azonban ekkor már teljesen el az unió feladásától. 1859 áprilisában úgy küldte el Irányinak a kütahyai alkotmányterv szövegét, hogy két lényeges ponton módosított rajta: felvetette az erdélyi népszavazás megrendezésének és a Szerb Vajdaság létrehozásának lehetőségét. Ugyanakkor arra kérte Irányit, hogy ezeket a részeket ne hozza nyilvánosságra, mert a területi autonómiát ő a teljesíthető nemzetiségi igények maximumának tekintette. (SPIRA, 1989. 26-32., 49-83.)

¹²⁹ A Cuzával folytatott tárgyalásokról és a fegyverszállításokról: MOL R 295. 8. t.; KLI III. 55-71., 203-212., 248-260. – vö.: SZABAD, 1967. 120-124., 301-303., 405-407.; KOVÁCS E., 1977. 397-408.; LUKÁCS, 1984. 137-142., 162-164.; BORSI-KÁLMÁN, 2000. 109-123.

fegyverraktárak létrehozását tervezték.¹³⁰ Belgrádban 1858-ban a bécsi udvar által is támogatott Karadjordjevićokat legyőző, magyarbarátnak tekinthető Obrenović-család feje, Milos került a fejedelmi trónra. Szerbiának olyan szövetségesre volt szüksége, amely egy esetleges szerb–török háború esetén semlegesíteni tudja Ausztriát, ezért a belgrádi vezetés igyekezett szoros kapcsolatokat kiépíteni a magyarokkal. 1860 őszén meghalt Milos, akit, fia, Mihály követett a trónon. Az új fejedelem korábban száműzetése egy részét Magyarországon töltötte, és Hunyady Júlia személyében magyar grófnőt vett feleségül, ami tovább javította a sikeres szerb–magyar együttműködés esélyét. A fejedelem küldöttjeként 1861 februárjában Pestre látogató Jovan Ristić Andrássy Gyula vacsoráján találkozott Eötvös Józseffel és Podmaniczkyvel. A belgrádi politikus felvetette a Szerb Vajdaság visszaállításának lehetőségét, amelyet azonban magyar tárgyalópartnerei határozottan elutasítottak. Ezt követően a belgrádi vezetés egy olyan elképzelést igyekezett népszerűsíteni a magyarországi szerbek körében, amely valószínűleg a magyar emigránsokkal való egyeztetés következtében alakult ki. Önkormányzattal bíró szerb többségű megyék kialakítását és egy szerb nemzeti főnök választásának engedélyezését várták a magyar országgyűléstől, miközben önmérsékletre intették a területi autonómiát követelő magyarországi szerb politikusokat.¹³¹

Az emigránsok nem készítettek közös nyilatkozatot a hazaiak számára, ami talán a Kossuth, Klapka és Teleki nézetei közt időről-időre felbukkanó eltérésekkel magyarázható. A pesti forradalmi bizottmány tagjait azonban utasították a magyarországi nemzetiségi politikusokkal való tárgyalásokra, amelyekhez elvi alapul Kossuth alkotmányterve szolgált volna. A volt kormányzó ebben a demokratikus szellemiségű tervben a nemzetiségeknek megyei szinten önkormányzat biztosítását, ezzel összefüggésben a megyehatárok nemzetiségeknek kedvező kiigazítását, és széleskörű nyelvhasználati jog megadását javasolta. Kossuth és Teleki többször is megfogalmazta, hogy addig, amíg a háború kirobbanásának az időpontja nem biztos, a hazaiak talán legfontosabb feladata a nemzetiségek körében folytatandó propaganda, vagyis a sikeres küzdelem egyik alapfeltételének megteremtése lenne. Részben ezt a célt kellett volna, hogy szolgálja az 1860 őszén beküldött pénz is. A bizottmány azonban épített ki kapcsolatokat nemzetiségi

¹³⁰ Ludvigh ezért utazott Kossuth küldöttjeként Belgrádba először 1859 nyarán, majd a torinói kormánnyal való szerződésalkötés után, 1861 elején. (KOVÁCS E., 1977. 452-460.)

¹³¹ A Szerb Fejedelemséggel folytatott tárgyalásokról és azok eredményeiről l.: KLI III. 79-91.; KATUS, 1961. 24-41.; SZABAD, 1967. 121-125., 537-540.; KOVÁCS E., 1977. 450-465.; RESS, 1984. 381-402.; KATUS, 1987. 153-154.; RESS, 1988. 505-506.

vezetőkkel, Podmaniczky és Ristić már említett találkozását leszámítva. Ennek ellenére Kossuth az országgyűlés kezdetén még bizakodó volt, 1861 áprilisában egy Irányinak szóló levelében ugyanis azt írta, hogy a nemzetiségi kérdés nem áll olyan rosszul, mint azt a címzett gondolja. Kifejtette, hogy Horvátország számára a teljes elszakadást is lehetővé kell tenni, ha a horvátok úgy gondolják, Fiume jogállását illetően népszavazást javasolt, a Muraköz és Erdély elszakadását pedig továbbra is elvetette.¹³² Ekkor még nyilvánvalóan úgy számolt, hogy az országgyűlés Teleki vezetete többsége képes lesz elképzeléseinek keresztülvitelére.

Az országgyűlésen a nemzetiségi kérdéstről először a felirati javaslat kapcsán kezdődött vita, már Teleki halála után. Tisza Kálmán és Ivánka kifogásolták, hogy a Deák-féle előterjesztésben csak „méltányos rendezésről” esett szó a nemzetiségek kapcsán, ezzel szemben ők Teleki örökségére hivatkozva az ország integritását tiszteletben tartó nemzeti egyenjogúság elvének megjelenítését követelték. Bár a két említett határozati politikus ekkor még látszólag az emigráció irányvonalát követte, a vita során egyedül Szilágyi Virgil érvelt minden tekintetben Kossuth alkotmánytervének szellemében. A feliratba végül Deák kompromisszumos javaslatára a következő szöveg került: „Akarjuk, hogy más nemzetiségű honfitársaink nemzeti igényei mindenben, ami az ország politikai szétdarabolása és függetlenségünk feláldozása nélkül eszközölhető, még ezen az országgyűlésen törvény által is biztosíttassanak.” Június 25-én Eötvös József javaslatára és vezetésével megalakult a nemzetiségi bizottság, amelynek 14 felirati és 13 határozati tagja volt.¹³³ A bizottság alapelveként kimondta, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik, illetve, hogy az országban lakó népek egyenrangúak. A határozatiak közreműködésével megalkotott törvényjavaslat ezen alapelvek szellemében csak a nyelvhasználat jogával, az iskolaüggyel és a román ortodox egyháznak a szerbről történő leválasztásával foglalkozott.¹³⁴ A javaslat nemcsak az ekkor már többnyire területei autonómiát követelő nemzetiségek elképzeléseitől állt távol, de a Kossuth-féle irányvonaltól is.

A volt kormányzó 1861. október 10-én egy hosszú levelet küldött a hazaiaknak, amelyben a nemzetiségekkel kapcsolatos, lényegében már korábban is hangoztatott

¹³² MOL R 75. 1. cs. Kossuth–Irányi, 1861. április 6.

¹³³ Szabad György feltételezése szerint az a tény, hogy az országgyűlésen kisebbségben lévő Deák-pártiak a bizottságban többségbe kerültek a határozatiaknak a felelősséget elhárító taktikájával függhetett össze. (SZABAD, 1967. 552-555.) A bizottságnak tagja volt Komáromy is. Lónyay feljegyzése szerint a felirati és a határozati vezérkar találkozóján, 1861. július 24-én ő olvasta fel a bizottság „munkálatát”. (LÓNYAY, 2004. 298.)

¹³⁴ A nemzetiségi kérdés országgyűlési vitájáról l.: SZABAD, 1967. 547-555.

elképzeléseit összegezte. Két ponton azonban változott a programja: már Erdély és a Muraköz esetleges különállását sem utasította el.¹³⁵ Azt is tervezte, hogy egy hírlapi cikket jelentet meg nézeteiről, és megpróbál nem udvarbarát magyarországi nemzetiségi vezetőket tárgyalásra hívni külföldre.¹³⁶ Mindez lényeges változást jelentett az előző évek politikájához képest. A volt kormányzó alig fél évvel korábban még azt fejtegette Irányinak írt levelében, hogy ő csak a külső körülmények megteremtését érzi feladatának, az ország jövőjét illető döntéseket a hazaiaknak kell meghozniuk.¹³⁷ Látva azonban, hogy a pesti forradalmi bizottmány, majd a határozati balközép tagjai nem sietnek érvényesíteni elveit, mégis megkísérelt közvetlenül beavatkozni a magyarországi politikába. Ez az elképzelése végül – nem tudjuk pontosan, miért –, de nem valósult meg. Podmaniczkynek és a szélsőbal küldöttjének már említett külföldre utazása 1861 végén azonban ismét lehetőséget teremtett számára, hogy a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontját tudassa a hazaiakkal.

1861 őszen-telén megsokasodtak a magyar sajtóban a nemzetiségi kérdést tárgyaló cikkek. Ez részben összefüggésben állhatott Kossuth tevékenységével, de más okai is voltak. Az országgyűlésen végül nem született törvény, ezért a különböző pártok politikusai feladatuknak tekintették, hogy a következő törvényhozó testület összeüléseiig a lapok hasábjain ütköztessék nézeteiket. Üzenet volt ez a nemzetiségek számára is, amely azt jelentette, hogy a magyar politikusok nagy fontosságot tulajdonítanak a nemzetiségi kérdés mindenki számára megnyugtató rendezésének. A provizórium bevezetése ugyanis magában rejtette azt a veszélyt, hogy az udvar különböző ígérekkel ismét a maga oldalára állítja, és a magyarok ellen hangolja a nemzetiségeket. 1861 októberében Szalay László egy, a *Pesti Naplóban* közölt cikkében arról igyekezett meggyőzni a nemzetiségeket, hogy a megerendszer és az alkotmányosság biztosítja az ő számukra is a szabadságot, ezt pedig csak Magyarországtól kaphatják meg, Béctől nem.¹³⁸ Ugyanekkor, ugyanebben a lapban kezdődött Ivánka öt részből álló, „Nemzetiségi kérdés” címet viselő cikksorozatának megjelentetése. Az egykor az emigrációval együttműködő, majd attól eltávolodó határozati politikus kiállt az országgyűlés nemzetiségi bizottsága által elfogadott javaslat mellett, és elítélte a centralizáció híveinek „nyílt izgatását”. Kijelentette, hogy a nemzetiségek

¹³⁵ MOL R 90. 3852. Kossuth a hazaiaknak. 1861. okt. 10.

¹³⁶ MOL R 95. 1. cs. Kossuth–Irányi, 1861. nov. 18., Kossuth–Irányi, 1861. nov. 20. – vö.: SZABAD, 1967. 556-559.

¹³⁷ MOL R 95. 1. cs. Kossuth–Irányi, 1861. ápr. 6.

¹³⁸ SZALAY, 1861.

követeléseit a jogegyenlőség elve alapján hajlandóak kielégíteni, de az ország területi épségét mindenképpen fenn kell tartani.¹³⁹ 1862 januárjában Szalay a határozatiak által alapított, de ekkoriban már Deák felé közeledő *Magyarország* című lapban ugyancsak óvott attól, hogy kollektív jogokat adjanak a nemzetiségeknek, és az ezeréves hagyományokkal szakítva „karavánszerájt” csináljanak az országból.¹⁴⁰ A nemzetiségi kérdésnek az országgyűlési javaslattal egybecsengő tárgyalásához képest új hangként jelentek meg, és sajtóvitát indítottak el a *Jövő* című lap cikkei. A *Jövő* 1862. január 2-án jelent meg először. A szerkesztőség 26 tagjának többsége 1861-ben szélsőbaloldali országgyűlési képviselő volt, így nem meglepő, hogy az újság a demokratikus eszmék terjesztését tekintette feladatának.¹⁴¹ Tájékozódásának irányát jól jelzi, hogy gyakran foglalkozott a német, illetve az olasz egység ügyével, III. Napóleon külpolitikájával, és nem ritkán közölte szerb, valamint román lapok cikkeit. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban Szilágyi Virgil fogalmazott meg programot, amely a hangsúlyt a demokratikus önkormányzati rendszerre helyezte, és amely minden bizonnyal Kossuth előző havi iránymutatása nyomán íródott.¹⁴² A január 19-én megjelent cikke a *Sürgönyben* öt nappal később Kecskeméthy Aurél válaszolt. A kormánylap újságírója vitatta, hogy a demokratikus szabadságjogok megadása megoldást jelentene a nemzetiségi kérdésre. Arra hívta fel Szilágyi figyelmét, hogy a nemzetiségek a területi autonómia megadását követelték már az országgyűlés idején is. Nem kétséges, hogy Kecskeméthy az udvar álláspontját hangoztatta akkor is, amikor a *Sürgöny* másnapi számában, valószínűleg éppen a *Jövő* cikkének ellensúlyozására különálló „nemzeti szervezet” létrehozását ajánlotta fel a szerbeknek. Az ajánlat a területi autonómiát nem, de a vajdaválasztás jogát, az egyházi és a részleges politikai autonómiát, valamint a nyelvhasználati jogokat tartalmazta.¹⁴³ A kormányzat mellett a balközép is szükségesnek tartotta, hogy válaszoljon Szilágyi Virgil cikkére. Almásy, id. Bethlen János, Beniczky, Ivánka, Jókai, Károlyi Sándor, Komáromy, Podmaniczky és Tisza január 29-én közleményben szólították fel Hajnik Károlyt, a *Magyar Sajtó* című lap szerkesztőjét, hogy nyissa meg az újságot a határozatiak előtt. Az

¹³⁹ IVÁNKA, 1861.b. I-V.

¹⁴⁰ SZALAY, 1862. – A *Magyarország* c. lapról I.: KOSÁRY–NÉMETH G., II/1. 625-633.

¹⁴¹ *Jövő*, 1862.–vö.: SZABÓ CS., 1999. 524. 27. l.; A *Jövő* c. lapról I.: KOSÁRY–NÉMETH G., II/1. 649-651.

¹⁴² SZILÁGYI, 1862.

¹⁴³ KECSKEMÉTHY, 1862.a., 1862.b. Kecskeméthy naplójában 1862. február elsejei keltezéssel a következő bejegyzés olvasható: „Megjöttöm után P[álffy Móric]nál originális értekezlet, melyben meggyőzni törekedtem arról, hogy a *Sürgöny* eddigi reservált iránya legjobban megfelel a viszonyokkal s a cancellária törekvéseivel.” (KECSKEMÉTHY, 1909. 125.)

említettek korábban már tárgyaltak a kiadóval, Heckenast Gusztávval, és kötelezettséget vállaltak arra, hogy részvényeket vásárolnak a lapban.¹⁴⁴ Februárban Jókai három részből álló cikksorozatot közölt a lapban „Politikai nemzetiség” címmel. Fontosnak tekintette, hogy a nemzetiségi kérdés tárgyalását az érdekek és ne a szenvedélyek vagy ábrándok alapján közelítsék meg. Óvott attól, hogy mindenáron kielégítsék a nemzetiségek összes igényét, de attól is, hogy a nemzetiségek támogatásának hiányában lemondjanak a Béccsel szembeni követeléseikről. A nemzetiségeket igyekezett meggyőzni arról, hogy számukra is megnyugtató megoldást csak a kérdés alkotmányos úton történő rendezése hozhat, és a következő magyar országgyűlés feladatának fogja tekinteni a nemzetiségi törvény megalkotását. Hangsúlyozta, hogy a magyar politikusok mindig fontosnak tekintették a nemzetiségek szellemi és anyagi létének jobbítását, példaként említve kulturális törekvéseik támogatását, illetve a jobbágyfelszabadítást.¹⁴⁵ A határozati többség csakúgy, mint az országgyűlésen, a *Magyar Sajtó* hasábjain sem fogalmazott meg minden tekintetben egyértelmű és határozott programot a nemzetiségi kérdést illetően. Azonban az a tény, hogy Kossuth egy hónappal korábban Podmaniczkynek adott utasítása ellenére lapjuk mélyen hallgatott a demokratikus és a kollektív jogokról, önmagáért beszélt. Véglegesen eldőlt, hogy a volt Határozati Párt vezérkara nem kíván túllépni a reformkori ellenzék nemzetiségeket érintő elképzeléseinél, vagyis lényegében Deák és Eötvös irányvonalát követi. Mindez előbb vagy utóbb elkerülhetetlenné tette a volt kormányzóval való teljes szakítást, a határozati többségnek ugyanakkor az emigrációs kapcsolatok esetleges megszűnésével járó tekintélyvesztés hátrányait is mérlegelnie kellett.

A vitát a kormányhatóságok is figyelemmel kísérték, és nemcsak a *Sürgöny* útján avatkoztak közbe. Forgách Antal kancellár 1862. január 30-án Pálffy Mórchoz, a Helytartótanács elnökéhez írt levelében sajnálatosnak nevezte, hogy a határozatiak közleménye megjelenhetett az előző napon a *Magyar Sajtóban*. Egyúttal azt javasolta, hogy a lapot folyamatosan szigorú ellenőrzésnek vessék alá, Almásy Pált figyelmeztessék udvarellenes megnyilvánulásainak várható következményeire, a „kormányellenes pártot” pedig igyekezzenek megosztani.¹⁴⁶ Ezzel egy időben, és valószínűleg ezzel, illetve a *Jövőben* megjelent cikkekkel összefüggésben január végén, illetve február elején

¹⁴⁴ *Magyar Sajtó*, 1862. – A *Magyar Sajtó* c. lapról I.: KOSÁRY–NÉMETH G., II/1. 615-618.

¹⁴⁵ JÓKAI, 1862. I-II.

¹⁴⁶ Forgách a következőket írta: „E részben pedig nem kevésbé elősegítené a sikert, ha a józanabb rész a kormányellenes párt terveinek kivihetlenségéről meggyőződven, ez által némileg a kormányzathoz közzeledésre erkölcsileg kényszerítették.” (MOL D 185. 1862: 81.)

letartóztatták Pesten Szilágyi Virgilt, Peschierában pedig az Itáliából hazatérő Mezei Lipótot. 1862 novemberében, felségsértés miatt mindkettőjüket 10 év nehéz fegyházra ítélte a pesti katonai bíróság. Mezei, vallomásában közölte, hogy Kossuthtól szerzett ismerete szerint Komáromy feladata Magyarországon a gerillasereg szervezése, és ezzel megerősítette a hatóságok korábbi, egyébként nem bizonyított gyanúját. Johann Coronini-Cronberg gróf, hadfőparancsnok ezért azt javasolta a Helytartótanácsnak, hogy ne adjanak ki útlevelet Komáromy részére.¹⁴⁷

A *Jövő* és a *Magyar Sajtó* alapításáról, valamint a sajtóvita tényéről Kossuth is értesült.¹⁴⁸ Olvasta a *Magyar Sajtóban* közölt cikkeket, és véleményét 1862 tavaszán a hazaiaknak küldött levelében a következő módon fejezte ki: „A «*Magyar Sajtó*»-t nem találok többé a nemzetiségi kérdésben azok közlönyének, kik azt azzá választák. Bizonyosan bevágták az útját.”¹⁴⁹ Kossuthban valószínűleg felmerült a gondolat, hogy a cikkekben kifejtett álláspontot eltorzította a szigorú cenzúra, vagy a megtorlástól való félelem, de megjegyzését minden bizonnyal figyelmeztetésnek is szánta. 1862 februárjában Irányinak írott levelében mégis „reménytelinek” nevezte a nemzetiségi helyzetet. Bizakodását az ekkor külföldre jövő Károlyi Sándor jelentésére alapozta.¹⁵⁰ Károlyi hosszabb külföldi útja során Svájcban személyesen találkozott Kossuthtal, Klapkával pedig levélben közölte, hogy Almásy tárgyalt Andrei Mocioni román nemzetiségi vezetővel. Almásy – legalábbis Károlyi beszámolója szerint –, közölte a román politikussal, hogy ők Magyarország függetlenségéért küzdenek, és szívesen veszik a nemzetiségek segítségét. Cserébe a megyékben való nyelvhasználat jogát ajánlotta fel, továbbá közelebről meg nem határozott segítséget ígért Cuza számára. Mocioni állítólag elfogadta az ajánlatot. Károlyi levelében ígéretet tett a Szerbiával való tárgyalásra is,¹⁵¹ Kossuth ugyanis azt írta Podmaniczkynek 1862 januárjában, hogy mindenképp küldjenek valakit a főemberek közül Belgrádba, aki Ilija Garašanin szerb miniszterelnökkel és Stefano Scovasso olasz konzullal tárgyal.¹⁵² Kossuthot valószínűleg az a tény töltötte el bizakodással, hogy úgy tűnt, a hazaiak végre eleget tesznek régóta hangoztatott elvárásainak. Az Almásy–Mocioni

¹⁴⁷ MOL D 185. 1862: 81.; MOL D 191. 1862: 3114.

¹⁴⁸ MOL R 90. 3937. Jósika–Kossuth, 1862. jan. 11.

¹⁴⁹ KLI III. 716. Kossuth a hazaiaknak, 1862. ápr. 1.

¹⁵⁰ MOL R 75. 1. cs. Kossuth–Irányi, 1862. febr. 23.

¹⁵¹ MOL R 90. 3962. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 3., uo. 3973. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 10., uo. 3986. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 29., uo. 3991. Károlyi S.–Kossuth, 1862. ápr. 2.; MOL R 295. 22. t. Károlyi S.–Klapka, 1862. márc. 27.

¹⁵² MOL R 90. 3937. Jósika–Kossuth, 1862. jan. 11

találkozó jelentőségét azonban több tényező is csökkentette. A kezdeményező fél Mocioni volt, ő kereste fel Almásyt, tehát nem a hazaiak szánták el magukat a volt kormányzó utasításainak teljesítésére. Mocioni korábban az udvar szolgálatában állt,¹⁵³ ami felveti azt a lehetőséget is, hogy Bécs számára gyűjtött információkat. Ésszerűnek tűnik az a feltételezés, hogy az udvar Szilágyi Virgil cikkének megjelenése után így próbálta meg kipuhatolni, mennyire egységes a határozati tábor a nemzetiségi kérdésben. Mindez összefüggött az udvarnak azon törekvésével, hogy megossza a nemzeti ellenzék táborát. Mocioni őszinteségéről egyébként Károlyi sem volt meggyőződve. Károlyi Sándor útja volt az utolsó alkalom, amikor a mérsékelt határozati többség kapcsolatot keresett Kossuthtal. Károlyi otthon maradt párttársai ekkor már lépéseket tettek annak érdekében, hogy külföldi összeköttetéseiket a volt kormányzó megkerülésével tarthassák fenn.

¹⁵³ Andrei Mocioni (Mocsonyi) (1812–1880) a Bach-korszakban bánási, majd Torontál megyei kerületi főbiztos volt, 1860-tól birodalmi tanácsosi címet viselt. (SZABAD, 1967. 30. DEÁK Á., 2000. 109., 256-257.)

II. CSÁKY ÉS KOMÁROMY EMIGRÁCIÓS TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETEI. KOSSUTH ELSZIGETELŐDÉSE (1862–1864)

1. A határozatiak 1862-ben

1861 őszén Franciaország, Olaszország és Görögország tervet dolgozott ki a balkáni népek Törökország elleni fellázítására, amelybe Szerbiát is be kívánták vonni. Garibaldi az olasz miniszterelnök, Bettino Ricasoli¹⁵⁴ tudtával és titkos támogatásával expedíciós sereg szervezésébe kezdett, hogy a háború kirobbanása után olasz önkéntes sereg szállhasson partra Dalmáciában. A torinói tervek között szerepelt az is, hogy kihasználva a kedvező nemzetközi helyzetet, III. Napóleon rosszallása ellenére, a magyarokkal közösen háborút provokálnak Ausztriával. Garibaldi ezért megbízta Türrt a Szerbiából Magyarországra történő katonai betörés megszervezésével.¹⁵⁵ 1862 februárjában Ricasoli és II. Viktor Emánuel közölte határozott háborús szándékát Kossuthtal.¹⁵⁶ A volt kormányzó tájékoztatta a nemzetközi helyzet új fejleményeiről a határozatiak vezetőit, nyilatkozatot kért tőlük arról, hogy elszántak-e az Ausztriával való fegyveres összecsapásra, és utasította őket a belgrádi vezetéssel történő kapcsolatfelvételre.¹⁵⁷

A határozati többség azonban ekkor már nem Kossuth közreműködésével kívánta külföldi kapcsolatait fenntartani. Celestino Bianchinak, Ricasoli titkárának 1862 februárjában, a magyar belpolitikai helyzetről készült feljegyzésében a következő megállapítás olvasható: „Ha a kiegyezésre irányuló törekvések megbuknának, nem tűnik elkerülhetőnek az összeomlás. Nem kicsi az a párt, amely mindenfajta tárgyalástól elzárkózik, és amely radikális elszakadást akar Ausztriától. Ez a párt, egyelőre még engedelmeskedve a régi szokásnak, Kossuthot ismeri el fejének, de állítólag az ő befolyása

¹⁵⁴ Bettino Ricasoli báró (1809–1880) toszkánai politikus, 1847-ben részt vett a „La Patria” című liberális újság alapításában, majd az 1848-as eseményekben. 1849-ben visszavonult a politizálástól, majd 1859/60-ban a firenzei események élére állt, és a nagyherceg elűzése utáni átmeneti időszakban diktátori hatalmat gyakorolt Toszkánában. Kétszer is miniszterelnökként kormányozta Olaszországot. (1861. jún. 12.–1862. márc. 3., valamint 1866. jún. 20.–1867. ápr. 10.) (SABBATUCCI–VIDOTTO, 1994. 421-426. SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 123-125.)

¹⁵⁵ A nemzetközi helyzet alakulásáról és Türr megbízatásáról 1862 első felében l.: KOVÁCS E., 1967. 464-465.

¹⁵⁶ KLI III. 709-711. Pro Memoria, 1862. febr. 23.

¹⁵⁷ MOL R 90. 3948. Kossuth a hazaiaknak, 1862. febr. 3.; KLI III. 712-716. Kossuth a hazaiaknak, 1862. ápr. 1.

napról-napra csökken, és Klapkát tekintik a *jövő emberének*.¹⁵⁸ Bianchi feljegyzésének keletkezésével nagyjából egy időben Komáromy levelet írt Klapkának. Kijelentette, hogy amennyiben megfelelő erejű külföldi sereg tör be az országba, akkor több helyen egyszerre felkelés fog kirobbanni, mert a magyar lakosság készen áll a fegyveres harcra. Bizonygatta, hogy Klapka igen népszerű az országban, és a katonai szervezés megerősítése végett a főbb parancsnokok kinevezésére kérte őt.¹⁵⁹ Segítségül egy listát mellékel az általa ismert harcra kész tisztekről, és megjelölte azok tartózkodási helyét is. A 25 személy közül hét már az Ivánka-féle 1860-ban kialakított parancsnoki hálózatnak is tagja volt.¹⁶⁰ Feltételezhetően a többiek (is) Komáromy ismeretségi köréhez tartoztak. A többségük Erdélyből, néhányan pedig Biharból vagy a környező megyékből (Szatmár, Szabolcs, Arad) származtak. Feltűnően sok köztük az olyan volt honvédtiszt, aki a szabadságharc idején – Komáromyhoz hasonlóan –, Bem seregében harcolt.¹⁶¹ Komáromy Drezdában adta postára levelét, ahova személyes megbeszélésre hívta Klapkát. A találkozásra valószínűleg nem került sor. Március végén és áprilisban Puky Miklós több levelet is írt

¹⁵⁸ DDI II. 79. Bianchi feljegyzése, 1862. febr. 7.

¹⁵⁹ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, ?. A levél csonka, első része hiányzik, ezért keltezés nem található rajta. Komáromy a levélben jelezte, hogy március 10-ig tud Drezdában maradni. Itt még magázta a tábornokot, akit 1862 szeptemberében – személyes megismerkedésük után –, már tegezett. (vö.: MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1862. szept. 12.) A levél tehát valószínűleg 1862 februárjában vagy márciusának elején íródott.

¹⁶⁰ *Kis Pál* (Komáromy által megjelölt tartózkodási helye: Tiszafüred), *Földváry Sándor* (Borsod), *Földváry Károly* (Heves), *Kürthy István* (Komárom), *Mukits Ernő* (Szabadka), *Maróthy János* (Szatmár), *Máriássy János* (Szepes). (Mivel ez utóbbi esetben csak vezetéknev szerepel, nem zárható ki az sem, hogy a név Máriássy Béla szélsőbaloldali képviselőt jelölte, bár ennek valószínűsége lényegesen kisebb. Ugyancsak a keresztnév hiánya teszi bizonytalanná Mukits azonosítását is. Elképzelhető, hogy nem Ernő, hanem bátyja, Aurél honvéd őrnagy szerepelt a listán.) – vö.: a „*Komáromy jelentése a hadseregszervezésről*” c. fejezettel.

¹⁶¹ Az 1860. évi listán még nem, de a Komáromy által Klapka figyelmébe ajánlott személyek között már szerepel: *Gáspár András* (1804–1884) honvéd vezérőrnagy (Komáromy által megjelölt tartózkodási helye: Bihar); *Forró Elek* (1813–1893) honvédezredes, Bem hadművelési irodájának vezetője (Pest); *Mándy Ignác* (1814–1883) honvédezredes vagy öccse, *Mándy Dénes* (1828–?) honvéd hadnagy (Szatmár); *Patay István* (1808–1878) honvédezredes Bem seregében (Szabolcs); *Baumgarten Antal* (1818–?) honvéd főhadnagy (Pest); *Károlyi Miksa* (1816–1890) alszázados, Bem seregében is harcolt (Belgrád); *Sárossy (Sárosi) Ferenc* (1807–1871) hadnagy Bem seregében („székely”); *Bethlen Olivér gróf* (1825–1892) alezredes Bem seregében (Erdély); *Bethlen Miklós gróf* (1819–1900) őrnagy Bem seregében (Erdély); *Gorove Antal* (1822–1881) a reformkorban Bihar megye aljegyzője, honvéd őrnagy (Arad); *Kausler (Kauszler) Josef* (1822–1897) honvéd őrnagy (Bihar); *Krivácsy József* (1821–1903) honvéd alezredes, 1859-ben emigrált, az olasz hadsereg ezredese lett (Pest); *Müller György* (1813–?) a komáromi vártüzérség hadnagya (Pest), esetleg Müller János főhadnagy, Müller Adolf százados, Müller Ede főhadnagy, Müller Imre százados vagy Müller Károly százados; Nagy Jenő (1811–1874) honvédezredes (Arad); *Olivier de Lalande* (? – ?) Klapka megbízottja, Komáromy személyes ismerőse (Pest). (Az egyes parancsnokok pályafutására vonatkozó adatok forrásai: BONA, 1988.; BONA, 1998.; BONA, 2000.) Három személy (Bakowszky, Peredy vagy Percz, Pető) a kutatás jelenlegi állása alapján nem azonosítható. Az azonosítást nehezíti, illetve bizonytalanná teszi, hogy az esetek többségében (Máriássy és Mukitson kívül Bakowszky, Mándy, Peredy vagy Percz, Forró, Baumgarten, Sárossy, Gorove, Kausler, Krivácsy, Pető, Maróthy, Müller, Lalande) csak a vezetéknev szerepel. Nem valószínű, hogy a lista valamilyen szervezés eredménye lett volna, de erre Komáromy nem is utal levelében.

Klapkának, amelyekben egy P. László nevű hazai küldöttre hivatkozva, igen kitartóan igyekezett meggyőzni a tábornokot arról, hogy az otthoniak szeretnék, ha Klapka venné a kezébe az emigráció vezetését, Kossuthban ugyanis nem bíznak.¹⁶² Minden jel arra utal, hogy 1862 elejétől, vagyis a nemzetiségi kérdésben kibontakozó sajtóvitát követően Komáromy, valószínűleg párttársai tudtával és egyetértésével, egy Kossuth háttérbe szorítására irányuló terv megvalósításába kezdett. Az olasz kormány magyarországi értesüléseit ebben az időszakban Emanuele Ruspolitól¹⁶³ szerezte, így valószínűleg Bianchi feljegyzése is az ő közlésén alapult. Későbbi forrásokból kitűnik, hogy Ruspoli jó viszonyban volt Komáromyval és Csákyval. A Pukyt tájékoztató hazai küldött, P. László pedig azzal a Papp László¹⁶⁴ nevű volt honvédszázadossal és Bihar megyei birtokossal azonosítható, aki később is Komáromy és Csáky megbízottjaként működött. Pappnak eredetileg feltételezhetően Klapkával kellett volna találkoznia Genfben, de ő akkor nem tartózkodott a svájci városban.¹⁶⁵

Az 1862 februárjában külföldre érkező Károlyi Sándor mindenesetre igyekezett a Magyar Nemzeti Igazgatóság mindkét tagjával értekezni személyesen és levelezés útján. A határozati többség nevében választ várt arra a kérdésre, mi a szándéka a szerb és a román vezetésnek, illetve mennyire élvezik ezek bizalmát a magyarországi nemzetiségi politikusok. Tudni szeretete volna azt is, mit várhatnak a nemzetközi viszonyok alakulásától.¹⁶⁶ Kossuth azt tanácsolta neki, hogy Kiss Miklós segítségével próbáljon meg

¹⁶² MOL R 295. 22. t. Puky–Klapka, 1862. márc. 28., márc. 30., ápr. 18.

¹⁶³ Emanuele Ruspoli herceg (1838–1899) 1861-től 1866-ig az olasz kormány titkos megbízottjaként működött a Habsburg Birodalomban. Rokona volt az Esterházy család grófi ágának, így utazásai nem keltettek különösebb feltűnést. (KLI VI. XX–XXI.) 1877 és 1880 között Róma polgármestere volt. 1862 és 1866 között többször is találkozott Komáromyval, Csákyval, illetve képviselőjünkkel, Thaisz Elekkel. (L. a „Tárgyalások a Csáky–Komáromy-féle comité és az olasz kormány között 1864 nyarán” c. fejezetben)

¹⁶⁴ Papp László (1819–1881) Bihar megyei nemes, 1848 szeptemberében tagja lett megyéje nemzetőrségének, 1849-ben pedig Erdélyben harcolt. Századosi rangot ért el. 1859-től jegyző volt a Brassóhoz közeli Zajzonban. A kiegyezés után a Bihar megyei és a brassói honvédegyeletnek is tagja lett. (SZINNYEI, 1891–1914. X. 339.) 1863-ban Csáky és Komáromy egyik magyarországi megbízottjaként dolgozott. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Klapka /?/, 1863. máj. 5.)

¹⁶⁵ Lengyel Tamás, és rá hivatkozva Borsi-Kálmán Béla is említi, hogy Komáromy és Csáky 1862 tavaszán kereste meg először Klapkát. (LENGYEL, 1936. 55.; BORSI-KÁLMÁN, 1993. 135.) Megállapításukat Klapka „Erinnerungen aus den Jahren, 1863–1866” c. írására alapozták. (MOL R 295. 5. t.) Valószínűsíthető, hogy a „megkeresés” valójában nem személyes találkozót jelentett, hanem csak Papp László kiküldését. Lukács Lajos korábbra tette Komáromy és Csáky, illetve Klapka kapcsolatfelvételét. Egy szerinte 1861. október 31-én aláírt szerződéstervezetre hivatkozva azt állította, hogy Komáromyék már akkor megpróbáltak valamilyen egyezsége jutni a tábornokkal, de sikertelenül. (LUKÁCS, 1984. 201–202.) A szerződéstervezet dátuma azonban valójában 1863. október 31. (MOL R 296. 11. t.)

¹⁶⁶ MOL R 90. 3964. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 3., 3973. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 10., 3986. Károlyi S.–Kossuth, 1862. márc. 29., 3991. Károlyi S.–Kossuth, 1862. ápr. 2.; MOL R 295. 22. t. Károlyi S.–Klapka, 1862. márc. 27. – vö.: „A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859–1862)” c. fejezettel.

találkozót kieszközölni III. Napóleonnal, vagy legalább Jérôme Napoléon herceggel, hiszen tőlük kaphatja a leginkább megbízható tájékoztatást a várt háború tekintetében.¹⁶⁷ Károlynak sikerült megbeszélést folytatnia a francia császár unokaöccsével, aki határozottan közölte vele, hogy abban az évben nincs kilátás a háborúra.¹⁶⁸ Az olasz kormány nem feltétlenül kívánta követni Párizs politikáját, ugyanakkor mérlegelnie kellett a nagyhatalmi támogatás nélkül kezdett háború kockázatát. Egyelőre az óvatosság kerekedett felül, ezért Kossuth hiába próbált határozott ígéretet és 10-15 ezer frankot kicsikarni az olasz kormánytól,¹⁶⁹ áprilisban kénytelen volt azt üzenni a hazaiaknak, hogy semmi biztosat nem lehet tudni.¹⁷⁰

1862 tavaszán tehát a várakozások ellenére ismét nem lehetett reménykedni a háború közeli kirobbanásában. Pedig a hazaiak hangulata a belpolitikai viszonyok miatt már addig is igen levert volt. Károlyi grófné lánya, Károlyi Pálma, egyik bátyjától szerzett értesülései alapján, márciusban arról tájékoztatta Klapkát, hogy otthon már nem remélnek, a társasági élet is megszűnt.¹⁷¹ Ezt a csalódottságot erősíthették a Károlyi Sándor által hozott hírek is, amelyek tovább csökkentették az emigráció tekintélyét a határozati többség köreiben. Ilyen körülmények között ismerhette meg a közvélemény májusban az „Alleanza” című lapban Kossuth neve alatt megjelentetett Dunai Szövetség tervét.¹⁷² Az egykori Határozati Párt vezérkarának tagjai a nyilvánosság előtt igyekeztek elhatárolódni a tervezettől, magánkörben pedig felháborodva utasították el Kossuthnak a dunai népek demokratikus államszövetségére vonatkozó elképzeléseit. Podmaniczky a következőket jegyezte be naplójába a terv kapcsán : „...inkább megyek Bécsbe a németek, mint Belgrádba a rácok közé”.¹⁷³ Ez a megjegyzés jól érzékelteti a határozatiak többségének a Dunai Szövetség tervével kapcsolatos állásfoglalását, amely összhangban állt az érintett

¹⁶⁷ Kossuth–Kiss, 1862. ápr. 2. KUN–BÖHM, 1958. 238-239. Kossuth–Kiss, 1862. ápr. 2.

¹⁶⁸ KLI III. 716.

¹⁶⁹ MOL R 211. 2. t. Irányi–Türr, 1862. ápr. 15. (Irányi – Kossuth és Klapka eredménytelen próbálkozására hivatkozva –, Türr közbenjárását kérte a pénz megszerzéséhez.)

¹⁷⁰ KLI III. 712-716. Kossuth haza. 1862. ápr. 1.

¹⁷¹ MOL R 295. 22. t. Károlyi Pálma–Klapka, 1862. márc. 27.

¹⁷² A Dunai Szövetség tervének eredeti, francia nyelvű szövege megtalálható Kossuth iratai közt az Országos Levéltárban (MOL R 90. 4044.a). A szöveg megjelent az „Alleanza” című milánói lapban 1862. május 18-án, majd rövidítve közölte a *Sürgöny* 1862. jún. 6-án, Kecskeméthy Aurél jegyzeteivel. A tervezetnek a kormánylapban történt megjelentetése nyilvánvalóan a nemzeti ellenzék megosztását szolgálta. Pajkossy Gábor a Dunai Szövetség tervét megjelentette, és rávilágított keletkezésének körülményeire. (PAJKOSSY, 2002. 937–957.)

¹⁷³ PODMANICZKY, 1888. 143-144.

politikusoknak a nemzetiségi kérdéssel és a demokratikus jogokkal kapcsolatban korábban kialakított véleményével.¹⁷⁴

Nehéz azonban egységes elképzelésről beszélni a határozati balközépről szólva, hiszen a politikusok kapcsolatai az országgyűlés feloszlatása után igencsak meglazultak, mozgásterük beszűkült. Podmaniczky így emlékezett vissza erre az időszakra: „Pártunk azon tagjai, kik nemcsak politikailag, de társadalmilag is együtt éltek, ez időtájt egészen falura vonultunk vissza, s csakis, ha bizonyos közügyek tartották kívánatosnak, rándultunk be, s gyülekezénk Pestre. Annál szorgalmasabban s gyakrabban jövénk össze születés- és névnapok alkalmával...”.¹⁷⁵ A ritka összejövetelek egyik jellemző színhelye – a vidéki kastélyok mellett –, Jókai svábhegyi villája volt, ahol a *Magyar Sajtó* köre, vagyis lényegében az egykori Határozati Párt vezérkara gyűlt össze. Jókai „Az én fecskefészkem” című írásában Tisza Kálmánt, Almásyt, Nyáryt, Keglevich Bélát, Beniczkyt és Ivánkát említette meg, mint olyanokat, akikkel együtt „tanakodtak a haza sorsán”.¹⁷⁶ „Tanakodásaik” eredménye ekkor leginkább olyan gazdasági jellegű kezdeményezésekben mutatkozott meg, amelyek a saját társadalmi rétegük, vagyis a birtokos nemesség anyagi erejét voltak hivatottak növelni. Ilyen lépés volt 1862 novemberében a Földhitelintézet alapítása, amelyben a határozati balközép tagjai közül részt vett Almásy, Tisza és Podmaniczky is.¹⁷⁷ 1863 elején pedig Károlyi Sándor kezdeményezésére létrejött az Országos Gazdasági Egyesület, amelynek ugyancsak tagja lett Almásy, Tisza, valamint Ivánka is.¹⁷⁸ Nagyjából ezzel egy időben indította el az egykori Határozati Párt vezérkara új lapját *A Hont*.¹⁷⁹ *A Hon*, amint azt az első szám címlapján olvasható programadó cikkek is közölték, a mezőgazdaság modernizálásának, az ipar és a kereskedelem fejlődésének, illetve általánosságban a Nyugathoz való felzárkózásnak az előmozdítását tekintette fő feladatának.¹⁸⁰ A gazdasági célok természetesen politikai szándékokkal kötődtek össze, hiszen alkalmasak voltak az Ausztriával szembeni kiszolgáltatottság csökkentésére.

¹⁷⁴ Pálffy Móricnak, a Helytartótanács elnökének értesülései szerint a Nemzeti Körben az a szóbeszéd járta, hogy Tisza Kálmán emlékiratot szerkeszt Kossuth „programjára” válaszul. Pálffy 1862. június 6-án kelt levelében értesítette erről Forgách Antal kancellárt. (MOL D 191. 1862: 11931) Az állítólagos emlékirat megírásáról és megjelentetéséről nincs tudomásunk.

¹⁷⁵ PODMANICZKY, 1888. 145.

¹⁷⁶ JÓKAI, é. n. 28. – vö.: KOZÁRI, 2003. 67.

¹⁷⁷ PODMANICZKY, 1888. 194-197. – vö.: KOZÁRI, 2003. 71.

¹⁷⁸ KOZÁRI, 2003. 71-74.

¹⁷⁹ *A Honról* 1.: KOSÁRY–NÉMETH G., II/1. 639-641.

¹⁸⁰ IVÁNKA, 1863.; JELLINEK, 1863. Jellinek Mór (1823–1883) nagykereskedő, a gabonacsarnok elnöke volt. (SZINNYEI, 1891–1914. V. 474-476.)

Az egykori határozati politikusok között voltak olyanok is, akik Magyarország helyzetének javulását továbbra is elsősorban a nemzetközi viszonyok kedvező alakulásától és egy Ausztria elleni háborútól várták. Számukra jó hír volt, hogy Klapka 1862 májusának végén kilépett a Magyar Nemzeti Igazgatóságból, amely ezt követően megszűnt. Klapka döntése új, és átmenetileg bizonytalan helyzetet teremtett az emigráció és a magyarországi politikusok, valamint az olasz kormány és a magyarok kapcsolatában, amelyet a hazaiak igyekeztek kihasználni. Ruspoli – Komáromy későbbi állítása szerint –, nyár elején, vagyis nem sokkal a Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlását követően felkérte a magyarországi politikusokat, hogy küldjenek valakit külföldre, aki közvetlenül tárgyalna a torinói kormánnyal.¹⁸¹ Az állítólagos felkérés körülményeinek tisztázását a források nem teszik lehetővé, a későbbi események azonban azt sejtetik, hogy a kezdeményezés hátterében sokkal inkább Komáromy személyes ambíciói álltak, mint az olasz kormány tényleges igényei.¹⁸² Jóllehet korábban a hadfőparancsnokság Komáromy külföldre utazásának megakadályozását javasolta, a Helytartótanács vagy nem intézkedett erről, vagy a javaslat születésekor éppen Drezdában tartózkodó Komáromy már nem tért vissza Magyarországra 1862 tavaszán-nyarán.

2. Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban

1862 nyarán Komáromy György Svájcba utazott, és miután Bad Ragazban találkozott a felesége betegsége miatt ott tartózkodó Kossuthtal,¹⁸³ Genfben foglalt magának hosszabb időre szállást. Genfet az 1850-es évek eleje óta számos magyar emigráns választotta hosszabb-rövidebb időre lakhelyül. 1852-ben költözött oda Batthyány Lajosné Zichy Antónia grófnő, és vele együtt fiai nevelője, Horváth Mihály is, Teleki László pedig minden évben több hónapot töltött el a kellemes éghajlatú svájci városban. Batthyány grófné 1855-ben hazatért, Horváth azonban egyelőre maradt, és a „genfi colonia” két további állandó taggal szaporodott, ugyanis Klapka és Puky házat

¹⁸¹ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Rattazzi, 1862. aug. 1.

¹⁸² L. a „*Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban*” c. fejezetet

¹⁸³ MOL R 90. 4183. Kossuth a hazaiaknak, 1863. júl. 28. Kossuth ebben a levelében arról ír, hogy 1862 augusztusában még semmi jel sem utalt arra, hogy Komáromy elpártolt volna tőle, és ő nem is képzelte volna róla ezt. Később, Iratainak közreadásakor a volt kormányzó már egészen másképp emlékezett erre a találkozásra. – vö.: „*Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről*” c. fejezet, 104. l.

vásárolt a Genfi-tó partján. Puky nem sokkal ezután nyomdát alapított a porosz Karl Pfefferrel együtt, és egészen a kiegyezésig élt a városban. Klapka már régebb óta egy svájci bank, a Banque General de Suisse alkalmazásában állt, amelynek tulajdonosa, James Fazy segítségével a magyar tábornok hamarosan genfi polgár lett, majd megválasztották a Nagytanács tagjává és a véderő főparancsnokává.¹⁸⁴ Klapkának az 1850-es években viszonya volt Batthyány grófné testvérével, Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnővel, aki néhány Észak-Itáliában töltött év után 1862-ben ugyancsak Genfben telepedett le. Itt élt vele lánya, Pálma és egyik fia, Gábor. Másik négy fia, az ekkoriban Magyarországon élő Viktor, Gyula és István, valamint a különböző európai és afrikai országokat járó Tibor időről időre meglátogatta őt, férje, Károlyi György pedig 1864-ben egy évet töltött el Genfben. Károlyiné genfi szalonja 1862 és 1864 között a magyar arisztokrata emigráció központjává vált, a grófnő nemcsak szíves vendéglátásban részesítette honfitársait, hanem kapcsolatait felhasználva segítette boldogulásukat, szükség esetén pedig anyagi támogatást is nyújtott nekik.¹⁸⁵ Egyik gyakori vendége, Teleki Sándor így emlékezett vissza genfi tartózkodásaira: „... ott lakott a magyar emigráció krémje, úgy szólva a magyar forradalom arisztokráciája. ... Károlyi grófné házának küszöbén átlépve a magyar ember otthon volt, érezte a családi élet melegét, s majdnem a haza napja sütött rá. De sokszor melegedett fel szívem nála! Szébb családot az övénel nem ismertem. Négy virágszál serdülő fiú, s egy angyal leány a míveltség legmagasabb fokán. Az általános, s különösen a magyar történelemben annyira jártas, hogy vitás kérdéseinkben Pálma grófnő véleménye döntött, nagy öröme tanítójának, Horváth Mihály püspöknek. A grófnő majdnem minden este fogadott, s szalonja az összes emigrációk gyűlhelye volt. Nem utazott Genfen keresztül nevezetesebb menekült, hogy tiszteletét ne tette volna.”¹⁸⁶

Genfbe érkezve Komáromy is rendszeres látogatója lett a grófnő szalonjának, akitől hamarosan értékes segítséget kapott. 1862. augusztus elsején levelet írt a március óta hivatalban lévő Urbano Rattazzi¹⁸⁷ miniszterelnöknek, amelyben Ruspoli nyár eleji kezdeményezésére hivatkozva arra kérte őt, hogy genfi konzulja útján bocsásson

¹⁸⁴ BORSI-KÁLMÁN, 2000. 101.

¹⁸⁵ A „genfi coloniáról” I.: SZEMERE, 1999. 59-60., 98. Szemere – Batthyány Lajosné, 1852. júl. 7., 1855. jún. 18. – vö.: MÁRKY, 1917. 180., 199-214., 248.

¹⁸⁶ TELEKI S., 1958. 272-273.

¹⁸⁷ Urbano Rattazzi (1808–1873) piemonti politikus, 1849. febr.-márc. piemonti miniszterelnök. Az 1850-es években ellenzéki politikusként demokratikus reformokat követelt, majd Cavourhoz közeledett. 1862-ben és 1867-ben néhány hónapig miniszterelnökként irányította Olaszországot. (SABBATUCCI–VIDOTTO, 1994. 368-372. SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 125-129.)

rendelkezésre egy álnévre kiállított útlevelet. Kérését azzal magyarázta, hogy utazásának titokban kell maradnia nemcsak az osztrák rendőrség, hanem egyes Olaszországban tartózkodó honfitársai előtt is, függetlenül azok pozíciójától. Ez utóbbi megjegyzésével alighanem Kossuthra célt. Egyben megígérte, hogy amint bizonyos kérdésekben meghallgatta a Londonból visszatérő Klapka álláspontját, sietni fog Torinóba.¹⁸⁸ Komáromy a következő hetekben valószínűleg nem kapott választ a levelére, ezért feltehetőleg Károlyi grófnő ajánlásával levélben fordult Bethlen Gergely grófhhoz,¹⁸⁹ az olasz sereg egyik magyar tábornokához, akinek kitűnő személyes kapcsolatai voltak az olasz vezetéssel. Az Alessandriában tartózkodó Bethlen meglehetősen elfoglalt volt ezekben a hetekben, éppen ekkoriban folyt ugyanis Türr irányítása alatt a magyar légió újjászervezése, és Bethlen volt annak a bizottságnak az elnöke, amely eldöntötte, kik alkalmasak az újjászervezett légióba történő felvételre.¹⁹⁰ Késve kapta tehát kézhez Komáromy levelét, de annál nagyobb buzgalommal igyekezett segíteni „legújabb barátjának”. Üdvözölte a magyarországiak azon gondolatát, hogy közvetlen kapcsolatba szándékoznak lépni az olasz kormánnyal, és még augusztus végén írt Rattazzinak.¹⁹¹ Valamikor szeptember 5. és 12. között Svájcba utazott, és személyesen is beszélt Komáromyval,¹⁹² aki feltehetőleg ekkor adta tudtára, hogy működését Kossuth megkerülésével és Klapka bevonásával képzei el. Bethlen szeptember 13-án már Torinóban volt, és találkozott Rattazzival, akivel nyíltan közölte a magyarországi politikusok szándékait. Állítása szerint Rattazzi „nem búsult” Kossuth háttérbe szorításának tervén, és azt üzent Komáromynak, hogy bármikor szívesen fogadja őt.¹⁹³ Bethlen és Komáromy ezután, közös megállapodásuknak megfelelően, értesítették az olasz miniszterelnök álláspontjáról Puky, Türrt és Klapkát. Puky, aki már korábban is igyekezett

¹⁸⁸ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Rattazzi, 1862. aug. 1. Komáromy később, 1863 tavaszán feltehetőleg Klapkának, azzal magyarázta külföldre jövetelét, hogy 1862 tavaszán–nyarán majdnem megszakadt a kapcsolat a határozatiak és az olasz kormány között. (MOL R 296. 1. t., Komáromy–Klapka (?), k. n. L. „*A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán*” c. fejezetet.)

¹⁸⁹ Bethlen Gergely gróf (1812–1867) jogi tanulmányokat végzett, megyei hivatalokat viselt, majd a szabadságharcban ezredesi rangot ért el. A világsi fegyverletétel után Franciaországba menekült, később pedig Olaszországban telepedett le. 1859-ben az olaszországi magyar légió ezredese, 1860-ban pedig a piemonti, majd az olasz hadsereg tábornoka lett. 1862-ben nyugalmazták. (BONA, 2000. 247.)

¹⁹⁰ A légió újjászervezéséről l.: LUKÁCS, 1986. 127-130.

¹⁹¹ MOL R 296. 11. t. Bethlen–Komáromy, 1862. aug. 28., Bethlen–Komáromy, 1862. aug. 30.

¹⁹² Bethlen egy levelében arra panaszkodott, hogy ha ő elhagyná Alessandriát, és Svájcba utazna, akkor a felügyelete alatt állók fellázadnának. Arra is felhívta Komáromy figyelmét, hogy elutazása az adott körülmények közt mindenképpen feltűnést keltene. (MOL R 296. 11. t. Bethlen–Komáromy, 1862. szept. 4.) Az utazásra a szeptember 12-ét megelőző napokban mégis sor került. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1862. szept. 12.)

¹⁹³ MOL R 296. 11. t. Bethlen–Komáromy, 1862. szept. 13.

előmozdítani Klapka és a hazaiak együttműködését, alighanem teljes mértékben egyetértett Komáromy és Bethlen szándékaival és tetteivel. Az olasz vezető körökben komoly befolyással bíró Türr megnyerése azonban nem bizonyult egyszerűnek. Vele Bethlen közvetlenül a Rattazzival folytatott tárgyalása után találkozott, és meglepve tapasztalta, hogy a tábornok már tudott Komáromy várható torinói útjáról. Bár Bethlen Komáromyval történt megállapodása értelmében járt el, tehát igyekezett elhallgatni Kossuth háttérbe szorításának szándékát, rá kellett jönnie, hogy tárgyalópartnere már ezt is sejti. Türr ugyanis kijelentette, hogy az olasz kormánnyal folytatott tárgyalások során a magyar emigrációnak egységesnek kell lennie. Egyúttal azt üzenté Komáromynak, hogy várja őt Torinóban.¹⁹⁴ Komáromy azonban Klapkával együtt szeretett volna az olasz fővárosba menni, ezért egyelőre kénytelen volt várni annak Genfbe érkezésére. Kulcskérdés volt számára, hogy Klapkát rávegye az együttműködésre, hiszen az olasz kormány előtt ő kölcsönzött tekintélyt a magyar törekvéseknek. Komáromynak és Bethlennek szeptember 5. és 12. között egy rövid időre már lehetősége nyílt Genfben Klapkával beszélni, aki azonban hamarosan ismét elutazott.¹⁹⁵ Előtte sem tárták fel őszintén Kossuthtal kapcsolatos nézeteiket, de teljes mértékig nyilvánvalóan elrejtteni sem tudták azt. Bethlennek a Rattazzival való tárgyalása után előre egyeztetett taktika szerint igyekeztek „nyomni Klapkát”, ahogyan Bethlen fogalmazott egyik Komáromynak írott levelében.¹⁹⁶ Az ismét Genfbe érkező Klapka október elején végül beleegyezett abba, hogy Komáromyval együtt Torinóba utazzon. Türrnek ugyanakkor megírta, hogy ő is alapelvnek tekinti az emigráció egységének fenntartását, és nem akar olyan rosszindulatú intrikáknak teret engedni, amelyek veszélyeztethetik a haza ügyét.¹⁹⁷ Komáromy mindenesetre fontos lépéseket tett céljai megvalósítása felé, és ezt, mint a fentiek bizonyítják, nagyban köszönhette Bethlen Gergelynek. Jóllehet Bethlen olaszországi katonai pályafutásának bizonyos mozzanatai világossá teszik a volt kormányzóval szemben tanúsított ellenszenvét,¹⁹⁸ Kossuth elszigetelésében játszott szerepe mindeddig ismeretlen volt a szakirodalom számára.

¹⁹⁴ MOL R 296. 11. t. Bethlen–Komáromy, 1862. szept. 16.

¹⁹⁵ A Klapkával történt találkozásra Komáromy utal egyik, a tábornoknak írt levelében. Komáromy ebben a levelében tegezi először Klapkát, ezért valószínűsíthető, hogy ekkoriban ismerkedtek meg személyesen. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1862. szept. 12.)

¹⁹⁶ MOL R 296. 11. t. Bethlen–Komáromy, 1862. szept. 16.

¹⁹⁷ MOL R 211. 2. t. Klapka–Türr, 1862. okt. 12.

¹⁹⁸ Bethlen azok közé tartozott, akik az 1859. évi háború lezárulása után támogatták a piemonti kormány azon javaslatát, hogy a magyar légió fennmaradjon és szolgálatot vállaljon Itáliában. Kossuth azonban elutasította

Komáromy számításait azonban ezúttal keresztülhúzták az olasz belpolitikai élet fordulatai. 1862 nyarának végén Garibaldi, önkénteseivel kísérletet tett arra, hogy megdöntse a Pápai Államot, és Rómát Olaszországhoz csatolja. Partra szállt Szicíliában, majd átkelt a félszigetre, és augusztus 29-én Aspromonténél tűzpárbajba keveredett a torinói kormány által odavezényelt sereggel, fogságba esett, így végül törekvése meghiúsult. A vörösinges vezér hadjárata külföldön, elsősorban a Pápai Államot védelmező Franciaország előtt hozta kínos helyzetbe a Rattazzi-kormányt, amelynek ilyen körülmények között nyilvánvalóan a magyarokkal való titkos együttműködés során is óvatosabbnak kellett lennie. A belpolitikai életben is zavarok mutatkoztak, mivel a Garibaldit éltető demokratikus ellenzék igen erősen hallatta hangját. Rattazzinak le kellett mondania, de utódját nehezen találták meg, így a válság hónapokig elhúzódott. Rattazzi helyét végül decemberben vette át a hozzá hasonlóan tapasztalt politikusnak számító Luigi Carlo Farini,¹⁹⁹ aki korábban Emilia tartomány királyi biztosaként egy ideig a korábban feloszlott magyar légió Piacenzai Huszárok nevű alakulatának felettese volt.²⁰⁰

A torinói kormányváltással nagyjából egy időben Genfbe érkezett Komáromy rokona és barátja, Csáky Tivadar is.²⁰¹ Horváth Mihály egy Vukovics Sebőnek küldött levelében így írt a genfi magyarok társaságáról: „Coloniánk nemrég megszorodott Csáky Tivadar gróffal, ki igen szép eszű s jeles tehetségű fiatalember. Komáromy is folyton itt időzik még, s mint látszik nem is készül hazamenni.” Ugyancsak Horváth Mihály tudomása szerint Komáromy 1862 végén „magánszállás fogadását” fontolgatta.²⁰² Mindez

ezt a lehetőséget, a légió feloszlott, Bethlen viszont a légió 42 volt magyar tisztjével megalapította a „Piacenzai Huszárok” nevű alakulatot. (KOLTAY-KASTNER, 1960. 173-174., 183.; LUKÁCS, 1986. 20.) Bethlenben valószínűleg azért is kétségek támadtak a volt kormányzó politikájának helyességével kapcsolatban, mert Kossuth Vettert ajánlotta az 1860-ban újjáalakuló magyar légió főfelügyelőjének. Vettert 1861 áprilisában sorozatos botrányok miatt leváltotta az olasz hadvezetés. Az új főfelügyelő, Türr Bethlent nevezte ki a visszaéléseket kivizsgáló fegyelmi bizottság élére. A fegyelmi bizottság Vettert is elmarasztalta, elsősorban a tisztí kinevezésekkel kapcsolatos önkényeskedései miatt. (LUKÁCS, 1986. 76-79.)

¹⁹⁹ Luigi Carlo Farini (1812–1866) emiliei származású politikus. 1859-ben Emilia, Romagna, Parma és Modena diktátora lett, majd Garibaldi déli hadjárata után Nápoly királyi biztosává nevezték ki. 1862. december 8. és 1863. március 24. között volt Olaszország miniszterelnöke. (SABBATUCCI-VIDOTTO, 1994. 394-395.; SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 129-130.; l. még a 43. lábjegyzetet.)

²⁰⁰ SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 126-130.

²⁰¹ Komáromy felesége Csáky-lány volt, de ő a Csákyak idősebb, erdélyi ágából származott, vagyis igen távoli rokona volt Csáky Tivadarnak. (A két ág még a XVII. században vált szét.) Nagyobb figyelmet érdemel ugyanakkor két Csáky Tivadarral kapcsolatos családi vonatkozású adat. Csáky feleségének, Kaán Matildnak a családja a reformkorban nyerte el a nemesi címet, és előnevüket a Bihar megyei Albest (Fehérlak) településről kapták, így nem zárható ki, hogy a szintén Bihar megyei Komáromynak szerepe lehetett a házasság megszervezésében. Csáky és Kaán Matild 1862-ben Lyonban született első gyermeke a György Napóleon nevet kapta, ezért könnyen elképzelhető, hogy Komáromy György volt a gyermek keresztapja. (GUDENUS, 1990–1998. I. 261.)

²⁰² MOL R 216. 1. t. Horváth–Vukovics, 1862. dec. 3., 1863. jan. 5.

arra utal, hogy Csáky és Komáromy ebben az időszakban döntötte el, hogy külföldre költözik, és az emigráció tagjává válik. Döntésükben egyaránt szerepet játszottak személyes és politikai okok. Anyagi nehézségeik és a provizórium idején beszűkülő magyarországi politikai mozgástér arra ösztönözték őket, hogy az 1859 és 1861 között időszakban kiépült hazai és emigrációs összeköttetéseiket felhasználva ezentúl külföldön politizáljanak a határozati többség képviselőjében.²⁰³

Komáromy és Csáky ugyanakkor külföldre költözésük után is fenntartották a kapcsolatot határozati párttársaikkal, akiknek képviselőiként léptek fel az olasz kormány előtt. A magyarországiakkal levelezés és küldöncök útján érintkeztek, Csáky pedig időnként hazautazott. Genfben költözése után nem sokkal olvasói levelet is írt *A Honba*, amelyben tájékoztatást adott az olasz belpolitikai helyzetről. Felsorolta és bemutatta a Farini-kormány tagjait, akik közül különös hangsúllyal méltatta a belügyminiszteri tárca birtokosát, Ubaldino Peruzzit.²⁰⁴ Így nyilatkozott róla: „működésétől a belkormányzás és organisatio – jelenleg érdekessé vált – terén csak a legjobb eredményt várhatni.”²⁰⁵ Homályos szavai sejteni engedik, hogy Peruzzi volt az a tagja a kormánynak, aki a leginkább hajlandóságot mutatott a magyarokkal való együttműködésre. A vonatkozó források alapján nem bizonyítható, de elképzelhető, hogy Klapka és Komáromy 1862 őszén, torinói látogatásuk során a zavaros belpolitikai viszonyok miatt nem a miniszterelnökkel, hanem Peruzzival tárgyaltak, aki a Rattazzi-kormányban a közmunkaügyi minisztériumot vezette.

A hazai háttér tekintetében Csáky és Komáromy határozati kapcsolatai nem bizonyultak elegendőnek. Jóllehet a Határozati Párt vezetői 1859 és 1861 között a pesti

²⁰³ Csáky anyagi nehézségeire utal 1861-ben kötött rangon aluli házassága a zsidó származású gyáros, albesti Kaán Henrik Sámuel lányával. (Kaán Henrik Sámuel üzlettársa volt a reformkorban Ullmann Móricnak, akivel közösen építették a parádfürdői fürdőt. Albest Szitánnyal szomszédos település.) (GUDENUS, 1990–1998. I. 261.) Emigrációs körökben később Komáromyról és Csákyról is többen tudni vélték, hogy hitelezőik elöl szöktek külföldre. (MOL R 90. 4756. Ludvigh–Kossuth, 1866. okt. 17.) A rendelkezésre álló források alapján nem dönthető el, hogy volt-e a híreszteléseknek valós alapja. A gyanút mindenesetre erősíthette az a tény, hogy a két politikus köztudottan anyagi nehézségekkel küzdött, külföldi tartózkodásuk során időről-időre adósságba keveredtek, tartozásaikat pedig nem rendezték mindig időben. A pénzügyek kezelésével kapcsolatos megbízhatatlanság vádjá az 1866. évi háború után különös jelentőséget kapott. (L. a „Csáky és Komáromy tevékenységének visszhangjai az emigrációban a háborút követő hónapokban. A porosz kormánytól kapott pénz sorsa” c. fejezetet.)

²⁰⁴ Ubaldino Peruzzi (1822–1891) toszkánai politikus, országgyűlési képviselő. Az 1860-as években több kormány befolyásos tagja volt, 1860 és 1862 között közmunkaügyi, 1862 és 1864 között pedig belügyminiszterként. A lengyel felkelés idején jelentős szerepet játszott az olasz kormány és a magyar emigránsok közti kapcsolattartásban. Később Firenze polgármestere lett. (SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 22., 63-67.) 1862/63 fordulóján Kossuth is Peruzzival lépett érintkezésbe. (KLI V. 389-393. Kossuth–Peruzzi, 1863. febr. 6., uo. Peruzzi–Kossuth, 1863. febr. 7.)

²⁰⁵ CSÁKY, 1862. jan. 2.

forradalmi bizottmány tagjai voltak, többségük 1862-ben már nem akart semmilyen titkos szervezkedésbe bonyolódni. Tisza Kálmán, Almásy, Ivánka, Podmaniczky ugyanis nemcsak az 1861. évi országgyűlésen, hanem azt követően is fenn kívánták tartani a magyar kérdés legális keretek közt történő rendezésének lehetőségét. Csáky és Komáromy azonban arra építette terveit, hogy a magyar kérdés csak a szabadságharc kiobbantásával lesz megoldható, ennek előkészítéséhez pedig szükség volt egy konspiratív célokra használható titkos magyarországi szervezetre.

Csáky valószínűleg még 1862 végén gondoskodott arról, hogy külföldön való letelepedésük után is fennmaradjanak rendszeres hazai összeköttetések. Kezdetben feltehetően csak néhány ügynök, Papp László, Thaisz Elek és talán Csáky Kálmán alkotta magyarországi kapcsolataikat. Hazai hátterük később, a „Magyar Forradalmi Comité” megalapításával határozott szervezeti kereteket öltött. Lehetséges, hogy a változás az 1863 májusában lezajlott határozati pártértekezlet tanulságainak levonása után, vagy a Beniczky-féle szervezkedés előestéjén, valamikor 1863 őszén következett be.²⁰⁶ Csáky először egy tervezetben vázolta fel a szervezkedés kereteit. Ebből kiderül, hogy héttagú bizottmányt kívánt létrehozni, egy elnökkel, négy osztályfőnökkel és két p ttaggal. A négy osztály közül a külügyi osztály vezetőjének tervezett feladata a k lf ldelel v l  a kapcsolattartás volt, a belügyi osztály f n k t pedig a rendőrség, valamint a kerületi, megyei és f korm nyhivatalok felügyeletével kívánták megbízni. A pénzügyi osztály vezetője számára a pénzügyek irányítását jel lt k ki, a katonai osztály vezetője pedig a tervek szerint 13 megyei parancsnok és további t rzsztisztek felett rendelkezett volna. A tervezetből kiderül, hogy Csákyék k t felfegyverzett zászlóalj és további tartalék zászlóaljak felállításával számoltak.²⁰⁷ A megyei parancsnokok száma megegyezett a Komáromy által 1861-ben készített jelentésben szereplő katonai körzetek számával. A két zászlóalj ugyanakkor nagyságrendekkel kevesebb a Komáromy által 1861-ben felvázolt 126 ezer fős seregnél, de minden bizonnyal jóval közelebb állt a valós lehetőségekhez. Mindenesetre k t zászlóalj csak gerillaharc folytatására lehetett volna elegendő.

Valószínűleg ezután, a szervezés következő állomásaként készítette el Csáky azt a feljegyzést, amely már a bizottmány h t tagjának nevét is tartalmazta, és amely néhány

²⁰⁶ Az alábbiakban ismertetendő, a szervezkedésre némi fényt vet  két dokumentum egyikén sem szerepel keltezés. A datálás lehetőségeit l. a 208. lábjegyzetben.

²⁰⁷ MOL R 296. 1. t. „*Forradalmi comit *”, k. n.

eltérést mutatott a tervezetben leírtakhoz képest.²⁰⁸ A Forradalmi Comité hét tagja közül négy határozati képviselő volt az 1861. évi országgyűlésen, de közülük csak Beniczky tartozott a párt szűkebb vezérkarába. Az 1859 és 1861 között folytatott titkos szervezkedésben ketten vették részt, mindketten katonai főnökként. A bizottmány ténylegesen négy osztályból állt: a comitéből, a rendőrségből, a szabadkőművességből és a pénzügyi vezetéssel. A comité elnöke Beniczky Lajos volt, az ő feladatai közé tartozott az ebben a dokumentumban közelebbről meg nem határozott „katonai rend” fenntartása. Beniczky személye valamint a katonai körzetek számának egyezése alapján valószínűsíthető, hogy ez az 1860 őszen létrehozott, és azóta több-kevesebb változással létező parancsnoki hálózat összefogását jelentette. Beniczky mellett még két tagja volt a comiténak, Luzsénszky Pál báró²⁰⁹ és Csernovics Péter gróf²¹⁰. Mindkét politikus, Beniczkyhez hasonlóan, határozati képviselő volt az 1861. évi országgyűlésen, és minden bizonnyal személyes ismeretség fűzte őket Komáromyhoz, illetve Csákyhoz. A Beniczky-féle katonaság mellett egy másik, talán a nemzetőrség mintájára elképzelt fegyveres erőt jelentett a rendőrség, amelynek szervezését Leszkay Kálmán volt honvédszázados, Bereg megyei földbirtokos kapta feladatul.²¹¹ A szabadkőművességnek nevezett osztály irányításával az 1859-1860-ban az akkori forradalmi bizottmányban Beniczkyvel és

²⁰⁸ MOL R 296. 8. t. „*A forradalmi ügyvezetés szervezete Magyarhonban*”, k. n. Az irat mindenképpen az Ister-páholy 1863 januárjában történt megalapítása után keletkezett, mert az teremtette meg a működési lehetőséget a Maróthy által irányított szabadkőműves osztály számára. Az is biztos, hogy a leírás comité elnökeként szereplő Beniczky 1864. márciusi letartóztatása előtt íródott. Bonyolítja a helyzetet, hogy a feljegyzés kelte nem feltétlenül azonos a comité alapításának dátumával. Fontos, de a kutatás jelenlegi állása alapján nem megválaszolható kérdés, hogy milyen céllal keletkezett az irat, amelyen az egyes megbízottak nevei mellett fizetésük összege is szerepel. Amennyiben Csáky saját használatra készítette a leírást, mindenképpen hitelesnek kell azt elfogadnunk. Amennyiben viszont más, például Klapka vagy az olasz vezetés számára készült, nem feltétlenül felel meg a valóságnak. Ez utóbbi szándéknak nincs nyoma, és valószínűségét csökkenti az is, hogy Csákyék konspiratív okokra hivatkozva még szóban sem szívesen nyilatkoztak hazai háttérükről.

²⁰⁹ Luzsénszky Pál báró (1791–1869) Abaúj megyei földbirtokos. 1848/49-ben Kassa radikális országgyűlési képviselőjeként és kormánybiztosként működött. A világosi fegyverletétel után fogságba került, 1856-ban kegyelemmel szabadult. 1861-ben, majd 1865-ben újra Kassa országgyűlési képviselőjévé választották. 1861-ben Kassa polgármestere és a kassai Kaszinó elnöke volt. (PÁLMÁNY, 2002. 522-524.)

²¹⁰ Csernovics Péter gróf (1810–1892) szerb származású gazdag földbirtokos, politikus, temesi főispán. Arad vármegye követeként részt vett az 1843/44. évi országgyűlésen. Teleki Sándor emlékezéseiből kiderül, hogy már a reformkorban baráti szálak fűzték Komáromyhoz. (TELEKI S., 1958. 40.) Egy anekdota szerint Csernovics még a reformkorban kártyán nyert egy birtokot Komáromytól. (VARSÁNYI, 1988. 11-12.) Később tagja volt az Európa fogadó állandó asztaltársaságának Komáromyval és Thaiszal együtt (TÓTH B., 1957. 412-413.; VARSÁNYI, 1988. 153-155.) 1861-ben a Határozati Párt képviselőjeként vett részt az országgyűlésen.

²¹¹ BONA, 1988. 372. Szabolcs megye nádudvari járásának főszolgabírója 1842 és 1844 között egy Leszkay Ferenc nevű nemes volt. (Honi Vezér, 1842., 1843., 1844.) Komáromy ugyanennek a járásnak volt az alszolgabírója 1839 és 1841 között, így könnyen elképzelhető, hogy ismerte Leszkay Ferencet, és talán annak rokonát, Leszkay Kálmánt is.

Ivánkával együtt katonai főnökként szereplő Maróthy Jánost bízták meg. Maróthy tagja volt az 1863 januárjában Genfben Klapka, Komáromy, Csáky, Puky, Bethlen Gergely, Horváth Mihály, Karacsay Sándor gróf,²¹² Balassa Antal,²¹³ a Klapka titkáráként működő Vaisz Vilmos és Thaisz Elek részvételével megalapított Ister páholynak. A páholy nagymestere Klapka, helyettese Csáky lett. A páholy létrehozásával megszületett a magyar Nagy Oriens, vagyis francia irányzatot követő szabadkőművesség.²¹⁴ A genfi magyar páholy szoros kapcsolatokat ápolt az olaszországi Nagy Oriensszel, amely levélben üdvözölte a magyar szabadkőművesség kibontakozását, és utalt a két nemzet közti politikai szövetségre.²¹⁵ Az olaszországi Nagy Oriens nagymestere, Lodovico Frapolli ezredes²¹⁶ és országgyűlési képviselő már korábban is személyes kapcsolatban állt Klapkával, ez alapozhatta meg a két páholy együttműködését. A magyar páholy neve, ami Dunát jelent, és az olasz páhollyal való viszonyának jellege is nyilvánvalóvá teszi az alapításának háttérében álló politikai okokat. Nem kizárt, hogy a kezdeményezés Csákytól eredt, aki az elismerés hiányában csak rövid ideig működő Szent István páholy megszűnése után újabb lehetőséget keresett a szabadkőműves szervezkedésre. Valószínűleg Csáky és Komáromy nevéhez fűződik két magyarországi barátjuk, Thaisz és Maróthy meghívása is a páholyba. Maróthynak tehát feltehetően az volt a feladata, hogy Magyarországon a szabadkőművesség terjesztésével vonjon be újabb tagokat a titkos politikai szervezkedésbe.

²¹² Karacsay Sándor gróf (1814–1880) a szabadságharc idején nemzetőr őrnagy és vésztörvényszéki bíró volt. A világosi fegyverletétel után emigrált. 1859–1860-ban Cerruti irányítása alatt szervezte a magyar légióba jelentkezők szállítását, 1866-ig pedig diplomáciai feladatokat látott el az olasz kormány megbízásából. (BONA, 2000. 418.)

²¹³ Balassa Antal (1822–1877) a szabadságharc idején hadnagyi rangot ért el. A komáromi várórség tagjaként elkerülte a megtorlást, és emigrált. Az olaszországi, majd a poroszországi magyar légió tisztje lett. Később Genfben telepedett le. Történelmi munkáinak köszönhetően a Svájci Tudományos Akadémia tagjává választották. (BONA, 1998. I. 65.)

²¹⁴ ABAFI, 1900. 436.; BERÉNYI, 2002. 34-37. Az Ister páholy 1863. jan. 28-án jelentette be megalakulását az olasz Dante Alighieri-páholynak. (HL IV. 19. 121. cs. A levél – ismeretlen okból –, az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” leleplezésekor elkobzott anyagok közt található.)

²¹⁵ HL IV. 19. 120. cs. Grande Oriente d’Italia–Grande Oriente Ungario, k. n. (A levél – ismeretlen okból –, az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” leleplezésekor elkobzott anyagok közt található.)

²¹⁶ Lodovico Frapolli (1815–1878) Lombardiában született, katonai pályafutását az osztrák seregben kezdte, ahonnan a mazzinista eszmék hatására dezertált, és Párizsba költözött. Később Svájcba tette át lakhelyét és az 1850-es években itt ismerkedett meg Klapkával. 1860-ban a modenai hercegség hadügyminisztere, 1859-től a piemonti, 1861-től az olasz parlament képviselője lett. 1860 és 1870 között többször is harcolt Garibaldi oldalán. 1860-ban a Magyar Nemzeti Igazgatóság képviselőjeként Itáliába érkező Pulszkyval és a „Piacenzai Huszárok” alakulatát szervező Bethlennel is kapcsolatba került. (JÁSZAY, 1960. 531-566.) Ő igazolta Klapka páholyalapítási jogát, amikor egy genfi szabadkőművesek részéről kétségek merültek fel az Ister páholy alapításának szabályosságát illetően. (BERÉNYI, 2002. 37.) 1866-ban Csákyékkal is kapcsolatban állt. (L. az „*Irányi poroszországi megbízatása és Csákyék megegyezési kísérlete az olasz kormánnyal*” c. fejezetet.)

A pénzügyi irányítással Thaisz Eleket bízták meg, de az ő feladata volt a külfölddel, illetve az egykori határozati vezetőkkel való érintkezés fenntartása is, ami lényegében azt jelentette, hogy ő lett a bizottmány legbefolyásosabb tagja. Thaisz Zólyom megyei elszegényedett nemesi családból származott. Apja, Thaisz András még fiatalon Pestre költözött, ahol ügyvédi vizsgát tett, nevelője volt Podmaniczkynek, valamint irodalmi és hírlapírói tevékenységet folytatott.²¹⁷ Két fia, Gyula és Péter harcolt a szabadságharcban,²¹⁸ a jogi tanulmányokat végzett Elek pedig 1848-ban Pest város tanácsának tagja volt, majd 1849-ben az országgyűléssel együtt Debrecenbe távozott. Az 1850-es évek első felében egy forradalmi szervezkedés miatt Komáromyval együtt került börtönbe, akit tehát már ekkor ismert.²¹⁹ 1856-ban szabadult, és jogászként tevékenykedett. 1861-ben Pest főkapitánya lett, és a korabeli politikai élet, elsősorban a Határozati Párt számos tagjával ápolt baráti viszonyt. A Csáky–Komáromy-féle szervezkedésnek mindvégig meghatározó tagja maradt.²²⁰

3. A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán

Az 1863 januárjában kirobbant lengyel felkelés megélnkítette az európai diplomáciát, ami új helyzet elé állította az olasz külpolitikát és ezzel összefüggésben a magyar emigránsokat is. Nagyhatalmi körökben felmerült az a lehetőség, hogy egy francia–angol szövetség, esetleg Ausztriával kiegészülve, segítséget nyújt a lengyeleknek. III. Napóleon felajánlotta Ferenc Józsefnek, hogy Ausztria, részvétele esetén, megkaphatja Szerbiát vagy a román fejedelemségeket, így erősítheti balkáni befolyását Oroszországgal szemben. Cserébe azonban Bécsnek le kellett volna mondania Velencéről Olaszország

²¹⁷ Thaisz András (1789–1840) a „Tudományos Gyűjtemény” és a „Sas” című folyóiratokat szerkesztette, műfordításokat közölt, 1831-ben pedig tagja lett az Akadémiának. (NAGY I., 1857–1868. XI. 123-124.; SZINNYEI, 1891–1914. XIV. 69-70.)

²¹⁸ BONA, 1998. 332-333.

²¹⁹ HL IV. 25. 18 cs. Teleki Sándor, aki mind Thaiszot, mind Komáromyt ifjú kora óta ismerte, emlékirataiban említést tett arról, hogy Thaisz és Komáromy együtt „szenvetkedtek” a Bach-korszakban. (TELEKI S., 1958. 477.)

²²⁰ Thaiszsal kapcsolatban többször is felmerült a gyanú, hogy az udvar besúgója. 1860–1861-ben több lista is keletkezett az állítólagos besúgókról. Ezek egyike, a bécsi titkosrendőrség pest-budai kémeinek névsora, amelyben az 1861. évre vonatkozóan 77 személy, köztük Thaisz, szerepel. (HL IV. 40. 5. pallium) Deák Ágnes kutatásai alapján elmondható, hogy e listák hitelessége erősen kétséges. Később, az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvés” leleplezésekor egyesek Thaisz cselédjét gyanúsították besúgóssal. (STEIER, 1924. 716.) Kossuth viszont magát Thaiszot vádolta meg Irataiban a fegyverek feladásával. (KLI VII. 102.) Tovább erősíthette a kortársak gyanakvását, hogy Thaisz 1865-ben Ferenc József-érdemrendet kapott, jóllehet a kutató számára ez inkább a besúgóssal szembeni ellenérveket erősíti. (Hof- und Staats-Handbuch, 1876. 125.)

javára. Ez az elképzelés igen kényes helyzetbe hozta az olasz diplomáciát. Kedvező esetben ugyan megoldotta volna a velencei kérdést, de ezzel tovább erősödött volna a francia befolyás, amely már addig is jelentős mértékben szűkítette az olasz külpolitika mozgásterét. Ausztria és Franciaország szövetsége ugyanakkor magában rejtette Olaszország elszigetelődésének veszélyét. Ráadásul a torinói vezetésnek azzal is számolnia kellett, hogy ha elfogadja Szerbia vagy a román fejedelemségek „feláldozásának” tervét, akkor azzal komoly visszatetszést kelt a nemzeti önállóságukért küzdő közép- és kelet-európai népek körében, vagyis potenciális szövetségeseket veszíthet el.²²¹

A külpolitikai nehézségek felbolygatták az olasz belpolitikai életet is, és 1863 márciusának végén újabb kormányváltáshoz vezettek. Az új miniszterelnök Marco Minghetti²²² lett, aki Cavour és Ricasoli miniszterelnöksége idején belügyminiszter, a Farini-kormányban pedig pénzügyminiszter volt. Peruzzi belügyminiszter maradt, a külügyi tárca élén azonban jelentős változások történtek. A miniszter az ekkor mindössze 34 éves lombardiai arisztokrata, Emilio Visconti-Venosta, politikai államtitkára pedig a nála egy nemzedékkal idősebb Marcello Cerruti lett. Cerruti igen tapasztalt diplomatának számított. Pályafutását 17 évesen a konstantinápolyi követség titkáráként kezdte, ami lehetővé tette számára, hogy megismerkedjen a balkáni politikai viszonyokkal. 1848-ban, amikor a piemonti kormány a magyarokkal való könnyebb kapcsolattartás érdekében konzulátust nyitott Belgrádban, annak első embere lett. Ebben a minőségében segítette a világosi fegyverletétel után dél felé menekülő magyar szabadságharcosokat és olasz katonatársaikat. Az 1850-es években egy évtizedes latin-amerikai kitérő következett, majd 1860-ban Cavour utasítására Cerruti újra a Balkánra utazott. Ő kapta azt a feladatot, hogy a magyarok megsegítésére küldött olasz fegyverek célhoz juttatását biztosítsa. A Genovából a román fejedelemségekbe irányított szállítmányokat azonban a Porta Bécs tiltakozása miatt visszafordította, Cavour pedig perzsiai szolgálatra küldte Cerrutit, aki azután 1861-ben térhetett vissza Konstantinápolyba, immár követként.²²³ Személyében tehát 1863-ban egy olyan diplomata lett az olasz külügyminisztérium második embere, akit személyes kapcsolatok és érzelmek fűztek mind a balkáni népekhez, mind a magyar emigránsokhoz.

²²¹ A lengyel felkelés nyomán kialakult nemzetközi helyzetről és tervekről l.: CIALDEA, 1966. 237-340.; KOVÁCS E., 1967. 210-269.; DIÓSZEGI, 1994. 126-127.

²²² Marco Minghetti (1818–1886) bolognai származású természettudós és liberális politikus, az 1850-es évektől Cavour közeli barátja és munkatársa. 1863 márciusa és 1864 szeptembere, valamint 1873 és 1876 között Olaszország miniszterelnöke volt. (SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 55-59.)

²²³ GRASSI, 1987. 172-173.

Kinevezése ugyanakkor azt is jelentette, hogy az olasz diplomáciai körökben zajló vita egy időre a magyarok számára kedvező fordulatot vett.

A vita háttérében az olasz külpolitika két meghatározó problémája állt. A két problémát a két szomszédos nagyhatalom testesítette meg. Franciaország, amely már Olaszország születésénél is bábáskodott, szerette volna minél szorosabb gyámság alatt tartani azt. Ausztriával ugyanakkor fenyegetően fagyos volt a viszony, mert a Habsburg Birodalom nem ismerte el azt az államot, amely jelentős részben az ő területének és befolyásának rovására jött létre. Ráadásul a velencei kérdés megoldatlansága állandó háborúval fenyegetett a két állam közt. A tekintélyes diplomatának számító párizsi olasz követ, Costantino Nigra és támogatói ezért azt az elvet hangoztatták, hogy nem szabad III. Napóleon jóindulatát kockáztatni, és megbékélésre kell törekedni Ausztriával, vagyis a fiatal állam legfontosabb feladatának a nagyhatalmi politikába való bekapcsolódást tekintették. Ez az irányzat természetesen kizárta a nagyhatalmak ellen irányuló titkos forradalmi mozgalmak támogatását. A Cerruti-féle diplomáciát ezzel szemben az a logika mozgatta, hogy ha Olaszország hatékony együttműködést alakít ki az önállóságukért küzdő közép- és kelet-európai népekkel, és esetleg befolyást szerez a Balkánon, azzal egyrészt gyengíti Ausztriát, másrészt csökkenti a Franciaországtól való függést.²²⁴

1863 tavaszán az olasz diplomáciai vezetés abban reménykedett, hogy a lengyel felkelés áttérjed Galíciára, és így kedvező alkalom nyílik a lengyelek, az olaszok, a magyarok, valamint a szerbek és a románok Ausztria elleni háborújára. Klapka már március elején figyelmeztette Komáromyt, hogy a nemzetközi élet legújabb fejleményei szükségessé tehetik a magyarországi szervezés megindítását, és ennek előfeltételeként a hazaiak véleményének megtudakolására buzdította. Komáromy, válaszában közölte, hogy egyelőre még nem látja, hogyan kapcsolódik majd össze a magyar és a lengyel ügy, de a következőkkel bízta Klapkát: „nemcsak mi egyesek, de a nemzet zöme is kész áldozattal, de sikerrel kilépni a síkra”. Azt is közölte ugyanakkor a tábornokkal, hogy csak akkor tudja megkérdezni az otthoniakat, hajlandóak-e a cselekvésre, ha tudja milyen „bázis és segédeszköz” áll rendelkezésre.²²⁵ Biztos és egyértelmű választ Klapka nyilvánvalóan

²²⁴ FORNARO, 1995. 232-251.

²²⁵ MOL R 90. 4129. Komáromy–Klapka, 1863. márc. 10. A Klapka levelében leírtakra csak Komáromy válaszából lehet következtetni. Komáromy válasza – meglepő módon –, Kossuth iratai közt található, ami arra enged következtetni, hogy Klapka még ekkor is megosztotta Kossuthal a haza sorsát érintő híreit. A címzettnek és a levélírónak is csak a keresztnéve („Gyuri”) szerepel, de a levél tartalma alapján egyértelműen azonosítható a két személy.

nem tudott adni, ennek ellenére még márciusban többszöri üzenetváltásra került sor az emigránsok és a magyarországi politikusok közt. Thaisz jelentést küldött Komáromyéknek,²²⁶ majd személyesen is külföldre utazott,²²⁷ Csáky pedig márciusban és áprilisban is Magyarországon tartózkodott néhány hétig.²²⁸ Thaisz, levelében azt közölte a bizottmány külföldi képviselőivel, hogy húsvétkor a párt ki fogja küldeni egyik tagját, valószínűleg Károlyi Sándort.²²⁹ Egy magyarországi politikus kijövetelét az olasz kormány kérte, legalábbis ez derül ki Komáromynak egy feltehetőleg Klapkához írott leveléből. Komáromy nem értette, miért van szükség erre a lépésre, ezért hosszasan bizonygatta, hogy ő teljes jogú képviselője a magyarországi forradalmi pártnak, és ezt korábban a torinói vezetés is elismerte. Komáromy ugyanebben a levelében azt javasolta Klapkának, hogy kössenek egymással megállapodást a magyar ügy külföldi képviseletéről.²³⁰

A volt határozatiak ismét Károlyi Sándort küldték külföldi útra. Károlyi útja előtt a vezérkar Károlyi Ede főti kastélyában megvitatta a kialakult helyzetet. A megbeszélésen – Beniczky későbbi vallomása szerint –, Tisza, Almásy és Podmaniczky ellenérvként hozta fel a háborúval szemben a nemzetiségek és a parasztság általuk elfogadhatatlannak tartott követeléseit és a kormányzat várható megtorló intézkedéseit. Voltak azonban olyanok is a pártban, mint például a Károlyi-testvérek vagy Beniczky és Maróthy, akik bizonyos feltételek teljesülése esetén nem vetették el a háború lehetőségét.²³¹ Végül azt a közös álláspontot alakították ki, és közölték Csákyval, hogy a háború kezdeményezésére nem vállalkoznak, de ha a nemzetközi körülményeket kedvezőnek látják, hajlandóak fegyvert fogni.²³² Feltehetően Csáky javaslatára Belgrádba küldték Papp Lászlót, hogy az esetleges

²²⁶ Thaisz leveléről Komáromy beszámolt Türrnek. MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. márc. 29.

²²⁷ Komáromy egy újabb levélben arra panaszkodott Türrnek, hogy Thaisz kiment külföldre, és ahelyett, hogy rögtön visszatért volna Magyarországra, kint töltött négy hetet. MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. ápr. 6.

²²⁸ Csáky magyarországi útjairól is tájékoztatta Türrt Komáromy. MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. márc. 29., Komáromy–Türr, 1863. ápr. 13.

²²⁹ MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. márc. 29.

²³⁰ MOL R 296. 1. t. Komáromy–Klapka (?), k. n. A levél fogalmazványa található meg Csáky és Komáromy iratai közt. A tartalmi elemek alapján egyértelmű, hogy 1863 márciusában íródott. Szerzője arra hivatkozik, hogy már az előző évben is tárgyalt az olasz kormánnyal, vagyis Komáromy írta a levelet. Kéri a címzettet, hogy álláspontját továbbítsa az olasz kormánynak.

²³¹ HL IV. 19. 122. cs. (Beniczky vallomása) – vö.: LUKÁCS, 1955. 340-341.; LUKÁCS, 1984. 285. Beniczky vallomása az érintettek korábbi és később magatartásának ismeretében hihetőnek tűnik.

²³² Komáromy egy Türrnek írt leveléből kiderül, hogy a hazaiak csak a szerb felkelés kirobbanása után szándékoztak háborút indítani. (MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. ápr. 13.) A Határozati Párt említett vezetői, nem sokkal korábban jelen voltak azon az ünnepségen, amelyen tisztelői emlékalbumot adtak át Deáknak. Podmaniczky később így írt naplójában erről az eseményről. „*Deák Ferencnek átnyújtottuk köszönetünk s tiszteletünk jeléül a Deák-albumot.*” (PODMANICZKY, 1888. 201. – vö.: KÖRMÖCZI, 1992. 119-120.) A balközép vezetérei később úgy érezték a lengyelek sorsa is igazolta a felkelést elutasító politikájuk

szerb felkelés lehetőségeiről és annak magyar megsegítéséről tárgyaljon az ottani vezetéssel.²³³ Április második felében Károlyi Sándor Genfben utazott, majd Komáromyval együtt Torinóba mentek, hogy találkozzanak az olasz vezetőkkel. A király nem fogadta őket, Peruzzival pedig csak futólag tudtak beszélni. Utóbbi Minghettihez utasította őket, akivel sikerült is tárgyalniuk. Az olasz miniszterelnök megígérte, hogy kormánya erejéhez mérten támogatni fogja a magyarokat, de támadó lépésre egyelőre nem készül, mert nem ismeri pontosan a francia császár szándékait. Pénzt nem adott a magyaroknak a torinói vezetés, pedig utóbb Csáky személyesen, majd Türrön keresztül is megpróbálta erre rávenni Minghettit. Komáromy és Károlyi torinói látogatásuk után visszasiettek Genfben, ahol megbeszélést tartottak Csákyval és Pukyval. Mind a négyen egyetértettek abban, hogy kedvező lehetőség nyílik a felkelésre, ezért fontos megértetni az otthoniakkal, hogy Magyarországnak kezdeményező szerepet kell vállalnia a harcban.²³⁴ Semmi jel nem utal ugyanakkor arra, hogy Komáromyék – a Cavour kormánya és a Magyar Nemzeti Igazgatóság között 1860 őszén létrejött szerződéséhez hasonlóan –, olyan feltételrendszerhez kötötték volna Magyarországot fellázítását, amely kizárta volna a nemzet magára maradását az Ausztria elleni háborúban. Elképzeléseiket Komáromyék tudatták a Konstantinápolyban tartózkodó Klapkával, és talán a Bukarestben tárgyaló Türrrel is. Károlyi május elején hazautazott, a Határozati Párt vezetői pedig ezután pártértekezletet hívtak össze, hogy az emigránsok elképzeléseit megvitassák és véleményezzék. Az értekezletre május 7-e és 12-e között került sor Pesten. Az ott történeteket csak Podmaniczky utólagos és valószínűleg részrehajló leírásából ismerjük. Ebből az derül ki, hogy a többség osztotta a vezetés álláspontját, vagyis nem kívánta „hiú remények” miatt egy esetleges háborúval veszélybe sodorni a hazát. Podmaniczky azonban azt is közölte, hogy a „fiatalabbak és könnyűvérűbbek” kitartottak a fegyveres felkelés lehetősége mellett.²³⁵

helyességét. Ugyancsak Podmaniczky a következő véleményt fogalmazta meg a lengyel felkelés nyomán kialakult hatalmi viszonyok kapcsán: „*A diplomatia e réven maga magát járja le, s nem csoda, ha hasznát a világ venni nem tudván, nem is becsüli.*” (PODMANICZKY, 1888. 202-203.)

²³³ MOL R 296. 11. t. Csáky–Klapka, 1863. máj. 5.

²³⁴ Károlyi és Komáromy torinói útjáról, és genfi megbeszélésükről Csáky terjedelmes levélben számolt be feltehetőleg Klapkának. A címzett neve nem szerepel a levélen, a megszólítás „*Kedves barátom!*” Bár az irat Csáky Komáromyhoz írt levelei közt található, a formai és tartalmi elemek egyértelművé teszik, hogy a címzett nem Komáromy, és nem is Türr volt. Mivel utalás történik a megszólított konstantinápolyi útjára, a levél minden bizonnyal Klapkához íródott. Az aláírás is hiányzik, de a formai és tartalmi elemek alapján kétségtelen Csáky szerzősége. (MOL R 296. 11. t. [Csáky]–[Klapka], 1863. máj. 5.)

²³⁵ PODMANICZKY, 1888. 205-207. Podmaniczky – különösen utólag –, egyértelműen elítélte a felkelés kiobbantására irányuló törekvéseket, és ez rányomja bélyegét a beszámolóra. Bár a vezetés igyekezett távol

Komáromy és Csáky az ismét külföldre utazó Károlyi Sándortól értesültek a kedvezőtlen fejleményekről. Csáky haragjában kinyilatkoztatta, hogy többé nem tagja a Határozati Pártnak, „mert annak iránya nem felel meg elveinek”.²³⁶ Klapka, Türr és a külföldi kormányok előtt azonban Komáromyval együtt megpróbálták eltitkolni a határozati vezetőktől kapott elutasítást. 1863 tavaszán és később is igyekeztek fenntartani azt a látszatot, hogy magyarországi párttársaik feltétlenül támogatják az ő külföldi tevékenységüket, általánosságban szóltak a hazaiak elszántságáról és lelkesedéséről, a nehézségeket pedig elhallgatták. Komáromy azt írta Türrnek, hogy az otthoniak Thaiszon keresztül azt üzenték, elégedettek működésükkel.²³⁷ Csáky a következő szavakkal számolt be Klapkának az otthoni szervezésről: „... pártunk vezérei erélyesen hozzáfogtak a működéshez, a pénzgyűjtések jól mennek, a katonai organisatio eréllyel foly, a politikai organisatio tökéletes”.²³⁸ Pénzgyűjtések valóban folytak ekkoriban Magyarországon, amelyekben Csáky Kálmán is részt vett,²³⁹ de egyáltalán nem biztos, hogy ez a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés részének tekinthető. Elképzelhető, hogy ugyanekkor Beniczky lépéseket tett a parancsnokokkal való kapcsolatfelvételre, de ezt semmilyen forrás nem támasztja alá. A „politikai organisatio” viszont nyilvánvalóan nem lehetett tökéletes akkor, amikor a határozatiak többsége elvetette Komáromyék javaslatát. A rendőrség egyébként Csáky Kálmán letartóztatásán kívül semmi olyan lépést nem tett, amelyet összefüggésbe lehetne hozni Komáromyék tevékenységével.²⁴⁰ Ez azért is figyelemre méltó, mert 1863 tavaszán és nyarán a hatóságok nagy erőket mozgósítottak annak érdekében, hogy a lengyel felkelés hatására kibontakozó titkos mozgalmakat leleplezhessék, ahogyan erre a Jámbor–Somogyi- és részben a Vidacs-féle szervezkedés kapcsán sor is került.²⁴¹ Komáromy és Csáky az olasz kormánytól hiába várt pénz és megállapodás elmaradása miatt tehát valószínűleg nem kezdtek komolyabb szervezkedésbe, hazai kapcsolataik jelentőségét azonban akár a valóság eltorzítása árán is

tartani magát a titkos szervezkedéstől, biztosan nem született olyan határozat, amely véglegesen kizárta volna a háború lehetőségét, hiszen jó néhány határozati politikus a következő években is fenntartotta kapcsolatát Komáromyval és Csákyval.

²³⁶ MOL R 296. 11. t. Csáky–Károlyiné, 1863. okt. 16. (Csáky utólag emlékeztette Károlyinét a néhány hónappal azelőtti kijelentésre.)

²³⁷ MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1863. márc. 29.

²³⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Klapka, 1863. máj. 5.

²³⁹ MOL D 191. 1863: 1315., 3200., 5890. – v.ö.: BÖHM, 1964. 84-113.

²⁴⁰ Mindez azért is érdekes, mert a rendőrségnek tudomása volt arról, hogy Almásy, Károlyi Sándor és Ede, Ivánka, Maróthy és Károlyi György kapcsolatban állnak „a forradalmi emigrációval”. (MOL D 191. 1863: 3759.)

²⁴¹ L. a. „Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés” c. fejezetet.

igyekeztek hangsúlyozni. Pedig egykori párttársaik elutasító válasza súlyos csapást jelentett számukra, hiszen természetes politikai közegük a határozati többség volt.

Komáromy és Csáky fent említett erőfeszítései arra mégis elegendőnek bizonyultak, hogy az olasz kormány előtt fenntartsák komoly támogatottságuk látszatát. Emigráns társaik azonban más forrásokból értesültek a magyarországi fejleményekről. Klapka néhány nappal a pártértekezlet után Tanárky feljegyzése szerint azt közölte Kossuthtal, hogy „otthon minden ember fázik a forradalomtól”. Haragjában azt is megjegyezte, hogy ha lenne ötszáz ezer forintja, bemenne Magyarországra és megszervezné a felkelést.²⁴² Türr ugyancsak 1863 májusában a Bukarestbe utazó Podmaniczkytól értesült a pártértekezleten történetekről.²⁴³ A Londonban élő Éber Nándor pedig az odaérkező Károlyi Sándortól tudta meg a hazai híreket, amelyeket meg is osztott Türrrel.²⁴⁴ Az emigráns körökben terjedő hírek, és persze az olasz kormány halogatása miatt Klapka egyelőre nem látta szükségét, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait a Csáky–Komáromy-féle szervezettel.

4. Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés

1862 és 1863 során Kossuthot számos csapás érte, mind a magánélet, mind a politika terén. 1862 elején Szilágyi Virgil és Mezei Lipót letartóztatása nyomán a szélsőballal fenntartott kapcsolatai megszűntek, a határozati többség pedig a Dunai Szövetség tervének megjelentetése után végleg szakított vele. Lánya halála, valamint felesége súlyos és fájdalmas betegsége igen megviselte, ami természetes módon politikai cselekvőképességét is visszavetette. A Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlása után az olasz kormány nem közölte vele, hogyan kívánja fenntartani a továbbiakban a hivatalos ügymenetet a magyar emigránsokkal, talán éppen azért, mert már értesült a határozati többség Kossuth iránti bizalmatlanságáról. A volt kormányzó, aki 1862 nyarán feleségével együtt, annak rosszabbodó állapota miatt, Bad Ragazban tartózkodott, fiait, Lajos Tódort és Ferencet küldte el Rattazzi miniszterelnökhöz, hogy megtudakolják az olasz kormány

²⁴² TANÁRKY, 1961. 272-274.

²⁴³ PODMANICZKY, 1888. 209-214.

²⁴⁴ MOL R 211. 2. t. Éber–Türr, 1863. júl. 26. Éber arra a megállapításra jutott, hogy a „főurak” csak dicsekednek hazafiságukkal. Reménykedve jegyezte azonban meg, hogy a lengyeleknél sem az arisztokraták kezdték a felkelést. Ő tehát a Károlyitól szerzett értesüléseket csak egy szűk arisztokrata csoport álláspontjának hitte.

szándékait. Rattazzi július elején azt üzenté Kossuthnak, hogy a torinói vezetés továbbra is fenn kívánja tartani vele a bizalmas viszonyt.²⁴⁵ Két hónappal később azonban a miniszterelnök nem utasította el annak a Komáromynak az ajánlkozását sem, aki bevallotta a volt kormányzó megkerülésével kívánt tárgyalásokat folytatni az olasz kormánnyal. Komáromy magatartása megerősítette a torinói vezetés azon korábbi értesülését, amely szerint bizonyos politikai körök nem Kossuthot, hanem Klapkát szerették volna a magyar emigráció élén látni. Ebben a helyzetben óriási jelentősége volt annak a ténynek, hogy Kossuth már nem rendelkezett magyarországi összeköttetésekkel, ellentétben azokkal, akik megpróbálták őt hiteltelenné tenni a külföldi politikusok szemében. Az olasz vezetők ugyanakkor pontosan tudták, hogy Kossuth neve önmagában is hatalmas tekintélyt képvisel Magyarországon, ezért a továbbiakban sem zárkóztak el a vele való tárgyalástól.

A tárgyalásokra azonban legközelebb csak a lengyel felkelés kirobbanása után mutatkozott hajlandónak az olasz kormány. 1863 februárjában Kossuth levelet írt Peruzzinak, amelyben kifejtette azon meggyőződését, hogy a lengyel felkelés könnyen átterjedhet Galíciára is, az olasz kormánynak pedig nem lenne szabad egy ilyen kitűnő alkalmat elszalasztania. A volt kormányzó természetesen jelentékeny magyar segítséget ígért az Ausztria elleni háború esetére, és találkozót kért a befolyásos belügyminiszterrel.²⁴⁶ A megbeszélésre februárban sor került, és Peruzzi később minden bizonnyal felvázolta Kossuth elképzeléseit az új miniszterelnöknek, Minghettinek is.²⁴⁷ Kossuth közben a lengyel néphez szóló kiáltványt jelentetett meg a *L'Italia* és a *Gazzetta di Torino* című olasz lapokban, majd Kiss Miklós és Pulszky segítségét kérte, hogy írását párizsi és londoni újságokban is közölhesse. Franciaországban nem járt sikerrel ez a próbálkozása, Pulszky viszont elérte, hogy egy londoni lengyel lap, a *Głos Wolny* megjelentesse a kiáltványt.²⁴⁸ Kossuth kapcsolatba lépett a lengyel ideiglenes kormánnyal is, amelynek arisztokrata tagjai azonban inkább bíztak Franciaország és Ausztria

²⁴⁵ MOL R 90. 4066. Kossuth Lajos Tódor–Kossuth Lajos, 1862. júl. 6. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 569-571.

²⁴⁶ KLI V. 389-392. Kossuth–Peruzzi, 1863. febr. 6. Kossuth egy hónappal később Pulszkyhoz írt levelében kifejtette, hogy ha a harc kiterjed Galíciára, akkor a magyarok is megkezdik küzdelmüket, az olaszokat pedig belerántják a harcba, akár akarják, akár nem. (MOL R 155. 2. t. Kossuth–Pulszky, 1863. márc. 5.)

²⁴⁷ MOL R 90. 4113. Peruzzi–Kossuth, 1863. febr. 28.

²⁴⁸ KLI V. 398-405. A lengyelekhez., 1863. febr. 27. A megjelentetésről: KLI V. 397-398.; MOL R 155. 2. t. Kossuth–Pulszky, 1863. márc. 5.; MOL R 90. 4123. Kossuth–Kiss, 1863. márc. 5.; – vö.: KOVÁCS E., 1967. 220. Pulszky és Kossuth viszonya 1861-ben megromlott, mert Pulszky hiábavalónak ítélte a nagyhatalmi támogatásra való várakozást. Valószínűleg éppen ezért segített mégis Kossuthnak a lengyel–magyar együttműködés előkészítésében.

segítségében, mint a közép-európai népek összefogásában.²⁴⁹ Május végén a volt kormányzónak lehetősége nyílt végre arra is, hogy Minghettivel tárgyaljon. Az olasz kormányfő biztosította őt arról, hogy meg van győződve a magyarokkal való szövetkezés szükségességéről. Kossuth válaszul ismertette elképzeléseit. Úgy gondolta, hogy magyarországi befolyásának köszönhetően el tudná érni néhány ezer ember Lengyelországba történő átszökését, és ott egy magyar segélyserget alakítását, ami a lengyelek megtámadására ösztönözné Ausztriát. Ezzel egy időben gerillaharcok kirobbanását ígérte Magyarországon. Ezen lépések feltételül azt szabta, hogy az olasz kormány kötelezze magát a Bécs elleni hadüzenetre, amelyet a magyarországi harcok kezdete után kellene megtennie. Azt is javasolta Minghettinek, hogy a hadüzenetet követően olasz katonák szálljanak partra Dalmáciában, és nyomuljanak Magyarország felé. Ezzel kétfrontos háborúra kényszeríthetnék Ausztriát. Kossuth állítása szerint Magyarországon néhány hét alatt egy 200 ezer fős sereg felállítására lehetett számítani. Minghetti egyelőre nem válaszolt a tervre, de megígérte, hogy megvitatja azt a királlyal.²⁵⁰ Kossuth és az olasz miniszterelnök megbeszélés-sorozata nyáron is folytatódott. Minghetti ennek során kérdést intézett Kossuthhoz a magyarországi politikai helyzetre vonatkozóan, jelezve, hogy más magyar emigránsokkal is beszélt erről²⁵¹. A volt kormányzó ekkor értesült Komáromynak és Károlyi Sándornak az ő tudta nélkül történt torinói tárgyalásairól. Azonnal levelet írt Horváth Mihálynak, akit arra kért, hogy tolmácsolja felháborodását Komáromynak. Bár a püspök ezt személyes okokra hivatkozva elutasította,²⁵² Komáromy feltehetően tudomást szerzett Kossuth haragjáról. A volt kormányzó az olasz miniszterelnök előtt is hangot adott rosszállásának, és politikai múltjára hivatkozva figyelmeztette őt, hogy részvétele nélkül nem lehet sikeres függetlenségi harcot vívni Magyarországon. Érvelését a következő szavakkal zárta: „[nem] engedhetném meg, hogy hazám vérével kicsinyes ambíciók könnyelmű játékot űzzenek. – Ezt megakadályozni tehetségemben van.”²⁵³ Kossuthot minden bizonnyal megrázta a hír, hogy az ő megkerülésével is folynak tárgyalások a magyar szabadságharc kirobbantásáról.

²⁴⁹ KOVÁCS E., 1967. 223.

²⁵⁰ KLI V. 462-479.

²⁵¹ KLI V. 479-489.

²⁵² MOL R 90. 4184. Horváth–Kossuth, 1863. júl. 29.

²⁵³ KLI V. 487. Lukács Lajos szerint Kossuthot hiúsága és sértettsége vezette arra, hogy ilyen módon fenyegetőzzék. Szerinte az olasz kormány joggal bízott inkább Komáromyék magyarországi támogatottságában, mint Kossuthéban. Lukács azonban nem vizsgálta meg Komáromyék hazai hátterét. (LUKÁCS, 1984. 286-290.)

Kemény hangú tiltakozását mégsem lehet csupán sértettségével magyarázni, hiszen alapos oka volt rá, hogy féltse hazáját Komáromyék terveitől. Joggal feltételezte, hogy aki az ő tudta nélkül tárgyal a szabadságharcról, az előbbre helyezi személyes becsvágyát az ország sorsánál. Márpedig ha ezt teszi, akkor olyan áron is igyekszik majd megegyezni az olasz kormánnyal, hogy feladja a Magyarország magára maradását kizáró biztosítékokat, nem törődve az ezzel járó veszélyekkel, az esetleges értelmetlen áldozatokkal és a függetlenség eszméjének lejáratásával. Kossuth vélekedésének helyességét a Komáromy és Csáky 1863 tavaszán és nyarán folytatott tevékenységéről tudósító források is igazolják.²⁵⁴

Kossuth, Minghettivel való tárgyalásai során többször is utalt arra, hogy befolyása van a magyarországi eseményekre. Azért tehette ezt, mert 1863 tavaszán, bár nem az ő kezdeményezésére, de újjáéledtek a hazával való kapcsolatai. 1863 márciusában levelet kapott Galacból Vidacs Józseftől,²⁵⁵ aki bátyja, János ajánlkozását tolmácsolta. A pesti székhelyű családi gépgyárat irányító Vidacs János a titkosrendőrségtől való félelmében nem mert Magyarországról írni a volt kormányzónak. Arra kérte öccsét, hogy úgy hivatkozzon rá Kossuth előtt, mint a „Szűr átadójára”, amivel egy korábbi ajándékozásra utalt, az idősebb Vidacs-fiú ugyanis az előző évben a londoni világkiállítás meglátogatásakor hosszabb külföldi utat tett, és ekkor személyesen is találkozott a volt kormányzóval.²⁵⁶ 1863 márciusi üzenetében arra panaszkodott, hogy Magyarországon a forradalmi előkészületek vezetése olyan emberek kezébe került, akik nem tettek semmit, ezért felajánlotta, hogy tekintettel a kialakult nemzetközi helyzetre, ő hajlandó Kossuth utasítását követve új szervezkedésbe kezdeni.²⁵⁷ A volt kormányzó üdvözölte az elhatározást, és egy emlékiratot készített, amelyben Vidacs Jánost forradalmi bizottmány létrehozására utasította. A bizottmány egy elnökből, és csak az elnököt ismerő kettő vagy négy tagból kellett, hogy álljon. Felhívta a figyelmet a plakátok nyomtatására alkalmas titkos sajtó szükségességére.²⁵⁸ Az emlékiratot egy küldönc vitte haza, és a további kapcsolattartás is ügynökök segítségével történt, akik titokban utazva hozták-vitték a

²⁵⁴ L. „*A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán*” c. fejezetet.

²⁵⁵ Vidacs József 1860-ban a Vidacs-gépgyár galaci üzletének vezetője lett. Rendszeresen levelezett Dunyov Istvánnal, és toborzásokat folytatott magyar fiatalok körében, akiknek azután segített Itáliába szökni, hogy ott a magyar légóba beállhassanak. (SZAKÁCS, 1972. 104-106)

²⁵⁶ Kossuth az 1866. évi háború után – korábbi magyarországi kapcsolatait bemutatva –, utalt arra, hogy Vidacs János 1862-ben nála járt. (KLI VII. 149-155. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 18.) – vö.: SZAKÁCS, 1972. 111.

²⁵⁷ MOL R 90. 4132. Vidacs József–Kossuth, 1863. márc. 14.

²⁵⁸ MOL R 90. 4132. Az emlékirat fogalmazványja Vidacs József levelének hátoldalán olvasható, április 12-i keltezéssel. A szöveg két változatot foglal magában.

híreket. Közülük néhány Vidacs János megbízottja volt, Kossuth pedig Károlyi Gábor segítségét használta fel.²⁵⁹ Májusban Kossuth, miután értesült a bizottmány megalakulásáról, újabb emlékiratot fogalmazott. A külföldi kormányok bizalmának visszanyerése végett fontosnak tartotta, hogy az új forradalmi bizottmány a lebukás kockázata nélkül ugyan, de adjon életjelet magáról, és jelezze a hozzá való hűségét. Javaslatokat tett egy 55 500 fős gerillasereg felállítására is. A hadseregszervezést úgy képzelte el, hogy a bizottmány minden tagja beszervez 10-10 ezredfőnököt, az ezredfőnökök 10-10 századost, a századosok 10-10 tizedest, és így tovább. Az anyagi alapot a beszervezett tagok pénzbefizetésével kívánta biztosítani. Utalt arra, hogy a korábbi forradalmi szervezetből a tisztikar, (vagyis az Ivánkáék által 1860-ban szervezett parancsnoki hálózat) talán még működésbe hozható. Felhívta Vidacs figyelmét, „egy tiszta jellemű, sokat szenvedett, ősz tábornokra”, akinek a nevét azonban óvatosságból nem írta le.²⁶⁰ Más forrásból kiderül, hogy Asbóth Lajosra célt az ezzel, aki ekkor már a bécsi rendőrség besúgója volt, és 1863 márciusában, nyilván provokatív céllal, felajánlotta szolgálatait Kossuthnak.²⁶¹ Asbóth ajánlkozása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Kossuth, aki 1861-ben a Komáromy jelentésében szereplő hadsereget létezőnek hitte, a valós lehetőségekhez képest ismét túlzott reményeket fűzött a fegyveres ellenállás titkos megszervezéséhez.

Minden jel arra utal, hogy Vidacs János Kossuth utasításait szorosan követve kezdte meg titkos tevékenységét 1863 áprilisában. Későbbi fejleményekből rekonstruálható, hogy a szervezést a volt pesti honvédegyelet vezetőinek körében indította el. Közülük a bizottmány tagja lett Sebes Emil, továbbá valószínűleg Clementisz Gábor, Gelich Richárd és Szatmáry Mihály is.²⁶² Talán ők alkották a négyfős bizottmányt,

²⁵⁹ Vidacs János 1863 májusában levélben kérte Irányit, hogy legyen szívélyes a sorait felmutató emberekkel, és igazítsa őket útba. (MOL R 90. 4158. Irányi–Kossuth, 1863. máj. 10.) Júliusban Horváth Mihály arról értesítette Kossuthot, hogy átadta a megbízást Károlyi Gábornak, aki hazaindult. (MOL R 90. 4184. Horváth–Kossuth, 1863. júl. 29.)

²⁶⁰ MOL R 90. 4159. „Emlékirat haza”, 1863. máj. 10. Az emlékiratra Kossuth utólag, valószínűleg iratai kiadásának előkészítésekor ráírta, hogy „Nincs befejezve, nem közlendő.” Ugyancsak utólag készített jegyzeteiben kritizálta saját magát amiatt, hogy Vidacsékat konspirációra szólította fel, amikor köztudott, hogy a magyar nemzet nem képes titkos mozgalmak szervezésére. Utalt arra is, hogy az emlékirat egy részét elégette.

²⁶¹ MOL R 90. 4140. Asbóth–Kossuth, 1863. márc. 20. Asbóth 1862-ben lett besúgó. 1863 tavaszán levelet írt Kossuthnak és Klapkának, és miután választ kapott tőlük, felajánlotta a rendőrségnek, hogy kiutazik, és tárgyalásokat folytat velük. A hatóságok azonban nem engedélyezték külföldre utazását. (STEIER, 1924. 707-710.)

²⁶² Sebes részvétele Gelich későbbi feljelentéséből derül ki. (STEIER, 1924. 710.) Clementisz is gyanúsítottként szerepel a bírósági iratokban, de nem találtak ellene bizonyítékot. (HL IV. 19. 123. cs.)

amelynek elnöke Vidacs volt. Pontosán nem tisztázható keretek közt, de bekapcsolódott a szervezkedésbe a Vidacs-gyár könyvelője, Berényi Adolf is.²⁶³ Ésszerűnek tűnik, hogy az anyagi fedezetet legalábbis kezdetben a volt pesti honvédegyletnek a Vidacs-gyár számláján őrzött pénzéből biztosították, de egy későbbi vád szerint gyűjtést is rendeztek.²⁶⁴ Májusban megkezdték a katonai szervezést. Az általuk megbízhatónak tekintett személyeket levélben szólították fel gerillasereg szervezésére. Az első gerillacsapat megalakítását valószínűleg Pesten tervezték,²⁶⁵ a másodikát Csanád megyében, a harmadikát pedig Pest megyében.²⁶⁶ A konspiráció feltételezhetően jórészt a volt honvédegyleti kapcsolatokon keresztül zajlott. Pest megyében Beleznay Ferenc gróft²⁶⁷ bízták meg a szervezéssel, akit a bizottmány egyik tagja ajánlott. A címzett tudára adták, hogy lengyel módra egy titkos központi bizottmány alakult Pesten, amely céljának tekinti titkos albizottmányok szervezését megyénként és városonként, gerillacsapatok, majd később ezekből honvédsereg, valamint nemzetőrsereg felállítását, annyi tagból álló ideiglenes kormány megalakítását, ahány nemzetiség élt Magyarországon, és végül az ország osztrák uralom alóli felszabadítását. A levélben utalás történt arra is, hogy a bizottmány „a nemzetiségek és hitvallások testvériség elve alapján [történő] végleges rendezésére” országgyűlés összehívását is tervezi. Beleznayt a bizottmány az általa szervezendő III. gerillacsapat ezredesi rangú parancsnokává nevezte ki. Arra utasították őt, hogy szemeljen ki volt honvédeket vagy „más függetleneket”, és álneveket adva nekik egy

Sebeshez és Clementiszhez hasonlóan Gelich (besúgóként) és Szatmáry is részt vett az ún. „Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben”. Nedeczky a Vidacs által kezdeti szervezkedést vitte tovább, ezért valószínűsíthető, hogy az említett személyek már 1863 tavaszán tagjai voltak a titkos bizottmánynak. (Az említettek honvédegyleti szerepét l. a „*A hadseregszervezés kérdése és a honvédegyletek*” c. fejezetben, a Nedeczky-féle szervezkedés idején folytatott tevékenységüket pedig a „*Nedeczky és Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetben.) Ugyanezen logika alapján sejthető, hogy az 1861-ben működő honvédegylet más tagjait, Lezsák Lajost, Nagy Jenőt és Horváth Jánost, valamint Lángh Ignác ügyvédet és Gáspár Lajos volt honvédszázadosot is még Vidacs szervezte be. 1864 márciusában, Nedeczky lelepleződésekor őket is letartóztatta a rendőrség (l. a „*Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetben). Gáspár 1866-ban Vidacs megbízottjaként járt Kossuthnál. (l. a „*Magyarország az 1866. évi háború idején*” c. fejezetben). A Vidacs- és a Nedeczky-féle szervezkedés közti folytonosságot megerősíti Pálffy Móric helytartó 1864 márciusában kelt jelentése is, amelyben utalt rá, hogy Magyarországon már jó ideje, a Jámbor–Somogyi-féle szervezkedéstől függetlenül létezett egy forradalmi comité. (HL IV. 19. 120. cs.)

²⁶³ HL IV. 19. 124. cs. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 112-113.

²⁶⁴ HL IV. 19. 124. cs. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 113.

²⁶⁵ A pesti gerillacsapat szervezését semmilyen közvetlen bizonyíték nem támasztja alá. A rendelkezésre álló forrásokból csak a Csanád megyében szervezett II. gerillacsapat és a Pest megyében szervezendő III. gerillacsapat terve olvasható ki. – vö.: 265. l.

²⁶⁶ MOL D 185. 1863: 1408.; MOL D 186. 1. cs. 1863: sz. n. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 112-113.

²⁶⁷ Beleznay Ferenc gróf (1810–1867) református családból származott. 1822 és 1826 között a bécsi hadmérnöki akadémián tanult, 1826 és 1829 között az 5. huszárezrednél szolgált, majd kilépett. Harcolt a szabadságharcban, alszázadosi rangot ért el. 1867-ben, és talán már 1861-ben is tagja volt a pesti honvédegyletnek.

közeli erdőbe küldje őket, „kezdetben requirálásból és katonás szerzőmódból élelmezvén, és balták-fejszék, más védelmi eszközökkel fegyverezvén fel azokat”.²⁶⁸ A szervezkedésben részt vevők a honfoglaló vezérek neveit használták álnévként. Beleznay a „Tuhutum” nevet kapta a bizottmánytól, a hozzá írt levelet pedig „Árpád”, vagyis minden bizonnyal Vidacs írta alá.²⁶⁹ A későbbi vád szerint Vidacs közleményt nyomtatott ki a katonai szervezésről, amelyhez egy kísérőlevélben mellékelte a gerillavezetők címeit is, és egyenruhákat készítetett a Soroksári úton.²⁷⁰ Ugyancsak tanúvallomások szerint Vidacs a szervezkedésben résztvevők előtt Kossuth megbízására hivatkozott. Berényin keresztül egy másik titkos mozgalom vezetői, Somogyi József és Jámbor Endre kapcsolatot teremtettek a Vidacs-féle bizottmánnyal, és együttműködést ajánlottak annak. Jámborék már áprilisban megjelentettek egy proklamációt, melyben az általuk szervezett Országos Védelmi Bizottmány fegyverbe szólította a lakosságot. Vidacs kitért a felkérés elől, és azt válaszolta, hogy eljön majd az ideje a két „párt” egyesülésének. Somogyi vallomása szerint Vidacs később felszólította őket, hogy csatlakozzanak szervezkedéséhez, de ő ezt elutasította.²⁷¹

A rendőrség több forrásból is értesült az országban folyó titkos szervezkedésekről. Beleznay Ferenc a neki címzett levelet továbbította a Pest megyei főispánnak, Kapy Edének.²⁷² Csanád megye főispáni helytartója, Csörgeő Antal azonban csak hónapokkal később szerzett tudomást arról, hogy Wolnhoffer Gyula makói csendbiztos a „II. gerillacsapat, illetőleg honvédezred” nevében összeírási ívet köröztetett, amelyet valamikor június 14. után Pestre küldött.²⁷³ A rendőrség már májusban hozzájutott a Jámbor–

²⁶⁸ MOL D 186. 1. cs. 1863: sz. n. Szakács Margit ezt a levelet is a Jámbor–Somogyi-féle bizottmánynak tulajdonította. (SZAKÁCS, 1972. 112.) A Jámbor–Somogyi-féle szervezkedés azonban Országos Védelmi Bizottmány név alatt jelentetett meg áprilisban proklamációt, míg a Beleznaynak küldött levelet a „központi titkos bizottmány” nevében írták. A levélben kétszer is utalás történik a nemzetiségi kérdés rendezésének szükségességére, ami a Kossuthal kapcsolatot tartó Vidacs szerzőségét erősíti meg. Ez utóbbi mellett szól az az érv is, hogy mind Beleznay, mind a hasonló tartalmú levelet kapó Wolnhoffer Vidacshoz és társaihoz hasonlóan honvédtiszt volt, és feltehetően részt vett az 1861. évi honvédegyleti mozgalomban.

²⁶⁹ A kutatás jelenlegi állása alapján nem bizonyítható, de logikusnak tűnik, hogy Vidacs álneve Árpád, a központi bizottmány másik négy tagjára pedig Előd, Ond, Kond és Tas lehetett. Közülük valaki szervezhetette az I. gerillacsapatot, míg a II. gerillacsapat parancsnoka, Wolnhoffer Gyula lehetett Huba, és így juthatott a III. gerillacsapat parancsnokának, Beleznaynak a Töhötöm álnév. Mindez azt is sejteti, hogy 1863 tavaszán nyarán ők heten alkothatták a szervezkedés vezérkarát.

²⁷⁰ HL IV. 19. 124. cs. – v. ö. SZAKÁCS, 1972. 113.

²⁷¹ HL IV. 19. 124. cs. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 113.

²⁷² MOL D 186. 1. cs. 1863: sz. n.

²⁷³ A főispáni helytartó 1863. nov. 17-én tett jelentést a Kancelláriának. Csörgeő Wolnhoffer mellett elfogadott még néhány helyi földbirtokost és iparos mestert: *Nemcsik Lászlót, Nagy György Józsefet, Kocsis Ferencet, Vaszil(y) Ferencet, Szüts Józsefet, Polgár Pétert, Szép Ferencet* és *Halász Mihályt*. A vád szerint mindannyian aláírták a Wolnhoffer által köröztetett aláírási ívet. (MOL D 185. 1863: 1408.; HL IV. 19. 125.

Somogyi-féle szervezkedés áprilisi proklamációjához.²⁷⁴ Wagner János a Trattner–Károlyi nyomda művezetője pedig feljelentette Sógor György betűszedőt, mert illegális munkán kapta. Sógor a Jámbor–Somogyi-féle csoporthoz tartozott, ezért a rendőrség házkutatást tartott a két vezetőnél. Miután megtalálták náluk az áprilisi proklamációt, elfogták őket, majd társaikat is.²⁷⁵ Gelich időközben feljelentette Vidacsot és Sebest,²⁷⁶ így náluk is házkutatásra került sor. A rendőrség ezúttal semmilyen terhelő bizonyítékot nem talált, mégis letartóztatta őket.²⁷⁷ A hatóságok tisztában voltak vele, hogy két egymástól független szervezkedés zajlott az országban, de végül csak a proklamáció szerzőit tudták egyértelműen azonosítani. Így történhetett meg, hogy miközben Jámkort és Somogyit halálra ítélték, Vidacsot és Sebest néhány hónap múltán szabadon engedték.²⁷⁸

Kossuth júliusban Vidacs Józseftől értesült a letartóztatásokról, és bár súlyos csapásnak nevezte azokat, arra buzdította a hazaiakat, hogy nevezzenek ki új vezetőt, illetve, ha feloszlott a bizottmány, alakítsanak újat. Mivel a rendőrség nem tudta teljesen felszámolni a Vidacs-féle szervezkedést, a volt kormányzó hazai háttere nem szűnt meg. Vidacs Józseffel továbbra is levelezett,²⁷⁹ és miután az otthoniak nem jelöltek ki új személyt a bizottmány élére, ősszel ő maga küldött egy vezetőt Nedeczky István személyében.

cs.) Többségüket a kihallgatás után szabadon bocsátották, Wolnhoffert és az agitációval gyanúsított Vaszilt viszont a pesti katonai törvényszék elé állították, amely végül 1864 márciusában felmentette őket. (MOL D 191. 1864: 543., 2114.) Vaszil Ferenc a szabadságharc idején főhadnagyi rangot ért el, később szolgabírói írnok lett Makón. (BENEDEK GÁBOR, 2003. 412.) 1861-ben a Csanád megyei honvédegyelet pénztárosa volt (HL VI. 15. 39. d.), ami megerősíti a Vidacs- (majd Nedeczky-)féle szervezkedés és a volt honvédegyelet közötti szoros kapcsolatot.

²⁷⁴ MOL D 185. 1863: 595.

²⁷⁵ HL IV. 19. 124.cs. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 113.

²⁷⁶ STEIER, 1924. 710.

²⁷⁷ MOL D 185. 1863: 828. Pálffy Móric helytartó Forgách Antal kancellárhoz intézett levele szerint Vidacsot „nem eléggé igazolt magaviselete s tettei” miatt tartóztatták le. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 113. A rendőrség tudott „a gyártulajdonos Vidacs” emigrációs kapcsolatairól (MOL D 191. 1863: 3759.), a Beleznyához írt levél szerzőjét azonban nem tudta azonosítani (MOL D 191. 1863: 10 953.). Vidacsot, mint az emigrációval kapcsolatot tartó személyt, a rendőrségi iratok együtt emlegették Almásyval, a Károlyiakkal, Ivánkával és Maróthyval (vö.: 237. l.), ami arra utal, hogy nem voltak tisztában az emigráció belső viszonyaival.

²⁷⁸ MOL D 191. 1863: 11 820. – vö.: SZAKÁCS, 1972. 115.

²⁷⁹ MOL R 90. 4186. Vidacs József–Kossuth, 1863. aug. 1., uo. 4196. Vidacs József–Kossuth, 1863. szept. 5.

5. Klapka megállapodása az olasz kormánnyal és a Csáky–Komáromy-féle comitéval 1863 őszén

1863-ra nyilvánvalóvá vált az olasz kormány számára, hogy a Klapkával kapcsolatban álló Csáky–Komáromy-féle csoport magát tekinti az 1861. évi országgyűlésen többséget szerzett, és így az ő értelmezésük szerint a nemzet akaratát képviselő politikai erő kizárólagos képviselőjének, és erre hivatkozva semmiféle együttműködésre nem hajlandó Kossuthtal. A volt kormányzó viszont a magyar emigráció fejeként sérelmezte, hogy az olasz kormány az ő tudta és beleegyezése nélkül tárgyal más magyarokkal. A torinói vezetés 1863 nyarán-őszén már konkrét lépésekről, egy magyar felkelés előkészítéséhez nyújtandó anyagi segítségről gondolkodott, ezért szükségszerűvé vált számára a választás. A döntés során egyfelől Kossuth vitathatatlan tekintélyét és népszerűségét, másfelől viszont Komáromy és Csáky tudomásuk szerint szervezett magyarországi hátterét kellett mérlegelniük. Csáky és Komáromy, Kossuth lejáratását célzó törekvéseikkel elérte, hogy az olasz kormány bizalmatlanná vált a magyar emigránsok iránt, ezért saját titkos megbízottjai, Ruspoli herceg és Giuseppe Giacomelli segítségével is igyekezett tájékozódni a magyarországi politikai viszonyokról.²⁸⁰ A torinói vezetés magyar emigránsokat érintő döntését minden bizonnyal az is befolyásolta, hogy 1863 nyarán, amikor az olasz kormány egy határozat kiadásával kívánta orvosolni az olaszországi magyar légióval kapcsolatban felmerült újabb nehézségeket, a komáromi vár egykori védője rugalmasabb tárgyalópartnernek bizonyult mint Kossuth. Peruzzi belügyminiszter Kossuthtal és Klapkával is megbeszélést folytatott, de végül csak az utóbbi támogatását sikerült elnyernie. A szeptemberben kiadott határozatot Kossuth elkeseredett levélben támadta, és a belügyminiszter szemére vetette, hogy az ő javaslatait figyelmen kívül hagyták.²⁸¹ Ennek a mozzanatnak döntő szerepe lehetett abban, hogy

²⁸⁰ Giuseppe Giacomelli, egy gazdag udinei kereskedőcsalád tagja, évekkel később elmesélte Kossuthnak, hogy Ruspoli és ő 1863 és 1864 folyamán többször is jártak Magyarországon az olasz kormány megbízásából (KLI VI. XIX-XXI.) A forrásokból kitűnik, hogy mindketten jártak Magyarországon 1865-ben is. (L. az „Új remények 1864/65 fordulóján” és „Az olasz diplomácia értesülései osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokról 1865-ben” c. fejezeteket.)

²⁸¹ 1863 nyarán a légió tisztjeinek egy része, Mogyoródy Adolf vezetésével hangot adott Földváry Károllyal, a légió parancsnokával szembeni elégedetlenségének. Az olasz kormány támogatását élvező Földváry az elégedetlenkedőket kizárta a légióból. Ezt követően az olasz kormány határozatot adott ki, amelyben a légióbéli szolgálatot folytatni kívánó katonákat egy nyilatkozat aláírására kötelezte. Kossuth elvi és politikai okokból is tiltakozott a határozat kiadása ellen. Nehezményezte, hogy az ő megkérdezése nélkül adták ki a határozatot, amely ráadásul véleménye szerint megalázó válaszút elé állította a katonákat. (Kossuth–Peruzzi, 1863. okt. 6. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 611-615.; a légió ügyeiről: LUKÁCS, 1986. 154-167.)

szeptember 16-án Minghetti Klapkát hívta találkozóra a pénzügyminisztériumba.²⁸² A másnapi egyeztetésen minden bizonnyal a magyaroknak folyósítandó pénzről kötöttek – talán csak szóban –, megállapodást. A pénz folyósítása októberben el is kezdődött, Minghetti október 4-én 50 ezer frankot adott a magyaroknak. Klapka Svájcban titkára, Vaisz, Bécsben lengyel származású ügynöke, Zglinicky Jenő ezredes segítségével, Londonban pedig előbb Mednyánszky Sándor, majd Éber közreműködésével vásároltatott fegyvereket.²⁸³ A fegyverek Magyarországra juttatásához azonban nem voltak megfelelő kapcsolatai, így Komáromyékát kérte fel az együttműködésre.

Komáromy és Csáky régóta igyekeztek megnyerni maguknak Klapkát. Komáromy 1863 júniusában egy „centrális comité” létezését javasolta a tábornoknak, amely elképzelései szerint jelzés értékű lett volna a magyarországi és a külföldi közvélemény számára is.²⁸⁴ Feltehetőleg a bizottmány megalakítása volt a téma augusztusban, a Puky genfi házában tartott találkozón, amelyen Komáromyn és a házigazdán kívül Csáky és Türr is részt vett.²⁸⁵ Klapkát viszont hiába invitálta Komáromy. A tábornok az 1863 májusában lezajlott határozati pártértekezlet után nem bízott Komáromyék magyarországi hátterében. Éppen ezért udvarias, de tartózkodó hangvétellű levélben közölte Komáromyval, hogy addig nem kíván csoportjukhoz csatlakozni, amíg a magyarországi „középponti választmány” nem ad magáról életjelet.²⁸⁶ Az olasz kormánnyal történt megállapodása után azonban félretette korábbi fenntartásait, és egyezséget kötött Komáromyékkkal. Megállapodásukat 1863. november 22-én jegyzőkönyvben rögzítették. Magyarország felfegyverzése kizárólag Klapka feladata lett, aki csak az őt megbízó olasz kormánynak tartozott felelősséggel. A „polgári” vagyis politikai ügyeket a Magyar Forradalmi Comité intézte, és annak megbízottjaként Komáromy kapta a külföldi kormányokkal való politikai jellegű kapcsolattartás feladatát. A Comité ugyanakkor elismerte katonai vezetőjének Klapkát.²⁸⁷

²⁸² MOL R 295. 22. t. Artom–Klapka, 1863. szept. 16. (Isacco Artom Visconti-Venosta külügyminiszter kabinetfőnöke volt.)

²⁸³ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 169-177.

²⁸⁴ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1863. jún. 6.

²⁸⁵ A találkozó tényéről, helyszínéről és résztvevőiről Klapka válaszlevelében olvashatunk. (MOL R 296. 11. t. Klapka–Komáromy, 1863. aug. 7.)

²⁸⁶ MOL R 296. 11. t. Klapka–Komáromy, 1863. aug. 7. A tábornok, válaszában azt is jelezte, hogy Türrrel személyes okok miatt nem tud együttműködést elképzelni. Ugyanakkor sok sikert kívánt a tanácskozóknak.

²⁸⁷ MOL R 295. 8. t., R 296. 11. t. Jegyzőkönyv, 1863. nov. 22. – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 162-165. (teljes közlés)

Klapka és Komáromyék viszonya sem eddig, sem ekkor nem volt felhőtlen, de a megállapodás mindkét fél céljainak megfelelt. Klapka a lengyel felkelés kirobbanása óta tervezte, hogy nem várva a nagyobb európai háborúra, fegyveres harcot kezd Magyarországon. Abban bízott, hogy a magyarok példája fellelkesíti majd a többi elnyomott népet, és együtt megnyerhetik az Ausztria elleni háborút. Klapka tehát – Kossuthtal ellentétben –, nem kívánta feltétlenül összekapcsolni a magyar függetlenség ügyét a velencei kérdéssel. Bizakodását erősítette, hogy 1863 őszén a lengyel ideiglenes kormányban az erőviszonyok demokratikus irányba tolódtak el. A lengyel vezetés új torinói megbízottjával, Jozef Ordegával Klapka december 21-én megállapodást írt alá.²⁸⁸ Tervezte azt is, hogy ismét tárgyalásokat kezdeményez Cuzával, a román fejedelem által 1859-ben lefoglalt fegyverekről, valamint a Dunán történő újabb fegyverszállításról.²⁸⁹ Az olasz kormány közvetítésével kapcsolatba került a szerb kormánnyal is. Cerruti 1864. január 5-én megírta Klapkának, hogy a szerb kormány felajánlotta a Habsburg Birodalomban élő szerbek fellázításában való közreműködését.²⁹⁰ Klapka és a Csáky–Komáromy-féle bizottmány elfogadta a belgrádi vezetés ajánlkozását.²⁹¹ Ezzel nagyjából egy időben megkezdődött a fegyverek beszállítása a Habsburg Birodalomba, amelyek megfelelő helyre történő eljuttatásáról a Csáky–Komáromy-féle bizottmánynak kellett gondoskodnia. Komáromy és Csáky számára ugyanakkor kedvező volt, hogy Klapka nem kívánt beleavatkozni a polgári ügyekbe, mivel korábban Kossuth éppen politikai nézetei miatt vált nem kívánatosná a határozati körökben. Igaz ugyan, hogy korábban Klapka is tett a határozati balközép számára elfogadhatatlan engedményeket a nemzetiségi kérdésben, elsősorban Cuzával folytatott tárgyalásai során,²⁹² de ő lényegesen kevésbé volt következetes e tekintetben, mint a volt kormányzó. Ráadásul a Komáromyékkel kötött megállapodás után elvileg erre nem is volt többé lehetősége.

²⁸⁸ KOVÁCS E., 1967. 240-243.

²⁸⁹ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-185. Klapka 1864. januárjában Londonból arról értesítette Komáromyt, hogy tárgyal az „oláh ügynökkel”, és említést tett neki a pesti comitéről, továbbá megnyugtatta őt, hogy sem a lengyelekhez, sem az „általános forradalomhoz” nincs közük. A nemzetiségi kérdésről így írt Komáromynak: „nem lehetett nem említeni, és mégis nehéz volt mit mondani”. (MOL R 296. 11. t., Klapka–Komáromy, 1864. jan. 8.)

²⁹⁰ MOL R 296. 11. t. Cerruti–Klapka, 1864. jan. 5. (számjeltávirat)

²⁹¹ MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. jan. 6.; MOL R 296. 11. t. Klapka–Cerruti, 1864. jan. 6. (másolat)

²⁹² 1859. március 29-én Klapka aláírt Cuzával egy egyezményt, amely alapján az Ausztria elleni győztes háborút követően összehívandó gyűlés dönthetett volna Erdély sorsáról. L. „A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859–1862)” c. fejezetet.

6. A magyar emigránsok és az olasz kormány 1863/64 fordulóján

A magyarországi fegyveres harc kirobbantására 1863 végén nemcsak Klapka, de tőle függetlenül Kossuth is megtette a szükséges előkészületeket. Természetesen igyekezett ismét felvenni a kapcsolatot az olasz kormánnyal, hiszen neki is szüksége lett volna anyagi és politikai támogatásra. 1863. november 10-én levelet írt Visconti-Venosta külügyminiszternek, amelyben felhívta figyelmét arra, hogy Ferenc József a háborútól tartva keresi a kiegyezés lehetőségét a magyarokkal, ami veszélyt jelenthet az olasz törekvésekre nézve. Az olasz kormány tavasszal megígért támogatására hivatkozva közölte, hogy szüksége lenne ötezer frankra, mert a Magyarországon az ő megbízásából működő, az utóbbi időben újjáalakított bizottmány falragaszok kitételét tervezi Pesten. Ugyanakkor arra ajánlkozott, hogy cikket írna egy olasz lapba, amelyben II. Viktor Emánuel király segítségét kérné a magyarországi éhínségre hivatkozva. Így pénzgyűjtés kezdődhetne, és az abból befolyt összeget fel lehetne használni a fegyveres harcra. Felvetette, hogy győzelem esetén az olasz királyi család egyik tagja kerülhetne a magyar trónra.²⁹³ Az olasz külügyminiszter a következő hetekben nem válaszolt Kossuth levelére, mert a Klapkával kötött megállapodás miatt minden bizonnyal kellemetlenül érintette a volt kormányzó kérése. Kossuth december 17-én Cerruti államtitkárhoz írt levelében sürgette az olasz kormány döntését,²⁹⁴ de választ ezúttal sem kapott. Pedig fontos lett volna számára, mert a Visconti-Venostának írt levelében emlegetett bizottmány ekkor már megkezdte működését Magyarországon.

1863 szeptemberében Nedeczky István, Deák unokaöccse, elszegényedett zalai birtokos Párizsban meglátogatta nagybátyját, Kiss Miklóst, akivel közölte, hogy szeretne állni az olaszországi magyar légióba. Kiss Klapkának és Kossuthnak is figyelmébe ajánlotta Nedeczkyt, mint olyan személyt, akinek Somogy és Zala megyei kapcsolatai hasznosak lehetnek a Magyarországra való fegyveres betörés alkalmával.²⁹⁵ Klapka érdeklődését valószínűleg azért nem keltette fel az ajánlat, mert ő előzőleg már a Csáky–Komáromy-féle szervezettel való együttműködés mellett döntött. A volt kormányzó viszont megbízta Nedeczkyt a Vidacs János letartóztatása óta vezető nélkül maradt

²⁹³ KLI VI. 26-30. Kossuth–Visconti-Venosta, 1863. nov. 10.

²⁹⁴ DDI IV. 352. Kossuth–Cerruti, 1863. dec. 17.

²⁹⁵ MOL R 90. 4201. Kiss–Kossuth, 1863. szept. 20.; MOL R 295. 22. t. Kiss–Klapka, 1863. szept. 22.; –vö.: LUKÁCS, 1984. 290-298.

magyarországi bizottmány irányításával.²⁹⁶ Az így újjászervezett titkos társaság neve Országos Függetlenségi Bizottmány lett. Nedeczky, Kossuth utasítására október 17-én egy beadványt is intézett Minghettihez, amelyben azt állította, hogy Magyarországon a kiegyezésre csak néhány mágnás gondol, a többség azonban kész a felkelésre.²⁹⁷ A volt kormányzó minden alkalmat megragadott tehát arra, hogy az olasz kormányt meggyőzze a magyar felkelés tervének komolyságáról. Ahogyan korábban Vidacsot, úgy Nedeczkyt is megbízta azzal, hogy a bizottmány proklamáció megjelentetésével adjon életjelet magáról, és egyúttal tegye világossá mind a magyar, mind a külföldi közvélemény előtt a volt kormányzóhoz fűződő kapcsolatait.²⁹⁸ Ezúttal azonban maga gondoskodott a proklamációk kinyomtatásáról és az országba való beküldéséről. Novemberben megkérte Helfyt, hogy nyomtassa ki ezer példányban a proklamációt, és keressen egy megbízható embert a velencei comitében, aki bevinné azt, illetve a magyarországi bizottmány hivatalos pecsétjét az országba.²⁹⁹ Helfy elvállalta, és végre is hajtotta a megbízatást. A küldönc megkapta az átvevő arcképét, és december 3-án találkozott vele Magyarországon, egy, a határhoz közeli vasútállomáson.³⁰⁰ A proklamáció egyes példányait a most már Nedeczky irányítása alatt álló szervezet elküldte az ország különböző részein tartózkodó ügynökeihez, akik azután a december 17-ről 18-ra virradó éjszaka kiragasztották azokat.³⁰¹ A proklamáció szövegében szerepelt, hogy azt az Országos Függetlenségi Bizottmány Kossuth rendeletéből jelentette meg. A bizottmány egyúttal hírt adott megalakulásáról, és figyelmeztette a nemzetet, hogy „közel a cselekvés ideje”. A proklamációt a rendőrség értesülései szerint az ország 16

²⁹⁶ Kossuth az 1866. évi háború után egy Szilágyi Virgilnek írt levelében – korábbi magyarországi kapcsolatait bemutatva –, úgy említette Nedeczkyt, mint „*alárendelt, ismeretlen egyéniséget*”, akit azért bízott meg azzal, hogy segítsen újjászervezni a Vidacs János által 1863-ban létrehozott bizottmányt, mert korábban, kérése ellenére senki nem jött ki a hazából az említett bizottmány tagjai közül. (KLI VII. 149-155. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 18.)

²⁹⁷ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1863. okt. 12. Kossuth Helfyt bízta meg a magyar nyelvű emlékirat lefordításával, mert Nedeczky sem franciául, sem olaszul nem tudott. – vö.: LUKÁCS, 1984. 293-294.

²⁹⁸ MOL R 90. 4216. Kossuth Lajos rendeletéből az Országos Függetlenségi Bizottmány a Nemzethez, 1863. nov. 24.

²⁹⁹ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1863. nov. 12.

³⁰⁰ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1863. nov. 22., nov. 26., dec. 12. – vö.: KLI V. 494-498. (A kötetet sajtó alá rendező Helfy a Függelékben kommentárokkal ellátott részleteket közölt Kossuth idézett leveleiből.)

³⁰¹ Könnyen lehet, hogy az időzítés tudatos volt. Éppen 15 évvel azelőtt, 1848. december 18-án jelent meg ugyanis Kossuth egy felhívása „*A magyar néphez. A népfelkelés és szabad mozgó (guerilla) csapatok iránt*” címmel. A felhívás értelmében néhány száz fős önkéntes, saját eszközeikkel felfegyverzett lovas és gyalogos csapatok jöttek létre, amelyek feladata az ellenséges seregek „nyugtalanítása”, utánpótlási útvonalainak elvágása volt. Kossuth akkori döntése a császári és királyi seregek Magyarország ellen indított összpontosított támadásával volt magyarázható. (HERMANN, 1996. 232-234.)

városában ragasztották ki, volt, ahol három példányban.³⁰² Kossuth a sajtóból értesült a titkos akció sikeréről, és Helfynek írott levelében meglepéssel nyugtázta, hogy mivel a proklamáció az ország számos helyén, Pesttől Kolozsvárig egy időben jelent meg, a bizottmány igen jól szervezett.³⁰³

Kossuth, aki korábban hiába kért 5000 frankot a torinói vezetéstől a szervezkedés beindításának költségeire, a proklamáció megjelentetésével legalább annyit elért, hogy az olasz kormány végre foglalkozzon kérésével. A torinói vezetés azonban ekkor már nem kívánta feladni a Klapkával kialakított együttműködést, ezért Visconti-Venosta a magyar tábornok és Komáromy véleményét is kikérte mielőtt válaszolt Magyarországra volt kormányzójának. Azt tudakolta meg tőlük, hogy képesek lennének-e egyetértésben tevékenykedni Kossuthal, illetve, hogy szerintük folyósítsa-e az olasz kormány a volt kormányzónak az általa kért összeget.³⁰⁴ Klapka és Komáromy határozott nemmel válaszoltak mindkét kérdésre Cerrutihoz írott leveleikben. Komáromy, Magyarországról szerzett értesüléseire hivatkozva azt állította, hogy a proklamációk közzé tétele semmilyen eredményt nem hozott. Emlékeztetett rá, hogy pártja éppen azért szakított meg minden kapcsolatot Kossuthal, mert az képtelen volt hasznosan közreműködni az előkészületekben, és indiszkrét viselkedésével mind hazai társait, mind a külföldi kormányokat kellemetlen helyzetbe hozta. Hozzáfűzte azt is, hogy Kossuth, személyes ambíciói miatt képtelen együttműködni bárkivel, aki nem ismeri el az ő fennhatóságát.³⁰⁵ Hasonló vádakkal illette a volt kormányzót Klapka is, amikor azt állította, hogy Kossuth Magyarország kizárólagos urának képzele magát, és akaratának érvényesülése céljából képes a megfelelő katonai előkészületek nélkül belerántani az országot a háborúba. A

³⁰² MOL D 185. 1863: 1575.; D 186. 1863: 236. A Helytartótanács már december 16-án átküldte a Kancelláriának a Proklamáció egy nyomtatott példányát, amelyet az Országos Függetlenségi Bizottmány Perényi Zsigmond bárónak küldött. (Az 1849-ben kivégzett idősebb Perényi Zsigmond báró 1845-ben született fia ekkor éppen jogi tanulmányokat végzett a pesti egyetemen. A bizottmány feltehetően az egyetemi ifjúsággal igyekezett kapcsolatot teremteni az ő révén.) Perényi a Proklamációval együtt átadta a hatóságoknak a bizottmány hozzá írt levelét is. A bizottmány egy meg nem nevezett személy ajánlása alapján arra szólította fel a levél címzettjét, hogy december 17-én éjjel ragassza ki a proklamációt. Egyúttal azt is közölte vele, hogy az említett napon Pesten színházi és utcai tüntetés lesz „Éljen Kossuth” és „’49. vagy halál” felkiáltásokkal, amelynek megismétlését tervezték a szabadságharc minden jeles csatájának évfordulóján. A rendőrmíniszter 1864. február 13-án azt tudatta a kancelláriával, hogy másnap tüntetések lesznek Magyarország városaiban. (MOL D 186. 1864: 1377.) Semmilyen forrás nem szól azonban arról, hogy a tüntetésekre ténylegesen sor került.

³⁰³ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1863. dec. 26.

³⁰⁴ Visconti-Venosta kérdései Komáromy és Klapka válaszeveleiből derülnek ki. L. a következő két lábjegyzében.

³⁰⁵ MAE ASD Moscati VI/215. (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány) Komáromy–Cerruti, 1864. jan. 3. A fogalmazványt közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 621-622.

tábornok azt is kijelentette, hogy az olasz kormánynak azért sem szabadna támogatnia Kossuthot, mert annak működése az ő komoly és alapos szervezkedésük sikerét veszélyezteti.³⁰⁶ Két nappal később Cerrutihoz a fegyvervásárlások és a szerbekkel való együttműködés ügyében írott levelében is megerősítette, hogy lehetetlennek tartja az együttműködést a volt kormányzóval, akit diktatórikus törekvésekkel vádolt.³⁰⁷ A Klapka–Komáromy–Csáky csoport tehát továbbra is arról igyekezett meggyőzni a torinói vezetést, hogy Kossuthnak velük ellentétben nincs komoly magyarországi támogatottsága. 1864 elején azonban egy újabb elemmel egészítették ki érvelésüket: azzal vádolták meg a volt kormányzót, hogy nem hajlandó tudomást venni a megváltozott helyzetről, és a múltbeli érdemeire való hivatkozással továbbra is vezető szerepet követel magának, amivel elveszi a cselekvési teret mások elől.

Kossuth hamar értesült arról, hogy az olasz kormány Klapkától és Komáromytól kért véleményt az ő tevékenységéről. Értesülései származhattak az olasz kormányköröktől, vagy Komáromyékkel is érintkező magyar emigránsoktól, de a szervezkedés során Nedeczky-féle bizottmány is beszámolt neki arról, amit Komáromyék tevékenységéről Magyarországon tudni lehetett. A volt kormányzó ugyanis egy alkalommal azt írta Türnek, hogy a Magyarországi Függetlenségi Bizottmány ki van téve „a nyílt ellenségnek veszélyesebb álarcos intrigának, melynek számai Párizsba, Genfba, Turinba s Anconába³⁰⁸ kiterjednek”, miként arról hazuról tudomást szerzett.³⁰⁹ Kossuth ezért igen kemény hangú levelet írt Minghettinek. Közölte a miniszterelnökkel, hogy azért szánta el magát a proklamáció közzé tételére, mert szükségesnek látta a magyar közvélemény felrázását. Komolynak tartotta ugyanis azt a veszélyt, hogy a reményét vesztett nemzet elfogadja Bécs kiegészésre irányuló törekvéseit. Figyelmeztette Minghettit, hogy ez Olaszország Velencével kapcsolatos tervezetéseknek is véget vetne. Ezzel visszautasította azt a vádat, hogy célja pusztán az osztrák rendőrség figyelmének felkeltése, és mások titkos

³⁰⁶ MAE ASD Moscati VI/215. (eredeti), MOL R 296. 11. t. (másolat) Klapka–Cerruti, 1864. jan. 4. A másolatot közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 622–623. (A Csáky és Komáromy iratai közt található másolaton aláírás nem szerepel. Nyulásziné a levél írójaként Csákyt jelöli meg, az olasz külügyminisztériumban található eredeti példányon azonban Klapka aláírása szerepel.) Klapka az előző napon Ébernek is panaszkodott amiatt, hogy Kossuth „az ostoba terveivel” ostromolja az olasz kormányt, és pénzt akar. (MOL R 86. Klapka–Éber, 1864. jan. 3.)

³⁰⁷ MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. jan. 6.; MOL R 296. 11. t. Klapka–Cerruti, 1864. jan. 6. (másolat)

³⁰⁸ 1863 áprilisa óta Anconában állomásozott a magyar légió, amelynek parancsnokává még 1862 novemberében, Vetter leváltása és az alakulat újjászervezése után, a Komáromyékkel jó viszonyban lévő Földváry Károlyt nevezte ki az olasz hadügyminisztérium. (LUKÁCS, 1986. 130., 138.)

³⁰⁹ KLI VI. 32–38. Kossuth–Türr, 1864. jan. 23.

szervezkedésének megakadályozása lenne. Az általa „genfi cotteriának” nevezett Klapka–Komáromy–Csáky csoportról azt állította, hogy annak egyedüli tevékenysége az ellene való vádaskodás. Ismét a miniszterelnök figyelmébe ajánlotta, hogy csak ő képes tömegeket megmozgatni Magyarországon.³¹⁰ Kossuth ekkor még mindig bízott abban, hogy anyagi támogatást fog kapni az olasz kormánytól. Január 5-én ugyanis megírta Helfynek, hogy szüksége lenne egy trieszti címre, ahova Magyarországról kimehet valaki az esetlegesen általa küldendő pénzért.³¹¹ Számonkérő fellépése azonban valószínűleg tovább erősítette azt a nézetet az olasz kormánykörökben, hogy Klapka és társai kellemesebb tárgyalópartnerek. Ráadásul január elején a torinói politikusok tudomására jutott, hogy Magyarország volt kormányzója titkos tárgyalásokat folytat a velencei comité vezetőivel. Kossuth azt szerette volna elérni, hogy a magyarországi gerillaharc kirobbanása után a velenceiek is kezdjenek fegyveres felkelést, háborúra kényszerítve ezzel az olasz kormányt. Cerruti ennek ismeretében találkozóra hívta a magyar emigráció fejét,³¹² amelyre 1864. január 10-én kerül sor. A megbeszélésen az olasz vezetők rosszállásukat fejezték ki Kossuth titkos tervei miatt, aki viszont arra figyelmeztette őket, hogy magyar támogatás nélkül Olaszország nem tudja megszerezni Velencét.³¹³ A figyelmeztetés nem hatott, az olasz kormány és Kossuth kapcsolatai ekkor több mint két évre megszakadtak.

Ezzel egy időben a torinói vezetés szorosabbra fűzte kapcsolatait a Klapka–Komáromy–Csáky csoporttal. Csáky és Komáromy már 1863 végén elkészítette az olasz kormánnyal kötendő szerződés tervezetét. Ez tartalmazta, hogy a „magyar forradalmi kormány” 1864. március 15-én megkezdi a felkelést; az olasz kormány 1864. május 1-én hadat üzen Ausztriának; megengedi az Akciópártnak, hogy önkéntesekkel megtámadja

³¹⁰ MOL R 90. 4232. Kossuth–Minghetti, k. n. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 600-605. Nyulásziné 1863. március 24. utánra tette a levél keletkezésének időpontját. Mivel Kossuth hivatkozik Visconti-Venostához – állítása szerint több mint három héttel azelőtt –, írt levelére, valószínű, hogy a levél 1863 decemberében keletkezett. Kossuth később, egy Ludvighhoz írt levelében még súlyosabb vádakkal illette Csákyékat: „... alakult otthon egy nem Comizé, hanem clique, nem csak tudtom nélkül, de hátam mögött, ellenségesen. Ha ezen emberek '49-et akarnák, Is csak engem nem akarnának vezérül, áldanám az Istent, hogy nincs többé reám szükség. De nem úgy van ám, ez egy veszélyes, átkozott ügyesen veszélyes ármány, melynek szövetszálaít a Bécsi Kormány s Budai Kormányzóság tartja kezeiben ... C'est un complot révolutionnaire en apparence pour empêcher la revolution”. (OSZK KT, Levelestár, Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz, 1864. márc. 13.)

³¹¹ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1864. jan. 5.

³¹² MAE ASD Moscati VI/215. Kossuth–Cerruti, 1864. jan. 8. A meghívás ténye Kossuth Cerrutihoz írt válaszából derül ki. A levélben Kossuth közölte, hogy neheztel Visconti-Venostára, amiért az két hónapja nem válaszolt neki. Egyúttal tájékoztatást kért az államtitkártól arról, hogy milyen ügyben hivatja őt az olasz kormány.

³¹³ KLI VI. 30-32. Kossuth–Türr, 1864. jan. 10. A levélben Kossuth jelezte, hogy nem tudja, honnan értesült az olasz kormány az ő terveiről, de a velencei bizottság elnökére, Alberto Cavallettóra gyanakodott.

Tirolt; a hadüzenet után a dalmáciai patra szálláshoz 20 ezer katonát és 30 ezer, Magyarországra szállítandó fegyvert bocsájt Klapka rendelkezésére; a hadüzenet után 10 millió frankos kölcsönt ad; 1864 első napjáig Szerbia és a román fejedelemségek összesen 40 ezer fegyvert és 4 zászlóalj bocsájt a magyarok rendelkezésére olasz segítséggel; az előkészületekre az olasz kormány 1 millió frankot ad, amit a magyarok a 10 milliós kölcsönből vissza fognak fizetni; a hadüzenet után elismeri a magyar forradalmi kormányt.³¹⁴ Jóllehet a szerződéstervezet kötelezte volna az olasz kormányt az Ausztria elleni háborúra, az 1860 őszen Cavourral kötött megállapodástól eltérően nem tartalmazta azt, hogy a magyar függetlenséget közös hadicélnak tekintik, vagyis nem zárta ki Magyarország magára maradásának lehetőségét. Ugyanakkor az 1860. évi szerződéshez hasonlóan feltételezte a románokkal és a szerbekkel való együttműködést. A románokkal való tárgyalást Klapka vállalta magára,³¹⁵ a szerbekkel kötendő megállapodásról pedig Csáky és Komáromy készített egy tervezetet 1863/64 telén.³¹⁶ Csáky ezt valamikor 1863 végén vagy 1864 elején megmutatta magyarországi társaiknak, majd azok jóváhagyása után elküldte Cerrutinak. Egyúttal azt is közölte az olasz külügyi államtitkárral, hogy hamarosan egy „különleges küldött” megy majd Belgrádba, aki Scovasso belgrádi konzul közvetítésével fog tárgyalni a szerb vezetéssel.³¹⁷ Komáromy, 1864. január elején írott levelében utalt rá, hogy nemsokára a hazából szerzett közvetlen értesüléseit is meg tudja majd osztani az olasz politikusokkal.³¹⁸ Ígéretének eleget téve hamarosan Torinóba küldte a Magyarországról éppen visszaérkező Csákyt. Komáromy kísérőlevéllel látta el fiatal rokonát, aki ekkor lépett először közvetlen kapcsolatba az olasz vezetéssel. Csáky újra ismertette Kossuthal való viszonyukat, és beszámolt a magyarországi szervezkedés állásáról. Egyúttal kérte a januárra megígért 100 ezer frank folyósítását.³¹⁹

³¹⁴ MOL R 296. 7. t. A kelt nélküli fogalmazvány tartalma alapján valószínűsíthető, hogy az 1863 végén született.

³¹⁵ Klapka 1864 nyarán küldte el bizalmasát, Arthut von Seherthosst Bukarestbe, hogy tárgyaljon Cuzával. Lásd a „Klapka és az al-dunai felkelés szervezése 1864 nyarán” c. fejezetet.

³¹⁶ A szerbekkel kötendő megállapodásról több, egymástól lényeges kérdésekben eltérő keltezetlen fogalmazvány is található Csáky és Komáromy iratai közt. Mivel a két határozati politikus, 1864 nyarán-őszen is tárgyalt szerb politikusokkal, nem dönthető el egyértelműen, melyik tervezet készült 1863/64 fordulóján. (MOL R 296. 1. t., 3. t.) A szerbekkel folytatott tárgyalások tartalmáról l. a „Tárgyalások a Csáky–Komáromy-féle comité és az olasz kormány között 1864 nyarán” c. fejezetet.

³¹⁷ MOL R 296. 3. t. Csáky–Cerruti, 1864. jan. 14.

³¹⁸ MAE ASD Moscati VI/215 (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány) Komáromy–Cerruti, 1864. jan. 3. A fogalmazványt közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 621-622.

³¹⁹ MAE ASD Moscati VI/215 (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány) Komáromy–Cerruti, 1864. jan. 20./21. A fogalmazványt közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 625-626. A fogalmazvány jan. 20-i, a tisztázat jan. 21-i keltezésű. A fogalmazványon nem szerepel aláírás, ezért Nyulásziné „Csáky Tivadar meg nem nevezett

Egy hónappal később Klapka is Torinóba utazott, az olasz kormány ugyanis tavasszal háborúra készült, ezért hajlandónak mutatkozott írásban rögzíteni – visszamenőlegesen is –, együttműködésük feltételeit. A torinói vezetés valószínűleg azért is kezdte siettetni a megállapodást, mert Ausztria februárban ostromállapotot hirdetett Galíciában, ezért számítani lehetett a lengyelek elleni hadba lépésére. A szerződés aláírására február 20-án Peruzzi belügyminiszter házában került sor, a házigazdának, Klapkának, Minghettinek, Visconti-Venostának, Cerrutinak, valamint Isacco Artomnak, a külügyminiszter kabinetfőnökének jelenlétében. Az ötpontos megegyezés a következőket tartalmazta: az olasz kormány által Magyarország felfegyverzésére 1863 októbere óta folyósított pénzek nem haladhatják meg az egymillió frankot; ezen felül a belügyminiszter vásároltat még 2-3 ezer huzagolt puskát Angliában, 5 ezret pedig Svájcban, és ezeket Erdélybe, illetve Magyarországra küldi; a hadba lépés pillanatában Torinó további 500 ezer frankot bocsájt Klapka rendelkezésére a háború költségeinek fedezésére; ebből Klapka 25 ezer frankot átad Ordegának, aki ezt az osztrák és magyar tartományok szláv közvéleményének befolyásolására költi; a cselekvés pillanatáról később, az európai események függvényében határoznak.³²⁰ Cavour és a Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860 őszen kötött megállapodása óta először rögzítették újra írásbeli megállapodásban a közös olasz-magyar háborús törekvéseket. A szerződés megkötésekor az olasz kormány, az 1 millió frankos támogatástól eltekintve, lényegében nem vette figyelembe Csáky és Komáromy szerződéstervezetének pontjait, így arra sem volt hajlandó kötelezettséget vállalni, hogy mindenképpen háborút kezd Ausztria ellen. Csáky a félmillió frank helyett megpróbált 2,5–3,5 milliót kialkudni, valamint 50 millió frankos államkölcönt kérni a majdani független Magyarország számára, de kérése nem talált meghallgatásra.³²¹

Kossuth közben az olasz kormány elutasítása ellenére sem mondott le teljesen tervei megvalósításáról. Tűrnek a következőket írta erről: „Ha azon helyzetben volnék, hogy egy pár százezer frankot küldhetnék haza az előkészületekre s megígérhetném, hogy a felkelés első heteiben az ellátásról gondoskodni fogok, miszerint a requisitio romlasztó

barátjaként” jelöli meg a levél küldőjét. A tisztázatot Komáromy írta alá. A fogalmazvány és a tisztázat szövege nem teljesen azonos, de lényeges tartalmi eltérés nincs köztük. Nyulásziné feltételezi, hogy a fogalmazványt Csáky készítette, ami ha igaz, magyarázatot adhat a két szöveg közti eltérésre.

³²⁰ Vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 168-169. (szó szerinti közlés) A megállapodás előtt két nappal Klapka részletesen beszámolt az olasz külügyminiszternek a szervezkedés állásáról. Egy kimutatást is csatolt a levélhez, amelyben jelezte, hogy a katonai előkészületek további 374 ezer frankot igényelnek. (DDI IV. 519-521. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. febr. 18.)

³²¹ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 168-169.

kénytelensége kikerülhethessék, és arra is ellátva érezném magamat, hogy a határokon oly szervezést tehessek, miszerint a megkezdett harcot kívülről is ápolhassuk, támogathassuk, annyira életkérdésnek tartom hazánkra nézve a cselekvő fellépést, hogy a velenceieken kívül nem is kérdenék senkit, hanem egyenesen rendelkezőleg lépnék fel; mert biztosnak tudom magamat, hogy kész végrehajtással találkoznék a hazában rendeletem, ha azt a szükséges eszközök kiszolgáltatása kísérné.” Kénytelen volt ugyanakkor közölni Nedeczkyékkel, hogy egyelőre nem kap pénzt az olasz kormánytól, és megkérdezte a hazaiakat, ilyen feltételek mellett is hajlandók-e partizáncsapatokkal háborút kezdeni. Türrnek azt írta, hogy elutasító válasz esetén is törekedne arra, hogy a „függetlenségi agitatio az országban ne lankadjon a szervezeti rájárat pedig feltartassék”.³²² Közben a volt kormányzó Helffy keresztül továbbra is tartotta a kapcsolatot a velencei comitéval, de amíg a hazaiaktól nem kapott választ, nem akart személyesen találkozni a velencei comité vezetőjével, Alberto Cavallettóval. A hazaiak válasza azonban késett, Cavalletto pedig nem mutatott túl nagy lelkesedést a háború iránt. Helffy úgy értesült a velencei bizottság egy tagjától, hogy Cavalletto „túlságosan is Peruzzi embere” volt.³²³ A velencei comité vezetése tehát nem kívánt az olasz kormány megkerülésével cselekedni. Kossuth márciusban újabb kísérletet tett az anyagi fedezet egy részének előteremtésére is. Megbízta Helffyt, hogy alapítson Milánóban egy városi segélyegyletet, amely formálisan az éhező magyarok számára gyűjt pénzt. Maga próbálta tehát megvalósítani azt, amit korábban az olasz kormánytól kért. Helffy eleget tett Kossuth kérésének, az egyesület létrejött, és a gyűjtések is megkezdődtek, de nem minden kellemetlenség nélkül. A gyűjtésbe ugyanis Károlyi grófné is bekapcsolódott, akitől az aláírási ívek eljutottak Peruzzi feleségéhez. Peruzzi asszony, miután megtudta férjétől, hogy politikai demonstrációról van szó, elzárkózott a segítségtől.³²⁴ Ismét bebizonyosodott tehát, hogy az olasz kormány rossz szemmel nézi Kossuth törekvéseit. Ráadásul mire a volt kormányzó felhasználhatta volna az összegyűjtött pénzt, Magyarországon kedvezőtlen fordulatot vettek az események.

³²² KLI VI. 32-38. Kossuth–Türr, 1864. jan. 23.

³²³ MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helffy, 1864. jan. 5., jan. 11., febr. 16.; MOL R 90. 4250. Helffy–Kossuth, 1864. febr. 15., uo. 4251. Helffy–Kossuth, 1864. febr. 20. Kossuth április 14-én azt írta Helffynek, hogy a pénzt a Magyar Gazdasszonyok Egyesületének kellene beküldeni, ha összegyűlik 20-25 ezer frank. A Magyar Gazdasszonyok Egyesületének elnöke Damjanich János özvegye volt, de a bizottmányi tagok közé tartozott özvegy Batthyány Lajosné is. (MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helffy, 1864. ápr. 14.)

³²⁴ MOL R 65. Kossuth–Helffy, 1864. márc. 7.; MOL R 90. 4255. Helffy–Kossuth, 1864. márc. 6., uo. 4256. márc. 11., uo. 4257. márc. 15., uo. 4258. márc. 18.

7. A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés

Nedeczky István 1863 novemberében visszautazott Magyarországra, és Kossuth utasításait követve szervezkedni kezdett. Későbbi vallomása szerint Győrben találkozott Lángh Ignác³²⁵ győri származású, de Pesten élő ügyvéd egyik megbízottjával, talán Gáspár Lajossal,³²⁶ akinek átadta a bizottmány Kossuth által küldött pecsétjét,³²⁷ és nyilvánvalóan közvetítette a volt kormányzó üzenetét is. Lángh ekkor feltehetően értesítette a tervekről és feladatokról az egykori Vidacs-féle bizottmány tagjait, vagyis az 1861-es pesti honvédegyelet vezetőit, Clementisz Gábort, Sebes Emilt, Szatmáry Mihályt, Gelich Richárdot, Lezsák Lajost, Horváth Jánost és Nagy Jenőt.³²⁸ A proklamációk kiragasztása után Nedeczky Pestre utazott, és személyesen is megismerkedett a bizottmány tagjaival. Belépett a Nemzeti Körbe, amelynek rendes tagjai közé tartozott ekkoriban Deák Ferenc, Andrassy Gyula, Eötvös József, Tisza Kálmán, Károlyi Sándor, Csáky Tivadar és Thaisz Elek is. A Nemzeti Kör a Nedeczky- és a Klapka–Csáky–Komáromy-csoport által irányított Beniczky-féle szervezkedés résztvevőinek is találkozóhelye volt.³²⁹

³²⁵ Lángh Ignác (1812–1864) győri polgárcsaládban született. Az 1830-as évektől Pesten ügyvédként praktizált. Szalay László munkatársaként, majd főnemesi családok ügyvédjeként országos hírnevet szerzett. Az 1848. évi forradalom idején Pest főkapitánya lett, novemberben lemondott. 1859-ben a Nemzeti Casino igazgatója volt. 1861-ben kinevezett tagként részt vett az országbírói értekezleten. 1863 őszén minden bizonnyal Kossuth utasítására lépett vele kapcsolatba Nedeczky. Ha ez igaz, akkor Lángh a Vidacs-féle mozgalomnak is a vezetői közé tartozott. A titkos szervezkedés szempontjából pedig igen értékesek lehettek kiterjedt kapcsolatai. Lukács Lajos ugyanakkor felvetette, hogy Lánghnak a mozgalomban játszott szerepét Nedeczky felnagyította vallomásában, miután értesült Lángh öngyilkosságáról. (LUKÁCS, 1955. 349-350.) Amennyiben ez igaz, nem Lángh, hanem egy másik személy, talán Gáspár teremtette meg a kapcsolatot Nedeczky és a pesti honvédegyelet volt tagjai között, így Nedeczky őt próbálta meg fedezni vallomásában. – vö.: STEIER, 1924. 718.; LUKÁCS, 1955. 336-338.

³²⁶ Gáspár Lajos (1811–1892) evangélikus kisbirtokos családban született. 1830 és 1842 között a császári seregben szolgált, az 1848–49. évi szabadságharcban a honvédseregben századosi rangot ért el. Pálffy Móric a szervezkedés leleplezésekor írt jelentésében őt nevezte az egyik főszervezőnek, Almásy, Nedeczky és Beniczky mellett (HL IV. 19. 120. cs.). Gáspár a dualizmus korában megyei árvászéki hivatalnok és a Komárom megyei honvédegyelet tagja volt. (SZINNYEI, 1891–1914. III. 1035.; BONA, 1988. 227.)

³²⁷ Vö.: LUKÁCS, 1955. 336-337. Steier szerint Nedeczky még Olaszországból írt egy levelet Gáspárnak, amelyben mellékelte a proklamációt, a címzettre bízva annak kinyomtatását. Helfy és Kossuth irataiból azonban tudjuk, hogy a proklamációnak az országba való beküldése, illetve kinyomtatása egészen másként történt. Steier téves megállapítása Asbóth besúgói jelentésén alapult. (STEIER, 1924. 718.)

³²⁸ A Vidacs-féle szervezkedésben játszott szerepükről l. a „Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés” c. fejezetet.

³²⁹ A Nemzeti Kör megalapításáról l. „A szélsőbal viszonya a határozati többséghez és Kossuthhoz” c. fejezetet. A bizottmány arra szólította fel Asbóth Lajost, hogy miután Pestre jön, esténként legyen a „Körben”. (STEIER, 1924. 705-718.; LUKÁCS, 1955. 338.) Asbóth János visszaemlékezése szerint Nedeczky március 15-én éjjel a Nemzeti Körben biliárdozott. (ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180.) A szervezkedés leleplezése után a rendőrség Gáspár Lajosnál lefoglalta a Nemzeti Kör rendes tagjainak 1863. október 18-i névsorát, amelyen 527 személy neve szerepelt. (HL IV. 19. 129. cs.)

A korabeli források nem különböztették meg a Nedeczky-, illetve a Beniczky-féle szervezet tagjait, és erre a szakirodalom sem helyezett eddig hangsúlyt. Az emigrációs viszonyok és a magyarországi függetlenségi törekvések vizsgálata azonban szükségessé, a források összevetése pedig viszonylag nagy biztonsággal lehetővé teszi a két szervezet szétválasztását. A már idézett és a későbbiekben idézendő források alapján nagyjából meghatározható hol tevékenykedtek Nedeczky, illetve Beniczky megbízottjai: az előbbieket többnyire a nyugati, az utóbbiak pedig a keleti országrészben. Asbóth jelentése és a rendőrségi iratok alapján ismerjük az egyes személyek tevékenységének központját. Az így nyert ismereteket megerősíti Komáromy azon későbbi állítása, hogy mindössze két emberüket tartóztatták le 1864 márciusában.³³⁰ Ez azt jelenti, hogy Almásyn és Beniczkyn kívül az összes többi letartóztatott Nedeczky megbízottja volt.³³¹ A két szervezet szétválasztását segíti az is, hogy Nedeczky általában alacsonyabb társadalmi körökben mozgott, mint Beniczky. Mindezek ellenére egészen biztosan voltak átfedések a két szervezet között.

A proklamáció közzétételének sikere megmutatta, hogy a Nedeczky-féle titkos szervezet viszonylag jelentős számban rendelkezett ügynökökkel vidéken is. Már Kiss Miklós is jelezte Kossuthnak és Klapkának, hogy Nedeczkynek kiterjedt kapcsolatai vannak Zala és Somogy megyében, ahol számos rokona él.³³² A titkosrendőrség megfigyelte, hogy a legtöbb proklamáció Vas és Fejér megyében jelent meg, és az utóbbiban sejtette a nyomtatás és terjesztés központját.³³³ Pálffy Mórícnak, a Helytartótanács elnökének felszólítására Pestről és Budáról, valamint Vas, Veszprém, Zala, Győr, Komárom, Fejér, Baranya, Bács-Bodrog, Somogy és Gömör megyék főispáni helytartóitól érkezett olyan tartalmú jelentés, amely szerint az adott területeken megtalálták az Országos Függetlenségi Bizottmány kiragasztott proklamációit.³³⁴ Asbóth János visszaemlékezése szerint maga Nedeczky 1864 februárjában azt mondta Asbóth Lajosnak, hogy a Dunántúlon, „a felső megyékben”, a Jászságban és a Kunságban nemcsak pénz és

³³⁰ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Cerruti, 1864. március 23.

³³¹ L. „*A szervezkedés lelepleződése és a megtorlás*” c. fejezetet.

³³² MOL R 90. 4201. Kiss–Kossuth, 1863. szept. 20.; MOL R 295. 22. t. Kiss – Klapka, 1863. szept. 22.;–vö.: LUKÁCS, 1984. 290-298

³³³ MOL D 185. 1863: 1575.; MOL D 186. 1863:1377.

³³⁴ HL IV. 19. 125. cs. Borsod, Békés–Csanád, Bihar, Csongrád, Moson, Pozsony, Sáros, Szabolcs és Szatmár megyék és a Hajdúság főispáni helytartója azt jelentette, hogy területükön nem találtak proklamációkat, ami megerősíti, hogy az alföldi területekre nem terjedtek ki Nedeczkyék kapcsolatai.

fegyver van, hanem össze is írták az embereket.³³⁵ Pálffy Móric a mozgalom leleplezése után készült jelentésében Asbóth besúgói jelentése alapján felsorolta az egyes területeken szervezkedéssel megbízott személyek nevét és működési területeit. Értesülései szerint Zalában Nedeczky Jenő³³⁶ és Horváth János³³⁷, Somogyban Kökényessy Szaniszló³³⁸ és Fornszekh Sándor³³⁹, a Bakonyban Salamon Lajos³⁴⁰, a Kemenesalján Szelestyei László³⁴¹, a Kunságban és a Jászságban Virágh Gábor és Ujj Imre³⁴², Máramaros megyében Szaploneczay Elek³⁴³ és Várady Gábor, Zólyom és Gömör megyében pedig Máriássy Béla irányította a honvédek összeírását.³⁴⁴ A felsorolt személyek többsége polgári vagy kismemesi származású volt, mindegyikük honvédtisztként harcolt a szabadságharcban, és feltételezhető, hogy többen közülük már 1861-ben is részt vettek a honvédegyleti mozgalomban. Várady és Máriássy Béla a szélsőbaloldaliak csoportjához tartozott, és ők, valamint Szelestyei képviselők voltak az 1861. évi országgyűlésen. Bár Asbóth jelentése nem feltétlenül megbízható, és a források egyébként sem teszik lehetővé a Nedeczky-féle

³³⁵ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180.

³³⁶ Nedeczky István öccse

³³⁷ Horváth János (1815–1875) ezredesi rangot ért el a szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után halálra, majd 18 évi várfogságra ítélték. Olmützi fogságából 1855-ben kegyelemmel szabadult. Ezt követően vasúti pénztárnokként dolgozott, majd 1863-ban hivatalnok lett egy biztosítótársaságnál. A dualizmus korában a pesti honvédegylet alelnöke lett. (BONA, 2000. 386-387.)

³³⁸ Kökényessy Szaniszló (1817–1889) ezredesi rangot ért el a szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után halálra, majd 18 évi várfogságra ítélték. Olmützi fogságából 1856-ban kegyelemmel szabadult. Ezt követően földbérlőként gazdálkodott. (Kökényessy keresztnéve a Pálffy-féle jelentésben nem szerepel, de Kökényessy Szaniszló szabadságharcos múltja miatt valószínűsíthető, hogy róla van szó.) (BONA, 2000. 461.)

³³⁹ Fornszekh Sándor (1820–1898) vagyontalan erdélyi nemesi családban született, a szabadságharcban őrnagyi rangot ért el. A világosi fegyverletétel után 16 évi várfogságra ítélték, de 1856-ban kegyelemmel szabadult, majd Somogy megyei birtokán gazdálkodott. 1898-ban Kaposvárott halt meg (Fornszekh keresztnéve a Pálffy-féle jelentésben nem szerepel, de Fornszekh Sándor szabadságharcos múltja és Somogy megyei birtoka miatt valószínűsíthető, hogy róla van szó.). (BONA, 2000. 334-335.)

³⁴⁰ Salamon Lajos (1818–1891) Fejér megyei birtokos nemesi családban született. A szabadságharcban hadnagyi rangot ért el. A szabadságharc után birtokain gazdálkodott, 1860-1861-ben Fejér megye első alispánja volt. (SZINNYEI, 1891–1914. XII. 75-76.; PÁLMÁNY, 2002. 739-741.)

³⁴¹ Szelestyei László: a világosi fegyverletétel után 10 év börtönbüntetésre ítélték. Az 1861. évi országgyűlésen képviselő volt. (Szelestyei keresztnéve a Pálffy-féle jelentésben nem szerepel, de Szelestyei László szabadságharcos múltja miatt valószínűsíthető, hogy róla van szó.) (SZINNYEI, 1891–1914. XIII. 642-645.)

³⁴² Ujj(j) Imre (1810–?) nem nemesi családból származott, a szabadságharcban alezredesi rangot ért el. A világosi fegyverletétel után halálra, majd 10 év börtönbüntetésre ítélték. 1854-ben szabadult, és Arad megyében telepedett le. (Ujj(j) keresztnéve a Pálffy-féle jelentésben nem szerepel, de Ujj(j) Imre szabadságharcos múltja miatt valószínűsíthető, hogy róla van szó.) (BONA, 2000. 991-992.)

³⁴³ Szaploneczay Elek (1831–?) Máramaros megyei birtokos nemesi családban született. A szabadságharcban hadnagyi rangot ért el. 1850-ben besorozták a császári seregbe, 1851-ben leszerelték. A dualizmus korában az Ugocsa megyei honvédegylet tagja volt. (Szaploneczay keresztnéve a Pálffy-féle jelentésben nem szerepel, de Szaploneczay Elek szabadságharcos múltja és Máramaros megyei birtokai miatt valószínűsíthető, hogy róla van szó.) (BONA, 1998. III. 232.)

³⁴⁴ HL IV. 19. 120. cs. – vö.: Asbóth–Pálffy, 1864. márc. 2. közli: STEIER, 1924. 728-731.

titkos szervezet teljes rekonstruálását, azok összevetése alapján mégis valószínűsíthető, hogy a szervezkedés hálózata Nedeczky Istvánnak, illetve a pesti honvédegylet tagjainak személyes kapcsolatain keresztül jött létre, és elsősorban Pestre, valamint a Dunántúlra terjedt ki. A vidéki ügynökök feladata, a proklamáció terjesztésén kívül, a hadra fogható személyek összeírása volt. Elképzelhető, hogy tevékenységük során felhasználták a honvédegyletek 1861-ben készített összeírásait, és talán megmentett vagyonát is.³⁴⁵ A források alapján valószínűsíthető, hogy Nedeczky és társai egyes városok diákságát is igyekeztek mozgósítani. Pozsonyban 1864 januárjában valaki névtelen levélben tüntetésre hívta a jogakadémia, a gimnázium és az evangélikus líceum tanulóit.³⁴⁶ Szombathelyen a főgimnázium 7-8. osztályos diákjai lemásolták és terjesztették a proklamációkat.³⁴⁷ A pesti egyetemistákat pedig március 15-én szólította fel tüntetésre a bizottmány.³⁴⁸

Januárban Kossuth megtudakolta a hazaiaktól, milyen feltételek mellett valósítható meg a fegyveres felkelés. Nedeczky ezért Pestre hívta a Krassó megyében élő Asbóth Lajost, hogy a volt kormányzó utasításait követve egyeztessen vele a katonai szervezés ügyében.³⁴⁹ A személyes találkozás alkalmával Nedeczky felkérte Asbóthot a felkelés irányítására, és egyúttal kérdéseket intézett hozzá.³⁵⁰ A volt kormányzóra hivatkozva tudni akarta, hogy hány és mely megyékben folytatható olyan gerillaharc, amelyet négy-öt hétig fenn tudnak tartani, hogy ez alapján mennyi emberrel, felszereléssel, fegyverrel és pénzzel kell számolni, illetve, hogy a szükséges anyagi feltételek biztosítása esetén mennyi idő kell a szervezéshez. Javasolta a volt honvédezedesnek azt is, hogy kérje ki általa megbízhatónak tekintett tisztársainak véleményét is. Nedeczky később Asbóth kérésére írásba is adta a megbeszélésen elhangzottakat.³⁵¹ Asbóth, válaszában a Mátra, a Bakony és a Tisza környékén javasolta a gerillaseregek felállítását, és kétmillió frankra becsülte a

³⁴⁵ Mérey Károly Somogy megyei főispáni helytartó 1863. december 20-án azt jelentette a helytartónak, hogy Nedeczky egyes hírek szerint meglopta a honvédegylet pénztárát. (HL IV. 19. 125. cs.)

³⁴⁶ MOL D 191. 1864: 140.

³⁴⁷ MOL D 191. 1864: 703.

³⁴⁸ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180. Asbóth János feljegyzése.

³⁴⁹ Kossuth már Vidacs figyelmét is felhívta arra, hogy a katonai vezetést adják Asbóth kezébe, és 1863 őszén minden bizonnyal hasonló utasítást adott Nedeczkynek is. L. a „*Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés*” c. fejezetben.

³⁵⁰ Asbóth Lajos, fia, Asbóth János utólagos feljegyzései szerint februári pesti tartózkodása idején a Vadászkiért fogadóban szállt meg, és ott találkozott Nedeczkyvel. (ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180.) Steier ezzel szemben azt állítja, hogy Asbóth és Nedeczky Gáspárnál találkoztak (STEIER, 1924. 718). Könnyen elképzelhető, hogy több találkozóra is sor került.

³⁵¹ Az Országos Függetlenségi Bizottmány pecsétjével ellátott levelet Asbóth természetesen átadta a rendőrségnek. (HL IV. 19. 120. cs.)

várható költségeket. Nedeczky március elsején közölte a fentieket Kossuthtal,³⁵² aki ezt követően kezdett Helfy segítségével pénzgyűjtésbe.

Asbóth nem sokkal később meglátogatta Beniczkyt, aki felvázolta neki a gerillasereg felfegyverzésének tervét.³⁵³ A Beniczky-féle szervezkedésről valószínűleg Nedeczky beszélt Asbóthnak.³⁵⁴ Könnyen lehet, hogy ugyanakkor Asbóthnak a Nemzeti Körben kötött ismeretségei révén más forrásból is volt tudomása Beniczkyék tevékenységéről. Sőt, az sem zárható ki, hogy Beniczky őt is megpróbálta beszervezni, hiszen ő is tagja volt az 1860-ban összeírt parancsnoki karnak. A februárban vagy március elején körvonalazódó elképzelések szerint Beniczky lett volna a gerillaharc katonai vezetője, míg Asbóthot, akit Kossuth eredetileg a katonaság élén akart látni, az alsó-magyarországi, Máriássy Jánost pedig a felső-magyarországi seregek irányításával bízták meg.³⁵⁵ A Nedeczky-féle szervezkedés tehát egy idő után összefonódott a vele párhuzamosan zajló, a Klapka–Csáky–Komáromy csoporthoz kötődő Beniczky-féle szervezkedéssel.

A Klapka, valamint Csáky és Komáromy által kötött megállapodás értelmében a pesti bizottmány vállalta az országba érkező fegyverek raktározásának és szétosztásának lebonyolítását, a titkos hadsereg megszervezését, rendszeres postai és futárszolgálat, valamint nemzetőrség létrehozását, továbbá a Bécs-ellenes hangulat felerősítését a magyarok és a nemzetiségek körében.³⁵⁶ Klapka körülbelül 80 ezer fegyver beszerzését tervezte,³⁵⁷ Komáromyéknek tehát igen jelentős létszámú hadsereg felállításáról kellett gondoskodniuk. Csáky 1863 végén egy ideig Magyarországon tartózkodott,³⁵⁸ és ekkor

³⁵² LUKÁCS, 1955. 340.

³⁵³ Asbóth Lajos 1864. február 28-án jelentést tett a titkosrendőrségnek Beniczkyvel való megbeszéléséről. (STEIER, 1924. 712.) Asbóth Beniczkyvel való találkozásáról egy több mint két évvel később keletkezett levél is beszámol. A levelet Ludvig János írta Kossuthnak, neki ugyanis akkor jutott tudomására, hogy a szervezkedést Asbóth adta fel, és ezt az értesülését megosztotta a volt kormányzóval is. A levél szerint Asbóth, Beniczkynél történt látogatása után Almásyhoz is elment, de az nem fogadta őt. (MOL R 90. 4402., Ludvig–Kossuth, 1866. máj. 20.) Az Almásynál történt látogatásról Asbóth János is ír, ő azonban nem említi annak kudarcát. (ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180. Asbóth János feljegyzése.)

³⁵⁴ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180. Asbóth János feljegyzése.

³⁵⁵ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 165-166. Asbóth Lajos feljegyzése.

³⁵⁶ Klapka erről az olasz külügyminiszternek számolt be 1864 februárjában. (DDI IV. 519-521. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. febr. 18.)

³⁵⁷ Klapka a következőképpen képzelte el a fegyverek beszerzését: 20 ezer puskát Bécsben, 15 ezret Svájcban, 5 ezret Angliában kívánt megvásárolni. 20-25 ezer puskát remélt az olasz kormánytól, 2000-et pedig a Lengyel Nemzeti Kormánytól. Reménykedett abban is, hogy Cuza visszaadja az általa 1859-ben lefoglaltatott 20 ezer puska felét (a másik felét az 1859. évi szerződésre hivatkozva megtarthatta), és ugyancsak 10 ezer fegyvert várt Mihály, szerb fejedelemtől is. (BORSI-KÁLMÁN, 1984. 169-176)

³⁵⁸ Komáromy egy Cerrutihoz írt levelében utalt rá, hogy barátja nemsokára friss hírekkel fog visszatérni Magyarországról. (MAE ASD Moscati VI/215. /tisztázat/, MOL R 296. 11. t. /fogalmazvány/ Komáromy–

minden bizonnyal találkozott a Magyar Forradalmi Comité katonai vezetőjével, Beniczkyvel, és beszámolt neki az olasz kormány és Klapka terveiről. Beniczky ugyanakkor vallomásában azt állította, hogy ő 1863 végén a Németországból hazaérkező Almásytól hallott először Klapkáék és az olasz kormány megállapodásáról, és Almásy rábeszélésére vállalta a fegyverszállítás lebonyolítását.³⁵⁹ Almásynak valóban lehetett szerepe Beniczky beszerzésében, az azonban valószínűtlen, hogy Csáky ne tartott volna közvetlen kapcsolatot az általa létrehozott Magyar Forradalmi Comité katonai vezetőjével.³⁶⁰ A felkelés előkészületeit segíthette az a Csáky iratai között található, 1863. decemberi keltezésű részletes kimutatás is, amely a Habsburg Birodalom seregeinek területi elhelyezkedését írja le, és amelyhez valószínűleg Thaisz Elek közreműködésével jutottak hozzá.³⁶¹ Feltehetőleg ezt is figyelembe vette Beniczky, akinek feladata lett a megfelelő katonai erő felállításának, valamint a külföldről érkező fegyverek átvételének és elosztásának megszervezése. A volt felvidéki kormánybiztos ezért minden bizonnyal kísérletet tett a parancsnoki kar újjáalakítására. Ehhez valószínűleg felhasználta az Ivánka által 1860 őszén külföldre vitt összeírást,³⁶² és talán Komáromy 1862 tavaszán Klapkának írt javaslatát is.³⁶³ Beniczkynek sikerült bevonnia a szervezkedésbe Maróthy Jánost, Máriássy Jánost és Kürthy Istvánt, akik mind az Ivánka-, mind a Komáromy-féle névsorban szerepeltek. Maróthy működési területének központja Szatmár, Máriássyé Szepes, Kürthyé pedig valószínűleg Komárom volt.³⁶⁴ Az 1860-ban megalakított

Cerruti, 1864. jan. 3. A fogalmazványt közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 621-622.) Az osztrák rendőrség 1863 novemberében arról tájékoztatta a Kancelláriát és a Helytartótanácsot, hogy értesülései szerint Klapka svájci vagy angol útlevéllel Magyarországra szándékozik utazni, és Károlyi grófné legidősebb fia (Gyula) fogja őt elbújtatni a családi birtokok egyikén. (MOL D 191. 1863: 15 773.) Kevésbé hihető, hogy Klapka ilyen merész lépésre készült volna, és nem is támasztja alá semmilyen forrás az utazás megtörténtét.

³⁵⁹ HL IV. 122. cs. – vö.: LUKÁCS, 1955. 428-429.

³⁶⁰ Beniczky, vallomásában egyetlen szót sem ejtett Csákyról, miközben számos terhelő adatot szolgáltatott Almásyról. (HL IV. 122. cs.) Valószínű, hogy a hatóságok által amúgy is gyanúsnak tekintett Almásy szerepének felnagyításával igyekezett saját felelősségét csökkenteni.

³⁶¹ A kimutatás azt tartalmazza, hogy mely tartomány melyik helységében milyen létszámú lovasság, illetve gyalogság állomásozott. (MOL R 296. 7. t. Az osztrák sereg állásának leírása /1863. december végén/) Csáky és Komáromy iratai közt található egy olyan kelt nélküli fogalmazvány, amely feltehetően egy magyarországi küldöttnek szóló utasításokat tartalmaz. Ezek között szerepel az is, hogy „Elektől megtudni, tud-e szerezni iratot az osztrák seregek elhelyezkedéséről, ha több pénzre kerül is”. (MOL R 296. 7. t.) A fogalmazvány tartalma alapján gyanítható, de nem bizonyítható, hogy a Beniczky-féle szervezkedés kezdetén készült.

³⁶² L. „A hadseregszervezés kérdése és a honvédegyletek” valamint a „Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről” c. fejezeteket.

³⁶³ L. „A határozati balközép 1862-ben” c. fejezetet.

³⁶⁴ Az említett működési területek Asbóth feljelentésében, illetve az erre épülő Pálffy-féle jelentésben szerepelnek. (STEIER, 1924. 728-731. /Asbóth – Pálffy, 1864. márc. 2./; HL IV. 19. 120. cs.) Mivel több esetben is ellenőrizhető, hogy egybeesnek az érintettek akkori lakhelyével, az adatok hitelesnek fogadhatóak el.

parancsnoki karból a Jászságban és a Kunságban tevékenykedő Virágh Gedeon is részt vett az 1863/64. évi titkos mozgalomban, de róla nem dönthető el, hogy a Nedeczky- vagy a Beniczky-féle szervezethez tartozott-e. Beniczkyt, Komáromyt és Asbóthot is beleértve tehát biztosan volt hét olyan tagja a 21 fős parancsnoki karnak, aki valamilyen módon az Almásy–Nedeczky-féle szervezkedésben is részt vett. Az 1862-ben összeállított Komáromy-féle névsorban szereplő 25 tiszt közül azonban teljes bizonyossággal csak háromról, a már említett Maróthyról, Máriássyról és Kürthyről lehet állítani, hogy 1863/64-ben is szerepet vállalt a katonai szervezésben.³⁶⁵ Almásy egy későbbi – Teleki Sándor által idézett –, állítása szerint az ország hét körzetre volt osztva, de csak hat élére neveztek ki főnököt. Amennyiben ez az állítás valós, a hat katonai vezető talán Beniczky (Pest), Maróthy (Szatmár), Máriássy (Szepes), Kürthy (Komárom), Asbóth (Krassó) és Virágh (Jászság és Kunság) volt. Úgy tűnik, hogy amíg az 1860. évi parancsnoki hálózat átfogta az ország szinte teljes területét, addig az 1863/64. évi Beniczky-féle szervezkedés – a Komáromy által Klapkának ajánlott tisztek működési területéhez hasonlóan –, főként a keleti és az északi megyékre terjedt ki. Az a tény, hogy a dunántúli körzet élére nem sikerült vezetőt kinevezni később a fegyverek átvétele szempontjából is igen kedvezőtlennek bizonyult. Klapka február 18-án megírta az olasz külügyminiszternek, hogy a katonai vezetők a bizottmány rendelkezésére állnak. Azt is kijelentette, hogy a postai és a futárszolgálat már működik, a nemzetőrség szervezése pedig folyamatban van.³⁶⁶ Klapkának a postai és futárszolgálat, valamint a nemzetőrséggel kapcsolatos értesüléseit azonban semmilyen más forrás nem támasztja alá.³⁶⁷

A fegyverek vásárlásáról és Magyarországra történő bejuttatásáról 1863/64 fordulóján Genfben került sor megbeszélésre Klapka, Éber és Komáromy között.³⁶⁸ Megállapodtak, hogy az olasz kormány által Londonban vásároltatott 3000 fegyvert Éber hajón Galacba küldi, majd onnan Erdély határára szállíttatja. Csáky és Komáromy a pesti comité nevében vállalták, hogy gondoskodnak a fegyverek Erdélybe történő

³⁶⁵ A Mándy név felbukkan mind a Komáromy által Klapkának ajánlott, mind az 1864 márciusában titkos szervezkedés gyanújába keveredett személyek neve közt, azt azonban egyik esetben sem lehet eldönteni, hogy Ignácról vagy öccséről, Dénesről van-e szó, és az sem bizonyos, hogy a gyanú megalapozott volt. L. „*A határozati balközép 1862-ben*” c. fejezetet

³⁶⁶ DDI IV. 519-521., Klapka–Visconti-Venosta, 1864. febr. 18.

³⁶⁷ A szervezkedés lelepleződése után a hatóságok sem bukkantak erre utaló nyomra.

³⁶⁸ MOL R 86. Klapka–Éber, 1863. dec. 20. (A címzett neve nem szerepel az 1863 utolsó, illetve 1864 első hónapjaiban keletkezett leveleken, a megszólítás „*Lieber Freund*”, de a tartalmi elemek alapján azonosítható Éber személye.)

továbbszállításáról.³⁶⁹ Éber azután megállapodott egy angol szállítmányozási vállalattal a fegyverek Galacba történő eljuttatásáról, majd 1864. február 23-án 15 ezer frank előleget vett fel 2 ezer puska vásárlására és szállítására. A szállításra azonban a Duna befagyása miatt várni kellett, addig Éber tevékenysége az előkészületekre korlátozódott. Klapka egyelőre a szárazföldi szállításokra helyezte a hangsúlyt. Megbízásából Zglinicky ezredes még decemberben 60 ezer frank értékben 4 ezer puskát vásárolt Bécsben. Titkára Vaisz Svájcban 10 ezer puska vásárlására kötött szerződést 100 ezer frank értékben, de a szervezkedés lelepleződéséig ebből csak 1200-at fizettek ki. 1864 márciusának elejére a Bécsben tevékenykedő Ruspoli herceg további 10 ezer fegyvert vásárolt Klapka megbízásából. Klapka tehát valószínűleg 16 ezer fegyvert juttatott a szervezkedés ideje alatt Bécs és Klagenfurt indóházaiba. Ezek Magyarországra történő beszállítására a comité nevében Komáromy 1863. november 15-én 20 150, 1864. február 3-án pedig 6 150 frankot vett fel. Feltételezhető, hogy a novemberben felvett pénzt, vagy annak egy részét Csáky 1863 végén Magyarországra vitte. Ennek ellenére a Klapka által vásároltatott fegyvereknek csak a töredéke került be az országba, és az is csak február végén, illetve március elején. 1200 Svájcban vásárolt fegyvert a Klagenfurt–Buda vasútvonalon Nagykanizsa és Székesfehérvár indóházaiba, 2000 Bécsben vásárolt fegyvert pedig két részletben a Bécs–Buda és Pest–Vác vasútvonalon Vácra juttattak el.³⁷⁰

Maga Klapka a hazaiak gyávaságával és szervezetlenségével magyarázta a fegyverszállítással kapcsolatban fellépett nehézségeket.³⁷¹ Január elején azt írta Cerrutinak, hogy amennyiben az olasz kormány nem tudja visszautasítani Kossuth kérését, legalább 6-7 hét hallgatásra vegye rá a volt kormányzót.³⁷² Vagyis Klapka február második felére már jelentős eredményeket remélt a szervezkedéstől. Március 18-án – még nem értesülvén a magyarországi letartóztatásokról –, elkeseredve panaszkodott Ébernek, hogy a „kelme” „meglehetős mennyiségben” le van téve Bécsben és Klagenfurtban, a hazaiak azonban nem jöttek érte.³⁷³ Komáromy később arra hivatkozott, hogy megállapodásuk szerint a szállítmányoknak a határra kellett volna érkezniük, és más – a levélben közelebbről meg

³⁶⁹ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–Visconti-Venosta (?), 1866. július 12. A fegyverszállítás részletei abból a jelentésből derülnek ki, amelyet Éber az 1866. évi háború idején készített az olasz kormány számára. A levélen a címzett neve nem található meg, a megszólítás „*Monsieur le Ministre*”.

³⁷⁰ MOL R 295. 22. t.; DDI IV. 519-521., Klapka–Visconti-Venosta, 1864. febr. 18. – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 169-176.

³⁷¹ MOL R 86. Klapka–Éber, 1864. márc. 18.; MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. ápr. 6. (Klapka vádjaira Komáromy szokatlanul kemény hangú válaszából lehet következtetni.)

³⁷² MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. jan. 6.

³⁷³ MOL R 86. Klapka–Éber, 1864. márc. 18.

nem nevezett –, nehézségek is lassították a szervezkedést.³⁷⁴ Lukács Lajos a korszak magyar politikai emigrációjáról írott művében Nedeczky tevékenységét is megnevezte, mint hátráltató tényezőt.³⁷⁵ A kutatás jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy Klapka megállapítása állt a legközelebb a valósághoz. A puskák egy részét a Bécs–Pest–Vác vasútvonal, míg másik részét a Klagenfurt–Nagykanizsa–Székesfehérvár–Pest vasútvonal állomásainak valamelyikén kellett volna átvenni, és elhelyezni, majd továbbszállításáról gondoskodni. Beniczkynek azonban éppen ezeken a területeken nem volt megbízottja. Nehéz helyzetére némi fényt vet az a tény, hogy Gelich jelentése szerint Hollán Ernő tudott ugyan a fegyverek szállításának tervéről, de nem folytatott titkos forradalmi tevékenységet.³⁷⁶ Vagyis Beniczky minden bizonnyal hiába próbálta meg rávenni a szervezkedésben való részvételre Hollánt, akinek 1860-ban Vas és Zala megyék voltak a kijelölt működési területei.³⁷⁷ A nehézségeket Beniczkynek csak részben sikerült kiküszöbölnie, amikor március elején megállapodott Zambelli Lajos volt honvédtisztal és szállítási vállalkozóval a Bécsből a váci indóházba érkezett puskák továbbszállításáról.³⁷⁸ A Klagenfurtban elhelyezett fegyverek Magyarországra történő beszállítását azonban nem lehetett megoldani Nedeczky segítségével.

Beniczky, letartóztatása után azt vallotta, hogy a szervezkedésben való részvételre Nedeczky fenyegetéssel és zsarolással vette rá.³⁷⁹ Ezt az állítást nem lehet hitelesnek elfogadni, a források alapján azonban csak feltételezhető, miért és milyen körülmények között döntöttek az együttműködésről a két titkos mozgalom vezetői. A Klapka–Komáromy–Csáky csoport és Kossuth, illetve a határozati többség és a szélsőbal között

³⁷⁴ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. ápr. 6.

³⁷⁵ LUKÁCS, 1984. 299-302. „Amennyiben Nedeczky nem lármázza fel körültekintést figyelmen kívül hagyó akcióival a rendőrhatalóságok figyelmét, és nem provokálja, fenyegeti a csendben készülődő személyeket, nyilván az események is más fordulatot vettek volna.”

³⁷⁶ STEIER, 1924. 717.

³⁷⁷ E feltételezést alátámasztja Teleki Sándornak az 1882-ben, Almásy halála alkalmából a *Budapesti Hírlapban* közölt cikke is. Almásy Josephstadtól való szabadulása után állítólag azt mesélte Telekinek, hogy mivel Zala, Veszprém és Vas megyékben nem volt bizalmas emberük, elment Deákhhoz, és tőle kért segítséget. Almásy Teleki által idézett szavai szerint Deák a következőt válaszolta: „Pali! Sokat gondolkodtam, nem tudok senkit; az utolsó Csányi Lászlót felakasztották, ügyeljetek magatokra.” (TELEKI S., 1882.) A történet egy másik változatát a szervezkedésről egyelőre ismeretlen forrásból, de sokat tudó Ludvig már Almásy szabadulása előtt ismerte, és 1866-ban meg is írta Kossuthnak: „Nem is gondolnád, hogy maga Deák szervezési szolgálatot tett. Azt kérdezték tőle, kit ismer X. megyében erélyes, becsületes hazafinak. Nemde, egy második Csányi kellene? volt a felelet. Az ám. Majd gondolkozom, ha ismerek olyat – és meg is nevezett egyet, a nélkül, hogy kérdezte volna, mi végett történt a tudakozódás. A tudakozó fel is használta a jó útbagazítást”. (KLI VII. 96-98. Ludvig–Kossuth, 1866. szept. 12.) A két történet, ellentmondásai ellenére nemcsak a Beniczky-féle szervezkedés hiányosságait világítja meg, hanem azt az érdekes tény is sejteni engedi, hogy Deák tudott valamennyit az 1863/64 fordulóján zajló szervezkedésekről.

³⁷⁸ MOL R 90. 4402. Ludvig–Kossuth, 1866. máj. 20.; STEIER, 1924. 717.

³⁷⁹ HL IV. 122. cs. – vö.: LUKÁCS, 1955. 425-429.

ekkor már kibékíthetetlennek látszó politikai ellentét feszült, ezért szinte biztos, hogy az együttműködést a katonai szervezéshez kötődő közös érdekek tették indokolttá. Később Asbóth Lajos is úgy emlékezett, hogy az Almásy vezette „arisztokrata párt” hallani sem akart Kossuthról és az ő ügynökeiről, de a katonai vezetők szorgalmazták a két „párt” egyesülését.³⁸⁰ Kossuth már 1863 tavaszán Vidacs figyelmébe ajánlotta az 1860-ban létrehozott parancsnoki kart,³⁸¹ és elképzelhető, hogy hasonlóan nyilatkozott Nedeczky előtt is. Az együttműködést elősegíthette az a tényező is, hogy a két szervezkedés számos résztvevője hasonló körökben mozgott, a volt honvédtisztek ismerhették egymást. Beniczky például felkérte a Nedeczky-féle bizottmány tagjaként működő Sebest, hogy vegyen részt a felkelés előkészítésében.³⁸² A Nemzeti Kör pedig fontos találkozóhelye volt mindkét csoport tagjainak.³⁸³ Mivel Beniczky számára egyre sürgetőbbé vált a fegyverszállítás megszervezése, a két szervezet között valamikor február végén vagy március elején sor került a megállapodásra.

8. A szervezkedés lelepleződése és a megtorlás

Március elején a szervezkedés intenzívebbé vált. Zambelli intézkedett, hogy a Bécsből érkező fegyvereket kocsival tovább szállítsák Losoncra és Selmechányára. A Klagenfurtból érkező puskákat Nagykanizsa és Székesfehérvár indóházaiban rejtették el. A csomagokban hivatalosan kelmét szállítottak, és minden esetben álnévre adták fel őket.³⁸⁴ A Nedeczky-féle bizottmány közben tüntetést szervezett az 1848. évi pesti forradalom évfordulójára. Jegyeket vásároltak pesti egyetemisták és a Vidacs gyár munkásai számára a budai Népszínház március 15-dikei előadására, és arra utasították őket, hogy a darab közben kezdjenek zajos tüntetésbe. A fiataloknak a Kossuth-indulót kellett volna követelniük hazafias jelszavak kíséretében, de a nézőtér néma maradt, a terv kudarcba

³⁸⁰ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 165-166. Asbóth Lajos feljegyzése

³⁸¹ L. a „Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés” c. fejezetet

³⁸² STEIER, 1924. 718-719.

³⁸³ Kossuth több levelében is célzott rá, hogy a Csáky–Komáromy-féle bizottmány magyarországi központja a „pesti casino”. Ez utóbbi megnevezésével valószínűleg a Nemzeti Körre célzott, amelynek valóban tagjai voltak az említett bizottmány vezetői. „... *une petite coterie dont l'état majeur se trouve au Casino de Pest, et les vedettes à Genève...*” – írta Minghettinek (MOL R 90. 4232. Kossuth–Minghetti, k. n. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 600-605.) „... *a legtöbb fájdalom ama fractióval jó, melynek tőzse a pesti casinóban, s előörsei Genfben*” – írta Helfynek (MOL R 65. 1. t. Kossuth–Helfy, 1864. jan. 5.).

³⁸⁴ HL IV. 19. 121. cs. – vö.: STEIER, 1924. 717.

fulladt.³⁸⁵ A forrásokban nincs nyoma annak, hogy a Beniczky-féle szervezet is készült volna hasonló megmozdulásra, pedig Csáky és Komáromy – amint ez az olasz kormánnyal kötendő szerződés tervezetéből kiderült –, eredetileg március 15-én akarták kirobbantani a felkelést.

Másnap megkezdődtek a letartóztatások, amelyekről már március 4-én, valószínűleg Asbóth két nappal korábbi feljelentésének hatására, döntés született Pálffy Mórinnál, a Helytartótanács elnökénél.³⁸⁶ A rendőrség a proklamációk megjelenése óta tudott a szervezkedésről, amelyről értékes információkat kapott Asbóthon kívül Gelichtől és Vezerle Gyulától is.³⁸⁷ Igen kiterjedtnek ítélték a szervezkedést, Asbóth ugyanis feljelentésében azt állította, hogy 80 ezer puska érkezett az országba.³⁸⁸ Pálffy, március 15-én készített beszámolójában – Asbóth feljelentése alapján –, összesen 42 gyanúsítottat sorolt fel, köztük a balközép és a szélsőbal több vezetőjét.³⁸⁹ Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Podmaniczky, illetve Kállay, Madarász és Böszörményi minden bizonnyal tudott a titkos szervezkedésről, de a felkelés előkészítésében nem valószínű, hogy részt vett.³⁹⁰ Márpedig ez a mozgalom lényegében csak katonai jellegű szervezésből állt. Így végül az elfogottak többsége is a fegyveres harc előkészítői közül került ki. Március 16-án letartóztatták Almásyt, Nedeczky Istvánt, Beniczkyt, Clementiszt, Gáspárt, Szelestyeit, március 19-én

³⁸⁵ ASBÓTH-CSALÁD, 1888. 167-180. Asbóth János feljegyzése.

³⁸⁶ STEIER, 1924. 714.

³⁸⁷ MOL D 185. 1863: 1575.; D 186. 1863: 1611., 236., uo. 1864:1377.; HL IV. 19. 120. cs. A besúgókról I. STEIER, 1924. 705-726. Vezerle Gyuláról a kortársak is sejtették, hogy besúgó. Egy névtelen feljelentő azzal gyanúsította, hogy a rendőrségnek dolgozva ő terjesztette a proklamációkat. Joseph Worafka rendőrőrnök ezt az állítást a Helytartótanácsnak írott levelében cáfolta. (MOL D 191. 1864: 196.) Érdekes, hogy Asbóth árulása nem vált széles körben ismertté, jóllehet 1866 tavaszán Kossuth értesült róla Ludvightól. A volt kormányzónak azonban legalább két oka volt rá, hogy ne leplezze le Asbóthot. Egyrészt valószínűleg nem tudta ellenőrizni, illetve bizonyítani Ludvightól szerzett információit. Másrészt pedig annak idején ő maga ajánlotta Vidacsnak, majd Nedeczkynek Asbóth bevonását a szervezkedésbe, Asbóth leleplezésével tehát saját, súlyos következményekkel járó elővigyázatlanságára is felhívta volna a figyelmet.

³⁸⁸ Asbóth–Pálffy, 1864. márc. 2. Közli: STEIER, 1924. 728-731. Asbóth tehát a 80 ezer fegyver Klapka által tervezett beszállításáról úgy beszélt, mintha az már megtörtént volna. Nem ez volt az egyetlen csúsztatás Asbóth feljelentésében. Állítása szerint Klapka elküldött egy Visconti-Venosta és II. Viktor Emánuel által aláírt levelet Almásynak, amelyben az olasz vezetők kijelentették, hogy június elején ki fog törni a háború. Ilyet pedig a torinói kormány még szóban sem igen ígért a magyaroknak, nemhogy írásban. Asbóth valószínűleg ezekkel a túlzásokkal igyekezett saját tevékenységének jelentőségét növelni a kormányzat szemében.

³⁸⁹ HL IV. 19. 120.

³⁹⁰ Tisza Kálmán neve Thaisz Elekével együtt szerepel egy Csáky és Komáromy iratai közt található keltezetlen fogalmazványon, amely tartalma alapján valószínűleg 1863 végén íródott, és talán egy Magyarországról érkező küldöttnek adandó utasításokat tartalmaz. A vázlatos feljegyzésből nem derül ki, milyen összefüggésben szerepelt Tisza és Thaisz neve a küldöttnek adandó utasításban. Talán velük kellett tudatni, hogy Komáromyék egy szerződés aláírásáról folytatnak egyeztető tárgyalásokat az olasz kormánnyal. Ez esetben is csak annyit lehet megállapítani, hogy Komáromyék valamilyen formában, talán a felkelés esetleges katonai sikerét követően, számítottak Tisza Kálmán együttműködésére. Sem Tisza korábbi és későbbi magatartása, sem a források nem támasztják alá, hogy részt vett volna a szervezkedésben.

Lezsákot, Salamont, Nedeczky Jenőt, Zambellit, Németh Bélát, Máriássy Bélát, március 24-én pedig Véges Vilmos iskolaigazgatót és Spóner Tivadart, valamint Asbóthot, akit így kívántak fedezni. Sebest a rabkórházból való szökés közben agyonlőtték, Lángh pedig öngyilkos lett. Később további elfogatások is történtek, ezért letartóztatásba került többek közt Nagy Jenő, Horváth János és Madarász is.³⁹¹ Csáky Tivadar a letartóztatások idején Magyarországon, hotkóci kastélyában tartózkodott, ám mivel ellene is elfogatóparancsot adtak ki, hamarosan elhagyta az országot.³⁹² Igen feltűnő a Nedeczky-féle mozgalomban részt vevők számbeli fölénye a letartóztatottak között, ami alátámasztja azt a más forrásokból is sejthető tény, hogy a Kossuth által kezdeményezett szervezkedés kiterjedtebb hálózattal rendelkezett és szélesebb körű tevékenységet végzett, mint a másik.

A letartóztatottak közül csak Almásy és Beniczky az, akit a Klapka–Komáromy–Csáky csoporthoz lehet kötni. Almásy elfogatása megdöbbentette kortársait.³⁹³ Kétségtelen, hogy Almásy fenntartotta korábbi jó kapcsolatait Komáromyékkel. 1863 nyarán, és Beniczky vallomása szerint 1863 végén is járt külföldön, ahol találkozott az emigránsokkal. 1861 márciusa, a pesti forradalmi bizottmány éléről való lemondása óta azonban tartózkodott a szervezkedéstől, 1863 tavaszán elvetette a háború lehetőségét, és – ugyancsak Beniczky vallomása szerint –, 1863 végén is kizárta az együttműködést az emigránsokkal, mert nem értett egyet Klapkának a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteivel. Ugyanakkor Asbóth szerint pénzt kapott külföldről, amelynek egy részét *A Hon* című lapnak adta. Letartóztatását tehát Asbóth jelentése, elítélését pedig Beniczky vallomása alapozta meg. Közvetlen bizonyítékot nem találtak ellene.³⁹⁴ Komáromy azonban, amikor azt állította, hogy két magyarországi vezetőjüket tartóztatták le, Beniczky mellett minden bizonnyal őrá utalt.³⁹⁵ Ezt a feltételezést megerősíti, hogy szabadulása után – Teleki Sándor állítása szerint –, Almásy is úgy beszélt magáról, mint a szervezkedés egyik vezetőjéről.³⁹⁶ Elképzelhető, hogy Almásy, Komáromyhoz fűződő több évtizedes barátságára való tekintettel, igyekezett közvetíteni a Klapka–Csáky–Komáromy csoport és az egykori határozatiak között, és talán az ország tekintélyes politikusi és a Beniczky-féle katonai szervezet között is. Korábbi politikai szereplésének ismeretében azt mégis nehéz

³⁹¹ MOL D 185. 1864:366., 1864:385., 1864:423., 1864: 2187.; HL IV. 19. 125. – vö.: STEIER, 1924. 715.

³⁹² HL. IV. 19. 120. cs. – vö.: „*Csáky és Komáromy kiűtkeresései 1865-ben*” c. fejezet.

³⁹³ STEIER, 1924. 715.

³⁹⁴ HL IV. 19. 129. – vö.: STEIER, 1924. 715-716.

³⁹⁵ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Cerruti, 1864. március 23.

³⁹⁶ TELEKI S., 1882.

róla elhinni, hogy teljes meggyőződéssel támogatta volna a függetlenségi harc kirobbantását, illetve részt vett volna annak katonai előkészítésében. Éppen ezért vitatható az „Almásy–Nedeczky-féle” szervezkedés elnevezésének létjogosultsága.

A bizonyítékok hiánya nemcsak Almásy, de más személyek esetében is feltűnő volt. A hatóságok lefoglalták a Székesfehérvár, Nagykanizsa, Esztergom, Vác, valamint Klagenfurt indóházaiban talált fegyvereket, de az álnévvel jelölt címzettek megtalálása nehézségekbe ütközött. A puskák számát amúgy is kevésnek találták a tervezett felkelés általuk feltételezett méreteihez képest, ezért 50-100 forint jutalmat helyeztek kilátásba minden láda feljelentett fegyverért.³⁹⁷ A vasútállomásokon tárolt puskák megtalálásában valószínűleg jelentős szerepet játszott az a tény, hogy Zambelli a fogságban nemcsak elmondta, de le is írta Asbóthnak a fegyverek szállításának általa ismert részleteit.³⁹⁸ Megállapítható, hogy a hatóságok által lefoglalt 1-2000 fegyver nemcsak az Asbóth által feljelentett 80 ezer fegyverhez képest volt kevés, hanem a Klapka által ténylegesen a Habsburg Birodalom területére szállított 16 ezer fegyverhez képest is. Ebben jelentős szerepet játszott Ruspoli ügyessége, aki a leleplezéskor titokban elszállította a Bécsben raktározott 10 ezer puskát.³⁹⁹ A fegyverek mellett a vallomások képezték a bizonyítékok másik csoportját. Asbóth terhelő vallomást tett Nedeczkyre és Beniczkyre, Beniczky pedig Almásyra. Nedeczky-nél pedig kompromittáló iratokat találtak. 1864. november 24-én első fokon halálra ítélték Nedeczkyt és Beniczkyt, Almásyt viszont felmentették. 1865. február 6-án a legfelsőbb katonai bíróság Nedeczkyre és Beniczkyre 20, Almásyra 16 éves börtönbüntetést szabott ki. Az elítéltek Theresienstadtban és Josephstadtban raboskodtak az 1867-ben kapott amnesztiáig.⁴⁰⁰

A szervezkedés felszámolásának néhány nap alatt az emigráns körökben is híre ment. A kudarcot nemcsak sajnálkozás és elkeseredés, de vádaskodás is követte. Az emigráns körökben szinte azonnal megfogalmazódott a gyanú, hogy a szervezkedés bukását árulás okozta,⁴⁰¹ de Asbóth besúgása csak később vált ismertté.⁴⁰² Klapkának

³⁹⁷ MOL D 185. 1864: 418.; HL IV. 19. 121. – vö.: STEIER, 1924. 717. Steier megállapítása szerint Zambellinél Vácott 100 fegyvert és bajonettet találtak, Nagykanizsán 396 fegyvercsövet, Esztergomban 110 kardot, 104 puskát és 20 revolvert, Klagenfurtban pedig 475 fegyvert.

³⁹⁸ MOL R 90. 4402. Ludvigh–Kossuth, 1866. máj. 20. Asbóth állítólag nagyothallására hivatkozva kérte Zambellit, hogy írja le, amit mondott. A levélből nem derül ki, kitől szerezte ismereteit Ludvigh, mindenesetre érdekes, hogy ekkor már tudott dolog volt Asbóth árulása.

³⁹⁹ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 169-176.

⁴⁰⁰ STEIER, 1924. 716-724.; LUKÁCS, 1955. 354.

⁴⁰¹ MOL R 86. Klapka–Éber, 1864. márc. 21.; MOL R 216. 1. t. Horváth–Vukovics, 1864. márc. 22.

⁴⁰² MOL R 90. 4402. Ludvigh–Kossuth, 1866. máj. 20.

közben egyre erősebb kételyei támadtak a Komáromy–Csáky-féle szervezkedés komolyságát illetően.⁴⁰³ A rendőrség által elfogott személyek és lefoglalt bizonyítékok számát minden bizonnyal gyanúsan kevésnek találta a mozgalom általa ismert méreteihez képest. A letartóztatások mindenesetre teljesen elvágták Kossuth magyarországi kapcsolatainak szálait, és megnehezítették Klapka–Csáky–Komáromy csoport helyzetét, új utak keresésére kényszerítve az emigránsokat.

⁴⁰³ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. ápr. 6.; DDI V. 181-185. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. szept. 2.

III. CSÁKY ÉS KOMÁROMY HELYZETE AZ EMIGRÁCIÓBAN ÉS MEGEGYEZÉSI KÍSÉRLETEIK AZ OLASZ KORMÁNNYAL (1864–1865)

1. Az európai hatalmi helyzet 1864-ben

A magára hagyott lengyel felkelést 1864 elején leverték az orosz seregek, de az újabb hatalmi ellentétek kialakulása vagy felerősödése további, Közép- és Kelet-Európa jövőjét érintő tervezeteknek adott alapot. Miután 1864 januárjában IX. Keresztély dán király bekebelezettnek nyilvánította a többségében németek lakta, Dániával addig csak perszonáluniós kapcsolatban álló Schleswig és Holstein tartományokat, Poroszország ultimátumot küldött a Dán Királyságnak. Holstein tagja volt a Német Szövetségnek, így Poroszország a közös német érdekek védelmezőjeként lépett fel, kiváltva ezzel Ausztria féltékenységét. Éppen ezért, amikor a külföldi segítségre számító IX. Keresztély visszautasította az ultimátumot, nemcsak Poroszország, hanem Ausztria is hadat üzent Dániának. Mivel a lengyel felkelés idején Poroszország jóindulatú semlegességet tanúsított Oroszország irányában, II. Sándor cár a porosz-orosz baráti viszony fenntartására törekedve nem segített Dániának. Nagy-Britannia hajlandó lett volna ugyan tengeren támogatást nyújtani a megtámadott országnak, de ez csak a franciák szárazföldi hadműveleteivel összhangban lett volna ésszerű. III. Napóleon viszont nem kívánt beavatkozni a konfliktusba. A lengyelekhez hasonlóan magukra hagyott dánok májusra elveszítették a háborút, amelyet októberben a bécsi béke zárt le. Schleswigit, Holsteint, Lauenburgot, valamint Kiel kikötőjét porosz-osztrák igazgatás alá helyezték.⁴⁰⁴

Időközben tovább éleződött Ausztria és Poroszország viszonya a német egység kérdésében. A nagynémet egység létrehozására törekvő Ausztria különböző ajánlatokat tett Poroszországnak: vámuniót javasolt a Habsburg Birodalom és a Zollverein tagjai között, szerette volna elcserélni schleswig-holsteini igazgatási jogát sziléziai területekre, és felvetette egy osztrák-porosz szövetségi szerződés megkötését, amely Ausztriának Olaszországgal, Poroszországnak pedig Franciaországgal szemben jelentett volna támogatást. A bécsi udvar kísérletei azonban kudarcot vallottak, a kisméretű egységet tervező, és ezért az Ausztria elleni háborút elkerülhetetlennek tartó Otto von Bismarck

⁴⁰⁴ DIÓSZEGI, 1994. 129-130.; SOMOGYI É., 1976. 442-443. Somogyi Éva a dán háború kapcsán főként azt emeli ki, hogyan fordította maga ellen a bécsi udvar a német liberális közvéleményt azzal, hogy poroszországgal együtt anektálta a hercegségeket, és nem engedte azok önállósodását.

kancellár sorra visszautasította az osztrák ajánlatokat. A német kérdés fejleményeivel elégedetlen Ferenc József ezért 1864 őszén menesztette külügyminiszterét, Johann Bernhard Rechberget. Gazdasági és katonai ereje mellett Poroszországnak kedvezett az a tény is, hogy Nagy-Britannia és Oroszország is erős Németországot akart, amely képes ellensúlyozni Franciaország hatalmi szerepét. Ennek garanciáját pedig a porosz vezetésű Németországban látták. Franciaország ugyanakkor Ausztriának tett egy fontos gesztust még a lengyel szabadságharc idején, amikor elérte, hogy a mexikói rendi gyűlés Ferenc József öccsének, Miksa főhercegnek ajánlja fel a császári trónt. Miksa 1864 májusában érkezett Mexikóba.⁴⁰⁵

A francia-osztrák közeledés erősen behatárolta az olasz külpolitika mozgásterét. A Minghetti-kormány semmiképpen nem akarta feladni a Franciaországgal kialakított szövetségi viszonyt, ezért nem gondolhatott arra, hogy Olaszország hátba támadja Ausztriát a schleswig-holsteini háború idején. Pedig Torinóban tartottak attól, hogy Poroszország a háború befejeztével Schleswigre és Holsteinre is igényt fog tartani, és esetleg Olaszországban ajánl kárpótlást Ausztriának. Részben ezt megakadályozandó, Visconti-Venosta külügyminiszter közeledni próbált Poroszországhoz, és kihasználva a Német Szövetségen belüli ellentéteket, lépéseket tett annak érdekében, hogy a kisméret terület államai elismerjék Olaszországot.⁴⁰⁶ Vagyis a nemzetközi politika logikájának megfelelően már ekkor érlelődni kezdett a porosz-olasz együttműködés. A hivatalos olasz diplomácia törekvései mellett azonban más elképzelések is nagy nyilvánosságot kaptak. Garibaldi 1864 áprilisában Londonba utazott, ahol egy adriai partraszállás gondolatát igyekezett népszerűsíteni. Úgy vélte, hogy Ausztria lekötöttsége kiváló alkalmat kínál az olaszoknak Velence megszerzésére, de egyúttal a térség elnyomott népeinek közös, a saját nemzeti célok érdekében folytatott háborújára is. Az angol fővárosban Garibaldi pénzgyűjtést is kezdett, és megbeszéléseket folytatott többek közt Mazzinivel, Klapkával és Éberrel.⁴⁰⁷

Az olasz háborús tervezgetésekben mindig nagy szerepet kaptak a Habsburg Birodalomban, illetve annak határai mentén élő népek, így 1864-ben is előtérbe került az olasz-magyar-szerb-román együttműködés lehetősége. A dunai fejedelemségek egyesítésével 1862-re lényegében létrejött Románia (bár a név későbbi), amelynek

⁴⁰⁵ CIALDEA, 1966. 341-354.; DIÓSZEGI, 1994. 130.; BLAAS, 1966. 49-86.

⁴⁰⁶ CIALDEA, 1966. 341-354.

⁴⁰⁷ CSORBA, 1988. 338-344.; JÁSZAY, 1977. 284-289.

fővárosa Bukarest lett. Cuza fejedelem belpolitikai helyzete ugyanakkor meglehetősen ingatag maradt. Autoriter kormányzásával kiváltotta a liberálisok haragját, 1864-ben bevezetett földreformjával pedig maga ellen fordította a konzervatív földbirtokos arisztokráciát is. Bár 1864 nyarára átmenetileg megszilárdulni látszott a helyzete, a román rendőrség továbbra is jelentős erőket összpontosított a Cuza hatalmának megdöntését célzó szervezkedések felkutatására. A helyzetet bonyolította, hogy a fejedelem politikai ellenfelei gyakran még külső – elsősorban orosz és osztrák –, segítséget is kaptak törekvéseikhez. A három birodalom – Törökország, Ausztria és Oroszország –, amely közrefogta a román államot, állandó fenyegetést jelentett a frissen kivívott nemzeti önállóságra nézve. 1864-ben Ruméliában, Besszarábiában és Erdélyben is fenyegető csapatmozgások történtek. Cuzának tehát érdekében állt a szomszédos birodalmak, köztük Ausztria gyengítése, ráadásul a magyaroknak nyújtott esetleges támogatás fejében további politikai hasznot remélhetett, elsősorban a magyarországi románok helyzetét érintően. Számolnia kellett ugyanakkor ennek igen jelentős kockázataival is. Bécs természetesen provokációnak tekintett minden olyan katonai szervezkedést, amely a Habsburg Birodalom határai mentén zajlott, ráadásul szorongatott helyzetbe kerülése növelte volna az orosz katonai beavatkozás esélyét. Cuza éppen ezért csak egy nagyhatalom, elsősorban Franciaország jóváhagyása és támogatása esetén lett volna hajlandó az Ausztria elleni háborúra, mert csak így látta biztosítottak területi sérthetlenségét. III. Napóleon azonban már a lengyel felkelés idején figyelmeztette a magyarokkal tárgyaló román fejedelmet, hogy ő éppen szövetségben áll Ausztriával.⁴⁰⁸

Szerbiában az Obrenovićok trónra jutása után az oroszbarát, törökellenes külpolitika vált meghatározóvá. Mihály fejedelem az 1860-as évek elején elsősorban a balkáni népek közös törökellenes harcának megszervezésén fáradozott, ezért jó viszonyt alakított ki Cuzával, és megegyezésre törekedett Görögországgal. A görög–szerb tárgyalások azonban területi viták miatt hamarosan zátonyra futottak. 1863-ban azonban fontos változás következett be Szerbia külpolitikai kapcsolataiban. A lengyel felkelés idején ugyanis III. Napóleon Szerbiát felajánlotta Ausztriának Velencéért cserébe, ezért Mihály fejedelem a továbbiakban nem számolhatott Franciaország támogatásával. Ennek következtében Belgrád szempontjából felértékelődött az olaszokkal és a magyarokkal való együttműködés jelentősége, ezzel párhuzamosan pedig a szerb külpolitikában a

⁴⁰⁸ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 199-205.; BORSI-KÁLMÁN, 2000. 147-164.

törökellenességgel szemben az osztrákellenesség került előtérbe. Garasašin szerb miniszterelnök bizalmi embere, Antonije Oresković a magyar emigránsokkal folytatott tárgyalások után tervezetet készített egy Szerbiában, Horvátországban, Boszniában és a Határőrvidéken egyidejűleg kirobbantandó felkelésről, amely a magyarok és olaszok Ausztria elleni háborújához kapcsolódott volna. A felkeléshez, amelynek tervét Türrön keresztül 1863 végén eljuttatta Torinóba, anyagi támogatást kért az olasz kormánytól.⁴⁰⁹ 1864 nyarán pedig Garasašin egy szerződéstervezetet is küldött Minghettinek. Szerbia az Ausztria elleni háborútól nemcsak a Habsburgok birodalmának gyengülését várta, hanem a szerbek törökellenes harcaihoz nyújtott támogatásban, és a magyarországi szerbek helyzetének javításában is reménykedett.⁴¹⁰

2. A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés lelepleződését követő hónapok Magyarországon és az emigrációban

Az 1864 márciusában történt elfogatásoknak nemcsak az emigrációban, de a hazában is gyorsan híre ment, annak ellenére, hogy a sajtó meglehetősen szűkszavúan foglalkozott az ügygel. Elsőként a hivatalosnak számító *Sürgönyben* jelent meg egy írás március 17-én arról, hogy a fővárosban a rendőrség leleplezett egy szervezkedést, amelyről már régebb óta tudott. A cikk szerzője beszámolt arról is, hogy „becsempészett fegyverek, proclamatiók, s a loyális és békés polgárok terrorizálására célzó fenyegető levelek” lefoglalására került sor. Sem a szervezkedés konkrét céljait, sem a letartóztatottakat nem nevezte meg az írás. Egyedül Almásy részvételére tett egyértelmű utalást, de azt is a név megírása nélkül.⁴¹¹ A határozati vezérkar lapjának számító *Magyar Sajtó* március 18-án szó szerint közölte a *Sürgöny* előző napi cikkét,⁴¹² míg a Deák-párti *Pesti Napló* egyáltalán nem tett említést az eseményekről. Kecskeméthy Aurél, Pálffy Móric utasítására az április 6-án megjelenő *Sürgönyben* erősen támadó hangvételű cikkben kritizálta a *Pesti Naplót*

⁴⁰⁹ Minden bizonnyal ezért igyekezett előmozdítani az olasz kormány a Csáky–Komáromy-féle bizottmány és a szerbek megegyezését 1863/64 fordulóján. L. „*A magyar emigránsok és az olasz kormány 1863/64 fordulóján*” c. fejezetet.

⁴¹⁰ KOVÁCS E., 1977. 450-472.; RESS, 1988. 496-516.

⁴¹¹ *Sürgöny*, 1864.a. „*Legújabbban azonban sajnosan kelle tapasztalni, hogy akadtak magyar emberek, kiket legkegyelmesebb Urunk királyunk csak nemrégiben szabadsággal, vagyonuk visszaadásával legméltóbb hálára kötelezett.*” – írta a lap, Almásyra célozva. A cikk szerzőjének a kortársak közül sokan Kecskeméthy Aurélt tartották, de ő ezt naplójában tagadta, igen „*plumpnak*” nevezve az írást. (KECSKEMÉTHY, 1909. 167-169.) – Vö.: BERZEVICZY, 1922–1936. IV. 96-97.

⁴¹² *Magyar Sajtó*, 1864.a.

hallgatása miatt. Véleménye szerint Deákéknak határozottan el kellett volna ítélniük a leplezett szervezkedést, mert hallgatásuk nyomán az a gyanú merülhet fel, hogy egyetértenek annak céljaival. Kecskeméthy utalt arra is, hogy a bécsi lapok meglehetősen elítélően írtak a magyarokról az ügy kapcsán, ezért is lenne fontos a „legkiválóbb államférfiak” egyöntetű kiállása az uralkodóház mellett.⁴¹³ A Pesti Napló másnapi cikkében válaszolt a *Sürgönynek*. Az írás szerzője kijelentette, hogy lapjuk csak a *Sürgönyből* értesült az eseményekről, és attól eltérően ők nem kívánnak alapos ismeretek hiányában senkit és semmit elítélni. Ugyanakkor az is leszögezte a szerző, hogy ők „a törvényességtől messze eső utakat nem helyeslik”, de ennek állandó ismételtetését feleslegesnek tartják, hiszen nézeteiket már az 1861. évi országgyűlés által elfogadott feliratban világossá tették.⁴¹⁴ A Helytartótanács elnöke, illetve a *Sürgöny* szerkesztősége feltehetőleg némi bosszankodással vette tudomásul, hogy a *Pesti Napló* kitért az egyértelmű állásfoglalás elől, ezért április 9-én újabb cikk jelent meg a hivatalos lapban a kérdéssel kapcsolatban. A szerző felvetette, hogy ha a *Pesti Napló* a törvényesség jelszavát hangoztatja, akkor el kellene ítélnie a törvénytelenéseket.⁴¹⁵ A *Pesti Napló* nem reagált, a *Sürgönyben* azonban egy héttel később újabb, a *Pesti Napló* magatartását bíráló írás jelent meg. A névtelen szerző színlelt pártatlansággal, valójában azonban meglehetősen provokatív hangnemben értékelte a két lap közt kialakult vitát. Azt állította, hogy a *Sürgöny* nem csinált mást, mint felszólította a *Pesti Naplót* egy „hazafias tetre”, amelynek megtételére az utóbbi nem volt hajlandó.⁴¹⁶ Az írásra válasz nem érkezett. A *Magyar Sajtó* a *Sürgöny* és a *Pesti Napló* rövid vitáját is szó szerint, kommentár nélkül közölte.⁴¹⁷ A határozati lap ugyanakkor vezércikként jelentette meg a neves jogtudós, Tóth Lőrincnek, a szervezkedés lepleződése után öngyilkosságot elkövető Lángh Ignác temetésén mondott halotti beszédét, ami meglehetősen merész lépés volt. A beszéd ugyan nem nevezte meg Lángh halálának pontos okát, a tájékozott hallgatók és olvasók számára azonban valószínűleg a büszkeség és a hazafiság emlegetése is elegendő volt ahhoz, hogy megértsék a történeteket. Tóth többek közt a következő mondatokkal szemléltette nagyra

⁴¹³ *Sürgöny*, 1864.b. – vö.: KECSKEMÉTHY, 1909. 169-170.

⁴¹⁴ *Pesti Napló*, 1864.

⁴¹⁵ *Sürgöny*, 1864.c. A cikk megjelenését Kecskeméthy a következő szavakkal kommentálta: „Ma azonban hoz a *Sürgöny* feleletet a P. N. feleletére, még pedig otrombát. És én ott találok Keménynél Deákot, amint a *Sürgönyön* rágódtak. Deák haragudott ugyan, de nevetett inkább Pálffy szemérmőségén, mert ez provokálta a P. Naplót a 48 és a fölirat melletti demonstratióra, mely ugyan nem lehet inyére.” (KECSKEMÉTHY, 1909. 170.)

⁴¹⁶ *Sürgöny*, 1864.d.

⁴¹⁷ *Magyar Sajtó*, 1864.c.

becsült kollégájának reményvesztett helyzetét: „... egyszerre ideges baj lepi meg, a folytonos, olykor megerőltető szellemi munkában, s honfíúi izgatottságban kifáradván, minek folytán kedélye elborul... Érzí, hogy a felvállalt kötelességeinek, saját magas fogalma szerint, meg nem felelhet... Tetthazafi volt, s megvetette a szájhazafiakat.” Végül egy hazafias hangvételt nem nélkülöző Vörösmarty-idézettel búcsúzott Lánghtól: „küzdők / Hamvai! béke veletek; a haza boldog, erős!”⁴¹⁸ A *Magyar Sajtó* körének tagjait minden bizonnyal személyes kapcsolatok fűzték az ügyvédként és a kaszinó igazgatójaként is köztisztviselőként állt néhai Lánghhoz, a beszéd megjelentetése ugyanakkor politikai üzenet átadására, a nemzeti érzelmek ébren tartására is alkalmas volt.

A magyarországi események természetesen nem maradtak visszhang nélkül külföldön sem. Néhány nappal az első letartóztatások után Klapka már sietett megnyugtatni Cerrutit, és rajta keresztül az olasz kormányt, hogy megtették a megfelelő óvintézkedéseket a vállalkozás megmentésére.⁴¹⁹ Nem sokkal később pedig Komáromy előbb táviratban, majd levélben számolt be az olasz külügyi államtitkárnak a kedvezőtlen magyarországi fejleményekről. Levelében azonban hangsúlyozta, hogy szervezetük vezetői közül csak kettőt tartóztattak le, „másodlagos ügynökeik” közül pedig egyet sem. Mindez szerinte nem tette lehetetlenné a titkos bizottmány további működését.⁴²⁰

Annak ellenére, hogy Klapka és Komáromy az olasz kormány előtt egyaránt a szervezkedés folytatását ígérte, a tábornok és a comité együttműködése ekkor már távolról sem volt zavartalan. A pesti forradalmi comité genfi képviselői és a Klapka közti viszony megromlását jelezte, hogy a tábornok április elején a következő kérdéseket tette fel Komáromynak: „Megfelelt-e, és meddig a kitűzött célnak a hazai szervezet? Működik-e még most is, a csapások után?”. Klapka egyúttal egy szervezeti javaslatot is átnyújtott Komáromynak, melyben indítványozta, hogy Csáky, Komáromy, Éber és az ő

⁴¹⁸ *Magyar Sajtó*, 1864.b. Az idézet Vörösmarty Mihály „Tóth Lőrinc emlékkönyvébe” című, valamikor 1842 és 1844 között írt verséből való: „Hosszú életet élj, hogy elérd, amit reméltünk, / S ami reményünkön túl vala, érni reméld / S mondhassad, ha porainkat jósz üdvözleni: küzdők / Hamvai! béke veletek; a haza boldog, erős?”. Tóth Lőrinc (1814–1903) a reformkorban versek, drámák színikritikák szerzőjeként, a Kisfaludy társaság jegyzőjeként, jogtudósként és a Pest Hírlap országgyűlési tudósítójaként vált ismertté. 1836-tól az Akadémia levelező, 1858-tól pedig rendes tagja lett. 1839–40-ben külföldi utazásokat tett Gorove István társaságában, majd az 1840-es évek minden országgyűlésén jelen volt, radikális szabadelvű követként. A szabadságharc idején Komárom országgyűlési képviselője volt. A szabadságharc leverése után bűjkált, később eltiltották az ügyvédi tevékenységtől. 1865-ben újra országgyűlési képviselő lett. Mivel első felesége Lángh Károly, pozsonyi ügyvéd lánya volt, valószínű, hogy rokoni kapcsolatban állt Lángh Ignáccal. (PÁLMÁNY, 2002. 918-921.)

⁴¹⁹ MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. március 18.

⁴²⁰ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Cerruti, 1864. március 23. A levélben Komáromy utal a három nappal korábban írt táviratára.

részvételével alakítsák újjá a bizottmányt. A tábornok tehát szeretett volna befolyást szerezni a comité általa elégtelennek ítélt működése felett. Komáromy szokatlanul kemény és ingerült hangvételű levélben válaszolt a tábornoknak. Hangsúlyozta, hogy ugyan kevesebb taggal, de továbbra is működik a comité, amelynek ő csak a képviselője, az esetleges szervezeti átalakításokat ezért az otthoniakkal és Csákyval is véleményeztetnie kell.⁴²¹ Komáromy a következő hetekben, legalábbis saját állítása szerint, Frankfurtba ment, azért, hogy megkönnyítse a találkozást az otthonról jövő küldönccel, de hiába várt. Magyarázkodása hihetőnek tűnik, az osztrák rendőrség fokozott ébersége miatt ugyanis nyilvánvalóan kockázatosabbá vált a hírvivők utazása. Érdekes ugyanakkor, hogy Komáromy a küldönc késlekedése miatti elbizonytalanodását Klapkával is megosztotta. Azt írta a tábornoknak, hogy ha pártja gyengesége derül ki, ő visszalép.⁴²² A következő hónapokban Komáromy úja és újra hangot adott kételyeinek, de csak Csákyhoz írott leveleiben. Fiatal rokona azonban igyekezett tartani benne a lelket.⁴²³ Ez a tény, és az, hogy Komáromy egyre kevesebbszer mozdult ki Genfből, a tetterős és becsvágyó Csáky előtérbe kerüléséhez vezetett.

Csáky április 4-én levelet írt Cerrutinak, amelyben újra megerősítette, hogy a comité továbbra is működik. Kifejtette ugyanakkor, hogy „az eszközökben és az irányításban” változásokra van szükség, ezért szeretne hazautazni.⁴²⁴ Ehhez egy álnévre kiállított útlevelet kért az olasz külügyi államtitkártól, amelyet minden bizonnyal meg is kapott, a következő hetekben ugyanis Magyarországon tartózkodott.⁴²⁵ Későbbi forrásokból kitűnik, hogy az 1863-ban létrehozott Magyar Forradalmi Comité valóban nem szűnt meg az 1864 márciusában történt letartóztatások után.⁴²⁶ A tagok közül egyedül a katonai szervezésért felelős főnök, Beniczky került fogságba a szervezkedés leleplezése után, de gyanúba keveredett a szabadkőműves osztály vezetője, Maróthy és a pénztáros,

⁴²¹ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. ápr. 6. A levélből úgy tűnik, Klapka felvetései egy személyes találkozás alkalmával hangoztak el, ezért ezekre részben Komáromy válaszából, részben a tábornok egy későbbi, Cerrutihoz írott leveléből lehet következtetni: „*Nous allons sous peu organiser ici, après le retour du Comte Csaky et du Général Eber, une direction centrale, subdivisée en sections pour nos intérêts à l'étranger.*” (DDI IV. 804-805. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 30.)

⁴²² MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. máj. 26.

⁴²³ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. július 9., július 10., aug. 17., szept. 8.

⁴²⁴ MAE ASD Moscati VI/215. Csáky–Cerruti, 1864. ápr. 4. – vö.: LUKÁCS, 1984. 305.

⁴²⁵ DDI V. 4. Klapka–Cerruti, 1864. júl. 3. Igen nagy merészség volt Csákytól, hogy hazatért, tekintettel az ellene kiadott letartóztatási parancsra.

⁴²⁶ Az 1863-ban létrehozott „Magyar Forradalmi Comité” tagjairól l. a „*Komáromy és Csáky magyarországi kapcsolatai 1863-ban*” c. fejezetet.

Thaisz is. Ők a következő években is összekötetésben álltak Csákyékkal.⁴²⁷ Ugyanez elmondható a rendőrség szervezésével megbízott Leszkayról is, jóllehet semmilyen jel nem utal arra, hogy akár a Beniczky-féle szervezkedés idején, akár később lépéseket tett volna a rendőri szervezet kiépítése érdekében. Az viszont tény, hogy ő vitte Magyarországról külföldre a hazaiak jelentéseit, így 1864 folyamán többször is találkozott Csákyval és Komáromyval.⁴²⁸ A comité másik két tagjának, Csernovicsnak és Luzsénszkynek a neve nem merül fel az 1864-ben és 1865-ben íródott forrásokban a Csáky-Komáromy-féle szervezkedéssel összefüggésben.⁴²⁹ Csáky egyik, 1864 őszén keletkezett feljegyzéséből kiderül, hogy Beniczky letartóztatása ellenére továbbra is voltak a comitének katonai megbízottjai, legalábbis Magyarország keleti területein. Közülük Maróthy, Máriássy János és Mukits Ernő már 1860 óta kapcsolatban állt Komáromyval, míg Osztrovszky, Kis Sándor és Nagy Lajos neve korábbi forrásokban nem szerepel.⁴³⁰ A bizottmány rajtuk kívül további új tagokkal is bővült 1864 márciusa után, amit az Erdélyben és a Határőrvidéken tervezett felkelés tett indokolttá. Az egyik új tag, Pap Lajos már 1864 májusában otthonról jövő tudósítást juttatott el a comité két külföldi képviselőjéhez.⁴³¹ Papot az Ivánka által 1859 őszén összeállított lista a szervezendő erdélyi hadsereg parancsnokaként jelölte meg,⁴³² ezért feltételezhető, bár egyértelműen nem bizonyítható, hogy már korábbról ismerte Komáromyt. 1863-ban Berlinbe költözött, és valószínűleg

⁴²⁷ Komáromy valószínűleg Thaiszra célzott, amikor egy levelében megnyugtatta Klapkát, hogy a beküldött pénz a letartóztatások után is biztonságban van. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. ápr. 6.) Thaisz és Komáromyék további kapcsolattartásáról: MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 1., 1865. márc. 21. Maróthy neve két, Csáky iratai között található fogalmazványban is szerepel. Az egyik 1864 szeptemberében, a másik 1865 márciusa körül keletkezett. (MOL R 296. 1. t.)

⁴²⁸ 1864 nyarán egy „Kálmán” néven említett magyarországi ügynök utazott Genfbe. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. július 16.) Ez a személy nagy valószínűséggel Leszkay Kálmánnal azonosítható, mert későbbi dokumentumokból kitűnik, hogy a magyarországi szervezkedők és Csákyék között Leszkay tartotta a kapcsolatot. (MOL R 296. 1. t. „*Levél a katonai parancsnokokhoz és jelentésök – Leszkay szept. 1864.*”; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. márc. 21.)

⁴²⁹ Luzsénszkyról ugyanakkor 1866-ban azt az értesülést szerezte a rendőrség, hogy forradalmi szervezkedésben vesz részt. (KIENAST, 1902. 311.) Elképzelhető tehát, hogy 1864-ben és 1865-ben is kapcsolatban állt Csákyékkal.

⁴³⁰ A Leszkay által 1864 szeptemberében a katonai parancsnokoktól hozott jelentés kapcsán Csáky készített egy pénzügyi kimutatást, amelyből kiderül, hogy Mukitsnak Bácska, Máriássynak Szepes, Maróthynak Szatmár, Osztrovszkynek (aki valószínűleg azonos Osztrovszky Józseffel, Szeged 1861. évi polgármesterével – vö.: PÁLMÁNY, 2002. 632-634.) Szeged, egy Kis Sándor nevű személynek Debrecen, egy Nagy Lajos nevű személynek pedig Nagyvárad volt a kijelölt működési területe. Jelentésük alapján Csáky arra a megállapításra jutott, hogy a magyarországi katonai szervezéshez 200 ezer forintra, vagyis 500 ezer frankra van szükség. (MOL R 296. 1. t. „*Levél a katonai parancsnokokhoz és jelentésök – Leszkay szept. 1864.*” A levél és a jelentések nem találhatóak meg Csáky iratai közt, csak a feltehetőleg becsomagolásukra használt papír. Ennek elülső oldalán található az említett felirat, hátsó oldalán pedig Csáky kimutatása.)

⁴³¹ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. máj. 26.

⁴³² L. a „*Komáromy György jelentése a hadseregszervezésről*” c. fejezetet.

ezután került újra kapcsolatba Komáromyékkel, akik ismét az erdélyi felkelés szervezésével bízták meg őt.⁴³³ Könnyen elképzelhető, hogy az ő révén kapcsolódott be a titkos szervezkedésbe egy másik székely honvédtiszt, Tholdalaghy Mihály gróf⁴³⁴ is, aki 1864 októberében Genfben tárgyalt Komáromyval.⁴³⁵ Klapka egy Cerrutihoz 1864 áprilisában írott levelében ugyancsak a comité tagjának nevezte Huszár Károly bárót,⁴³⁶ akiről úgy tudta, hogy a forradalmi bizottmány Belgrádba fogja küldeni, az olasz kormány által adott pénz és utasítások átvételére.⁴³⁷ Semmilyen forrás nem tesz azonban említést a Nedeczky és Beniczky-féle szervezkedést követő időszakra vonatkozóan a comité működésének esetleges eredményeiről. Csáky és Komáromy még Klapka előtt sem kívánták felfedni magyarországi társaik tevékenységének részleteit,⁴³⁸ mert mint korábbi magatartásukból már kiderült, a tábornok előtt is fenn akarták tartani azt a látszatot, hogy az előző országgyűlésen többséget szerzett határozatiak fenntartások nélkül mögöttük állnak, és ez kellő erőt biztosít a magyarországi szervezkedésnek. Éppen ezért valószínűleg meg sem fordult a fejükben, hogy Klapka szervezeti javaslatát elfogadják.

A Huszár belgrádi útja ügyében írt levél és a Komáromynak átadott szervezeti javaslat azt bizonyítja, hogy Klapka, haragja és gyanakvása ellenére sem zárkózott el a Csáky-Komáromy-féle bizottmánnyal való további együttműködéstől. Továbbra is lehetőséget látott ugyanis az Ausztria elleni háború megindulására. Áprilisban Londonban ismertette Garibaldival terveit, amelyeket előzőleg az olasz kormány is jóváhagyott. Két katonai akció lehetőségét tárgyalták meg. Az egyiket a dalmáciai partraszállás, a másikat az Al-Duna vidékén kirobbantott felkelés jelentette volna. Mivel az előbbi teljesen az olasz kormány szándékaitól függött, Klapka elsősorban az utóbbit illetően igyekezett

⁴³³ Csáky egy Komáromyhoz írott levelében a következő áll: „*P. L. jöjjön ki azonnal, [Éber] Nándorral találkozandó.*” (MOL R 296. 11. t. 1864. szeptember 6.) Éber Nándor ekkor is éppen az Angliából a román fejedelemségekbe történő fegyverszállítást szervezte, valószínű tehát, hogy Pap Lajosnak az Erdélybe történő betörés, illetve az ott kirobbantandó felkelés ügyében kellett tárgyalnia vele. Szinnyei szerint Pap 1863 és 1865 között Berlinben élt, Béli Ferenc gróf fiainak nevelőjeként (SZINNYEI, 1891–1914. X. 336.), Csáky fenti utasítása azonban azt sejteti, hogy 1864 szeptemberében már Magyarországon tartózkodott.

⁴³⁴ Tholdalaghy Mihály gróf (1817–1876) előkelő marosszéki családból származott, a szabadságharc idején hadnagyi rangot ért el. 1850-ben kényszersorozásra ítélték, majd a katonaságra alkalmatlannak nyilvánították. Ezt követően földbirtokán gazdálkodott. A kiegyezés után a marosszéki honvédegyelet tagja lett. (BONA, 2000. 678.)

⁴³⁵ MOL R 211. 2. t. Komáromy–Türr, 1864. október 19.

⁴³⁶ Huszár Károly báró (1829–1895) erdélyi nemesi családból származott. A szabadságharc idején főhadnagyi rangot ért el, a világozi fegyverletétel után kényszersorozással büntették. A kiegyezés után országgyűlési képviselő volt.

⁴³⁷ DDI IV. 634. Klapka–Cerruti, 1864. ápr. 11.

⁴³⁸ Csáky egy levelében arra kérte Komáromyt, hogy ne beszéljen Klapkának a belső viszonyokról. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 10.)

megegyezésre jutni a vörösinges vezérrel, illetve az olasz Akciópárt öt képviselő tagjaival, a Mordini-fivérekkel és Benedetto Cairolival. A magyar tábornok úgy gondolta, hogy előkészíti a terepet Garibaldi számára: folytatja az olasz kormány pénzén vásárolt fegyverek román területre történő szállítását, ahol egyúttal fegyverraktárak létesítéséről és önkéntesek toborzásáról is intézkedik. Úgy gondolta, hogy Garibaldinak a megfelelő időpontban Galacba vagy Bukarestbe kellene érkeznie, és megindítani a felkelést, amelynek során azután az önkéntesek betörnének Erdélybe. Garibaldi azonban csak azzal a feltétellel vállalta a felkelés vezetését, ha az időben nem ütközik a dalmáciai partraszállással, illetve Olaszország Ausztria elleni háborújával.⁴³⁹ A vörösinges vezér számára is nyilvánvaló volt, hogy az olasz kormány azért egyezett bele az al-dunai felkelés tervébe, mert szerette volna őt eltávolítani Olaszországból. A következő hetekben azután egyre világosabbá vált, hogy mivel III. Napóleon a velencei kérdés békés úton történő megoldását javasolta, az olasz kormány továbbra sem kívánta elkötelezni magát az Ausztria elleni háború mellett. Ráadásul Bécsben már mindent tudtak az olasz tervezetésekről, ezért a torinói kormány kénytelen volt meghátrálni, hogy ne provokálja szomszédját. Az olasz kormány még a tavasz folyamán lefoglaltatta Milánóban és Bresciában a Mazzini által – II. Viktor Emánuel király bátorítása mellett –, gyűjtött fegyvereket.⁴⁴⁰ Ezek az események elkedvetlenítették Garibaldit, akit Klapka ennek ellenére továbbra is igyekezett rábírní az al-dunai felkelés vezetésére.⁴⁴¹

3. Klapka és az al-dunai felkelés szervezése 1864 nyarán

Klapka, amint azt Garibaldival folytatott tárgyalása során is világossá tette, az 1864. márciusi pesti letartóztatások után az al-dunai térségre összpontosítva folytatta az Ausztria elleni háború megszervezését. Gondoskodnia kellett tehát a fegyverek megvásárlásáról, szállításáról és raktározásáról, önkéntesek toborzásáról, továbbá Garibaldin kívül tárgyalásokat kellett folytatnia Cuzával, az olasz és a francia vezetéssel és a pesti forradalmi comité külföldi képviselőivel. Ő maga az al-dunai felkelés megszervezését vállalta, de reménykedett benne, hogy azzal egy időben, illetve annak

⁴³⁹ MOL R 295. 22. t. Feljegyzés a Klapka György és Giuseppe Garibaldi között létrejött megállapodásról, 1864. ápr. 22-23., uo. Klapka – Garibaldi, 1864. ápr. 23.; – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212.; BORSI-KÁLMÁN, 2000. 147-164.; CSORBA, 1988. 338-343.

⁴⁴⁰ JÁSZAY, 1977. 284-289.; CSORBA, 1988. 343-344.

⁴⁴¹ MOL R 295. 22. t. Klapka–Garibaldi, 1864. máj. 23. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 631-634.

következtében háború robban majd ki Magyarországon, Szerbiában és a Határőrvidéken, valamint Dalmáciában.⁴⁴²

A román területre történő fegyverszállítás lebonyolítása részben Éber, részben az olasz kormány feladata volt. Éber az 1863/64 fordulóján Genfben tartott megbeszélésen kapta Klapkától a megbízást, amelynek végrehajtását kezdetben tavaszra tervezték, de végül többszöri halogatás után csak nyáron került rá sor.⁴⁴³ Az olasz kormány az 1864 februárjában kötött szerződésben vállalta, hogy huzagolt puskákat vásároltat a magyarok számára, amelyeket Magyarországra és Erdélybe küld.⁴⁴⁴ A Nedeczky–Beniczky-féle szervezkedés lepleződése után valószínűleg döntés született arról, hogy ezeket a fegyvereket az eredeti elképzelések helyett a fejedelemségekbe küldik. Legalábbis Klapka június 16-án 6 ezer Angliában vásárolt fegyver Dunára történő behajózását sürgette Cerrutinál.⁴⁴⁵ Az olasz kormány a kérésnek 1864 nyarán csak részben tett eleget. Az eredetileg ígért összesen 6000 fegyver helyett csak az a 3000 jutott be a fejedelemségekbe, amelyek megvásárlását és szállíttatását Éber szervezte meg.⁴⁴⁶ A textilárúnak álcázott szállítmány júliusban érkezett meg Galacba.⁴⁴⁷ Éber 1864. augusztus 30-i levelében számolt be az olasz kormánynak arról, hogy az Angliából útnak indított szállítmány megérkezett rendeltetési helyére.⁴⁴⁸

Klapka az Éber által küldött fegyverek fogadásával, raktározásával, megszerzésével és az önkéntesek toborzásával az olaszországi magyar légió két ezredesét, Kupa Hümért⁴⁴⁹ és a lengyel származású Zsurmay Lipót⁴⁵⁰ bízta meg.⁴⁵¹ Ők

⁴⁴² DDI V. 181-185. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. szept. 2.

⁴⁴³ L. „*A Nedeczky és a Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetet. Klapka 1864. május 5-én azt írta Cerrutinak, hogy a fegyvereket 8 napon belül útnak indítják (MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. máj. 5.), Kupa pedig júniusban még úgy tudta, hogy a hónap vége felé érkezik az első szállítmány (MAE ASD Moscati VI/215. Kupa–Cerruti, 1864. jún. 11.)

⁴⁴⁴ L. „*A magyar emigránsok és az olasz kormány 1863/64 fordulóján*” c. fejezetet.

⁴⁴⁵ DDI IV. 768-769. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 16. – Vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., 2000. 147-164.

⁴⁴⁶ DDI V. 154-155. (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (3 fogalmazvány) Komáromy, Csáky–Minghetti, 1864. aug. 27. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 638-641.

⁴⁴⁷ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–Visconti-Venosta (?), 1866. júl. 12.

⁴⁴⁸ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–?, 1864. augusztus 30. (A levélen a címzett neve nem szerepel, de a megszólítás „*Cher Chevalier*”, ami a magyar emigránsok levelezéseiben általában Artom, külügyminisztériumi kabinetfőnököt jelöli) A fegyverek további sorsáról l. a „*Szervezkedés a Balkánon*” c. fejezetet.

⁴⁴⁹ Kupa Hümér (1809–1868) az 1848–49. évi szabadságharc idején alezredesi rangot ért el, a fegyverletételt követően emigrált. 1859-ben az olaszországi magyar légió ezredese lett. (BONA, 2000. 215.; LUKÁCS, 1986. 102-104.)

⁴⁵⁰ Zsurmay Lipót (1816–1867) vagyontalan lengyel nemesi családból származott, részt vett az 1830–31. évi lengyel felkelésben és az 1848–49. évi magyar szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után 16 évi

1864. június 3-án érkeztek Konstantinápolyba, június 8-án Galacba, majd innen tovább indultak az ország belseje felé. Útközben mind a konstantinápolyi olasz követtel, mind pedig a galaci olasz konzullal felvették a kapcsolatot. Kupa, útjuk során Eugenio Salviati álnéven két jelentést is írt Cerrutinak, majd Torinóba való visszatérése után, július 17-én egy emlékeztetőt készített a külügyi államtitkár számára.⁴⁵² A fejedelemségekbe érve Kupának az ott élő magyarokkal, Zsurmaynak pedig a lengyelekkel kellett érintkezésbe lépnie, hogy előkészítsék a toborzást. Kupa azt is feladatául kapta, hogy hozzon létre egy magyar comitét Vidacs József,⁴⁵³ Buda Sándor,⁴⁵⁴ Frigyesy Gusztáv,⁴⁵⁵ Seres Lajos⁴⁵⁶ és Veress Sándor⁴⁵⁷ részvételével, amely szervezést végez a fejedelemségekben élő magyarok körében.⁴⁵⁸ Kupa nem hajtotta végre ezt a megbízatást, mert az érintetteket különböző forrásokból szerzett értesülései alapján nem tartotta megbízható személyeknek. Vidacsot és

várfogságra ítélték, de 1850-ben kegyelmet kapott. 1859-ben az olaszországi magyar légió ezredese lett. (BONA, 2000. 344.; LUKÁCS, 1986. 102-104.)

⁴⁵¹ MOL R 296. 22. t. Kupa még március 26-án, Zsurmay pedig május 20-án vállalta írásban a megbízatást. – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., 2000. 147-164.

⁴⁵² MAE ASD Moscati VI/215. Kupa–Cerruti, 1864. jún. 6., jún. 11., júl. 17. Kupa június 28-án érkezett vissza Torinóba. (DDI IV. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 28.) Zsurmay, Kupa távozása után is a fejedelemségekben maradt, ami miatt Klapka szeptemberben értetlenségét fejezte ki. (MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Cerruti, 1864. szept. 2.)

⁴⁵³ Az iraton keresztnevek nem szerepelnek, de mivel a Vidacs-testvérek közül József élt ekkor a fejedelemségekben, minden bizonnyal róla van szó. Vidacs József 1863 nyarán a bátyja által Pesten létrehozott titkos bizottmány és Kossuth között játszott közvetítő szerepet. (L. a „Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés” c. fejezetet.)

⁴⁵⁴ Buda Sándor (Alexandru Buda, 1820–1876) ügyvéd, magyarországi román politikus, 1848–49-ben Közép-Szolnok megye országgyűlési képviselőjeként magyarbarát nézeteket hangoztatott, és részt vett a román felkelők lecsillapításában. A szabadságharc bukása után 18 évi várfogságra ítélték, szabadulása után Bukarestbe költözött, ahol a Magyar Nemzeti Igazgatóság ügynökeként tevékenykedett. 1860-ban röpiratot adott ki a magyar–román megbékélés érdekében. 1862-ben a berni osztrák követségen felajánlotta szolgálatait a bécsi kormánynak, és 1863. január 1-től Alexio Szuder álnéven besúgó lett. (KLI III. 632-633.; VERESS, 1878. II. 399., 403-410.; LUKÁCS, 1955. 218-219.; KOVÁCS E., 1967. 396.; SZABAD, 1967. 44.)

⁴⁵⁵ Frigyesy (Frigyesi) Gusztáv (1835 k.–1878) 14 évesen már harcolt a magyar szabadságharcban, ezért annak bukása után besorozták a császári seregbe. Később Olaszországba emigrált, az olaszországi magyar légió tagja lett. 1863-ban a cuneói tiszti telepen arra próbálta rávenni tisztársait, hogy nyújtsanak fegyveres segítséget a lengyel felkelőknek. Ezzel igen kellemetlen helyzetbe hozta az olasz kormányt, ezért távoznia kellett a légióból. Ezt követően távozott a román fejedelemségekbe. Élete utolsó éveiben megőrült. (SZINNYEI, 1891–1914. III. 777-778.; LUKÁCS, 1986. 141-143.)

⁴⁵⁶ Seres Lajos aranyműves nemzetőrként csatlakozott az 1848–49. évi szabadságharchoz. Annak bukása után boltot nyitott Pesten, majd a rendőri zaklatások elől 1856-ban Bukarestbe menekült, ahol kapcsolatot tartott Budával és más magyar emigránsokkal. (VERESS, 1878. II. 399-403.)

⁴⁵⁷ Veress Sándor (1828–1884) az 1848–49. évi szabadságharcban hadnagy rangot ért el. 1849 augusztusában Törökországba menekült, 1853 és 1856 között részt vett a krími háborúban. Londonban mérnöki diplomát szerzett. 1859-ben belépett az olaszországi magyar légióba, de még abban az évben elhagyta azt, és Isztambulba, majd Bukarestbe költözött. A román fejedelemségekben földmérő mérnökként sikeres pályát futott be. A Bukaresti Magyar Társulat tiszteletbeli elnöke lett, 1881-ben pedig román koronarenddel tüntették ki a magyar–román viszony ápolásáért. Emlékirata a törökországi és a fejedelemségekbeli magyar emigráció történetének fontos forrása. (BEKE, 1998. 56-57.)

⁴⁵⁸ MOL R 295. 22. t. Klapka által írt keltezetlen fogalmazvány, amely a „Kupának” címet viseli.

Serest Kupa informátorai a román és az osztrák kormány kémeinek nevezték. Kupa óvatossága, még ha értesülései nem is voltak teljesen pontosak, nem bizonyult alaptalannak. Buda valóban a bécsi kormányzat fizetett ügynöke volt,⁴⁵⁹ Frigyesy pedig titkos tevékenységével hamarosan igen kényes helyzetbe hozta a magyar emigránsokat.⁴⁶⁰ A lengyel felkelés leverése után román területen gyülekező lengyel önkéntesekről ugyanakkor azt tudta meg a két ezredes, hogy mindössze 5 600 a létszámuk, és igen rosszul felszereltek. Kupa egy megbízottjának viszont a Székelyföldön sikerült találkoznia az ottani titkos katonai szervezkedés vezetőivel, akik azt állították, hogy a megfelelő pillanatban 48 órán belül 20 ezer embert tudnak mozgósítani, akikhez további három-négy hét alatt még 100 ezren csatlakoznak majd. Hozzáfűzte, hogy a Kossuthban már nem bíznak az emberek, helyette Klapkát fogadják el katonai parancsnokként. Különösen emiatt az értesülés miatt valószínűsíthető, hogy Kupa a Csáky–Komáromy-féle comité egy megbízottjával találkozott, aki akár Pap Lajos is lehetett. A megbízott állításai a források alapján nem ellenőrizhetőek, de legalábbis erősen túlzónak tűnnek. Könnyen elképzelhető, hogy a meglepő számok mögött inkább a remény állt, mint a tényleges szervezés, amelynek egyébként semmilyen iratban nincs nyoma. Kupa arról is beszámolt Cerrutinak, hogy értesülései szerint 150 ezer szerb is csatlakozni fog az Ausztria elleni háborúhoz.⁴⁶¹

Kupa mindössze három hetes, és Zsurmay néhány hónapos tevékenysége a fejedelemségekben tehát a fegyverek biztonságba helyezésén túl, valószínűleg leginkább csak a tájékozódást szolgálta. Munkájukat nagyban nehezítette, hogy a román rendőrség minden külföldről érkezett utazót szigorú megfigyelés alatt tartott. Kupa megállapította, hogy Cuza tud a fejedelemségekben folyó szervezkedésekről, és meg akarja akadályozni, hogy országa hadszíntérré váljék. A magyar ezredes éppen ezért felvetette, hogy a francia és az olasz vezetésnek támogatásáról kellene biztosítania Cuzát, és garantálnia kellene országa területének sérthetlenségét, mert ez esetben a fejedelem talán hallgatólagos beleegyezését adná a szervezkedéshez. Kupa a talán szót aláhúzta levelében, mert tudomására jutott, hogy Cuzának és pártjának további igényei is vannak: szeretnék, ha Erdélyt és Magyarország Szegedig terjedő keleti részét a fejedelemségekhez csatolnák. Ezt

⁴⁵⁹ KOVÁCS E., 1967. 396.

⁴⁶⁰ L. e fejezet további részében.

⁴⁶¹ MAE ASD Moscati VI/215. Kupa–Cerruti, 1864. júl. 17.

az igényt Kupa természetesen teljesíthetetlennek tartotta, megkérdőjelezve ezzel a Cuzával való együttműködés lehetőségét.⁴⁶²

Cuza valóban féltette hatalmát és országát a titkos forradalmi szervezkedésektől, ezért június 24-én elfogatta Frigyesy Gusztávot. Az osztrák császári seregből dezertált Frigyesy 1859-ben Garibaldi önkénteseként harcolt, majd az olasz hadsereg tisztje és olasz állampolgár lett. 1862-ben a vörösinges vezér hívására elhagyta az olasz sereget, és Garibaldi oldalán harcolt Aspromonténél. Emiatt rövid időre börtönbe került, szabadulása után pedig Angliába utazott, ahol mazzinista körökkel is kapcsolatba került. Innen intézett levelet Garibaldihoz, amelyben kifejtette, hogy a dunai fejedelemségekben egy lengyel–magyar légió létrehozásával elő kívánja készíteni a terepet az Ausztria elleni háborúhoz. 1863 nyarán, tehát még a lengyel szabadságharc idején érkezett meg román területre, ahol a következő egy évben igen kiterjedt kapcsolatokat épített ki magyar és lengyel emigránsokkal, román politikusokkal és külföldi diplomatákkal. Az olasz hadsereg egyik galíciai lengyel származású tisztjével, Karol Borzyslavskival szövetkezve a mazzinista eszmék propagálása mellett, a carbonari mozgalomra emlékeztető módon konspiráltak. A siker érdekében összeköttetésbe léptek a Cuza hatalmát megdönteni kívánó személyekkel, ami végül letartóztatásukhoz és az országból történő kiutasításukhoz vezetett.⁴⁶³

Teljes bizonyossággal nem állapítható meg, tudott-e Klapka Frigyesy tevékenységéről, és esetleg építeni is akart-e rá, amikor úgy döntött, hogy őt is bevonja az al-dunai felkelés szervezésébe. Mindenesetre a tábornok helyzetét meglehetősen kellemetlenné tette Frigyesy letartóztatása.⁴⁶⁴ Éppen egy nappal Frigyesy elfogása után, június 25-én érkezett meg Klapka bizalmas embere, Arthur Seherthoss Konstantinápolyba, ahonnan Bukarestbe utazott tovább, hogy tárgyalásokat folytasson Cuzával. Seherthoss gróf 1820-ban Poroszországban született, és még a huszadik évét sem töltötte be, amikor birtokot vásárolt Zemplén megyében. Olyannyira otthonának érezte ettől fogva Magyarországot, hogy részt vett a szabadságharcban, majd annak bukása után emigrált. Franciás műveltsége és a román vezető körökre is kiterjedő személyes kapcsolatai igen

⁴⁶² MAE ASD Moscati VI/215. Kupa–Cerruti, 1864. júl. 17.

⁴⁶³ A Frigyesy-ügyről I.: KOVÁCS E., 1967. 155-157.; BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., 2000. 147-164.; CSORBA, 1988. 335-336.; TOMI, 2003. 186-203.

⁴⁶⁴ „*Prince Couza effrayé et irrité pour affaire Frigyesy. Je ne ferai rien sans nouvel ordre. Nous pouvons désavouer complètement Frigyesy.*” – írta Seherthoss Klapkának Bukarestbe történt megérkezése után. (DDI V. 4. Seherthoss–Klapka, 1864. júl. 3.) Klapka panaszkodott is emiatt az olasz vezetőknek. (DDI V. 41-42. Klapka–Artom, 1864. júl. 14., 181-185. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. szept. 2.)

alkalmassá tették a bukaresti megbízás végrehajtására.⁴⁶⁵ Feladatai közé tartozott, hogy felvegye a kapcsolatot Zsurmayval és Kupával, átadja Cuzának Klapka június 15-én kelt levelét, és rábírja a fejedelmet az 1859-ben lefoglalt fegyverek visszaszolgáltatására, valamint az Éber-féle fegyverszállítás támogatására.⁴⁶⁶ Klapka, Cuzához írt levelében igyekezett felvázolni az elnyomott népek Ausztria elleni közös harcának jelentőségét, utalva a román belpolitika befolyásolására irányuló bécsi törekvésekre, amelyek a fejedelmet is kényelmetlen helyzetbe hozták. Megnyugtatta Cuzát, hogy amennyiben visszaadja a korábban elkobzott fegyvereket, azokat teljes titoktartás mellett szállítják az erdélyi határvidékre.⁴⁶⁷ Klapka az olasz kormány előtt azonban világossá tette, hogy amennyiben a fejedelem elzárkózik az együttműködéstől, Ausztriánál is veszélyesebb ellenségnek fogja tekinteni. Ezzel összhangban Seherthosst is előbb a meggyőzés, ennek sikertelensége esetén viszont a fenyegetés eszközének használatára utasította.⁴⁶⁸ A fenyegetés nyilván nem jelentett mást, mint azt, hogy Klapka Cuza hatalmának esetleges megdöntésével is számolt. Seherthoss, a Frigyesy-ügy miatt kénytelen volt halogatni feladatának végrehajtását, Klapka pedig nem tartotta időszerűnek a június 15-én kelt levél átadását sem.⁴⁶⁹ Több hetes várakozás után Seherthoss augusztus 10-én találkozott Cuzával. A fejedelem kijelentette a porosz gróf előtt, hogy számára az olasz és a magyar támogatás kevés, ha bekapcsolódna a háborúba, azt csak Franciaország kifejezett kérésére tenné, ennek hiányában azonban nem engedi országát hadszíntérré tenni. A megbeszélés után hat nappal a román rendőrség – Cuza utasítására –, felszólította Seherthosst, hogy hagyja el a fejedelemségeket. Cuza tisztában volt vele, hogy az osztrák titkosrendőrség tud az országában folyó szervezkedésekről, és ez a tény magyarázatot ad viselkedésére.⁴⁷⁰

Időközben kudarcba fulladt Klapkának az a próbálkozása is, hogy megnyerje Garibaldit a felkelés irányítására. A Caprera szigetére visszavonult vörösinges vezér június 13-án kelt levelében kifejtette, hogy az olasz kormány számíthat rá, de nem kívánja magát előre elkötelezni sem a dalmáciai partraszállás, sem az al-dunai felkelés vezetése

⁴⁶⁵ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., 2000. 147-164.

⁴⁶⁶ DDI IV. 768-769. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 16. – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., BORSI-KÁLMÁN, 2000. 147-164.

⁴⁶⁷ DDI IV. 769-771. Klapka–Cuza, 1864. jún. 15.

⁴⁶⁸ DDI IV. 768-769. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 16. – vö.: BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212.; BORSI-KÁLMÁN, 2000. 147-164.

⁴⁶⁹ DDI IV. 804. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 30.

⁴⁷⁰ BORSI-KÁLMÁN, 1984. 177-212., 2000. 147-164.

mellett.⁴⁷¹ Nem valósult meg Klapkának az az elképzelése sem, hogy július közepe táján Seherthoss után utazik Bukarestbe, és személyesen találkozik Cuzával. A Frigyesy-ügy és a román fejedelem egyébként is elutasító viselkedése miatt ez felesleges és veszélyes lett volna.⁴⁷² Mivel az események kulcsa III. Napóleon külpolitikája volt, Klapka inkább Párizsba utazott, ahol augusztus elején találkozott Napóleon herceggel. Igyekezett megtudni, milyen magatartást tanúsítana Franciaország a magyar szabadságharc kirobbanása esetén, és tenne-e lépéseket az esetleges orosz intervenció megakadályozására.⁴⁷³ A magyar tábornok megnevezte a francia külpolitika irányítója előtt a tervezett felkelés sikerének elengedhetetlen feltételeit: a megfelelő számú fegyver bejuttatását, a magyarok és az olaszok egyidejű harcát és a nyugati nagyhatalmak, különösen a Franciaország által nyújtott garanciát arra, hogy nem kerül sor ismét orosz katonai beavatkozásra. A hercegtől kétértelmű célzásokkal teli választ kapott. Jérôme Napóleon tolmácsolta a császár azon meggyőződését, hogy sem Magyarország, sem Olaszország nem fog háborút kezdeni Ausztria ellen. Azt is hozzátette azonban, hogy ha az osztrák sereg magyar ezredei felkelést robbantanának ki, az teljesen más helyzetet teremtene, mert akkor a magyarok számíthatnának az olasz és francia támogatásra. A herceg ugyan a közeljövőre nézve nem tartotta valószínűnek a háború kirobbanását, de azzal biztatta Klapkát, hogy ha mégis remény mutatkozna a győzelemre, akkor III. Napóleon minden bizonnyal támogatná a magyarok harcát. A francia vezetés tehát nem kívánta lekötelezni magát, és még bátorítást is csak olyan sejtelmesen adott, hogy ennek felelősségét később bármikor elháríthassa magáról. Napóleon herceg ugyanakkor azt javasolta Klapkának, hogy mindenképpen kössön írásbeli megállapodást Cuzával. Klapka – amint ezt Cerrutinak megírta –, ekkor már teljesen reménytelennek tartotta a román fejedelemmel való megegyezést, és ismét felvetette Cuza megbuktatásának lehetőségét. Elképzeléseit tovább erősítette, hogy Párizsban találkozott befolyásos román személyiségekkel, akik Cuzát az oroszok bábjának tekintették, és politikájával szembeni ellenszenvüket fejezték ki a magyar tábornok előtt.⁴⁷⁴ Klapka valószínűleg nem kapott támogatást az olasz kormánytól terveihez, hiszen azok ellenkeztek III. Napóleon

⁴⁷¹ MAE ASD Moscati VI/215. Garibaldi–Klapka, 1864. jún. 13.

⁴⁷² Kupa értesülései szerint 1864 júniusában a román rendőrség mindenütt kereste Klapkát, mert az a hír járta, hogy a tábornok a fejedelemségekbe érkezett. Állítólag elő is állítottak egy férfit, aki hasonlított Klapkára. (MAE ASD Moscati VI/215. Kupa–Cerruti, 1864. június 11.)

⁴⁷³ DDI V. 67. 1864. júl. 27. Csáky–Visconti-Venosta, 1864. júl. 27.

⁴⁷⁴ DDI V. 81-83. Klapka–Cerruti, 1864. augusztus 2.

politikájával. Seherthoss Cuzával történt megbeszélése azután végleg meggyőzhette Klapkát arról, hogy az al-dunai felkelés kirobbantásáról – legalábbis egyelőre –, le kell mondania. Szembe kellett néznie azzal, hogy a lelkiismeretes katonai szervezés kevés, ha a politikai feltételek nem adóttak. Márpedig az olasz kormány csak pénzt és fegyvereket bocsájtott a magyarok rendelkezésére, a Velencéért folytatott háborút, vagyis a katonai és politikai támogatást viszont továbbra is halogatta. Amíg III. Napóleon nem tartotta időszerűnek Ausztria megtámadását, addig nemcsak az olasz kormány, de Cuza együttműködésére sem lehetett számítani. Az ő elutasító, sőt ellenséges viselkedése pedig végső soron lehetetlenné tette a katonai szervezést is. Klapka ezért 1864. szeptember 2-án egy hosszú beszámolót készített az olasz kormány számára az 1863 ősztől addig eltelt közel egyéves időszakban folytatott tevékenységéről, részletesen taglalva a különböző fegyverszállítások megszervezését és lebonyolítását. A beszámoló elkészítését azért tartotta szükségesnek, mert háttérbe kívánt vonulni, az ügyek további irányítását pedig átadta a pesti forradalmi bizottmány képviselőinek.⁴⁷⁵

4. Tárgyalások a Csáky–Komáromy-féle comité és az olasz kormány között 1864 nyarán

Miután Csáky visszatért magyarországi útjáról, 1864. július 5-én Torinóba ment, és még aznap megbeszélést folytatott az olasz külügyminiszter kabinetfőnökével, Artommal.⁴⁷⁶ A magyar politikus ugyanis sürgetőnek tartotta, hogy a Beniczky-féle szervezkedés bukása után, a megváltozott körülményekre való tekintettel, az újjászervezett pesti bizottmány nevében ismét szerződést kössön az olasz kormánnyal a magyar szabadságharchoz nyújtandó anyagi és politikai támogatásról. Artom azt kérte Csákytól, hogy készítsen egy emlékiratot a torinói vezetés számára a comité elképzeléseiről. A fiatal magyar gróf még aznap éjjel nekilátott a munkának, és másnap délelőtt egy fogalmazvánnyal ismét felkereste a külügyminisztériumi kabinetfőnököt, majd Visconti-Venosta külügyminisztert. Csáky megállapítása szerint az általa készített tervezet „jó hatást tett”, és a külügyminiszter megígérte, hogy miután jelezte észrevételeit, a minisztertanács elé fogja terjeszteni az emlékiratot. Az emlékirat szerint Csákyék felkelés kirobbantását tervezték Magyarországon és Erdélyben, és számoltak azzal, hogy Garibaldi vezetése alatt

⁴⁷⁵ MAE ASD Moscati VI/215. Klapka–Visconti-Venosta, 1864. szept. 2. Érdekes, hogy Klapka a korábbi viszálykodások ellenére elismerte Komáromyék munkáját, és az olasz kormány jóindulatába ajánlotta őket.

⁴⁷⁶ DDI V. 4. Klapka – Cerruti, 1864. júl. 3.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 6.

6-10 ezer ember tör be a román fejedelemségekből, Klapka irányításával pedig az olaszországi magyar légió 10 ezer tagja érkezik Dalmácia felől. Kikötötték, hogy a parancsnoki feladatok ellátásának feltételeiről a comité állapodik meg Garibaldival és Klapkával, de seregeik felfegyverzéséről és ellátásáról az olasz kormány gondoskodik. Csáky azt is kérte a torinói vezetéstől, hogy három hónappal a háború kirobbanása előtt értesítsék a bizottmányt a várható hadi eseményekről, és két hónappal a harcok kezdetét megelőzően 500 ezer, egy hónappal később pedig 2 millió frankot folyósítsanak a comiténak. Feltételül szabta azt is, hogy az olasz kormány a háború kitörése után ismerje el a független magyar államot, és adjon annak 50 millió frankos kölcsönt. Megállapította, hogy el kell majd dönteniük, mikor és hogyan kéri III. Napóleon jóváhagyását. Csáky a tervezethez Komáromy jóváhagyását kérte, és minden bizonnyal meg is kapta azt.⁴⁷⁷ Nem kizárt, hogy előzőleg, magyarországi útja során egyeztetett a bizottmány otthoni tagjaival is, de a forrásokban erre nincs utalás. Július 9-én újra találkozott Artommal és Visconti-Venostával. Utóbbi elfogadta Csáky tervét tárgyalási alapul, de megjegyezte, hogy a dalmáciai partraszállás ügyében egyeztetnie kell a hadügyminiszterrel és a hadvezérekkel.⁴⁷⁸ A következő napokban Csáky megbeszéléseket folytatott Minghetti miniszterelnökkel, Cerruti külügyi államtitkárral és II. Viktor Emánuel királlyal. Az olasz vezetők augusztus közepére ígérték a szerződés aláírását, Csáky azonban igyekezett ezt sürgetni.⁴⁷⁹ Közben igen bizakodó leveleket írt Genfben Komáromynak, akit többek közt a következő szavakkal bátorított: „... tőled fog azután függni, akarod-e azt [az olasz kormány által kínált lehetőséget] felhasználni vagy nem. Ezt leginkább azért mondom, hogy kissé hozzászokjál azon gondolathoz, hogy hazád sorsa talán egynehány nap múlva a te kezében lesz! És hogy neked kell kimondani a nagy szót, mely dönteni fog, élet legyen vagy halál.”⁴⁸⁰

Július 20. körül Csáky visszautazott Genfbe,⁴⁸¹ és a következő néhány hétben ott is maradt. Még Torinóban tartózkodott, amikor Komáromy értesítette őt Leszkay Kálmán érkezéséről. Leszkay megvárta Csákyt Genfben, és megosztotta vele a magyarországi híreket. Csáky Tivadar július 27-én levélben közölte Visconti-Venostával, hogy találkozott az egyik legmegbízhatóbb hazai ügynökükkel, akinek a Magyarországról hozott hírei

⁴⁷⁷ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 6.

⁴⁷⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 9.

⁴⁷⁹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 12.

⁴⁸⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 10.

⁴⁸¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 16.

megerősítették azt, amit a magyar gróf már korábban is mondott az olasz külügyminiszternek. Ezek szerint a hazaiak izgatottan várják a háborút, ami Csáky szerint mindenképpen a sürgős döntés mellett szól. A magyar gróf felhívta a külügyminiszter figyelmét, hogy ez a bizonytalan helyzet már nem tartható fenn sokáig, tehát a személyes megbeszélés után most írásban igyekezett nyomást gyakorolni a torinói politikusokra. Arról is értesítette az olasz diplomácia irányítóját, hogy a hazai küldöttel tárgyalt a felkeléshez szükséges fegyverek számáról, és a határok mentén történő elhelyezéséről. Kilátásba helyezte, hogy az ügynök most hazatér, de hamarosan újra kijön, és jelentést tesz a fegyveres csapatok felállításával kapcsolatos otthoni javaslatokról. Csáky megígérte, hogy ez utóbbiakat egyeztetik Klapka és Éber elképzeléseivel.⁴⁸²

Csáky már az Artommal folytatott tárgyalásainak kezdetén jelezte Komáromynak, hogy Klapkát és Ébert is be kell vonniuk a szervezkedésbe.⁴⁸³ Az olasz kormány valószínűleg természetesnek tekintette, és elvárta az említett magyar emigránsok közt 1863 őszén kezdődött együttműködés folytatását,⁴⁸⁴ ráadásul ennek szükségessége mellett szólt, hogy azok tevékenysége részben egymásra épült. Éppen az ebből fakadó egymásrautaltság volt az, ami az egyre gyakrabban bekövetkező összeütközések ellenére is elősegítette a kapcsolatok fenntartását. Klapka június végén még arra számított, hogy Csáky Magyarországról való visszatérése után tárgyalni fognak az általa készített szervezeti javaslatról,⁴⁸⁵ néhány nap múlva azonban azzal kellett szembesülnie, hogy Csáky és Artom az ő tudta nélkül kezdtek tárgyalásokat. Klapka, aki ekkor szintén Torinóban tartózkodott, hamarosan értesült a háta mögött folyó egyezkedésről. Éber társaságában meglátogatta Csákyt, és „jelenetet csinált”, amelynek során visszavonulásával fenyegetőzött. Csáky Komáromyra bízta a Genfben visszatérni készülő Klapka megnyugtatását.⁴⁸⁶ Komáromy azonban július 14-én támadó hangvételű levelet intézett a tábornokhoz. Azzal vádolta őt, hogy politikai ügyekbe avatkozott, amikor Cuzával folytatott tárgyalásai során feladta az ország területi integritását, és hogy egy új pesti comitè létrehozására tett kísérletet.⁴⁸⁷ Az

⁴⁸² DDI V. 67. Csáky–Visconti-Venosta, 1864. júl. 27.

⁴⁸³ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 6.

⁴⁸⁴ Erre utalnak Csáky következő szavai: „*En úgy látom, hogy értekezéseink vagy úgy fognak végezni, hogy egy minisztertanácsban, melyben Klapka és Éber is jelen lesznek, fognak fölszólítani, hogy adjam elő a már előbb Viscontival megállapított tervet, vagy azt fogja a minisztérium kívánni, hogy Klapka helyzete az új tervben, annak elfogadása után, rögtön hozassék rendbe. Mind a két esetre kell, hogy Klapkával, talán Éberrel is tractáljunk.*” (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 6.)

⁴⁸⁵ DDI IV. 804-805. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 30.

⁴⁸⁶ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 7.

⁴⁸⁷ MOL R 295. 22. t. (tisz tázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány). Komáromy–Klapka, 1864. júl. 14.

előbbi értesülés egyébként Csáky közlésére alapult, aki néhány nappal korábban megírta Komáromynak, hogy Klapka felajánlotta Cuzának Erdély egy részét.⁴⁸⁸ Tekintve, hogy Klapka 1864 folyamán nem utazott a fejedelemségekbe, ajánlatot legfeljebb csak írásban tehetett volna Cuzának, de a Seherthossal küldött levélben ilyesmiről nincs szó.⁴⁸⁹ Az új pesti comit  létrehozásával kapcsolatos v d pedig azért nem tűnik valószínűnek, mert Klapka legkorábban csak Csáky július 5-i visszatérése után szembesülhetett azzal, hogy Komáromyék nem akarnak vele közös bizottmányt létrehozni. Az összetűzések és a bizalmatlanság ellenére Klapka végül beletörődött abba, hogy az olasz kormánnyal kötendő megállapodást Csáky dolgozza ki.⁴⁹⁰ A pesti comit  k t külföldi képviselője ígéretet tett arra, hogy egyeztetnek vele, és ha megs letik a megállapodás az olasz kormánnyal, fel fogják  t kérni „az  t illető hely elfoglalására”.⁴⁹¹ Komáromy  s Csáky valóban folytattak megbeszéléseket Klapkával a következő hetekben,⁴⁹² de nem t j kozatt k mindendr l,⁴⁹³ és egymás közti levelezésükben igen becsmérlően írtak róla.⁴⁹⁴ Valamivel kedvezőbben vélekedtek ugyanakkor  berr l, akiről Csáky a következőket írta Komáromynak: „R ka,  gy tartom, de azért azt hiszem, hogy olyan ember, ki minket meg rt, és inkább velünk fog evezni, mint mással.”⁴⁹⁵ Július 7- n éber egyedül, tehát Klapka nélkül is felkereste Csákyt.⁴⁹⁶

Az említett események tükrében elmondható tehát, hogy 1864 nyarán ismét megváltoztak a magyar politikai emigráción belüli erőviszonyok. Csáky  s Komáromy, Kossuth után azt a Klapkát is igyekeztek háttérbe tolni, akinek révén az előző hónapokban kapcsolatba kerültek az olasz kormánnyal. Csáky elérte, hogy az olasz kormány  t tekintse első számú tárgyalópartnernek a magyarok közül. Ebben megnyer  modora mellett a

⁴⁸⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 9.

⁴⁸⁹ L. a. „Klapka és az al-dunai felkelés szervezése 1864 nyarán” c. fejezetet.

⁴⁹⁰ Július 9- n Klapka már sürgette is Csákyt, hogy minél gyorsabban állapodjon meg az olasz kormánnyal. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 9.)

⁴⁹¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 7.

⁴⁹² MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 9., júl. 10.; DDI V. 67. Csáky–Cerruti, 1864. j l. 27.; DDI V. 81-83. Klapka–Cerruti, 1864. aug. 2.

⁴⁹³ Csáky, egy levelében arra kérte Komáromyt, hogy ha Klapka előbb  r Genfben, mint  , akkor legyen vele nagyon kedves, de ne beszéljen sem az olasz kormány számára készített szerz d stervezetr l, sem a hazai viszonyokról. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 10.) – v .: „A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés leleplezését követő hónapok Magyarországon és az emigrációban” c. fejezet.

⁴⁹⁴ Csáky a következőket írta Komáromynak Klapkával kapcsolatban: „[Telkessy] Sándor azt mondta, hogy Türr Klapkát provoc lni akarja – de  gy látszik, hogy az  g nem akarja nekem azt az örömet tenni, hogy már egyszer láthatnám, hogy  tik egymást agyon.” (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 6.); „...  n Klapkával egyetértésben vagyok, olyanba, amilyenben az ember vele lehet...” (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 9.)

⁴⁹⁵ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 6.

⁴⁹⁶ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. j l. 8.

magyar szabadságharc külső feltételeinek meghatározása kapcsán mutatott rugalmassága is szerepet játszhatott. Mindez persze kevés lett volna, ha Komáromyval együtt nem sikerül elhíttetniük a torinói politikusokkal, hogy olyan szervezett magyarországi háttérrel rendelkeznek, amely továbbra is képes a szabadságharc kirobbantására. Erre a sikerre valószínűleg Emanuele Ruspoli herceggel való jó viszonyuk ad magyarázatot.⁴⁹⁷ Helyzetüket megkönnyítette, hogy Kossuthal ellentétben Klapka nem szakította meg velük kapcsolatait. Klapka 1859 óta rendkívül fontosnak tartotta, hogy kezében tartsa a szabadságharc előkészítését célzó katonai szervezés irányítását. A politikai körülmények mérlegelésekor azonban bizonytalan és emiatt következtelen volt, így annak felelősségét is könnyebben adta át másoknak. Időről-időre felerősödő haragja és kételyei ellenére ezért végső soron elfogadta, hogy a magyarországi konspiráció és az olasz kormánnyal való megállapodás Csákyék feladata legyen, megerősítve ezzel azok helyzetét.

Lukács Lajos a korszak politikai emigrációjáról írott művében úgy értékelte az eseményeket, hogy Teleki halála, majd Almásy letartóztatása után Csáky vitte tovább az ő politikai örökségüket, vagyis a nemesi-liberális ellenzék külföldi képviselőit. Lukács álláspontja azonban vitatható. Almásy sosem játszott igazán vezető, az eseményeket alakító szerepet, az ő esetében tehát túlzás „politikai örökségről” beszélni. A Teleki politikai örökségére vonatkozó, és Telekit Kossuthal kimondatlanul is szembeállító megállapítás pedig szintén nem állja meg a helyét. Kossuth és Teleki a magyar emigráció tevékenységének célját egyaránt a magyar függetlenségi harc külpolitikai feltételeinek megteremtésében látták. Amikor 1860 őszén a Magyar Nemzeti Igazgatóság szerződést kötött az olasz kormánnyal, abban sem volt nézeteltérés a magyar emigráció vezetői közt, hogy hazájuk függetlenségét egy Olaszországgal közös háborúban, a különbékét kizárva akarták kivívni. Ez volt az az elképzelés, amelyet Teleki 1861-ben Magyarországon is képviselt, de amelyet az általa irányított Határozati Párt („a nemesi-liberális ellenzék”) többsége akkor már nem támogatott maradéktalanul. Csákynek az olasz kormánnyal folytatott tárgyalásai során viszont nem a szó szoros értelmében vett közös olasz–magyar háborúról volt szó, hanem csak egy Olaszország által anyagilag támogatott magyar (esetleg szerb, horvát, román) felkelésről, amelynek sikeréhez a politikai feltételek nem voltak

⁴⁹⁷ Ruspolit az olasz kormány azzal a megbízással küldte többször is a Habsburg Birodalomba, hogy tájékozzódjon a magyar belpolitikai viszonyokról. Jelentéseit azonban közvetve Komáromyék sugalmazására írta. Ruspoli jelentéseiről és Komáromyékkel való kapcsolatáról l. „*A határozatiak 1862-ben*” és az „*Új remények 1864/65 fordulóján*”c. fejezeteket.

adottak. Az említettek közül az is kiderül, hogy félrevezető nemesi és nem nemesi politikai irányvonalokról beszélni, még akkor is, ha a társadalmi állás sok esetben valóban meghatározta a politikai kötődést.⁴⁹⁸

Meglehetősen viharosan alakult Csáky és Komáromy viszonya Türrrel is, akit Klapkához hasonlóan nem szívteltek, Türr ugyanis már korábban rosszállását fejezte ki Kossuth háttérbe szorítása miatt.⁴⁹⁹ Miután Szerbia felajánlotta a Határőrvidéken és Horvátországban élő szerbek fellázítását Ausztria ellen, ésszerűnek tűnt, hogy a belgrádi és az olasz vezetés közt már korábban is közvetítő Türrt Belgrádba küldjék. Türr maga sürgette ezt Klapka előtt, aki azután javaslatot tett erre az olasz kormánynak és Csákyéknak is.⁵⁰⁰ Július 10-én és 12-én Türr kétszer is találkozott Csákyval, és az utóbbi állítása szerint alávetette magát a pesti comit  irányításának. Csáky jónak találta Türr tervét, de a belgrádi utazást az olasz kormánnyal történő szerződés-kötés előtt nem tartotta időszerűnek.⁵⁰¹ Türr ezt követően Párizsba ment, ahol állítólag árulónak nevezte a pesti comit  két külföldi képviselőjét, Komáromy legalábbis erre hivatkozva írta meg Klapkának július 14-én, hogy Türrrel semmilyen együttműködésre nem hajlandóak.⁵⁰² E döntés jelentőségét ugyanakkor csökkentette az olasz kormány halogatása. A Csáky leveleiben „Belgrádi Count”-nak nevezett szerb küldött ugyanis hiába kért július folyamán pénzt az olasz kormánytól a katonai szervezésre, nem kapott.⁵⁰³ Nem indult útnak az ismét belgrádi olasz konzullá kinevezett Scovasso sem, akinek pedig kulcsszerepet szántak az olasz, szerb és magyar lépések összehangolásában.⁵⁰⁴ Csáky ugyanakkor több politikai programot is készített, amelyekben körvonalazta a comit nek a magyarországi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontját. Az egyikben utalt rá, hogy elképzeléseik szerint a Magyarországon élő szerbek vajdát választhatnának, aki részt vehetne a felsőház ülésén. Egy másik tervezetben pedig azt rögzítette, hogy a nemzetiségek a megyei és községi közigazgatásban szabadon használhatnák anyanyelvüket, az állami hatóságok azonban

⁴⁹⁸ LUKÁCS, 1984. 316-324. Lukács Lajos 1865 végére teszi „Csáky élre kerülését”, de a fenti események alapján úgy tűnik, hogy erre már 1864 nyarán sor került. (Teleki politikai irányvonaláról: HORVÁTH Z., 1964.; KOVÁCS E., 1967.; SZABAD, 1967.; KOVÁCS E., 1977.; TELEKI L., 1998.)

⁴⁹⁹ L. a 488. lábjegyzetet.

⁵⁰⁰ DDI IV. 774-775. Klapka–Cerruti, 1864. jún. 17.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 6.

⁵⁰¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 8., júl. 10., júl. 12.

⁵⁰² MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. júl. 14. Komáromy állítása szerint Türr Vukovics előtt tette ezt a kijelentést.

⁵⁰³ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 7. A „Belgrádi Count” talán Antonije Orešković, Garašanin szerb miniszterelnök bizalmi embere lehetett.

⁵⁰⁴ Scovasso indulása még ősszel is kérdéses volt. MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 6.; DDI V. 253-255. Csáky–Cerruti, 1864. szept. 26.; DDI V. 309-310. Klapka–Cerruti, 1864. okt. 18.

továbbra is magyarul intéznék az ügyeket.⁵⁰⁵ A feltehetően a „Belgrádi Counttal” folytatott tárgyalásokra készült ajánlat, mely lényegében azonos tartalmú volt Podmaniczky és Ristić 1861-ben kötött megállapodásával, nem tartalmazta sem a szerbek területi autonómiára vonatkozó korábban megfogalmazott igényét, sem Kossuth demokratikus törekvéseit.⁵⁰⁶ Jóllehet a belgrádi vezetés – amint ez Podmaniczky és Ristić megbeszélésén világossá vált –, hajlott ennek az elképzelésnek az elfogadására, nagyon valószínű, hogy a magyarországi szerb közvélemény kevésnek találta volna a felajánlott jogokat. Mindez azonban csak az olasz kormány támogatása esetén nyert jelentőséget.

Az olasz vezetők ígérete alapján az emigránsok augusztus elejére várták a döntést a háborús előkészületek megindításáról.⁵⁰⁷ Cerruti azonban értesítette Klapkát, hogy a döntést 5-éről 15-ére halasztották. Csáky, aki a tábornoktól tudta meg a hírt, levélben jelezte aggodalmait az olasz külügyi államtitkárnak. Kifejtette, hogy magyarországi társaik körében minden bizonnyal csalódást vált ki a halogatás. Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy ha némi késéssel is, de kedvező döntés fog születni.⁵⁰⁸ Erre számítva augusztus közepe táján Csáky, Klapka, Éber és Türr az olasz fővárosba utazott. Megbeszélést folytattak Visconti-Venostával, aki megígérte, hogy még abban az évben sor kerül a háborúra, és kilátásba helyezte a szerződés aláírását is. Csáky augusztus 17-én bizakodóan kérte Komáromyt, hogy a napokban menjen Torinóba, mert alá kell majd írnia a megállapodást.⁵⁰⁹ Erre azonban nem került sor. Helyette a comité két külföldi képviselője egy augusztus 27-i keltezésű tervezetet nyújtott be Minghettinek, amely a Csáky által július 5-6-án készített emlékiraton alapult, de figyelembe vette Visconti-Venosta észrevételeit és a körülmények megváltozását is. Ebben a tervezetben már nem esett szó a Garibaldi vezetésével a román fejedelemségekben indítandó felkelésről, Csákyék mindössze arra kérték az olasz kormányt, hogy álljon ki Cuza mellett, és tegye lehetővé a további fegyverszállításokat az al-dunai térségbe. Új elemként került be ugyanakkor a szerbiai, horvátországi és szlavóniai harcokhoz nyújtandó támogatás kérelmezése. Ehhez 10 ezer fegyvert és 500 ezer frankot kértek a torinói vezetéstől, valószínűleg a „Belgrádi

⁵⁰⁵ MOL R 296. 1. t. (keltezetlen fogalmazványok) A szerbekkel folytatott tárgyalások és az ehhez kapcsolódó tervezetek valószínűleg még a Beniczky-féle szervezkedés idején kezdődtek.

⁵⁰⁶ Ld. „*A nemzetiségi kérdés a hazaiak és az emigránsok kapcsolatainak tükrében (1859–1862)*” c. fejezetet.

⁵⁰⁷ DDI V. 68. Klapka–Cerruti, 1864. júl. 28.

⁵⁰⁸ DDI V. 94-95. Csáky–Cerruti, 1864. aug. 7.

⁵⁰⁹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. aug. 16., aug. 17.

Counttal” még júliusban folytatott tárgyalások értelmében.⁵¹⁰ Egyéb tekintetben a javasolt feltételek megegyeztek a júliusi tervezetben megállapítottakkal. Az 1864 februárjában kötött megállapodásban rögzített 1,5 millió frankhoz képest tehát most lényegesen többet kért a pesti comité az olasz kormánytól, a politikai jellegű támogatás tekintetében azonban nem történt érdemi előrelépés. Vagyis ezúttal sem merült fel, hogy az olasz kormány kötelezze magát a magyar szabadságharcra egy időben folytatandó velencei háborúra, és kizárja a különbéke lehetőségét. Feltűnő az is, hogy az augusztusi tervezetben már nem esett szó III. Napóleon jóváhagyásának megszerzéséről.⁵¹¹ Klapka párizsi tárgyalása világossá tette, hogy erre nem is lenne esély, de valószínűleg éppen ez volt az az ok, ami miatt az olasz kormány továbbra is vonakodott aláírni a megállapodást.

Csáky szeptember 1-én arról tudósította Komáromyt, hogy Visconti-Venosta újra támogatásáról biztosította a magyarokat,⁵¹² öt nappal később pedig arról, hogy a miniszterek szavukat adták a megállapodás teljesítésére.⁵¹³ Az aláírásra azonban továbbra sem került sor. Mentség bőven akadt, a király az Alpokban vadászott, Minghetti pedig megházasodott.⁵¹⁴ Csáky talán maga is hitt a mentegetőzéseknek, hiszen közben Cerruti és Visconti-Venosta újra és újra megerősítették, hogy a szerződés megkötése csak idő kérdése.⁵¹⁵ Csáky, bízva az ígéretekben, nekilátott a cselekvésnek. Felhatalmazást kért, és kapott, hogy Éber megvásárolhassa a korábban már megígért további 3000 fegyvert Angliában. Elérte, hogy döntés szülessen Scovasso Belgrádba indulásáról. Egyúttal utasítást kívánt adni az éppen külföldön tartózkodó Thaisz Eleknek, hogy a comité küldje ki egy tagját Belgrádba, aki Scovassótól meg fogja kapni a szükséges útmutatást. Azt is megüzente a hazaiaknak, hogy Pap Lajos jöjjön ki, és találkozzon Éberrel,⁵¹⁶ mert a tábornok csak abban az esetben vállalta az újabb 3000 fegyver beszállítását a

⁵¹⁰ Csáky, egyik levelében jelezte Komáromynak, hogy találkozni fog a „Belgrádi Counttal”. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. júl. 9.)

⁵¹¹ DDI V. 154-155. (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (3 fogalmazvány) Komáromy, Csáky–Minghetti, 1864. aug. 27. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 638-641. A Csáky által egyes számmal jelzett fogalmazvány augusztus 26-án keletkezett, a másik kettő augusztus 27-én. A három egymástól eltérő szöveg minden bizonnyal az olasz külügyminisztériummal folytatott egyeztetések eredménye. A leglényegesebb eltérés, hogy az első fogalmazványban még szó van a román fejedelemségekben kirobbantandó felkelésről is, amelyre további 500 ezer frank folyósítását kérte a pesti comité nevében Csáky.

⁵¹² MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 1.

⁵¹³ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 6.

⁵¹⁴ MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. szept. 8.

⁵¹⁵ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 1., szept. 6.; MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1864. szept. 8.

⁵¹⁶ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 6.

fejedelemségekbe, ha a korábban odajuttatott fegyvereket a comité beviszi Erdélybe.⁵¹⁷ Közben a szerződés aláírásáig átmeneti megoldásként megegyezett Artommal, hogy ha Belgrádból kedvező válasz érkezik, a comité megkapja a szerb felkelésre szánt 500 ezer frankot az olasz kormánytól, és az eddig kapott pénzen megteszi az összes lehetséges előkészületet. Amennyiben pedig az olasz kormány továbbra is elhárítja az írásos megállapodás megkötését, a szervezés további lépéseit a következő tavaszra halasztják.⁵¹⁸ A következő hetekben azonban a magyarok számára igen kedvezőtlen fordulat következett be az olasz belpolitikában, ami tovább csökkentette a megállapodás reményét.

5. Az olasz politikai élet változásainak hatása a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés lehetőségeire 1864 őszén

1864. szeptember 15-én a Minghetti-kormány egyezményt írt alá Franciaországgal, amely ennek értelmében vállalta, hogy két éven belül kivonja csapatait a Pápai Államból. A francia katonák távozása közelebb vihette volna Olaszországot a római kérdés megoldáshoz, vagyis a Pápai Állam bekebelezéséhez, III. Napóleon azonban ezt mindenképpen szerette volna megakadályozni, ezért biztosítékokat kért a torinói vezetéstől. Emiatt az úgynevezett szeptemberi konvencióban az olasz kormány kénytelen volt kötelezettséget vállalni arra, hogy megvédi az egyházfőt az esetleges külső támadásoktól, és áthelyezi székhelyét Torinóból egy másik városba. Ez utóbbi megállapodás azt sugallta, hogy Olaszország végleg letett Róma megszerzéséről. Az eredetileg a demokratikus-köztársasági erők lecsillapítására szánt egyezmény óriási felháborodást váltott ki Itália-szerte. Torinóban véres utcai zavargások kezdődtek, amelyek végül a Minghetti-kormány lemondásához vezettek.⁵¹⁹

A Minghettit felváltó Alfonso La Marmora tábornok kormánya 1864. szeptember 28-án lépett hivatalába. A hatvanadik évében járó új kormányfő régi piemonti örgrófi családból származott, és a király bizalmi emberének számított. II. Viktor Emánuel 1849-ben történt trónra lépése után La Marmora tíz éven keresztül piemonti hadügyminiszter volt, megreformálta a hadsereget, és ő vezette hazája csapatait a krími háborúban. 1859 júliusától 1860 januárjáig, Cavour átmeneti visszavonulása idején a Szárd-Piemonti

⁵¹⁷ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–Visconti-Venosta (?), 1866. júl. 12.

⁵¹⁸ DDI V. 191-192. Csáky–Artom. 1864. szept. 8.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. szept. 8.

⁵¹⁹ SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 126-130.

Királyság miniszterelnöke volt. 1864-től az 1866. évi olasz–porosz–osztrák háború kirobbanásáig nemcsak a miniszterelnöki, de a külügyminiszteri tisztséget is ő töltötte be Olaszországban.⁵²⁰ Külpolitikájának fontos eleme volt a Franciaországgal való jó viszony fenntartása, Velence visszaszerzését pedig azzal összhangban, békés úton, vagy reguláris seregek által vívott háborúban képzelte el. A konzervatív szemléletű tábornok irtózott a titkos konspirációtól és a forradalmi szervezkedésektől. Ellenszenvé bizonyára csak növekedett, amikor megtudta, hogy az igen súlyos pénzügyi helyzetben lévő olasz állam mennyi pénzt költött addig a magyar emigránsok terveinek támogatására.⁵²¹ Egy Türrrel folytatott tárgyalása során állítólag ki is jelentette, hogy nem ad több pénzt a magyaroknak.⁵²²

A magyar emigránsok számára azonban valamennyi vigaszt, és persze gyakorlati segítséget jelentett az a tény, hogy Cerruti államtitkár a kormányváltás ellenére is hivatalában maradt. Nála érdeklődött 1864 szeptemberének végén Csáky, hogy vajon milyen hatással lesznek az olasz belpolitikai események a magyar ügyre.⁵²³ Csáky terve az volt, hogy bármi is történjék Torinóban, ő folytatja a szeptember elején végre megkezdett munkát. A pesti comit  utasítására, és az olasz kormány felhatalmazása értelmében Éber újabb 3000 puskát vásárolt Angliában, amelyeket a román fejedelemségekbe, pontosabban az erdélyi határvidékre kívánt szállíttatni. Ezeket a fegyvereket ekkor már nem a fejedelemségekből indítandó betöréshez, hanem az erdélyi felkeléshez kívánták felhasználni. Pap Lajosnak azért kellett kijönnie, hogy a fegyverek Erdélybe történő továbbszállításáról tárgyaljon az emigránsokkal.⁵²⁴ Az erdélyi felkelés mellett Csákyék nagy jelentőséget tulajdonítottak a Határőrvidéken élő szerbek fellázításának is. Ennek alapvető feltétele volt, hogy Scovasso az olasz kormány utasításaival Belgrádba érkezzék, majd találkozzék és egyeztessen a tervekről a pesti comit  odaküldött ügynökével. Csáky

⁵²⁰ SABBATUCCI–VIDOTTO, 1994. 339., 389., 415-416.; SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 44., 136.

⁵²¹ 1860 szeptemberében Cavour 500 ezer frankot ígért a magyaroknak. (SZABAD, 1967. 118.) 1864 februárjában Klapka, Komáromy és Csáky úgy állapodtak meg az olasz kormánnyal, hogy az 1863 ősze óta a torinói vezetés által a magyar emigránsoknak folyósított pénzek nem haladhatják meg az 1 millió frankot. (BORSI-KÁLMÁN, 1984. 168-169.). A ténylegesen kifizetett összeg mindkét esetben lényegesen kisebb volt az említettekénél, de 1860-ban és 1864-ben is meghaladta a 100 ezer frankot. 1860-ban a Magyar Nemzeti Igazgatóság 100 ezer frankot küldött be az országba (l. „*A pesti központi bizottmány és az emigráció vezetői (1859–1861)*” c. fejezetet), 1864-ben pedig összesen 100 ezer frank feletti értékben vásároltak Klapka megbízottjai fegyvert (l. „*A Nedeczky és a Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetet). (100 ezer francia frank körülbelül 40 ezer osztrák forintnak felelt meg akkor.)

⁵²² CHIALA, 1902. 217-218. Türr személyesen is megerősítette Chiala előtt ezt az értesülést.

⁵²³ DDI V. 253-255. Csáky–Cerruti, 1864. szept. 26.

⁵²⁴ MOL R 25. 1. t. Komáromy–Éber, 1864. szept. 26.

és Komáromy szempontjából azért volt különösen fontos a Belgrádban kötendő titkos megállapodás, mert ennek létrejötte esetén kaphatta meg a comité az ígért 500 ezer frankot az olasz kormánytól.⁵²⁵ Ennek érdekében Csáky ekkor már a szerb kormány azon feltételét is hajlandó lett volna elfogadni, hogy a szerbek területi autonómiát kapjanak Magyarország egy részén. Szeptember 15-én felhatalmazást kért Komáromytól arra, hogy a Magyar Forradalmi Comité Belgrádba küldendő tagja aláírja a szerb kormány 18 pontos szerződéstervezetét, amelynek egyik pontja szerint a szerbek a Szerémségből, valamint Bácska és Bánát azon részeiből, ahol többségben voltak, saját kerületet alkothattak volna.⁵²⁶ Az, hogy mit szoltak ehhez hazai társaik, végül nem derült ki, és a szerződés aláírására sem került sor.

1864 őszén azonban az olasz kormány halogatása miatt összeomlani látszottak Csákyék tervei. Hiába fejtette ki Csáky egy Cerrutinak írott levelében, hogy a hazaiak csüggedése veszélyes lehet ügyükre nézve,⁵²⁷ az olasz kormány továbbra sem indította útjára Scovassót.⁵²⁸ Ráadásul nem folyósította Ébernek az Angliában vásárolt fegyverek árát sem. A magyar tábornok ezért szokatlan módon levélben fordult az olasz külügyi államtitkárhoz, akinél azután Klapka is sürgette a pénz elküldését. Éber, október 17-én kelt levelében azt jelentette, hogy ezer fegyver már útra készen áll, a többi kétezret pedig 15 napon belül be fogják csomagolni. Jelezte ugyanakkor, hogy a kifizetés további késleltetése akár botrányhoz is vezethet, ami nemcsak őt, de az olasz kormányt is kellemetlen helyzetbe hozná.⁵²⁹ Éber fellépése hatásosnak bizonyult, a pénzt végül megkapta.⁵³⁰ A Klapka által 1863 őszén megrendelt 10 ezer fegyverből 8800 ugyanakkor még mindig kifizetetlenül hevert a Société industrielle Suisse neuhauseni raktáraiban,⁵³¹ miközben lassan lejárt az az egyéves határidő, amin belül az 50 ezer frank kaució elvesztése nélkül át lehetett venni a fegyvereket. Klapkának sikerült némi engedményt kialakítania a svájci társaságnál, így az megengedte, hogy a 8800 fegyver és a lőszer

⁵²⁵ L. a „*Tárgyalások a Csáky–Komáromy-féle comité és az olasz kormány között 1864 nyarán*” c. fejezetet.

⁵²⁶ MOL R 296. 3. t. Fogalmazványok Csáky írásával, illetve a szerb kormány 18 pontos ajánlatának magyar nyelvű fordítása, ugyancsak Csáky írásával.

⁵²⁷ DDI V. 253-255. Csáky–Cerruti, 1864. szept. 26.

⁵²⁸ Csáky és Klapka is sürgették Scovasso útnak indítását 1864 őszén: DDI V. 253-255. Csáky–Cerruti, 1864. szept. 26.; DDI V. 309-310. Klapka–Cerruti, 1864. október 18.

⁵²⁹ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–Cerruti, 1864. okt. 17.; DDI V. 309-310. Klapka–Cerruti, 1864. október 18. Csáky táviratban közölte Komáromyval, hogy az Ébernek küldendő pénz sürgős. (DDI V. 308. Csáky–Komáromy, 1864. okt. 18.)

⁵³⁰ Éber decemberben a fegyverszállítás céljára átutalt pénzből adott kölcsön Csákynek 50 ezer frankot. (MAE ASD Moscati VI/215. „*Nyugtatvány*”, 1864. dec. 27.)

⁵³¹ L. „*A Nedeczky- és a Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezetet.

kifizetése három 50 ezer frankos részletben, november 15-én, február 15-én, illetve május 15-én történjék. Szeptember 18-án Klapka ismertette ezt a tényt Cerrutival,⁵³² akit Csáky is igyekezett rávenni a fenti megállapodás teljesítésére.⁵³³ Október 4-én az olasz külügyi államtitkár azt táviratozta a magyar tábornoknak, hogy megvan a pénz a fegyverekre.⁵³⁴ A kifizetésre azonban mégsem került sor. Könnyen lehet, hogy azért nem, mert időközben Ébernek is folyósítani kellett a fegyverek árát, és a pénzügyminisztérium Cerruti további kéréseinek már nem volt hajlandó eleget tenni. Klapka helyett időközben Csáky vette át a fegyverek ügyének intézését, ezért Cerruti neki írta meg október 20-án, hogy az olasz kormány a kaliberkülönbség miatt nem kívánja megvásárolni a 8800 puskát, és felbontja a szerződést a svájci társasággal. Kárpótlásként felajánlotta, hogy a Société industrielle Suisse megtarthatja a kaució felét, 25 ezer frankot. A külügyi államtitkár arra kérte a magyar emigránst, hogy ismertesse ezeket Peyer im Hoffal, a társaság képviselőjével.⁵³⁵ Csakhogy mire novemberben Csáky és Peyer im Hof tárgyalására sor került, a Société industrielle Suisse már kisajátította a kaució teljes összegét. A pesti comité képviselője azonban ígéretet kapott arra, hogy a 8800 fegyver a következő év május 15-ig még rendelkezésükre áll, amennyiben ki tudják fizetni az árát.⁵³⁶

6. Új remények 1864/65 fordulóján

A csalódásokkal teli ősz után decemberben javulni látszott Csákyék helyzete. A bécsi kormányzat a magyar országgyűlés összehívására készült, ami előrevetítette az osztrák-magyar kiegyezés lehetőségét. Az olasz diplomáciának számolnia kellett azzal, hogy ha a Habsburg Birodalom belpolitikai helyzete stabilizálódik, a velencei kérdés megoldása igen nehezzé válhat. Mindez alapot adott az Ausztria elleni háború kirobbantásával kapcsolatos találgatásoknak, amivel szoros összefüggésben pletykák kezdtek terjedni La Marmora menesztéséről.⁵³⁷ Cerruti talán ebben is bízva felszólította Csákyt, hogy készítsen egy újabb emlékiratot. Egyúttal megígérte, hogy eléri a kormánynál február, március és április elejére háromszor 50 ezer frank folyósítását a pesti forradalmi

⁵³² DDI V. 222. Klapka–Cerruti, 1864. szept. 18.

⁵³³ DDI V. 253-255. Csáky–Cerruti, 1864. szept. 26.

⁵³⁴ DDI V. 267. Cerruti–Klapka, 1864. okt. 4.

⁵³⁵ MOL R 296. 11. t. Cerruti–Csáky, 1864. okt. 20. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 643.

⁵³⁶ DDI V. 382-383. Csáky–Cerruti, 1864. nov. 22.

⁵³⁷ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. jan. 30.

comité számára. Csáky rögtön fel is vett 50 ezer frank kölcsönt Ébertől, abból a pénzből, amelyet a tábornok a fegyverek megvásárlására és szállítására kapott az olasz kormánytól. Csáky erről december 28-án kelt levelében be is számolt Komáromynak, akitől megkérdezte, hogy van-e kifizetetlen számlája Genfben, illetve, hogy beküldje-e az egész összeget Pappal az országba. Ugyanebben a levelében a fiatal gróf ismertette az aznap beadott emlékirat tartalmát.⁵³⁸ Csáky, írásának bevezetőjében emlékeztette az olasz kormányt, hogy közös érdekük megakadályozni a bécsi kormány „intrikáit”, ha viszont a comité most sem kap támogatást, nem tarthatják fenn tovább a szervezkedést a hazában. Február, március és április elejére 50-50 ezer frankot kért, ahogyan azt Cerrutival megbeszélték. Az országgyűlés összehívását követően további 500 ezer frank folyósítását tartotta szükségesnek. A felkelés kirobantásával kapcsolatban két javaslatot is felvetett. Lehetségesnek tartotta, hogy amint összeül az országgyűlés, egy kiáltvánnyal kiprovokálják annak feloszlását, és rögtön fegyvert fogjanak. Másik lehetőségként azt javasolta, hogy húzzák el télig az országgyűlést, és akkor kerüljön sor a felkelés kirobantására. Arra az esetre, ha az olasz kormány az első lehetőség mellett dönt, az eddigi 6 ezer mellett további 4 ezer fegyver szállítását kérte a fejedelemségekbe, 10 ezer fegyvert igényelt a szerbek számára, 2 millió 500 ezer frankot a comité számára és 500 ezer frankot a dalmáciai partraszállásra. Emellett szükségesnek tartotta az olasz vezetés közbenjárását Cuzánál a fejedelem által lefoglalt fegyverek megszerzéséhez. A második javaslat elfogadása esetén 500 ezer frankot kért a comité számára, a többi feltételről pedig egy későbbi megállapodást tartott szükségesnek. Mindenképpen elvárta, hogy az olasz kormány a háború kirobbanása után elismerje Magyarország függetlenségét, kötelezettséget vállaljon a dalmáciai partraszállásra és a Magyarországnak nyújtandó 50 milliós államkölcsönre.⁵³⁹ Csáky tehát még több pénzt kért az olasz kormánytól, mint augusztusban, egyéb tekintetben az emlékirat lényegesen nem tért el a négy hónappal korábbihoz képest.

A kedvező kilátások arra ösztönözték Csákyt és Komáromyt, hogy újra cselekvésre utasítsák magyarországi társaikat. Ez azonban az előző hónapok hiábavaló várakozása után nem bizonyult könnyűnek. Pap Lajos csak 1865. január közepe táján válaszolt megkeresésükre, akkor viszont örömet fejezte ki, hogy végre hall a comité külföldi

⁵³⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1864. dec. 28.; a kölcsönről. MAE ASD Moscati VI/215. „Nyugtatvány”, 1864. dec. 27.

⁵³⁹ DDI V. 463-465. „Promemoria del conte Csaky”, 1864. dec. 28.

képviselői felől. Csáky valószínűleg megkérdezte őt a szervezkedés állásáról, a székely honvédtiszt ugyanis közölte a gróffal, hogy őt Komáromy csak az előkészületekre utasította. A továbbiakban pedig a pénz hiányára panaszkodott.⁵⁴⁰ Később Csáky, miután valószínűleg Frankfurtban találkozott Pappal,⁵⁴¹ megállapította, hogy az egész télen semmit sem csinált.⁵⁴² Ráadásul Pap még az előző év októberében Ébernek tett ígését sem teljesítette. Éber és Pap ugyanis megállapodott abban, hogy a comité egy ügynöke útján gondoskodik a fejedelemségekbe juttatott fegyverek Erdélybe történő továbbszállításáról, ezért a Londonban élő tábornok az erdélyi határvidékhez közel található Bákó (Bakeu, Bacău) városába küldött 1800 fegyvert. A comité küldöttje azonban nem érkezett meg, Bákó prefektusa pedig tudomást szerzett a fegyverekről, és hallgatásáért cserébe 75 ezer frankot kért, amelyből 50 ezret azonnal, 25 ezret pedig 1865 májusában kellett kifizetni.⁵⁴³ Azt sem sikerült Csákyéknak elérniük, hogy a pesti comité elküldje egy ügynökét Belgrádba, pedig Scovasso november végén vagy december elején megérkezett oda, és a szerb vezetők készek voltak a tárgyalásra.⁵⁴⁴ Bonyolította a comité külföldi képviselőinek helyzetét, hogy időközben Türr az ő megkerülésükkel próbált meg támogatást kieszközölni a szerb és horvát felkeléssel kapcsolatos terveihez. A tábornok tárgyalta erről Cerrutival és Napóleon herceggel is, de Csákyéknak végül sikerült elérniük, hogy együttműködjön velük.⁵⁴⁵

Január végén egyértelművé vált, hogy a comité nem fogja megkapni a február elejétől igényelt támogatást, ezért Csáky újabb emlékiratot készített. E szerint a comité vállalta, hogy Ausztria-ellenes megmozdulásokat provokál Horvátországban (ez valószínűleg Türr terve volt), biztosítja az „akciópárt”, vagyis az egykori Határozati Párt tagjainak többségét a magyar országgyűlésen, és megszilárdítja titkos kapcsolatait a határőrvidéki ezredekkel. Részben korábbi javaslatát megismételve felvetette, hogy a

⁵⁴⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, jan. 23.

⁵⁴¹ Csáky egy Komáromyhoz írott levelében említette, hogy Papot ki akarja hívni Frankfurtba, hogy találkozzon vele. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, jan. 30.)

⁵⁴² MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, febr. 19.

⁵⁴³ MAE ASD Moscati VI/215. Éber–Visconti-Venosta (?), 1866. júl. 12.

⁵⁴⁴ Komáromy november végén megkérdezte Cerrutitól, hogy Scovasso valóban elindult-e Belgrádba. (MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Cerruti, 1864. nov. 24.) Scovasso december 9-én már a szerb fővárosból táviratozott La Marmorának. (DDI V. 435. Scovasso–La Marmora, 1864. dec. 9.) Később, egy újabb táviratában arra panaszkodott, hogy a pesti comité küldöttje még mindig nem érkezett meg, pedig Garašanin várja. (DDI V. 561. Scovasso–La Marmora, 1865. febr. 5.)

⁵⁴⁵ DDI V. 435. Scovasso–La Marmora, 1864. dec. 9.; MOL R 296. 11. t. Csáky Komáromy, 1864. dec. 28.; DDI V. 521. Csáky–Cerruti, 1865. jan. 21.; DDI V. 561. Scovasso–La Marmora, 1865. febr. 5.; MAE ASD Moscati VI/215. Türr–Cerruti, 1865. márc. 6.

magyarországi felkelést vagy közvetlenül az országgyűlés összehívása után vagy 1866 tavaszán kellene kirobbantani. Az első esetben 3 millió frankot kért a comité, és 1 milliót a szerbek számára. A második esetben pedig 750 ezer frankot igényelt a szervezkedés fenntartására, a további összegekről pedig későbbi megállapodást javasolt. Az olasz kormánytól a háború esetére kért garanciák azonosak voltak a korábbi két emlékiratban leírtakkal.⁵⁴⁶ Csáky az emlékiratok elkészítésével egyidejűleg minden tőle telhetőt megtett, hogy az olasz kormány teljesítse feltételeit. Valószínűleg az ő sugalmazására Éber és Klapka is levélben kérte az olasz kormányt a magyar ügy támogatására.⁵⁴⁷ Közben Csáky tárgyalt Giovanni Lanza belügyminiszterrel⁵⁴⁸ és Stefano Jacini közmunkaügyi miniszterrel, akik megígérték neki, hogy a comité hamarosan megkapja a pénzt. Jacini egy levelet is írt La Marmorának, amelyben kifejezte azt a meggyőződését, hogy mindenképpen megérne 200 ezer frankot az olasz kormánynak a bécsi udvar kiegyezési törekvéseinek megzavarása.⁵⁴⁹ Csáky ugyanakkor az olasz Akciópárt egyik képviselőjét Antonio Mordinit, valamint a volt miniszterelnököt, Bettino Ricasolit is igyekezett rávenni, hogy szerezzen a magyar felkelés számára támogatókat a minisztertanácsban, hiszen a comité javaslatának elfogadására csak kormányúlésen kerülhetett sor. Mordini megígérte, hogy beszél a pénzügyminiszterrel, Quintio Sellával.⁵⁵⁰ Ricasoli megnyerését azért is tartotta fontosnak Csáky, mert úgy hallotta, hogy La Marmora hamarosan bekövetkező távozása után ő lesz a következő kormányfő. E tekintetben egyébként sikert könyvelhetett el, mert Ricasoli igen készséges volt, és megígérte, hogy beszél La Marmorával a pesti comité érdekében.⁵⁵¹ Később azután La Marmora is fogadta Csákyt, és állítólag nagyon szívélyes volt vele.⁵⁵² A minisztertanács megnyeréséhez azonban elengedhetetlen volt, hogy kedvező hírek érkezzenek a hazából. Cerruti meg is mondta Csákyéknak, hogy csak akkor tud fellépni a magyarok igényével a miniszterek előtt, ha Ruspoli jelentése is megerősíti a comité külföldi képviselői által a magyarországi helyzetről festett képet. Csáky és Komáromy ezért utasították Thaiszot, hogy beszéljen Ruspolival.⁵⁵³ Erre

⁵⁴⁶ DDI V. 538-539. „*Promemoria del conte Csaky*”, 1865. jan. 27.

⁵⁴⁷ MOL R 296. 11. t. Éber–Cerruti, 1865. jan. 8. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 644-646.; MOL DDI V. 611-612. Klapka–Cerruti, 1865. márc. 10.

⁵⁴⁸ DDI V. 565. Csáky–Cerruti, 1865. febr. 7.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. febr. 19.

⁵⁴⁹ CHIALA, 1902. 218-219. Jacini–La Marmora, 1865. febr. 12. (szó szerinti közlés)

⁵⁵⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. márc. 18.; DDI V. Csáky–Cerruti, 1865. márc. 18.

⁵⁵¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. febr. 19., márc. 21.

⁵⁵² MOL R 296. 11. t. Csáky – Komáromy, 1865. márc. 21.

⁵⁵³ Komáromy többek közt a következőket írta Thaisznak: „... szükséges, hogy Ruspoli azt telegrafirozza az olasz kormánynak, hogy ha velünk megállapodásra lépnek, mi az országgyűlésen ellent fogunk állni, hogy

hamarosan sor is került, és a várva várt jelentés március végén megérkezett Olaszországba. Ruspoli, levelében azt állította, hogy Magyarország távolabb van a kiegyezéstől, mint 1861-ben.⁵⁵⁴ Azt, hogy a jelentés Csákyék sugalmazására született, Cerruti tudta,⁵⁵⁵ az olasz kormány többi tagja azonban nem. Hogy Ruspolinak származott-e, és ha igen, milyen haszna a pesti comitével való együttműködésből, az a forrásokból nem derül ki. Később Csákyék az egyik Vidaccsal, valószínűleg Józseffel is írtak egy levelet a magyarországi viszonyokról. Csáky még azt sem mulasztotta el Komáromy lelkére kötni, hogy a címeres pecsétet tegyék rá a levélre, mert úgy még jobb hatást kelt a minisztertanácsban.⁵⁵⁶

Ruspoli jelentésének megszületése után Csáky szinte biztosra vette, hogy hamarosan megkapnak 200 ezer frankot, ezt követően pedig rendszeres anyagi támogatáshoz jutnak majd. Ennek tudatában a március 21-én Komáromyhoz írt levelében felvázolta, milyen területen, és mely személyek segítségével kell folytatniuk a titkos szervezkedést. Magyarországon a politikai „organisatio” mellett egy új katonai szervezet létrehozását is szükségesnek látta. Erdélyben a katonai előkészületeket továbbra is Papra kívánta bízni, akit arra is utasítani akart, hogy két hónap múlva személyesen hozzon jelentést mindenkitől. Ugyanakkor Erdélyben egy politikai szervezet kiépítését is kívánatosnak tartotta, Tholdalaghy irányítása alatt, akinek a tervek szerint minden megyében egy biztossal kellett kapcsolatot tartania. Javasolta, hogy Huszárt azonnal küldjék ki Belgrádba állandó képviselőnek. Belgrádban emellett egy Türr helyetteseként tevékenykedő katonai képviselő jelenlétét is elengedhetetlennek tartotta, aki egyúttal nyilván ellenőrizte is volna a Csákyék által nem túlzottan kedvelt tábornokot. Erre a tisztségre az olaszországi magyar légióban őrnagyként szolgáló Rényi Györgyöt⁵⁵⁷ javasolta. A román fejedelemségekben is állandó ügynökök jelenlétét tartotta szükségesnek, akik közül Vidacs Józsefet meg is nevezte, utalva rá, hogy ő az ottani magyarok körében kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik. Fontosnak tekintette továbbá a külföldi képviselő biztosítását és megerősítését, de azt nem fejtette ki, hogy ezen pontosan mit ért. A levél további részében Csáky ismertette a remélt 200 ezer frankos támogatás

halasztás nélkül kell, hogy velünk tisztába jöjjenek, és hogy Csáky meg van bízva velük értekezni.” (MOL R 296. 1. t. Komáromy–Thaisz, 1865. márc. ?. /fogalmazvány, hiányos/)

⁵⁵⁴ DDI V. Csáky–Cerruti, 1865. márc. 18. ; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. márc. 21.

⁵⁵⁵ DDI V. Csáky–Cerruti, 1865. márc. 18.

⁵⁵⁶ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. ápr. 17.

⁵⁵⁷ Rényi György (1829–1891) a szabadságharc idején századosi rangot ért el a honvédseregben. A világosi fegyverletételt követően Párizsba, majd Itáliába emigrált, és az olaszországi magyar légió tagja lett. 1866-ban belépett a poroszországi magyar légióba. (SZINNYEI, 1891–1914. XI. 782-783.; BONA, 1988. 504.)

szétosztásával kapcsolatos terveit. 50 ezer frankot mindenképpen Londonban kellett küldenie, hiszen még nem fizette vissza Ébernek a kölcsönt, pedig ezt február elejéig meg kellett volna tennie. 50 ezer frankot magánál akart tartani, hogy később beküldhessék az országba. Ezt az összeget feltehetően Thaisznak kívánták átadni, Komáromy ugyanis megígérte Thaisznak, hogy ha sikerül Ruspolival megíratatnia a jelentést, „50 ezer frank üti a markát”. Csáky további 25 ezer frankot az előre nem látható költségekre kívánt félrerakni. 75 ezer frankot szánt ugyanakkor a comité által megbízott személyek – Pap, Tholdalaghy, Huszár, Türr, Rényi, Vidacs, Bethlen Gergely, Komáromy, valamint saját maga –, fizetésére és a rájuk bízott feladatok ellátására.⁵⁵⁸ Valószínűleg nagyjából ekkor születhettek azok a Csáky iratai között található keltezetlen szerződéstervezetek, amelyek Rényi, Vidacs, Türr, Tholdalaghy és Pap megbízásának feltételeit írják körül. Ezekből a fentiekén túl az is kiderül, hogy Vidacs Józsefnek egy 3000 fős önkéntes csapatot kellett szerveznie a fejedelemségekben, Pap pedig 3 hónapot kapott az erdélyi katonai szervezésre.⁵⁵⁹ A felsorolt személyek mellett továbbra is kapcsolatban állt Csákyékkal Leszkay és Maróthy, az ő tevékenységükre azonban egyelőre nem szándékoztak pénzt adni a comité külföldi képviselői.⁵⁶⁰

Csáky március 21-én kelt levele és a szerződéstervezetek némi betekintést engednek a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés részleteibe. Rávilágítanak például a belső erőviszonyokra és a szervezés mikéntjére. Formailag Komáromy és Csáky csupán a comité külföldi képviselői voltak, és tárgyalópartnereik előtt többször hangoztatták is, hogy lépéseik a hazaiak döntésétől függenek. Valójában egyértelműen ők voltak a szervezkedés elindítói és irányítói, ők adták az utasításokat az általuk megbízott ügynököknek, és ők

⁵⁵⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, márc. 21. Csáky a szervezkedésre szánt 75 ezer frank elosztását a következőképpen képzelte el: Pap Lajos által beküldendő 8 ezer forint, azaz 20 ezer frank, ebből 5 ezer forint fegyverszállításra, ezer-ezer forint Tholdalaghynek és Huszárnak, illetve a katonai szervezésre; az „Oriensnek”, vagyis a szabadkőműveseknek adandó 16 ezer frank, ebből 12 ezer Türrnek, 2 ezer-2 ezer Rényiének és Vidacsnak; 39 ezer frank a külföldi képviselőre, ebből Csákynek és Komáromynak is 12 ezer–12 ezer, Klapkának 3 ezer, Bethlennek ezer, Huszárnak 1500 frank fizetés és ezer frank útiköltség; vegyes utazási alapra 6 ezer frankot, nyomtatványokra 2500 frankot szántak. Feltűnő, hogy Csáky és Komáromy magukat és Türrt meglehetősen bőkezűen kívánták kifizetni. Vidacs esetében keresztnév itt sem szerepel, de a román kapcsolatokra való utalás miatt valószínűleg Vidacs Józsefről van szó. Bethlen Gergelynek csak a keresztnéve szerepel, de ő korábban, 1862-ben (l. a „*Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban*” c. fejezetet), és később, 1866-ban is kapcsolatban állt Csákyékkal. Feltehetően az Erdélybe történő fegyverszállításokkal, vagy a székelyföldi felkeléssel kapcsolatban kapott feladatot.

⁵⁵⁹ MOL R 296. 1. t. Cím nélküli fogalmazvány.

⁵⁶⁰ A Rényi, Vidacs, Türr, Tholdalaghy és Pap megbízásának feltételeit rögzítő fogalmazványon a következő kérdések is szerepelnek: „*Huszárt mi módon, és ki által hívatni ki? Leszkaynak mit felelni? Maróthyt milyen úton tudósítani?*”. (MOL R 296. 1. t.)

rendelkeztek, pontosabban csak rendelkeztek volna, az olasz kormánytól kapott pénzzel. A Beniczky- féle szervezkedés bukása után a hangsúly a román fejedelemségekben, Erdélyben, Szerbiában és a Határőrvidéken folyó szervezkedésre helyeződött, miközben a magyarországi forradalmi tevékenység háttérbe szorult. Csáky Magyarországon „új katonai organisatio” létrehozását vetette fel 1865 tavaszán, ami arra utal, hogy a Beniczky letartóztatása óta eltelt egy évben ilyen ott nem volt. Almásy fogságba kerülésével pedig valószínűleg megszűnt Csákyék összeköttetése az egykori Határozati Párt vezérkarával. Ugyanakkor az olasz kormányhoz benyújtott emlékirataikban azt állították, hogy az általuk „magyar akciópártnak” nevezett Határozati Párt egykori tagjain keresztül képesek elérni az országgyűlés feloszlását és a fegyveres harc kiprovokálását.⁵⁶¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy egy olasz politikus számára már maga az „akciópárt” elnevezés is félrevezető lehetett, hiszen Olaszországban a Mazzini és Garibaldi demokratikus és republikánus eszméit valló politikai csoportot hívták így, amelytől a Határozati Párt többsége elképzeléseit tekintve meglehetősen távol állt. Ráadásul Csákyék valótlanúságot állítottak akkor is, amikor az egykori Határozati Pártot velük egyetértő, szervezett magyarországi háttérként próbálták feltüntetni az olasz kormány előtt. Valójában a párt vezérkara már 1863 tavaszán világossá tette, hogy veszélyesnek tartaná a függetlenségi háború megindítását, bár egyes párttagok kedvező nemzetközi feltételek mellett nem vetették volna el teljesen a fegyveres harc lehetőségét.⁵⁶² Csáky és Komáromy minden bizonnyal abban reménykedtek, hogy Olaszország végre elszánja magát a magyar felkelés támogatására, ők pedig a hamarosan megnyíló országgyűlésre hazatérve, a külső anyagi és politikai támogatás birtokában képesek lesznek megnyerni tervüknek egykori párttársaikat.

A harc kirobbanására azonban a várakozásokkal ellentétben 1865 tavaszán-nyarán sem került sor. La Marmora kormányon maradt, Csákyék pedig továbbra sem jutottak anyagi támogatáshoz. Ráadásul Poroszország a 1865-ben már elkezdte kipuhatolni a porosz–olasz szövetség lehetőségét, ami a firenzei kormány szempontjából csökkentette a magyar felkelés jelentőségét. Még tovább rontotta a magyar emigránsok helyzetét az a tény, hogy az olasz diplomácia egyre több forrásból értesült a magyarok kiegyezési törekvéseiről.

⁵⁶² L. „*A lengyel felkelés, az olasz diplomácia és a magyarok 1863 tavaszán*” c. fejezetet.

7. Az olasz diplomácia értesülései osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokról 1865-ben

Komáromy 1864 novemberében jelezte először az olasz kormánynak, hogy a bécsi udvar a magyar országgyűlés összehívására készül,⁵⁶³ Csáky pedig erre az értesülésre alapozva dolgozta ki decemberi emlékiratát.⁵⁶⁴ Mindez azért érdekes, mert a bécsi minisztertanács csak 1865 elején döntött az országgyűlés összehívásáról.⁵⁶⁵ Igaz, már 1864 végén is terjedtek hírek Schmerling menesztéséről, valamint a birodalmi centralizációs törekvések bukásáról, és Csákynek és Komáromynak érdekében is állt ezek hangsúlyozása az olasz kormány előtt. Az osztrák–magyar kiegyezés lehetőségének hangoztatásra azonban kétélű fegyver volt. Egyfelől alkalmasnak mutatkozott arra, hogy kilendítse az olasz kormány és a magyar politikusok kapcsolatát a holtpontról, hiszen a firenzei vezetésnek érdekében állt az osztrák–magyar viszony rendeződésének megakadályozása. Másfelől viszont kétségessé tette a magyar függetlenségi háború kirobbanásának lehetőségét. Az olasz diplomácia ezért a következő időszakban igyekezett minél több forrásból értesüléseket szerezni a magyarországi politikai viszonyokról és hangulatról.

1865. január 12-én kelt levelében az ekkor már a párizsi olasz követség munkatársaként dolgozó Artom „Kossuth egy régi titkárától”⁵⁶⁶ kapott magyarországi híreit osztotta meg Cerrutival. Ezek szerint Magyarországon a „politikai elbátortalanodás” olyan szintre jutott, hogy felmerült a bécsi udvarral való kiegyezés lehetősége, és az „arisztokrata párt”, Rechberg utódjával, Alexander Mensdorff-Pouilly gróffal folytatott tárgyalásain felvetette a magyar országgyűlés összehívásának igényét. Informátora arra is figyelmeztette Artomot, hogy ha a kiegyezési törekvések sikerre vezetnek, a magyar katonák ugyanúgy Olaszország ellen fognak harcolni egy esetleges háborúban, ahogyan ezt 1848-ban is tették. Artom ehhez hozzáfűzte, hogy Olaszországot meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozná, ha Ausztriának sikerülne a poroszokkal és a magyarokkal is

⁵⁶³ MAE ASD Moscati VI/215. Komáromy–Cerruti, 1864. nov. 24.

⁵⁶⁴ DDI V. 463-465. „Promemoria del conte Csáky”, 1864. dec. 28. (L. az „Új remények 1864/65 fordulóján” c. fejezetet.)

⁵⁶⁵ A liberális osztrák sajtó már 1864 nyarán követelni kezdte a magyar országgyűlés összehívását, amelyet azonban csak tartománygyűlésnek tekintett. 1865 januárjában két minisztertanács is foglalkozott a magyar országgyűlés kérdésével. (SOMOGYI É., 1976. 55-56.; KOVÁCS E., 1979. I. 731.) Ferenc József már valószínűleg ismerte Deák és Augusz tárgyalásainak tartalmát, amikor az országgyűlés összehívásáról döntött. (HANÁK, 2001. 129.) A Kancellária 1865. jan. 30-án kelt körlevelében tájékoztatta a főispáni helytartókat az országgyűlés összehívásával kapcsolatos teendőkről. (MEZEY, 2000. 389-390.)

⁵⁶⁶ Elképzelhető, hogy az informátor a Párizsban élő Irányi Dániel volt. A „Kossuth régi titkára” megnevezés talán arra utal, hogy ő volt a Magyar Nemzeti Igazgatóság jegyzője. E feltételezést megerősíti, hogy 1866. jún. 1-én Irányi biztosan tárgyalt Artommal a magyar kérdéstről. (TANÁRKY, 1961. 328.)

megegyeznie.⁵⁶⁷ Nem egészen egy hónappal később Scovasso már azt jelentette, hogy a „Deák-párt” komoly tárgyalásokat folytat az osztrák kormánnyal a kiegyezésről.⁵⁶⁸ Nem zárható ki, hogy a belgrádi olasz konzul valamilyen módon értesüléseket szerzett a Deák és Albrecht főherceg bizalmasa, Augusz Antal báró közt az 1864 karácsonyát követő napokban lezajlott titkos tárgyalásokról.⁵⁶⁹ Az is elképzelhető azonban, hogy csak Ferenc Józsefnek a magyar országgyűlés összehívására irányuló törekvéseiről tudott, és ebből vont le következtetését. Jóllehet márciusban a firenzei kormány Ruspoli leveléből arról értesült, hogy a kiegyezés valószínűtlen,⁵⁷⁰ Deáknak a *Pesti Naplóban* április 16-án megjelent írása éppen ennek ellenkezőjéről tanúskodott. A Húsvéti cikk igen kellemetlen helyzetbe hozta Csákyt és Komáromyt az olasz kormány előtt. Csáky április 28-án reggel két órán keresztül tárgyalt Cerrutival, majd a következőket írta Komáromynak: „... szegény öreget majdnem örülésig felhevült állapotban találtam. ... a Deákról kerengő híreket olyanoknak tekinti, hogy meg van győződve, hogy azok egészen és tökéletesen megszakítanak minden összeköttetést köztünk és a kormány között”.⁵⁷¹ A pesti comité külföldi képviselőinek helyzetét tovább rontotta, hogy júniusban Scovasso La Marmorának küldött újabb jelentésében beszámolt Ferenc József igen lelkes pesti fogadtatásáról. A konzul ismét jól értesültségéről tett tanúbizonyságot, amikor megírta, hogy Deák megállapodott a konzervatívokkal, és a magyarok kiegyezése az udvarral szinte biztosra vehető, bár még nem befejezett tény.⁵⁷²

Június végén egy hosszabb elemzés is készült az év eleje óta Firenzében székelő olasz kormány számára a Habsburg Birodalom belpolitikai helyzetéről és kormányzatának várható átalakulásáról. Szerzője, Costantino Nigra, párizsi olasz követ a hírlapok, illetve bizonyos Bécsből érkezett levelek közlései alapján vázolta fel Schmerling küszöbön álló menesztésének okait és a várható következményeket. Rávilágított, hogy Schmerling távozása, amelyet végső soron a pénzügyi nehézségek idéztek elő, a birodalmi centralizációs törekvések bukását jelenti. Visszatekintett az 1848 óta eltelt időszakra, és

⁵⁶⁷ MAE ASD Moscati VI/215. Artom–Cerruti, 1865. jan. 12.

⁵⁶⁸ DDI V. 561. Scovasso–La Marmora, 1865. febr. 5.

⁵⁶⁹ Augusz 1864. dec. 27-én kereste fel először Deákat, majd 1865. jan. 27-én újra találkoztak. Ferenc József február 12-én fogadta el tárgyalási alapnak Deák javaslatát. Augusz Danielik János címzetes egri püspökön keresztül ajánlkozott fel, megbízását Albrecht főhercegtől kapta, de arról valószínűleg Ferenc József is tudott. (SOMOGYI É., 1976. 59-60.; CSORBA, 1984. 423-445.; SZABAD, 1976. 675-687.; KOVÁCS E., 1979. 1. 733.; HANÁK, 2001. 117-142.)

⁵⁷⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, márc. 21.

⁵⁷¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, ápr. 28.

⁵⁷² DDI VI. 35. Scovasso–La Marmora, 1865. jún. 8.

ismertette a birodalom átalakítására irányuló különböző terveket, kitérve a liberális német nagypolgárság és az egyes tartományok konzervatív arisztokráciája között feszülő ellentétekre. Közölte, hogy Schmerling utódja valószínűleg Richard Belcredi lesz, ami a föderalisztikus gondolat győzelmét jelentené. Előrevetítette, hogy a miniszterelnök-váltás után Ferenc József össze fogja hívni a magyar országgyűlést, Pesten magyar királlyá koronáztatja magát, kinevezi a magyar kormányt, és lehetővé teszi a '48-as törvényeken alapuló új magyar alkotmány elfogadását.⁵⁷³ Az olasz diplomáciai kar egyik legtekintélyesebb tagjának alapos jelentése nyilván igen fontos lehetett a hivatalos bécsi képvisellel nem rendelkező firenzei vezetés számára, amely továbbra is élénk érdeklődéssel kísérte Ausztria kül- és belpolitikai helyzetének folyamatos változásait. Augusztusban Ausztria és Poroszország aláírta a gasteini egyezményt, amelynek következtében Ausztria Holsteint, Poroszország pedig Schleswiget kapta meg. Ausztria, amely korábban sziléziai területek fejében lemondott volna Holsteintről, tulajdonképpen meghátrált, hogy elhárítsa a háborút.⁵⁷⁴ Bismarck azonban biztos volt benne, hogy az egységes Németország megteremtéséhez a Habsburg Birodalom legyőzésén keresztül vezet az út, ezért a firenzei porosz követ, Karl Usedom útján szövetségi ajánlatot tett Olaszország számára. Nigra augusztus végén egy bizalmas beszélgetésen közölte ezt III. Napóleonnal, és egyúttal ki is kérte a francia császár véleményét az Ausztria ellenes porosz–olasz szövetség létrehozásáról. Napoleon jónak látta a gondolatot, de világossá tette, hogy Franciaország semmiképpen nem kíván belekeveredni a várható konfliktusba. Éppen ezért aggodalmát fejezte ki Lombardia esetleges osztrák megszállása miatt, mert az a villafrancai szerződés, tehát Franciaország megsértését jelentette volna. Nigra azonban sokkal valószínűbbnek tartotta, hogy Ausztria védekezésre rendezkedik be a Várnégyszögben, és erőit a Poroszország elleni támadásra összpontosítja. Ebben az esetben Napoleon azt javasolta az olasz kormánynak, hogy indítson támadást Dalmáciában, és lehetőleg érje el a magyar felkelés kirobbantását. A párizsi olasz követ ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy a gasteini szerződés megkötésével nyert idő talán éppen arra lesz elég a bécsi udvarnak, hogy kiegyezzen a magyarokkal.⁵⁷⁵

⁵⁷³ DDI VI. 89-92. Nigra–La Marmora, 1865. jún. 30.–vö.: SOMOGYI É., 1976. 55-58.; ZACHAR, 1981. 41-43.

⁵⁷⁴ KOVÁCS E., 1968. 64-80.; DIÓSZEGI, 1994. 130.

⁵⁷⁵ DDI VI. 175-177. Nigra–La Marmora, 1865. szept. 2.

A firenzei kormány 1865 őszén egy újabb úton, a belügyminisztérium keretein belül működő velencei comitén keresztül igyekezett tájékozódni a magyarországi politikai viszonyokról. A velencei bizottság elnöke, Cavalletto arra kérte egyik munkatársát, Andrea Meneghinit, hogy javasolja a belügyminiszternek egy küldönc elküldését Bécsbe és Pestre.⁵⁷⁶ Válaszában Meneghini megosztotta Cavallettóval a magyar politikai viszonyokkal kapcsolatos saját értesüléseit, amelyeket nem tudni, hogy honnan szerzett. A következő szavakkal írta le a helyzetet: „A magyar emigráció politikai és erkölcsi állapota a lehető legszomorúbb. Senki sincs soraiban, akinek tekintélye lenne hazájában, miközben még Klapka is egyre kevésbé népszerű a közvélemény előtt. Ami Deákot illeti, ő személyesíti meg az igazi magyar pártot, amely fajának ősi fölényét akarja. Egyébként nyitott a kiegyezésre, mert Ausztria támogatása nélkül más módon nem tudná fenntartani ősi kiváltságainak gyakorlását, amelynek visszaállításáért küzd”.⁵⁷⁷ Mindenesetre Meneghini beszélt Lanza belügyminiszterrel, aki a hasonló megbízatást már korábban is ellátó Giacomellit küldte Magyarországra.⁵⁷⁸ Giacomelli feladata az volt, hogy kipuhatolja, mennyire elszánt Deák a kiegyezés kérdésében, ezért november közepén Pesten találkozott a magyar politikussal. Giacomelli és Deák megbeszélésének tartalmát Cavalletto bizalmas levélben közölte La Marmorával. A beszámoló szerint Deák, bár nem volt teljesen biztos a kiegyezés megszületésében, valószínűnek hitte azt. Arra a kérdésre pedig, hogy mit tenne, ha Ausztria elutasítaná a magyarok ultimátumát, állítólag a következő szavakkal felelt: „Sohasem hazudtam; azt tanácsolnám hazámnak hogy várjon, annyira meg vagyok győződve arról, hogy Ausztriát a szükség erre a megoldásra fogja vezetni”.⁵⁷⁹ Az olasz kormánynak tehát többé nem lehettek kételyei az osztrák–magyar kiegyezési törekvések komolysága felől. Legfeljebb abban bízhatott, hogy vagy sikerül megoldania a velencei kérdést békés úton, vagy az érlelődő porosz–olasz–osztrák háború hamarabb robban ki, mint ahogyan a kiegyezési tárgyalások befejeződnek, és a bécsi udvar szorult helyzetét a magyarok megpróbálják kihasználni.

⁵⁷⁶ CARTEGGIO CAVALLETTO, 1967. 139-140. Cavalletto–Meneghini, 1865. okt. 21.

⁵⁷⁷ CARTEGGIO CAVALLETTO, 1967. 142-144. Meneghini–Cavalletto, 1865. okt. 27.

⁵⁷⁸ CARTEGGIO CAVALLETTO, 1967. 147-148. Meneghini–Cavalletto, 1865. nov. 5., 149. Cavalletto–Meneghini, 1865. nov. 6., uo. 152. Cavalletto–Meneghini, 1865. nov. 11.

⁵⁷⁹ CARTEGGIO CAVALLETTO, 1967. 149-151. Meneghini–Cavalletto, 1865. nov. 8.; CHIALA, 1902. 219-221. Cavalletto–La Marmora, 1865. nov. 18. (szó szerinti közlés)

8. Csáky és Komáromy kiütkeresései 1865-ben

1865 tavaszán szinte teljesen megszűnt az olasz kormány és a magyar emigránsok közti érintkezés. A firenzei vezetés pénzügyi gondokra hivatkozva nem folyósította a kért anyagi támogatást Csákyéknek, akiket a Húsvéti cikk megjelenése után már Cerruti sem bízott a szerződés kötés reményével.⁵⁸⁰ Csáky korábban jellemző bizakodása és lendülete is alábbhagyott, egyre csalódottabb hangvételű leveleket írt Komáromynak Genfben.⁵⁸¹ Rosszkedvét csak fokozta, hogy Éber követelni kezdte az előző év decemberében kölcsönvett 50 ezer frank visszafizetését, Csáky azonban ezt nem tudta teljesíteni.⁵⁸² A fiatal gróf komoly anyagi nehézségekkel küzdött, amelyeket újabb kölcsönök felvételével igyekezett enyhíteni.⁵⁸³ Nem tudni pontosan milyen előzmények hatására, de szeptemberben a pesti magyar comit  külföldi képviselői ismét egy emlékirat benyújtásával próbálkoztak támogatást szerezni az olasz kormánytól. Az irat az „Emlékirat Magyarország jelenlegi politikai viszonyairól, különös tekintettel az akciópárt mostani helyzetére” címet viselte. Természetesen szó esett benne a kiegyezési tárgyalásokról, amelyek megindítását Csákyék szerint nagyban elősegítette az a tény, hogy Ausztria Európa nagyhatalmaival baráti viszonyt alakított ki. Ráadásul Olaszország is lemondani látszott a Velence megszerzésére irányuló háborús törekvéseiről. A bécsi udvar és a magyarok közti közeledés fontos okaként Csáky  s Komáromy megeml tett k a pénzügyi nehézségeket is, és utaltak rá, hogy a kiegyezést elsősorban a konzervatív, udvarh  arisztokrac ia támogatja. Kijelentett k, hogy a nemzet többsége sz ve mélyén a teljes függetlenséget óhajtja, de külső támogatás nélkül ezt nem tudja megvalósítani. Igyekeztek világossá tenni azt is az olasz kormány előtt, hogy a comit  pénz és fegyverek hiányában nem tudja folytatni a szervezkedést, és a korábban elért eredmények is veszélybe kerülnek. Ugyanakkor késznek mondták magukat arra, hogy továbbra is együttműködjenek a firenzei vezetéssel, ha az ezt kívánja.⁵⁸⁴ Az emlékiratot számos olasz politikushoz, Cerrutihoz, Visconti-Venost hoz, Artomhoz, Ricasolihoz, Lanz hoz, Mordinihez és a pénzügyminiszterhez, Quintio Sell hoz is

⁵⁸⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy,  pr. 28.

⁵⁸¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, j n. 29., júl. 27.

⁵⁸² MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, j n. 29.

⁵⁸³ Frankfurtban egy Juffi, illetve egy Vignieras nevű t zletembert l kért kölcsönt. Ezen kívül otthonról is kért pénzét. A forrásokból nem derül ki, hozzájutott-e az összegekhez. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, j n. 8.)

⁵⁸⁴ DDI VI. 186-188. Komáromy–Cerruti, 1865. szept. 12.

eljuttatták.⁵⁸⁵ Ricasoli és Visconti-Venosta is levélben válaszolt Csákynek. Olaszország érdekei szempontjából igen fontosnak nevezték a pesti magyar comité tevékenységét és a kiegyezés megakadályozását, de a biztató szavaknál többet nem tudtak adni.⁵⁸⁶ Ricasoli ugyanakkor egy Cerrutihoz írt levelében kijelentette, hogy Csáky nemcsak becsületes ember, de az ítélőképessége is kiváló. Utóbbi megállapítását arra alapozta, hogy Csáky értékelése a magyarországi viszonyokról megegyezett azzal, amit Ruspoli jelentett Bécsből.⁵⁸⁷

Mordini, Garibaldi bizalmasa volt az egyetlen, aki az emlékirat elolvasása után nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatást is ajánlott a pesti comiténak. Válaszlevelében arra kérte Csákyt, hogy ismertesse, mennyi pénzre és időre van szüksége a „magyar akciópártnak” a felkelés kirobbantásához, mert akkor talán tudna pénzt szerezni tervükhöz.⁵⁸⁸ Csáky néhány nap múlva részletesen kifejtette Mordininek elképzeléseiket. Két utat vázolt fel: a kiegyezés megakadályozását a hamarosan megnyíló országgyűlésen, illetve a felkelés mielőbbi kirobbantását. Az első esetben elengedhetetlennek tartotta, hogy mindkét fél kötelezze magát az Ausztriával való megegyezés lehetőségének kizárására, és hogy a firenzei vezetés elismerje a Minghetti-kormány és a pesti comité között egy évvel korábban született megállapodást. Ezen kívül 500 ezer frankos évente folyósítandó segílyt kért a háború megindításáig, 600 ezer frankot pedig azonnal, hogy a politikai közvélemény befolyásolásával megakadályozhassák az udvar kiegyezési szándékait. A második lehetőség elfogadása esetén szintén szükségesnek tartotta a Minghetti-kormánnyal kötött megállapodás elfogadását. Feltételül szabta továbbá, hogy a firenzei vezetés azonnal kezdje meg a fegyverszállításokat a fejedelemségekbe és Szerbiába, illetve bocsásson a comité rendelkezésére 1 millió 500 ezer frankot. A további pénz folyósítására pedig a későbbiekben fokozatosan tartott igényt.⁵⁸⁹ A remény újra tettekre ösztönözte Csákyt, aki a fenti tervet elkészítésével nagyjából egy időben jegyzőkönyvet írt alá két emigrációban élő román politikussal, Ion Ghica volt miniszterelnökkel és Ioan Balaceanu volt miniszterrel. A jegyzőkönyv megállapodást tartalmazott arra az esetre, ha Ghicának és Balaceanunak sikerül megdöntenie Cuza hatalmát. A megegyezés tartalmazta, hogy a két

⁵⁸⁵ DDI VI. 186-188. Komáromy–Cerruti, 1865. szept. 12.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, k. n.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Ricasoli, k. n. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 660-661.

⁵⁸⁶ MOL R 296. 11. t. Visconti -Venosta–Csáky, 1865. szept. 25. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 660-661.; MOL R 296. 11. t. Ricasoli–Csáky, 1865. nov. 3. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 669.

⁵⁸⁷ MAE ASD Moscati VI/215. Ricasoli–Cerruti, 1865. nov. 19.

⁵⁸⁸ MOL R 296. 11. t. Mordini–Csáky, 1865. szept. 20. közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 659.

⁵⁸⁹ Csáky–Mordini, 1865. szept. 25. (fogalmazvány) közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 662-664.

állam kölcsönösen elismeri egymás függetlenségét és területének sérthetlenségét. Leszögezték, hogy Erdélyt Magyarország, Bukovinát pedig a fejedelemségek területéhez tartozónak ismerik el. A románok Savoyai Amádé herceget kívánták meghívni országuk trónjára, amelyhez a pesti comité segítséget ígért. Ghica és Balaceanu vállalta, hogy hatalomra kerülésük után szerződést kötnek az olasz kormánnyal az Ausztria elleni háború feltételeiről, és nem akadályozzák meg a fejedelemségekből Erdélybe tervezett katonai betörést.⁵⁹⁰ A Cuza megbuktatására irányuló tervek, amelyek 1864 óta a magyar emigránsokat is foglalkoztatták, egyelőre nem váltak valóra. Mordininek sem sikerült az ígért támogatást kieszközölnie. Sella pénzügyminiszter novemberben közölte Csákyval, hogy az olasz kormány nem tud pénzt adni, legalábbis januárig semmiképpen sem.⁵⁹¹

Szeptember 17-én Ferenc József december 10-re összehívta a magyar országgyűlést, és mind Csáky, mind Komáromy lépéseket tett annak érdekében, hogy képviselővé választassa magát. Csáky október 16-án Genfben kelt választási programjában „mindenekelőtt” a ’48-as alkotmány visszaállítását tűzte ki célul.⁵⁹² Törekvései azonban hamarosan akadályokba ütköztek. Októberben a kassai csendőrség állásfoglalást kért a Helytartótanáctól arra vonatkozóan, hogy érvényben van-e még a Csáky ellen Pálffy Móric kívánságára 1864. március 23-án kiadott elfogatóparancs. A Helytartótanács nem találta nyomát az említett elfogatóparancsnak, ezért Pálffy utódja, Sennyey Pál báró a Kancellária segítségét kérte. Majláth György kancellár, válaszában közölte, hogy Csákyt az Almásy–Nedeczky-féle összeesküvésben való részvétellel gyanúsították, de az elfogására nem kerülhetett sor, mert külföldre távozott. Azt is hozzáfűzte, hogy visszatérése esetére a Helytartótanács elnöke valóban elrendelte elfogatását és a pesti katonai bíróság elé állítását. Ez utóbbi bíróság azonban 1865 őszén már nem működött. Sennyey, Majláth tanácsára további adatokat kért a katonai főparancsnokságtól, amely azonban csak a bíróság elé állítás kellő megalapozására alkalmatlan bizalmas rendőri közléseket talált. Sennyey ezért november 19-én kelt levelében Majláth belátására bízta, hogyan jár el akkor, ha Csáky tényleg megjelenik az országban.⁵⁹³ Ennek esélyét azonban csökkentette, hogy a fiatal gróf ellen állítólagos hitelezői, Geduldiger Adalbert, Hille

⁵⁹⁰ DDI VI. 198-200. (tisztázat), MOL R 296. 11. t. (fogalmazvány). Csáky–Cerruti, 1865. szept. 25. A fogalmazványt közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 662-664. (Nyulásziné Straub Éva az aláírás nélküli fogalmazványt Csákynek tulajdonította. A szerző valószínűleg tényleg ő volt, de Komáromy írta alá.)

⁵⁹¹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, nov. 10.

⁵⁹² MOL R 296. 1. t. „A lőcsei választókerület t. választóihoz”, 1865. okt. 16.

⁵⁹³ MOL D 191. 1865: 5489., 5710., 5771., 5983., 6278.

Ferenc és Polatsek Ignác október 16-án csődeljárási kérelmet nyújtottak be a megyei törvényszékhez. A megyei törvényszék két nap múlva első fokon elutasította a kérelmet, mert indoklása szerint a hitelezők nem bizonyították a tartozást. Geduldiger, Hille és Polatsek azonban október 21-én fellebbezést adtak be a kerületi váltótörvényszékhez. A Kancellária ekkor, nyilván mert Csáky személye amúgy is a látókörébe került, jelentést kért az ügyről Szepes megye főispáni helytartójától. A főispáni helytartó közlése szerint a megyében ismert tény volt, hogy a csődeljárás kezdeményezése mögött valójában Csáky Ágoston gróf,⁵⁹⁴ Tivadar nagybátyja állt. Csáky Ágoston ugyanis saját fia, Albin⁵⁹⁵ számára akarta a képviselői tisztséget biztosítani. A főispáni helytartó azt is megjegyezte, hogy ha Csáky Tivadar hazatérne, egészen biztosan zajos lelkesedéssel fogadnák, és képviselővé választanák. Felvetette ugyanakkor, hogy vajon jó lenne-e a kormánynak, ha az 1861-ben a Határozati Párthoz tartozó és „az emigrációval szoros összeköttetésben álló” Csáky Tivadar képviselő lenne a következő országgyűlésen.⁵⁹⁶ Csáky Tivadar, minden bizonnyal a csődeljárás hatására, november 18-án levélben jelentette be, hogy visszalép a jelöltségtől. Elhatározásának konkrét okát nem közölte, de utalt rá, hogy személyét támadások érték.⁵⁹⁷ A lőcsei választókerület országgyűlési képviselője így 1865-ben Csáky Tivadar unokatestvére, Csáky Albin lett.

Komáromy György képviselőjelöltsége szintén foglalkoztatta a hatóságokat, mivel a Kancellária értesülése szerint a bihari földbirtokos november elején lázító kijelentéseket tett. A kancellár közölte Bihar megye főispánjával, miszerint: „Komáromy György ... oly formán nyilatkozott volna, hogy az országgyűlésen nemcsak a megválasztott képviselők fognak tanácskozni, hanem azon egy láthatatlan hatalom is részt veend, a forradalom hatalma, Kossuth és Garibaldi szelleme, melyek a közjogi vitákat nem fogják tétlenül hallgatni, hanem észrevétlenül vezetni”. A kancellár nyomozásra utasította a bihari főispánt az ügyben, aki azonban válaszában kijelentette, hogy Komáromy az állítólagos beszéd elhangzásakor még külföldön volt, és tudomása szerint azóta is ott tartózkodik. Hozzátette, hogy Komáromynak a megyében lakó két fia, András és György olyan „hallgatag, szerény és igénytelen” fiatal emberek, hogy ők aligha tettek ilyen nyilatkozatot

⁵⁹⁴ Csáky Ágoston gróf (1803–1883) Szepes megye főispánja volt.

⁵⁹⁵ Csáky Albin gróf (1841–1912) országos szintű politikai pályafutása éppen az 1865–68. évi országgyűlésen kezdődött.

⁵⁹⁶ MOL D 191. 1865: 5787., 5895.

⁵⁹⁷ MOL R 296. 1. t. „Szepes Várallyá tisztelt tanácsához és közönségéhez”, ill. „A lőcsei választókerület t. választóihoz”, 1865. nov. 18.

apjuk nevében.⁵⁹⁸ A főispán megállapításai ellenére valószínűnek tűnik, hogy a fenti kijelentések mégis Komáromtól származtak, jóllehet a képviselőjelölt az említett időpontban még valóban Genfben tartózkodott. Komáromy és Csáky azon korábbi terve, hogy az országgyűlés idején felkelést robbantanak ki, egybevág a beszéd tartalmával, ezért az egyfajta politikai üzenetként is értékelhető, még ha nem is világos, hogyan jutott el a hazába. Érdekes, de a források alapján nem tisztázható kérdés, hogy a Kossuthra való hivatkozás Komáromtól származott-e, vagy azt esetleg már a későbbi szóbeszéd tette hozzá.

Csáky, november 10-én kelt levelében azt javasolta Komáromynak, hogy mindenképpen menjen haza. Ő ugyanakkor kijelentette, hogy maradni kíván. Mivel január előtt nem számíhattak az olasz kormány anyagi segítségére, fegyveres szervezkedésre nem gondolhattak. Csáky ugyanakkor kedvezőnek tartotta volna, ha az egykori határozatiak már az országgyűlés kezdetén „életjelet” adnak magukról. Úgy vélte, ha Ghyczy Kálmán elnök, Tisza Kálmán pedig alelnök lenne, az előmozdítaná ügyüket.⁵⁹⁹ A levélből nem derül ki, hogy pontosan milyen „életjelre” gondolt Csáky, talán valamilyen hazafias hangvételi nyilatkozatot képzelt el, amely legalább arra alkalmas lett volna, hogy jó színben tüntesse fel pártjukat az olasz kormány előtt. Komolyabb, a kiegyezést egyértelműen elutasító fellépésre azonban akkor sem számíthatott volna, ha az egykori határozatiak többséget szereznek a törvényhozásban. Pontosán tudnia kellett, hogy párttársainak nagyobb része már 1861-ben is ellenezett minden olyan lépést, amivel az országgyűlés feloszlását és a fegyveres harc kirobbanását kockáztatták volna. Ez utóbbihoz ráadásul a külső feltételek is hiányoztak. Csáky számításait mindenesetre keresztülhúzta a választások eredménye. A Deák-párt biztos többséget szerzett, a jelentősen meggyengült egykori határozatiak pedig most már ténylegesen is két csoportra, a balközépre és a szélsőbalra bomlottak.⁶⁰⁰ Komáromy november végén Genfben értesült arról, hogy Szatmár megye bárándi

⁵⁹⁸ MOL D 191. 1865: 5916.

⁵⁹⁹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. nov. 10. Ghyczy 1865 májusában aggodalmas és egyben kritikus hangvételi levelet írt Deáknak, amelyben kijelentette, hogy a címzett a konzervatív arisztokraták befolyásának engedve túlságosan nagvonalú engedményeket tett az udvarnak. Elsősorban azt kifogásolta, hogy Deák beleegyezett abba, hogy előbb koronázzák meg Ferenc Józsefet, és csak utána kerüljön sor a magyar alkotmányosságot visszaállító törvény szentesítésére. A levél tartalma és Deák felháborodása hamarosan közismertté vált a pesti politikai körökben, ezért sokan, – köztük nyilván Csáky is –, már ekkor feltételezték, hogy a következő országgyűlésen Ghyczy a Határozati Párthoz fog csatlakozni. (SZIGETI, 2003. 110-116.)

⁶⁰⁰ A konzervatívok 21, a Deák-párt 180, a balközép 94, a szélsőbal 20 képviselői helyett szerzett (az erdélyi képviselők nélkül). (KOVÁCS E., 1979. 1. 748.)

kerületének országgyűlési képviselőjévé választották, és hamarosan hazautazott.⁶⁰¹ Csáky pedig külföldön maradt, továbbra is a nemzetközi viszonyok kedvezőbb alakulására várva.

⁶⁰¹ Komáromy értesítette Klapkát képviselővé választásáról, és még hazautazása előtt találkozni szeretett volna a tábornokkal. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1865. nov. 30. – vö.: TOTH, 1973. 271.) A meglehetősen rossz kedélyű Klapka azonban pénzügyi gondokra hivatkozva nem utazott Genfbe. (MOL R 296. 11. t. Klapka–Komáromy, 1865. dec. 3.) Komáromy Cerrutinak is bejelentette hazautazását. (DDI VI. 284-285. Komáromy–Cerruti, 1865. dec. 22. Itt Csákyt tüntették fel a levél szerzőjeként, de ő valószínűleg csak továbbította azt.)

IV. A CSÁKY–KOMÁROMY-FÉLE SZERVEZKEDÉS AZ 1866. ÉVI HÁBORÚ IDEJÉN ÉS KOSSUTH VÁDJAI (1866–1867)

1. Készülődés a háborúra: a porosz–olasz szövetség és nemzetközi háttere

Poroszország nagyjából a gasteini szerződés megkötésével egy időben, 1865 augusztusában olyan ajánlatot tett Olaszország számára, amellyel a későbbi szövetségekötést készítette elő. Bismarck azt javasolta La Marmorának, hogy Olaszország és a Zollverein kössön kereskedelmi egyezményt.⁶⁰² Miután III. Napóleon Nigra párizsi olasz követ előtt nemcsak helyeslését fejezte ki, de azt is megjegyezte, hogy szívesen tárgyalna Bismarckkal a kérdésről,⁶⁰³ a porosz kancellár októberben Biarritzban meglátogatta őt. A titkos tárgyaláson a francia császár közölte Bismarckkal, hogy hajlandó közreműködni a porosz–olasz szövetség létrehozásában.⁶⁰⁴ Franciaország, amint azt III. Napóleon Nigrának kifejtette, nem kívánt fegyveresen beavatkozni a várható háborúba. A kontinentális Európa vezető államaként azonban igyekezett irányítása alatt tartani az eseményeket, mert azok végkifejletétől hatalmi helyzetének erősödését és területének gyarapodását várta. A francia császár nemcsak abban reménykedett, hogy Ausztria és Poroszország egyaránt meggyengül a háborúban, hanem abban is, hogy országa a berlini kormány jóváhagyásával Rajna menti területeket szerezhessen. A velencei kérdés megoldásában játszott közvetítő szerepe pedig az olasz külpolitikára gyakorolt befolyását erősíthette tovább.⁶⁰⁵

La Marmora tábornok azonban, jóllehet nem zárkózott el a Poroszországgal való szövetségekötéstől, továbbra is bízott a velencei kérdés békés rendezésében. Arra számított, hogy a német egység ügye kapcsán egyre inkább szorult helyzetbe kerülő Ausztria előbb-utóbb kénytelen lesz megegyezni Olaszországgal, mert csak így kerülheti el a kétfrontos háborút. Az olasz miniszterelnök ezért 1865 októberében Bécsbe küldte Alessandro Malaguzzi Valeri grófot. Az osztrák császári udvarban kiváló kapcsolatokkal rendelkező modenai arisztokrata azt a megbízatást kapta, hogy folytasson titkos tárgyalásokat Velence átadásának feltételeiről. La Marmora Tirol többségében olaszok lakta déli részének

⁶⁰² LA MARMORA, 1879. 66.

⁶⁰³ DDI VI. 175-177. Nigra–La Marmora, 1865. szept. 2. – vö.: „Az olasz diplomácia értesülései osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokról 1865-ben” c. fejezet.

⁶⁰⁴ DIÓSZEGI, 1994. 131.

⁶⁰⁵ GALLAVRESI, 1922. 80-82.; SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. 138.

Olaszországhoz csatolását is felvetette, de Malaguzzi Valeri figyelmeztette őt, hogy ez a terület a Német Szövetség része. Velence átadásáért cserébe az olasz kormány anyagi kártérítést ajánlott a Habsburg Birodalomnak. A bécsi udvar azonban, amelyben jelentős befolyással rendelkeztek a Habsburg család korábban Itáliából elűzött tagjai is, elzárkózott Velence átadásától, így Malaguzzi Valeri tárgyalásai decemberre kudarcba fulladtak.⁶⁰⁶ La Marmora ennek ellenére 1866 márciusában újabb megoldási javaslattal állt elő. Felvetette, hogy a Habsburgokat a román fejedelemségekkel kárpótolhatnák Velence elvesztése miatt. Ennek lehetőségéről már az 1863. évi lengyel szabadságharc idején tárgyaltak az európai hatalmak. 1866 tavaszán azért merülhetett ismét fel ez a terv, mert Bukarestben a közösen fellépő konzervatívok és liberálisok februárban megbuktatták Cuzát. Ausztria azonban ezt az ajánlatot is elutasította.⁶⁰⁷

A Poroszország és Olaszország közötti közeledés viszont folytatódott. 1866 januárjában megkezdődtek a tárgyalások a kereskedelmi egyezményről, amelynek megkötésére március 12-én került sor. Bismarck nagyjából ezzel egy időben arra kérte La Marmorát, hogy küldjön egy magas rangú olasz katonatisztet Berlinbe, akivel a szövetségi szerződés feltételeit megtárgyalhatják.⁶⁰⁸ Az olasz miniszterelnök Giuseppe Govone tábornokot⁶⁰⁹ jelölte ki erre a feladatra. Govone március 14-től kezdve több jelentést is küldött a porosz fővárosból Bismarckkal folytatott tárgyalásairól, amelyeken Giulio Cesare Barral, berlini olasz követ szintén részt vett. A feltételek kidolgozására – a firenzei kormánynak küldött felvetések útján –, III. Napóleon is befolyást gyakorolt. Az április 8-án aláírt szövetségi szerződésben Olaszország vállalta, hogy a porosz–osztrák háború kirobbanását követően megtámadja Ausztriát. A megállapodás három hónapra szól, a firenzei kormány kötelezettségvállalása ezt követően érvényét veszítette. Poroszország tehát magára vállalta a kezdeményezést, azt ugyanakkor kikötötte, hogy Olaszország nem tarthat igényt Dél-Tirolra.⁶¹⁰

A két szövetséges állam igen eltérő politikai és katonai körülmények között készült a háborúra. Nemcsak a firenzei, de az európai vezető körökben is elterjedt volt az a nézet, hogy a harcok a déli fronton Olaszország gyors győzelmével fognak zárulni. Ausztria

⁶⁰⁶ GALLAVRESI, 1922. 41-61.

⁶⁰⁷ SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 137-138.

⁶⁰⁸ LA MARMORA, 1879. 73.; SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 138.

⁶⁰⁹ Giuseppe Govone (1825–1872) régi piemonti nemesi családban született. 1848–49-ben harcolt a piemonti seregben. Az 1850-es években Bécsben, Berlinben, Konstantinápolyban és Zürichben is teljesített katonai jellegű megbízásokat. 1869–70-ben hadügyminiszter volt. (UBERTO GOVONE, 1929. XXVIII-XXXII.)

⁶¹⁰ LA MARMORA, 1879. 132.; GALLAVRESI, 1922. 62-98.; SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 139.

ugyanis jóval kisebb létszámú haderővel rendelkezett Itáliában, mint ellenfele, és a várható porosz támadás miatt erősítést sem tudott küldeni. Csakhogy a fiatal olasz állam katonasága súlyos gondokkal küzdött. Az egységes állam megeremtése után a piemonti hadsereget bővítették ki, a tisztek túlnyomó többsége az északi arisztokrácia soraiból került ki. Az egykori Nápolyi Királyság haderejét felszámolták, az elbocsájtott katonák jó része brigantinak állt, őket erőszakkal igyekeztek megfékezni. A déli fiatalemberek jelentős hányada megszőkött a sorozások elől, amelyek anyagi és adminisztrációs okokból amúgy is késtek. Az állam pénzügyi gondjai miatt a hadi kiadásokat szűkre kellett szabni, ezért a hadsereg gyengén felszerelt, a katonai létesítmények rossz állapotúak voltak. Nehézségek adódtak a hadvezetés kapcsán is. II. Viktor Emánuel szeretne volna személyesen irányítani a hadműveleteket, de azután letett erről. Vezérkari főnökké Enrico Cialdini tábornokot akarta kinevezni, ő azonban ezt visszautasította. Végül a vezérkari főnök a Cialdinivel egyébként igen rossz viszonyban lévő La Marmora lett, aki előzőleg lemondott miniszterelnöki tisztségéről. Egységes haditervet nem fogadtak el, a Cialdini parancsnoksága alatt a Pó mellett és a La Marmora irányításával a Mincio folyó mellett állomásozó csapatok hadmozdulatait nem hangolták össze.⁶¹¹ A porosz vezetés attól tartott, hogy az olasz hadsereg tevékenysége a Várnégyszög ostromára fog korlátozódni, és az hosszú ideig elhúzódó háborúhoz vezethet. A porosz sereg, Bismarck haderőreformjának köszönhetően jóval erősebb és korszerűbb volt, mint az olasz, a kancellárnak ennek ellenére nem volt könnyű dolga. A közvélemény és I. Vilmos nehezen fogadta el az Ausztria elleni háború szükségességét, amelyet több német állam, köztük Bajorország, Württemberg, Szászország és Hannover is ellenezett. Bismarck ennek ellenére abban bízott, hogy a Helmuth von Moltke vezérkari főnök irányítása alatt álló sereg gyors ütemben fog előrenyomulni Bécs felé.⁶¹² Bár korábban kijelentette, hogy Poroszország és Olaszország hadműveleteinek nem kombinált, hanem szimultán módon kell zajlaniuk, májusban mégis kísérletet tett az olasz hadmozdulatok befolyásolására. Theodor von Bernhardi személyében titkos megbízottat küldött Olaszországba, aki azt a feladatot kapta, hogy rábírja az olasz hadvezetést a Várnégyszög megkerülésére és a Duna mentén az osztrák főváros irányába történő előrenyomulásra. La Marmora és Cialdini azonban egyaránt elutasította Bernhardi javaslatát.⁶¹³

⁶¹¹ SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995.140-141.

⁶¹² GALLAVRESI, 1922. 62-98.

⁶¹³ BERNHARDI, 1897. 1-15.; CHIALA, 1902. 196-240.

Májusban Ausztria kísérletet tett arra, hogy elkerülje a kétfrontos háborút. Felajánlotta, hogy átadja Velencét Franciaországnak, ha az rábírja a semlegességre Olaszországot. III. Napóleon kongresszus összehívását javasolta, amit Olaszország és Poroszország is elfogadott ugyan, de az előző hetekben megkezdett fegyverkezést nem állították le. Június elején Mensdorff-Pouilly osztrák külügyminiszter bejelentette, hogy Ausztria csak akkor venne részt a kongresszuson, ha az nem járna egyik résztvevő ország területének növekedésével sem. Ez a kikötés az érintettek számára elfogadhatatlan volt, így a kongresszus megghiúsult. A következő hetekben Poroszország felmondta a gasteini egyezményt, megszállta Holsteint, majd miután a Német Szövetség emiatt eljárást kezdeményezett, június 15-én hadat üzent Ausztriának. Egy héttel később La Marmora átkelt seregével az olasz–osztrák határt jelentő Minción, és ezzel Olaszországban is kezdetét vette a háború.⁶¹⁴

2. A magyar politikai emigráció a háború előestéjén

Az Olaszország és Poroszország Ausztria elleni háborújának várható kirobbanásáról szóló hírek újra reményekkel töltötték el a magyar emigránsokat. A tervezett magyar szabadságharc támogatását ezúttal már nemcsak az olasz, hanem a porosz kormánytól is várták. Kossuth, akit az előző két évben részben a kedvezőtlen nemzetközi helyzet, részben felesége betegsége és halála visszatartott a cselekvéstől, 1866 tavaszán a firenzei és a berlini vezetéskor is lépéseket tett annak érdekében, hogy az Ausztria elleni háborúba a magyarokat is bevonják. A porosz fővárosban Kiss Miklós képviselte Kossuthot. A Párizsban élő Kiss 1861 óta ismerte Bismarckot, aki akkor a francia fővárosban szolgált hazája követeként. A magyar ezredes sógora, az 1860 és 1862 között külügyminiszteri tisztséget betöltő Edouard Antoine Thouvenel mutatta be a porosz diplomatának.⁶¹⁵ Kiss 1865 őszén vasúti vállalkozásai miatt Poroszországba utazott, és ezt megelőzően felajánlotta Kossuthnak, hogy megbeszélést folytat Bismarckkal a tervezett magyar szabadságharc és Poroszország várható Ausztria elleni háborújának összehangolásáról. Kossuth válaszul Ludvighon keresztül ellátta utasításokkal Kisst, aki

⁶¹⁴ LA MARMORA, 1879. 221-266.; GALLAVRESI, 1922. 62-98.; SABBATUCCI-VIDOTTO, 1995. 141.

⁶¹⁵ SEHERTHOSS, 1881. júl. 2., júl. 3., júl. 4.; – vö.: KIENAST, 1902. 34-36.; LUKÁCS, 1984. 48.

azonban ekkor mégsem tudott találkozni a porosz kancellárral.⁶¹⁶ A porosz–olasz szövetség megkötése után, 1866 májusában Kiss ismét Berlinben utazott, és ekkor már sikerült Bismarckkal találkoznia. A kancellár nem zárkózott el a magyarokkal való együttműködéstől, de kijelentette, hogy egyelőre csak Kissel akar tárgyalni. Ugyanakkor megkérte őt, hogy megbeszélésükről értesítse Kossuthot, Klapkát és Perczelt. Kiss, Kossuth utasításának megfelelően, egy szerződéstervezetet készített a porosz kormány számára. Ez tartalmazta, hogy létrehoznak egy poroszországi magyar légiót, amely a porosz sereggel együtt betör majd Magyarországra, illetve, hogy a berlini vezetés nem köt különbékét. A feltételek között szerepelt az is, hogy a felkelés várható költségének, 5 millió franknak a felét a porosz kormány fizeti, míg a másik felét a magyarok az olasz vezetéstől fogják kérni. Bismarck a király határozatlanságára és a nemzetközi helyzet bizonytalanságára hivatkozva egyelőre nem kívánt semmilyen szerződést aláírni, de szóban egyetértéséről biztosította Kisst. Kiss ennek tudatában május 24-én Kossuthhoz írt levelében sikeresnek értékelte a porosz kancellárral folytatott tárgyalásait.⁶¹⁷ A további egyezkedést azonban megzavarta, hogy júniusban Csáky is Berlinbe érkezett, és Bismarck előtt – Kiss állítása szerint –, „a nemzet megbízottjaként” lépett fel.⁶¹⁸

Csáky már 1865-ben kísérletet tett arra, hogy felvegye a kapcsolatot a porosz kormánnyal,⁶¹⁹ de törekvése csak 1866 májusában járt sikerrel. A hónap közepén, valószínűleg Cerruti közbenjárásának köszönhetően, fogadta őt a firenzei porosz követ, Karl Georg Usedom.⁶²⁰ Usedom tetszését megnyerte a magyar szabadságharc terve. A porosz követ ugyanis elégtelennek ítélte az olasz kormány katonai előkészületeit, és úgy gondolta, hogy az csak akkor fog komoly háborút vívni Ausztria ellen, vagyis az Isonzót átlépve előrenyomulni Bécs felé, ha Magyarországon, Horvátországban és a Határőrvidéken felkelés robban ki.⁶²¹ Ezt a meggyőződését megosztotta a május végén

⁶¹⁶ MOL R 90. 4364. Kiss–Kossuth, 1865. okt. 17., uo. 4365. Kossuth–Kiss, 1865. nov. 3., uo. 4366. Kossuth–Kiss, 1865. nov. 7., uo. 4368. Ludvig–Kossuth, 1865. nov. 21.

⁶¹⁷ MOL R 90. 4388. Kossuth–Kiss, 1866. máj. 8., uo. 4399. Kossuth–Kiss, 1866. máj. 20.; KLI VI. 131-132. Kiss–Kossuth, 1866. máj. 14., uo. 133-139. Kiss–Bismarck, 1866. máj. 21., uo. 147-148. Kiss–Kossuth, 1866. máj. 24.

⁶¹⁸ MOL R 90. 4468. Kiss–Kossuth, 1866. jún. 14.

⁶¹⁹ MAE ASD Moscati VI/215. Usedom–Cerruti, 1865. máj. 5. Usedom 1865 májusában betegségére hivatkozva elutasította a Csákyval való találkozást, amit Cerruti ajánlott neki.

⁶²⁰ DDI VI. 686. Csáky–Cerruti, 1866. máj. 15.

⁶²¹ La Marmorát – miniszterelnökként folytatott politikája miatt –, már a háború előtt és alatt érték olyan vádak, hogy nem akar komoly fegyveres összeütközést Ausztriával, inkább a velencei kérdés diplomáciai megoldására számít. A háború után pedig mind az olasz közvélemény, mind a poroszok La Marmorát tartották felelősnek azért, hogy Olaszország vereséggel fejezte be a háborút. La Marmora valószínűleg tényleg jobban bízott a francia diplomáciában, mint hazája és Poroszország katonai erejében, utólag azonban

Firenzébe érkező titkos porosz katonai megbízottal, Bernhardival,⁶²² akinek június 3-án bemutatta Csákyval együtt meglátogatta Bernhardtit. A magyar gróf a titkos megbízott előtt is kifejtette a pesti comité szándékait és a szervezkedés állását. Ez utóbbiról – a Bernhardi naplójában olvasható feljegyzés szerint –, közölte, hogy a bizottmány az egész országra kiterjedő titkos katonai hálózattal rendelkezik, amely azonban nincs kellőképpen felszerelve fegyverekkel. Úgy gondolta, hogy a császári seregek fegyverraktárainak kifosztásával, valamint a Szerbiából és a román fejedelemségekből történő szállításokkal meg fogják tudni oldani ezt a kérdést. Egy térkép segítségével azt is elmagyarázta, hogy az országot hadműveleti szempontból három részre osztották. A sereg gyülekező helyeül a Tisza vidékét jelölték ki, a hegyvidékeken gerillaharcokat kívántak kezdeni, míg az ország középső területén nem terveztek komolyabb harcokat. Közölte, hogy hadügyminiszterré Vettert, a hadsereg parancsnokává Klapkát szándékoznak kinevezni, míg a Határőrvidéken és Horvátországban Türr, a Székelyföldön Bethlen fogja irányítani a felkelést, a román területről történő fegyverszállításért pedig Éber felel. Kifejtette, hogy a magyar trónra Leuchtenberg ifjú herceget, II. Sándor cár rokonát kívánják meghívni,⁶²³ mert ezzel elháríthatják az orosz intervenció veszélyét. Kossuthot uralomvágyónak nevezte, és azt állította róla, hogy nincs befolyása Magyarországon. Deákról pedig azt mondta, hogy tud a pesti comité terveiről, illetve tevékenységéről, és helyesli azt.⁶²⁴ Egy emlékiratot is átadott

visszautasította az őt ért vádakat. Ezért jelentette meg 1873-ban „*Un po' più di luce*” címen emlékiratait, amelyben azt is kijelentette, hogy nem ő kezdeményezte a magyarok bevonását az Ausztria elleni háborúba, hanem Bismarck. A könyv óriási felháborodást váltott ki Németországban, és átmenetileg diplomáciai feszültséget idézett elő a két szövetséges állam között. (A vitához kapcsolódó anyagokat l.: MAE ASD Moscati VI/218)

⁶²² BERNHARDI, 1897. 14-19.

⁶²³ Leuchtenberg 1852-ben elhunyt hercege, Miksa, I. Miklós cár Mária nevű lányának férje volt. „Leuchtenberg ifjú hercege” név alatt valószínűleg az ő legidősebb fiát, az 1843-ban született Miklóst értették.

⁶²⁴ Az olasz kormány 1865-ben, miután tudomást szerzett Deák és a bécsi udvar kiegyezési tárgyalásairól, azt tanácsolta Csákyéknak, hogy szerezzenek tőle jóváhagyást terveikhez. A firenzei vezetés ugyanis úgy vélte, hogy a magyar szabadságharc nagy valószínűséggel csak akkor fog kirobbanni, ha Deák akár a kedvezőbb megállapodás kikényszerítésének, akár a függetlenség kivívásának reményében nem zárkózik el teljesen a fegyveres megoldástól. Ezen meggyőződésüket a porosz kormánynak is tudtára adták egy 1866. június elsején készített emlékiratban. (DDI VI. 738-741. „*Promemoria*”) Csáky még 1865-ben kérte Komáromyt, hogy esetleg Károlyi grófné segítségével szerezzen egy „levelet” Deáktól. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. ápr. 28.) Komáromy biztosan nem kapott jóváhagyást Deáktól, aki még az olasz kormány megbízottjai előtt is világossá tette, hogy nem kívánja kihasználni Ausztria esetleges szorult helyzetét. (CHIALA, 1902. 219-221. Cavalletto–La Marmora, 1865. nov. 18. /szó szerinti közlés/; CARTEGGI RICASOLI, 1967. 227-230.) 1866. május 31-én, tehát a háború előestéjén Klapka szóba hozta Irányi előtt, hogy a „*hatalmasságok*” írásos beleegyezést akanak Deáktól a magyar szabadságharc tervét illetően, ezt azonban mindkét magyar emigráns képtelenségnek tartotta. (MOL R 90. 4420. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 31.) Júliusban Kossuth is figyelmeztette Ricasolit, hogy Deák és az ő politikai elvei kizárják egymást,

Bernhardinak, ami a szóban előadottakon kívül azt is tartalmazta, hogy amint kitör a felkelés, a Debrecenben összeülő országgyűlés ki fogja mondani a Habsburg-ház trónfosztását. Bernhardi később – amint naplójában írja –, Usedom előtt meglehetősen gyengének nevezte a magyarországi felkelés tervét, egyedül a Határőrvidéken kirobbantandó, Garibaldi dalmáciai partraszállásával összekapcsolt háborút tartotta esélyesnek a sikerre.⁶²⁵ A Csáky által elmondottak valóságtartalmával kapcsolatban ugyanakkor nem fogalmazott meg kételyt. Olyannyira nem, hogy Usedommal együtt ők beszéltek rá június elején Bismarckot a Csákyval folytatandó megbeszélésre.⁶²⁶

A magyar gróf június 10-én érkezett Berlinbe, ahol ugyanekkor Türr, Klapka és Kiss is jelen volt. Június 12-én táviratban közölte Cerrutival, hogy a porosz kancellár előző napi értekezésükön elfogadta a comité tervét.⁶²⁷ Kiss viszont kétségbeesett levélben értesítette Kossuthot, hogy Csáky nagyjából magávé tette ugyan a volt kormányzó feltételeit, de éppen a lényeghez nem ragaszkodott. Sikerült elfogadtatnia a magyar légió felállításának és a porosz betörésnek a tervét, továbbá ígéretet kapott az anyagi támogatásra, nem szabta azonban feltételül a szerződés kötést.⁶²⁸ Ennek hiányában pedig semmilyen biztosíték nem volt arra, hogy Poroszország nem hagyja magára a magyar felkelést, ha érdekei úgy kívánják. Bismarck szemében azonban valószínűleg éppen ez tette Csákyt kellemes tárgyalópartnerré.

Pedig Bismarck korábban többször is elutasította a magyarok támogatására vonatkozó, Olaszországból érkező sürgetéseket. Április 29-én Cerruti felszólította a berlini olasz követséget, hogy beszéljék rá Bismarckot a magyaroknak nyújtandó 5 millió frankos anyagi támogatásra.⁶²⁹ A porosz kancellár viszont – még a Kissel folytatott tárgyalások előtt –, kijelentette, hogy nem ismeri a tervezett magyar felkelés részleteit, de Poroszország ekkora összeget nem tud áldozni erre az ügyre.⁶³⁰ Május végén Usedom igyekezett őt

együttműködésről tehát szó sem lehet. (KLI VII. 243.) Csáky nyilvánvalóan azért állította az említett valótlanúságot Bernhardi előtt, hogy nagyobb esélye legyen a porosz vezetés bizalmának elnyerésére.

⁶²⁵ BERNHARDI, 1897. 31-36.

⁶²⁶ BERNHARDI, 1897. 18-19.; CHIALA, 1902. 275. – vö.: GALLAVRESI, 1922. 83.

⁶²⁷ DDI VI. 775. Csáky–Cerruti, 1866. jún. 12.

⁶²⁸ MOL R 90. 4468. Kiss–Kossuth, 1866. jún. 14.

⁶²⁹ DDI VI. 620-621. Cerruti–Quigini Puliga, 1866. ápr. 29.

⁶³⁰ LA MARMORA, 1879. 192. Govone–La Marmora, 1866. máj 2. /szó szerinti közlés/ La Marmora, 1873-ban megjelent emlékirataiban azt állította, hogy a magyarok támogatásának felvetése a porosz kormány előtt Govone saját kezdeményezése volt, mivel ő ilyesmire nem adott utasítást. (LA MARMORA, 1879. 192.) Govone viszont tagadta ezt az állítást emlékirataiban, mivel ő a La Marmora által irányított külügyminisztériumból kapta az utasítást. Arra gondolt, hogy La Marmora talán „felelősségből” háritotta át rá a felelősséget. (GOVONE, 1929. 172.) Cerruti azonban már 1869 nyarán beismerte Ricasoli titkára, Celestino Bianchi előtt, hogy akkoriban La Marmora tudta nélkül intézte a magyar ügyeket. Bianchi ezt az

meggyőzni a pesti comitéval való kapcsolatfelvétel jelentőségéről,⁶³¹ június elsején pedig egy olasz diplomata, valószínűleg Cerruti, hosszú emlékiratban érvelt a magyar emigránsok támogatása mellett.⁶³² Bismarck végül engedett. Fogadta Csákyt, és nyilvánvalóan felismerte, hogy a pesti comité ajánlkozása nagyon kedvező a porosz érdekek szempontjából. Olyan eszközt nyert vele, amely közelebb vitte céljai eléréséhez, és amelyért nem kellett nagy árat fizetnie, mert nem járt együtt a magyar függetlenségért való politikai kötelezettségvállalással. Bismarck elsősorban úgy tekintett a magyar felkelésre, mint Ausztriát gyengítő tényezőre. Természetesen azzal a feltétellel szándékozott beleegyezni a magyarok anyagi támogatásába és a Magyarországra történő betörésbe, hogy Olaszország is vállalja ugyanezt. Arra számított, hogy ha az olasz vezetés ilyen módon elkötelezi magát, akkor nem tud többé meghátrálni a harcok elől, vagy csak védekező háborút folytatni. Éppen ezért a porosz kancellár Csákyval történt megbeszélését követően, a háború kirobbanását megelőző néhány napon Barral, berlini olasz követen és Usedom, firenzei porosz követen keresztül nyomást gyakorolt az olasz kormányra, hogy az is állapodjon meg a magyarokkal.⁶³³ Törekvései azonban La Marmora ellenkezése miatt nem jártak sikerrel.⁶³⁴

La Marmora korábban is elzárkózott a magyar forradalmi törekvések támogatásától, és ezen az álláspontján az Ausztria elleni háború esélyének növekedése sem változtatott. Hajthatatlanságára némi magyarázatot ad az a bizalmas jelentés, amelyet 1866. május 6-án küldött neki az akkor konstantinápolyi követként szolgáló Visconti-Venosta. Visconti-Venosta ezt megelőzően Pesten beszélgetést folytatott néhány képviselővel. Informátorai kijelentették, hogy „a magyarok” belefáradtak a küzdelmekbe, és elkedvetleníti őket a súlyos pénzügyi helyzet is. A felkelés kirobbanását csak a bécsi udvar provokációja vagy valamilyen „hatalmas és váratlan megrázkódtatás” esetén tartották elképzelhetőnek, de egyiket sem tekintették valószínűnek. Visconti-Venosta azt is közölte miniszterelnökével, hogy „a magyarok” nem szándékoznak kihasználni Ausztria szorult helyzetét, a magyar

értésülését megírta Michelangelo Castelli szenátornak, akinek a levelezése 1891-ben nyomtatásban is megjelent. (CARTEGGIO CASTELLI, 1891. 649. Bianchi–Castelli, 1874. jan. 28.)

⁶³¹ BERNHARDI, 1897. 18-19.

⁶³² DDI VI. 738-741. „*Promemoria*”. Az iraton sem a szerző, sem a címzett neve nem szerepel, de a tartalmi elemek alapján egyértelmű, hogy egy, a magyar ügyet és a magyar emigránsokat jól ismerő olasz diplomata készítette a porosz kormány számára.

⁶³³ DDI VI. 775. Usedom–La Marmora, 1866. jún. 12., 786-787. Barral–La Marmora, 1866. jún. 15.

⁶³⁴ DDI VI. 787-788. La Marmora–Barral, 1866. jún. 15. – vö.: CHIALA, 1902. 278-280.

emigránsoknak pedig semmi befolyásuk nincs az országban, amely Deákot követi.⁶³⁵ Bármit is gondolt La Marmora a magyar politikai helyzetről, távozása a miniszterelnöki tisztségből már áprilisban nyílt titok volt, és időpontja csak a háború kirobbanásától függött. Az utódjául kijelölt Ricasoli pedig – aki 1861–1862-ben már volt miniszterelnök – , a cavouri politika folytatójának, és a magyar ügy lelkes támogatójának számított. A közeli kinevezéséről kerengő hírek ezért bátorítást adtak a magyar emigránsoknak.⁶³⁶

Csáky 1866 áprilisában megpróbálta újra felvenni a kapcsolatot az olasz kormánnyal. Ebben segítségére volt Károlyi grófné, aki az előző télen Genfből Firenzébe költözött. Károlyiné levelet írt a királynak, és audienciát kért tőle, hogy beszélhessen vele a pesti comitè érdekében. II. Viktor Emánuel azzal hátrította el a kérést, hogy ha a háború kirobban, majd kijelöl egy titkos megbízottat a magyar emigránsokkal történő kapcsolattartásra.⁶³⁷ Károlyiné ezt követően Cerrutinál próbálta meg elérni, hogy a firenzei vezetés megállapodást kössön Csákyékkal.⁶³⁸ Valószínűleg a külügyi államtitkár sugalmazására nyújtott be Csáky április 29-én egy emlékiratot az olasz kormányhoz. Ebben ismét igyekezett meggyőzni a miniszterelnököt arról, hogy Ausztria csak a magyarok bevonásával győzhető le. Ezúttal biztosítékot is kért arra, hogy Olaszország nem hagyja magára Magyarországot, amíg az nem vívja ki „a ’48-as alkotmány visszaállítására alapuló függetlenségét”.⁶³⁹ La Marmora nem válaszolt a pesti comitè ajánlatára, Csáky azonban már a miniszterelnök-váltásra gondolva találkozott Ricasolival május közepén.⁶⁴⁰ Ezt követően Párizsba utazott, ahol Napóleon herceggel folytatott megbeszélést. Valószínűleg előtte is erős túlzásokkal vázolta fel a pesti comitè magyarországi szervezkedésének méreteit és jelentőségét, mert a herceg azt közölte Irányival, hogy Csáky úgy tárgyalt vele, „mintha a zsebében hordaná Magyarországot”. Csáky találkozását

⁶³⁵ DDI VI. 652-654. Visconti-Venosta–La Marmora, 1866. máj. 6. A pesti comitè meg nem nevezett tagjai arról értesítették Csákyt és Komáromyt, hogy Visconti-Venosta csak Podmaniczky Frigyessel tárgyalt, így szerintük nem alkothatott helyes képet a magyarországi politikai helyzetről. (MOL R 296. 13. t. 1866. máj. 8.)

⁶³⁶ Ricasoli kinevezéséről: CARTEGGI RICASOLI, 1967. 12-14.

⁶³⁷ DDI VI. Verasis–Cerruti, 1866. márc. 24. (Verasis, a király kabinetfőnöke Cerrutit bízta meg II. Viktor Emánuel üzenetének továbbításával.)

⁶³⁸ MAE ASD Moscati VI/215. Károlyiné–Cerruti, 1866. ápr. ?.

⁶³⁹ LA MARMORA, 1873. 319-320. Csáky–La Marmora, 1866. ápr. 29. /szó szerinti közlés/ – vö.: LUKÁCS, 1984. 319. Csáky valószínűleg szándékosan fogalmazta meg homályosan a pesti comitè célját, talán mert arra gondolt, hogy a ’48-as alkotmány (és ezzel az alkotmányos monarchia) visszaállításának mérsékeltebb követelésével könnyebben érhet el eredményt La Marmoránál, miközben nem mond le a függetlenség kivívásának lehetőségéről sem.

⁶⁴⁰ DDI VI. 686. Csáky–Cerruti, 1866. máj. 15.

Napóleon herceggel Klapka közbenjárása segítette elő.⁶⁴¹ Klapka tehát másfél év után újra reménykedni kezdett a magyar szabadságharc kirobbanásában, és ezért ismét összeköttetésbe lépett a pesti comitéval. Ő maga is tárgyalt Napóleon herceggel, aki mind neki, mind Csákyknak azt javasolta, hogy béküljenek ki Kossuthtal.⁶⁴²

Kossuth a porosz–olasz szerződés megkötését követően azonnal a mértékadó olasz politikusokhoz fordult annak érdekében, hogy elérje az 1860-ban az olasz kormány és a magyar emigránsok által kötött szerződés felújítását. Április és június eleje között levelet írt ez ügyben Cerrutinak, Ricasolinak, II. Viktor Emánuelnek és La Marmorának. Ugyancsak levélben igyekezett rábírní Garibaldit arra, hogy vállalja el a dalmáciai partraszállás vezetését. Többnyire udvarias, de semmitmondó válaszokat kapott.⁶⁴³ Amíg a háború kirobbanása nem volt biztos, senki nem akarta elkötelezni magát. Cerruti ugyanakkor finoman, de határozottan figyelmeztette Kossuthtot, hogy az olasz kormány elvárja a magyar emigráció megosztottságának felszámolását. A külügyi államtitkár a következőképpen fogalmazott: „... senki nem lesz nálamnál boldogabb, ha annak idején azt hallom, hogy az Ön hazája hálás volt Ön iránt a személyes önmegtagadásért, mely másoknak engedi át a jótett elégtételét, és amely Önnek tartja fenn a dicsőséget, hogy azt neve hatalmával szentesítse”.⁶⁴⁴ Kossuth nem értette, vagy nem akarta megérteni a célzást, és magyarázatot kért Cerrutitól,⁶⁴⁵ aki május 26-án írt válaszában a Csáky–Komáromy-féle comitéval való megegyezésre buzdította a volt magyar kormányzót.⁶⁴⁶ Ugyanezt tette a Párizsban élő Irányi is, aki Napóleon herceg kívánságát tolmácsolta Kossuthnak.⁶⁴⁷ Felmerül a kérdés, hogy az olasz kormány, amely 1863/64 fordulóján megszakította kapcsolatait Kossuthtal, és Klapkát, valamint a Csáky–Komáromy-féle bizottmányt fogadta el tárgyalópartnerül, most miért tartott mégis igényt a volt magyar kormányzó részvételére a közös magyar–olasz háború előkészítésében. A leginkább kézenfekvő válasznak az tűnik, hogy azért, mert a háború most minden korábbinál biztosabbnak látszott. Az 1865-ben és 1866 első felében Magyarországról szerzett értesülések pedig arra

⁶⁴¹ MOL R 90. 4400. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 20.; KLI VI. 202-206. Ludvigh–Kossuth, 1866. máj. 27.

⁶⁴² MOL R 90. 4419. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 30.; KLI VI. 154-159. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 31.

⁶⁴³ KLI VI. 105-108. Kossuth–Cerruti, 1866. ápr. 11., uo. 109-110. Cerruti–Kossuth, 1866. ápr. 17., uo. 160-176. Kossuth–Ricasoli, 1866. máj. 14., uo. 177-178. Ricasoli–Kossuth, 1866. máj. 19., uo. 125. Kossuth–Garibaldi, 1866. máj. 23., uo. 125-126. Garibaldi–Kossuth, 1866. máj. 28., uo. 111-114. Kossuth–II. Viktor Emánuel, 1866. máj. 25., uo. 114. Castiglione–Kossuth, 1866. máj. 29., uo. 115-124. Kossuth–La Marmora, 1866. jún. 7. – vö.: LUKÁCS, 1984. 319.

⁶⁴⁴ KLI VI. 109-110. Cerruti–Kossuth, 1866. ápr. 17.

⁶⁴⁵ KLI VI. 144-145. Kossuth–Cerruti, 1866. máj. 22.

⁶⁴⁶ KLI VI. 145-147. Cerruti–Kossuth, 1866. máj. 26.

⁶⁴⁷ MOL R 90. 4419. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 30.

utaltak, hogy a Csáky–Komáromy-féle szervezet nem rendelkezik az országban jelentős befolyással, és egyre nagyobb teret nyer a kiegyezés gondolata. Nem zárható ki ugyanakkor az sem, hogy a döntésben Ricasoli Kossuth iránti rokonszenve és tisztelete is szerepet játszott.

Kossuth május 23-án a következő sorokat írta Türrnek a Csáky–Komáromy-féle comitéról: „Nincs senki közülük, ki politicalai súllyal bírna a hazában. Csáky oly ember, ki előttem egészen ignota quantitás, annyira nem élt politicalai életet, hát mit nyomhat ilyen ember a hazában?”. A volt kormányzó azt feltételezte, hogy Csáky előkelő származása miatt tudott befolyást gyakorolni a külföldi államférfiakra. Értesülései szerint a comité külföldi képviselője bigámiája és adósságai miatt „szökött” külföldre.⁶⁴⁸ Kossuth május végén további tájékoztatást is kért emigráns társaitól Csákyról és Komáromyról, valamint Klapka szándékairól. Ludvigh megírta neki, hogy Komáromyék otthon nagy befolyással vannak a baloldalra, és ha a balközéphez fordulnának Tisza és Ghyczy hamar egyedül találnák magukat. Hozzátette, hogy Csákyt személyesen nem ismeri, de azt hallotta róla, hogy Puky közvetítésével 20 ezer forintot kért kölcsön Horváthtól. Klapkáról is úgy tudta, hogy komoly anyagi gondokkal küzd, és adósságokat halmozott fel.⁶⁴⁹ Irányi Párizsban személyesen is találkozott Klapkával, aki továbbra is meglehetősen lehangolt kedélyállapotban volt, de kijelentette, hogy kész a függetlenségért harcolni.⁶⁵⁰ Kossuth végül június elején mégis úgy döntött, hogy hajlandó egyezsége lépni Csákyékkal, és ezt a szándékát Irányin keresztül Napóleon hercegnek meg is üzenté.⁶⁵¹ Június 6-án Károlyiné közbenjárására Torinóban találkozott a Párizsból visszatért Csákyval, akivel közölte, hogy szeretné, ha a comité egy olyan tagja is kijönne az országból, akinek van politikai múltja. Csáky Komáromyt ajánlotta, és ezt Kossuth elfogadta. Kossuth ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy a belügyekbe és a nemzetiségi kérdésbe nem szól bele.⁶⁵² Csáky ezt követően utazott Berlinbe Bismarckkal tárgyalni, majd néhány nap múlva visszatért Olaszországba. Ekkorra Komáromy is megérkezett Magyarországról. Június 17-én Firenzében találkozott

⁶⁴⁸ MOL R 211. Kossuth–Türr, 1866. máj. 23.

⁶⁴⁹ KLI VI. 202-206. Ludvigh–Kossuth, 1866. máj. 27.

⁶⁵⁰ KLI VI. 154-159. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 31.

⁶⁵¹ MOL R 90. 4426. Kossuth–Irányi, jún. 2.

⁶⁵² DDI VI. 769-770. Türr–Cerruti, 1866. jún. 7.; MOL R 90. 4435. Kossuth–Irányi, jún. 8.; TANÁRKY, 1961. 323. Türr azt írta Cerrutinak, hogy tökéletes egyetértésről egyelőre nincs szó, de legalább megtört a jég.

egymással Kossuth, Komáromy, Csáky, Türr és Perczel Mór.⁶⁵³ Komáromy a pesti comité nevében ismertette a volt kormányzóval kötendő megállapodás feltételeit, amelyeket Kossuth elfogadott. Ennek értelmében megegyeztek abban, hogy a belügyeket a comité irányítja addig, amíg Kossuth nem lép Magyarország területére. A külügyeket viszont Kossuth intézi, aki összeköttetésben áll Csákyval, a comité külföldi képviselőjével. Rögzítették az olasz kormánnyal kötendő szerződés feltételeit is.⁶⁵⁴

Az előzmények ismeretében meglepőnek tűnhet, hogy Kossuth hajlandó volt együttműködni a pesti comitéval. Komáromyval 1863-ban egyszer már megszakította kapcsolatait azért, mert az az ő megkerülésével tárgyalt az olasz kormánnyal. Csákyt ugyan nem ismerte korábban, de azt tudta róla, hogy nincs jelentős politikai múltja, és egyébként is kétes hírnévnek örvend az emigráns körökben. Ráadásul Kiss Miklóstól értesült arról, hogy Csáky az ő feltételeit részben figyelmen kívül hagyva tárgyalt Bismarckkal. Mindezek ellenére szembe kellett néznie azzal, hogy ha visszautasítja a pesti comitéval való együttműködést, akkor talán örökre elveszti a lehetőséget, hogy a külföldi kormányokkal tárgyalhasson hazája sorsáról, és a magyar közvéleményre gyakorolt befolyásával előmozdítsa a szabadságharc kirobbantását. Végre kitört a régen várt háború, és Kossuth minden bizonnyal számot vetett azzal, hogy a magyarországi politikai vezető réteg kiegyezési hajlandóságának növekedése miatt ez lehet az utolsó alkalom a függetlenség kivívására. Valószínűleg bízott abban, hogy a pesti comitéval kötött megállapodás elég hatalmat biztosít majd számára hazája ügyei felett. Talán az is megfordult a fejében, hogy a comité ténylegesen rendelkezik a hazában katonai erővel, vagy legalábbis még mindig létezik az a tisztikar Magyarországon, amit tudomása szerint 1860-1861-ben Ivánka és Komáromy létrehozott.⁶⁵⁵

⁶⁵³ Kossuth kezdetben Perczelt is be akarta vonni a szervezésbe. (KLI VII. 195.) Perczel azonban hamarosan az emigráció több tagjával is összeveszett, így végül nem vett részt az események alakításában. (KLI VI. 383-384. Irányi–Kossuth, 1866. júl. 14.)

⁶⁵⁴ KLI VII. 113-118. Az olasz kormánnyal kötendő szerződés tervezete, valamint a Kossuthtal létrejött megállapodás két példánya megtalálható Csáky és Komáromy iratai közt is (Kossuth és a pesti comité megállapodását csak Csáky Firenzéből való elindulásakor rögzítették írásban): MOL R 296. 11. t. „*Bases de l'entente avec la Hongrie et la manière de procéder*”, 1866. jún. 18.; MOL R 296. 6. t. jún. 28.

⁶⁵⁵ Kossuth a háború után azzal magyarázta Komáromyékkel kötött megállapodását egy Szilágyinak írt levelében, hogy nem volt más választása, és nem tudta ellenőrizni Komáromynak a magyarországi szervezetre vonatkozó állításait. (KLI VII. 149-155. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 18.)

3. A déli hadszíntér. Kossuth tárgyalásai az olasz kormánnyal

A magyar emigránsok megállapodásának létrejöttekor, június 17-én Poroszország és Ausztria már egy napja hadban állt egymással. Olaszországban ezekben a napokban került sor a kormányváltásra. La Marmora a hadszíntérre távozott, Ricasoli pedig a kormányalakítási tárgyalások közben szakított időt arra is, hogy fogadja a magyar emigránsokat. Június 18-án Kossuth – Csáky és Komáromy jelenlétében –, felolvasta neki az általuk készített szerződéstervezetet. A magyarok az olasz kormánytól azt várták, hogy Kossuth nevében szervezze újjá az olaszországi magyar légiót, küldjön expedíciós sereget Dalmáciába, egyúttal juttasson be fegyvereket és lőszert az országba, II. Viktor Emánuel nevében nyilatkozatban szólítsa fel a magyarokat, horvátokat, dalmátokat és szlavónokat hazájuk felszabadítására, ne kössön békét Ausztriával mindaddig, amíg Magyarország nem vívta ki függetlenségét, továbbá bocsássa a magyar emigránsok rendelkezésére a szervezéshez szükséges 5 millió frank felét. Kossuth vállalta, hogy proklamációt intéz a császári seregben szolgáló magyar ezredekhez, és manifesztumot az ország lakosságához, amelyeket előzetesen bemutat az olasz kormánynak. A pesti comit   ígéretet tett arra, hogy felkelést robbant ki Magyarországon, amennyiben megkapja az ehhez szükséges pénzt. A magyar emigránsok fontosnak tartották a román fejedelemségek és Szerbia bevonását is a szervezkedésbe, és ennek intézésére Türrt ajánlották.⁶⁵⁶ Ricasoli a tervezet meghallgatása után megbízta Cerrutit és az egyik parlamenti képvisel  t, Cavour volt munkatársát, Anselmo Guerrieri-Gonzaga márkít, hogy folytassanak egyeztet   tárgyalásokat a magyar emigránsokkal.⁶⁵⁷ Cerruti és Guerrieri-Gonzaga június 23-ra egy ellenjavaslatot dolgozott ki, amely két l  nyeges ponton tért el Kossuth  k szerződ  stervezet  t  l. A találkozo  n, amelyen a volt kormányzo  n k  v  l Cs  ky   s T  rr is jelen volt, az olasz politikusok p  nz  gyi neh  zs  gekre hivatkozva jelezt  k, hogy kormányuk csak m  sf  lmillio frankot sz  n a magyar szervezkedésre, amib  l r  adásul egyel  re csak   tsz  zezret tud folyos  tani. Kossuth nem tartotta „illend  nek” a kérdés további feszeget  s  t, ezt a m  dos  t  st tehát elfogadta. A m  sik n  zetk  l  nbs  g a dalm  ciai exped  cio   gy  ben mer  lt fel. Az olasz kormány err  l csak k  s  bb, a hadm  veletek alakul  s  nak f  ggv  ny  ben akart d  nteni, vagyis egyel  re

⁶⁵⁶ MOL R 296. 11. t. „*Bases de l’entente avec la Hongrie et la mani  re de proc  der*”, 1866. j  n. 18.; KLI VII. 114-118.

⁶⁵⁷ KLI VII. 194-195. (Kossuth Ferenc, Kossuth iratainak VII. k  tet  ben k  z  lte apja 1866. j  nius 20-a   s j  lius 23-a k  z  tt áért napi jegyzeteit, amelyek r  szletes le  r  st adnak az 1866.   vi h  bor   idej  n tett er  fesz  t  sekr  l. KLI VII. 195-274.)

nem vállalt kötelezettséget. Kossuth hevesen tiltakozott emiatt, hiszen a dalmáciai partraszállás a magyar felkelés sikerének előfeltételét jelentette, ráadásul egy fajta biztosítéka volt annak, hogy az olasz kormány komolyan gondolja a közös háborút. Cerruti és Guerrieri-Gonzaga megígérték, hogy erről a kérdéstről még beszélni fognak Ricasolival.⁶⁵⁸ Kossuth Ferenc ugyanezen a napon – vagyis Olaszország hadbalépésének napján –, arra kérte Ricasolit, hogy Türrt minél hamarabb indítsák útnak Belgrádba, és folyósítsák az ígért ötszázezer frankot. Türr keleti útját Usedomon keresztül Bismarck is sürgette.⁶⁵⁹

Június 24-én La Marmora, seregével megkísérelt betörni a Várnégyszögbe, de a Velencében állomásozó osztrák seregek parancsnokának, Albrecht főhercegnek a katonái Custozánál rajtaütöttek az olasz elővédeken, és meghátrálásra kényszerítették azokat. A csata nem öltött jelentős méreteket, a vereség azonban kínosan érintette Olaszországot. Cialdini azonnal visszavonta katonáit Modenába, La Marmora pedig lemondott. Az olasz sereg a hadvezetés vitái miatt megbénult, az addig is gyanakvó porosz kormány viszont most már dühödten bírálta szövetségesét, mert attól tartott, hogy Ausztria az olaszok tehetetlenségét látva át fogja csoportosítani seregeit az északi frontra. Olasz vezető körökben közben attól tartottak, hogy Poroszország is vereséget szenved, és Ausztria megnyeri a háborút. Ez a lehetőség arra ösztönözte a firenzei kormányt, hogy lépéseket tegyen a dalmáciai partraszállás előkészítése érdekében.⁶⁶⁰

Június 26-án utasították Türrt a mielőbbi indulásra, és kiutalták az ötszázezer frankot, amiből négyszázezret Türr, százezret Kossuth vehetett át.⁶⁶¹ Ugyancsak június 26-án megszületett a magyarok és az olasz kormány megállapodása. A firenzei vezetés végül kötelezte magát a dalmáciai partraszállás végrehajtására, de annak időpontját egyelőre nem határozta meg.⁶⁶² A szerződés megkötését követően Türr, Csáky és Komáromy is távozott Olaszországból, Kossuth pedig nekilátott a légió újjászervezésének. Értesítette Földváry

⁶⁵⁸ KLI VII. 203-205.

⁶⁵⁹ KLI VII. 199-200.; CARTEGGI RICASOLI, 1967. 34. Usedom–Ricasoli, 1866. jún. 23.

⁶⁶⁰ CHIALA, 1902. 344-352.; GALLAVRESI, 1922. 62-98.

⁶⁶¹ MAE ASD Moscati VI/215. ?–Türr, 1866. jún. 29. (A pénz folyósítását közlő levélen aláírás nem található, szerzője egy olasz politikus, talán Cerruti.); KLI VI.294-295. „*Utasítás Türr István altábornagy úrnak Flórenczbe*”, 1866. jún. [26]. Türr így emlékezett vissza az olasz kormány magatartására: „... június 24-éig semmi sem történt a mi ügyünkben. ... június 26-án már azt kívánták, hogy hanyatt-homlok rohanjak.” (KLI VI. 558-563. „*Türr István altábornagy jelentése a keleti tartományokban való működéséről*”)

⁶⁶² KLI VI. 321-322. Guerrieri-Gonzaga–Kossuth, 1866. jún. 26., uo. 322-323. Kossuth–Ricasoli, 1866. jún. 28., uo. 323. Ricasoli–Kossuth, 1866. jún. 28.

Károly ezredest, a légió parancsnokát,⁶⁶³ tárgyalt az olasz hadügyminiszterrel, Ignazio de Pettinengo tábornokkal, és elérte, hogy a harctéren tartózkodó királyt teljhatalommal helyettesítő Eugenio di Savoya herceg rendeletben szabályozza a magyar katonai egység működését. Az egyelőre négy századot kitevő sereg fenntartását Olaszország vállalta magára, azzal a feltétellel, hogy az az olasz törvényeknek és hadvezetésnek fog engedelmeskedni, mindaddig, amíg hazája földjére nem lép. A gyalogságot Anconába, a lovasságot Sinigagliába vezényelték, majd néhány nappal később Bolognába rendelték az egész légiót.⁶⁶⁴

Közben a porosz sereg megállíthatatlanul nyomult előre Csehországban, és július 3-án Königgrätz és Sadowa között legyőzte az osztrákokat. Ezek után az olasz hadvezetés is újból támadásra szánta el magát: Cialdini július 8-án átkelt seregével a Pón, Garibaldit és katonáit pedig Tirolba vezényelték. Franciaország ekkor már – megrettenve a poroszok erejétől –, hatalmas nyomást gyakorolt Olaszországra a háború befejezésének érdekében. Napóleon herceg személyesen járt közbe apósánál, II. Viktor Emánuel királynál annak érdekében, hogy a firenzei kormány kössön fegyverszünetet Ausztriával, amely ekkor már hajlandónak mutatkozott Velence átadására. Az olasz közvélemény azonban győzelmet várt, ezért Ricasoli és a hadvezetés is a háború folytatása mellett döntött.⁶⁶⁵ Ricasoli július 6-án magához kérte Firenzébe Kossuthot, és két órán át tárgyalt vele. Hosszasan mérlegelték a nemzetközi viszonyok várható alakulását, és az olasz kormányfő biztosította Kossuthot, hogy továbbra is szem előtt tartja Magyarország ügyét. A dalmáciai partraszállással kapcsolatban azonban már visszafogottabban nyilatkozott, jelezve, hogy még további előkészületeket tart szükségesnek.⁶⁶⁶ Az eszmecsere után Kossuth még az éjjel visszatért Torinóba, ahol Ferenc fiával a magyar bankjegyek nyomásával kapcsolatos teendőket beszélte meg, másik fiát, Lajost, és az éppen akkor Párizsból megérkező Irányi Dánielt pedig arra utasította, hogy távollétében tartsák a kapcsolatot az olasz kormánnyal.⁶⁶⁷ A volt kormányzó ugyanis július 9-én elindult Garibaldi táborába, ahova két nap múlva meg is érkezett. A kisebb sebesülésből lábadozó vörösinges vezér elkeseredve panaszolta el Kossuthnak, hogy a hadvezetés nyilvánvalóan távol akarja őt

⁶⁶³ KLI VI. 324-327. Kossuth–Földváry, 1866. jún. 28.

⁶⁶⁴ KLI VII. 206-207.; KLI VI. 331-334. Alapszabályok, 1866. júl. 2., uo. 365-367. Kossuth–Földváry, 1866. júl. 2., uo. 376. Az olasz hadügyminisztérium–Kossuth, 1866. júl. 9.

⁶⁶⁵ CHIALA, 1902. 383-402.

⁶⁶⁶ KLI VII. 218-230.

⁶⁶⁷ KLI VI. 381. Irányi megbízólevele, 1866. júl. 9., uo. 381-383. Kossuth–Irányi, 1866. júl. 9.; KLI VII. 230.

tartani a főhadiszíntértől, majd a következőket tette hozzá: „... az itteni nyomorult missiót csak is azon világosan kikötött feltétel alatt fogadtam el, hogy minél hamarabb a Magyarország felé expedícióra küldjenek sereggel. – Ezt nekem mind a király, mind La Marmora forma szerint megígérték”. Kossuth, aki örömmel fogadta ezt a hírt, válaszul kifejtette, hogy tekintettel Ausztria meggyengülésére, most már nem szükséges Dalmácián és Horvátországon át kerülőutat tenni, hanem Garibaldi csatlakozhatna Cialdini várhatóan Bécs felé nyomuló seregéhez, majd egy idő után Csáktornya és Nagykanizsa felé vehetné az irányt önkénteseivel. A vörösinges vezér lelkesen helyeselte Kossuth tervét.⁶⁶⁸ Közben az ifjabb Kossuth Lajos és Irányi Dániel eredménytelenül próbált pontos értesüléseket szerezni a magyarországi hadjárat időpontjáról Firenzében. Igaz, Ricasoli és az ismét külügyminiszterre kinevezett Visconti-Venosta is a hadszíntérre ment, így csak Artommal és Cerrutival tudtak beszélni.⁶⁶⁹ Ricasoli hamarosan visszatért a fővárosba, és július 16-án Kossuth ismét találkozott vele. Az olasz miniszterelnök egyetértett a magyar emigráció fejének a magyarországi hadjáratra vonatkozó tervével, de megjegyezte, hogy erre csak Trentino elfoglalása után kerülhet sor. Ráadásul kételyeket fogalmazott meg a magyarországi felkelés kirobbanásával kapcsolatban. Ezeket arra alapozta, hogy egy ügynöke, Baldassare Pescanti néhány nappal korábban bejutott Magyarországra, és beszámolt ott szerzett értesüléseiről. Pescanti szeretett volna Deákkal beszélni, de a magyar politikus visszautasította a találkozót, arra hivatkozva, hogy nem tárgyal olyan állam küldöttjével, amellyel uralkodója hadban áll. Pescanti ezután egy délszláv barátját küldte Deákhhoz, azzal a kérdéssel, hogy mit tenne a kiegyezési párt feje, ha hazájában felkelés robbanna ki. Pescanti jelentése szerint Deák a következőket válaszolta: „Ha valaha olyasmi történe nemzetem akaratából, amely megváltoztatná a dolgok jelenlegi állását, és ami miatt eltörölnének azon törvények, amelyekből jelen képviselői megbízatásom ered, akkor döntésemet, mint magyar állampolgár kizárólag a tisztesség és a szükség törvénye alapján hoznám meg”. Az olasz küldött ehhez azt is hozzátette, hogy értesülései szerint nemcsak Deák, de Ghyczy pártja sem akar az uralkodóház ellen fordulni, mert megfelelő számukra, ha hazájuk az alkotmány helyreállításával visszanyeri korábbi szerepét a birodalmon belül.⁶⁷⁰ Ricasoli, Pescanti jelentésének ismeretében szemére vetette

⁶⁶⁸ KLI VII. 230-237.

⁶⁶⁹ KLI VI. 387-389. ifj. Kossuth–Kossuth, 1866. júl. 10., 389-390. ifj. Kossuth–Kossuth, 1866. júl. 11.; KLI VII. 237.

⁶⁷⁰ CARTEGGI RICASOLI, 1967. 227-230. Pescanti–Ricasoli, 1866. júl. 10.

Kossuthnak, hogy Deáknak, a legerősebb magyar párt vezetőjének az uralkodóházhoz való hűsége komolyan veszélyezteti a magyarországi felkeléssel kapcsolatos terveket. A volt kormányzó válaszul kijelentette, hogy „Deák szerepe ott végződik, ahol az övék kezdődik”. Emlékeztetett arra, hogy ő már a szabadságharc idején megmutatta, milyen jelentős mértékben tud hatni a közhangulatra.⁶⁷¹

A következő napokban Kossuth további kellemetlen értesüléseket szerzett. Kiderült számára, hogy a magyar légió katonáit Bolognában kórházi szolgálatra osztották be. A magyar emigráció feje több olasz politikushoz írott levelében is felháborodását fejezte ki. Azt szeretne volna elérni, hogy a magyar katonákat küldjék Cialdini seregéhez, mert reményei szerint így juthattak be leggyorsabban hazájukba. Erőfeszítései azonban nem jártak sikerrel, mindössze annyi történt, hogy a király „fontolóra vette” a légió áthelyezését.⁶⁷² Közben július 20-án a Carlo Persano admirális vezette olasz flotta Lissa szigeténél támadást intézett az osztrákok ellen, de vereséget szenvedett, pedig a tengeri győzelem előkészítette volna a dalmáciai partraszállást. Olaszország azonnal fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett Ausztriával.⁶⁷³ Kossuth, ennek tudatában, táviratban utasította Csákyt, hogy indítsák meg a magyarországi felkelést, mert különben többé nem lesz erre lehetőség.⁶⁷⁴ A volt kormányzó másnap az olasz sereg ferrarai főhadiszállásán találkozott, és megbeszélést folytatott Napóleon herceggel. A francia külpolitika irányítója célzott arra, hogy a háború a befejezéséhez közeledik, ezért a magyar remények teljesülésére nincs már esély. Kossuth feljegyzése szerint a herceg a következőket mondta neki: „Az Ön nemzete már megint elkésett, mint elkésett 59-ben. Nincs benne spontaneitás, nincs benne iniciativa. ... Ha a magyar nemzet önkéntesen megmozdul – ha csak száz ember vére ömlik is egy magát a kültámasz érkezétségéig tartani képes magyar felkelésben, ez megakadályozta volna a fegyvernyugvást”.⁶⁷⁵ Kossuth méltán érezhetett haragot Napóleon herceg cinikus szavainak hallatán. A „kültámasz” megérkezésképp ugyanis

⁶⁷¹ KLI VII. 239-244.

⁶⁷² KLI VI. 417-418. Kossuth–Ricasoli, 1866. júl. 19., 746-747.; KLI VI. 419-422. Kossuth–Castiglione, 1866. júl. 19.; KLI VII. 246-247.

⁶⁷³ CHIALA, 1902. 443.

⁶⁷⁴ MOL R 90. 4621. Kossuth–Csáky, 1866. júl. 20. (másolat) Lukács Lajos szerint Kossuth ezen a ponton feladta korábbi, következetesen hangoztatott biztosítékrendszerét, mert nagyhatalmi garancia nélkül is megindíthatónak vélte a magyar függetlenségi háborút. (LUKÁCS, 1984. 347-348.) Lukács azonban nem is fontolta meg, azt a lehetőséget, hogy Kossuth abban bízott, hogy Csákyéknak sikerült az eredeti tervek szerint megállapodniuk a porosz vezetéssel, és Poroszország elismerte hadicélnak a magyar függetlenséget.

⁶⁷⁵ KLI VII. 247-267.

semmilyen biztosítékot nem kapott, a belső szervezésért pedig nem tudott felelősséget vállalni.

4. Az északi hadszíntér. Csáky, Komáromy és Klapka Poroszországban

A pesti comité képviselői és Kossuth júniusban Firenzében a Poroszországgal kötendő szerződés feltételeiben is megállapodtak. A volt kormányzó lényegében azokat a pontokat fogadtatta el Csákyékkal, amelyeket Kiss már májusi tárgyalásai során ismertetett Bismarckkal. A magyar emigráció feje tehát a berlini kormánnyal ugyanolyan feltételek mellett akart szerződést kötni, mint a firenzeivel. Ezek között szerepelt a poroszországi magyar légió felállítása, és egy porosz sereggel együtt történő betörése Magyarországra, a különbéke tiltása, a porosz király által kiadott proklamáció a magyar nemzethez, valamint a 2 és fél millió frankos támogatás igénylése.⁶⁷⁶ Csáky felvetette ugyan, hogy a berlini kormány nem akar expedíciót, csak a magyar légió betörését támogatja, de Kossuth ezt nem tartotta elfogadhatónak.⁶⁷⁷ Június 20-án azonban a magyar emigráció vezetőjével folytatott megbeszélésén Usedom is kijelentette, hogy kormánya nem tervez expedíciót Magyarországra. Mivel Kossuth felháborodottan tiltakozott ez ellen, a porosz követ megkérte őt, hogy foglalja írásba tervét, és ígéretet tett annak Berlinbe történő továbbítására.⁶⁷⁸ A volt kormányzó ezért június 22-én kelt levelében összefoglalta a porosz–magyar együttműködés általa elengedhetetlennek tartott feltételeit. Hangsúlyozta, hogy II. Viktor Emánuel ígéretet tett neki a dalmáciai expedícióra, ezért Poroszországtól is elvárható a hasonló lépés. Ráadásul a porosz betörést nevezte a kettő közül fontosabbnak, mert magyarázata szerint azzal gyorsabban el lehetett érni a Magyar Királyság magyarlakta területeit, például a Felső-Tisza vidékét, ahol a leginkább várható volt a felkelés kirobbanása. Jelezte, hogy éppen ezért ő is a porosz sereggel együtt kíván Magyarországra menni. További érvként hozta fel, hogy az előzetes szervezés hiányát csak a porosz sereg betörése tudná feledtetni, ráadásul erre tudomása szerint Bismarck már egyszer ígéretet tett

⁶⁷⁶ KLI VI. 232-241. Kossuth–Usedom, 1866. jún. 22.; MOL R 296. 11. t. Kossuth–Csáky, 1866. jún. 28.; OSZK KT. Levelestár, Kossuth Lajos Csáky Tódorhoz, 1866. jún. 28.

⁶⁷⁷ KLI VII. 198.

⁶⁷⁸ KLI VII. 197-198. Usedom 1866. június 17-én jegyzéket adott át az olasz kormánynak, melyben követelte, hogy Olaszország támogassa a magyar szabadságharc tervét, és kötelezze magát a dalmáciai partraszállás végrehajtására. Kormánya nevében ígéretet tett ugyanakkor arra, hogy egy főként magyarokból álló segélyserg be fog törni Felső-Magyarországra. A porosz sereg expedíciójáról tehát itt sem esett szó. (LA MARMORA, 1873. 345-348. Usedom–La Mamora, 1866. jún. 17.)

Kiss Miklós előtt. Ugyanakkor figyelmeztette a porosz kormányt, hogy az ő részvétele nélkül Magyarországon nem lehet komoly függetlenségi háborút megindítani.⁶⁷⁹ Ezzel a kijelentésével egyértelműen Bismarcknak és a pesti comiténak az ő megkerülésével történő esetleges megállapodására célzott.

Csáky június 28-án hagyta el Olaszországot, hogy Párizson keresztül Berlinbe utazzon. Magával vitte a Kossuthal kötött megállapodás szövegét azért, hogy lemásolja azt, majd a már néhány napja Párizsban tartózkodó Komáromyval aláírassa mindkét példányt, és az egyiket visszaküldje a volt kormányzónak.⁶⁸⁰ Kossuth egy jegyzéket is átadott neki, amely tartalmazta a porosz kormánnyal kötendő egyezség feltételeit, továbbá utasította őt a Kissel való együttműködésre.⁶⁸¹ Csáky az olasz kormány által Kossuthnak folyósított 100 ezer frankból 20 ezer frank kölcsönt vett fel.⁶⁸² A volt kormányzó nyilvánvalóan Kiss és Bismarck 1866 májusában megkezdett tárgyalásaira hivatkozott, amikor Csákyt a Párizsban élő magyar ezredessel való együttműködésre utasította. Valójában Kossuth Kiss személyében keresett biztosítékot arra, hogy a pesti comité külföldi képviselője az ő utasításainak megfelelően jár majd el Berlinben. Több levélben is sürgette Kisst az indulásra, mert nagyon fontosnak tartotta, hogy Csáky az ő jelenlétében közölje a porosz kormánnyal a magyar emigránsok közti firenzei megállapodásnak a külügyek intézésére vonatkozó pontját.⁶⁸³ Kiss megígérte, hogy eleget tesz a volt kormányzó kérésének, de egyúttal újabb kételyeket fogalmazott meg Csáky és Komáromy tevékenységével kapcsolatban. Megkérdőjelezte a magyarországi szervezet létét, és közölte Kossuthal, hogy Csákyék lebeszéltek Klapkát a volt kormányzóval történő találkozásról.⁶⁸⁴ Klapka valóban nem utazott Olaszországba, de amikor a pesti comité és Kossuth megállapodásáról tudomást szerzett, szívélyes hangú levelet írt a volt kormányzónak, biztosítva őt, hogy nem kíván politikai ügyekkel foglalkozni.⁶⁸⁵ Kossuth, válaszában vele is ismertette a pesti comitéval kötött megállapodás tartalmát.⁶⁸⁶ A volt kormányzó azonban feleslegesen hívta fel Klapka figyelmét arra, hogy a külügyek

⁶⁷⁹ KLI VI. 232-241. Kossuth–Usedom, 1866. jún. 22.

⁶⁸⁰ A megállapodást Csáky valóban lemásolta, de nem íratta alá Komáromyval, és nem küldte vissza Kossuthnak az egyik példányt. (MOL R 296. 6. t. jún. 28.) – vö.: KOSSUTH, 1867.

⁶⁸¹ MOL R 296. 11. t. Kossuth–Csáky, 1866. jún. 28. közli: KLI VII. 256-259.

⁶⁸² MOL R 296. 7. t. (Csáky utólagos elszámolása keltezés nélküli, de 1867. tavaszi költségeket is tartalmaz.);

⁶⁸³ MOL R 90. 4505. Kossuth–Kiss, 1866. jún. 25., uo. 4520. Kossuth–Kiss, 1866. jún. 26., uo. 4524. Kossuth–Kiss, 1866. jún. 27.

⁶⁸⁴ MOL R 90. 4551. Kiss–Kossuth, 1866. jún. 30., 4554. Kiss–Kossuth, 1866. jún. 30.

⁶⁸⁵ MOL R 90. 4547. Klapka–Kossuth, 1866. jún. 30. – vö.: LENGYEL, 1936. 59.

⁶⁸⁶ MOL R 295. 22. t. Kossuth–Klapka, 1866. júl. 4.

irányítása kizárólag őt illeti meg, a tábornok valóban nem foglalkozott a későbbiekben politikai kérdésekkel. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy Csákyékkal még mindig szívesebben működött együtt, mint Kossuthtal. Ugyanakkor a katonai szervezés régóta várt lehetőségének felcsillanása valószínűleg sokkal nagyobb hatással volt rá annál, hogy a politikai feltételek hiánya miatt elzárkózzon attól. A Kossuthnak tett ígéret egyúttal a felelősség elhárításaként is értékelhető.

Június utolsó és július első napjaiban egyértelművé vált, hogy Kossuth Csákyék tevékenységével kapcsolatos félelme nem volt alaptalan. Kiss hiába próbált még Párizsban tárgyalni a pesti comit  képviselőivel a magyar  gy poroszországi képviseletéről, Komáromy erről nem akart vele beszélni, Csáky pedig nem is szakított időt arra, hogy találkozzon vele.⁶⁸⁷ Csáky, Komáromy, Klapka  s R nyi⁶⁸⁸ június 30- n együtt indultak a porosz fővárosba,⁶⁸⁹ Kiss pedig követte őket. Előzőleg Komáromy a „Magyar Nemzeti Comité” elnökeként Ricasolinak  s Usedomnak is megírta, hogy a bizottmány Csákyt bízta meg az olasz és a porosz kormánnyal folytatandó tárgyalásokkal, a szerződések aláirásával és a pénz felvételével. A Kossuthtal való megállapodásról nem ejtett sz t. Ugyanilyen tartalmú megbízólevelet adtak  t július 1- n Berlinben Barral olasz követnek is, Bismarckkal pedig felthet leg szóban k z lt k Csáky felhatalmazását.⁶⁹⁰ A porosz kancellárt Komáromy, Csáky  s Klapka a főhadiszálláson kereste fel, éppen a k niggr tzi csatát követően.⁶⁹¹ Bismarck itt ismertette a magyar légió felállításával kapcsolatos terveit, és egyúttal utasítást is adott arra, hogy a porosz sereg által ejtett egészséges magyar hadifoglyokat k l n ts k el, és szállítsák Sziléziába, mivel közülük kívánták toborozni a légió k zkaton it.⁶⁹² Bismarck 400 ezer porosz tallért, azaz másfél millió frankot ígért a magyaroknak, amelyet Komáromy július 8- n  t is vett.⁶⁹³ A comit  képviselői szóban val s n leg ígéretet kaptak Bismarckt l a porosz sereg magyarországi bet r s re is.⁶⁹⁴ Az

⁶⁸⁷ MOL R 90. 4554. Kiss–Kossuth, 1866. j n. 30.

⁶⁸⁸ Rényi 1865-ben már biztosan kapcsolatban állt Csákyval  s Komáromyval. A szervezkedésben betöltött korábbi szerepéről l. az „ j remények 1864/65 fordulóján” c. fejezetet.

⁶⁸⁹ MOL R 296. 7. t. (Keltezetlen feljegyzés az  tik lts gekr l.)

⁶⁹⁰ DDI VII. 4. Komáromy–Ricasoli, 1866. j n. 20.; MOL R 296. 11. t. Komáromy–Usedom, 1866. j n. 29., Komáromy–Barral, 1866. j l. 1. Csáky július 18- n a következőket írta Komáromynak: „Itt [Berlinben] engem hivatalosan is Represent nsnak tekintenek – ez fontos lépés –, és ha a cél elérésénél volt is kis érdemem, ezért százszorosan meg vagyok jutalmazva.” (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. j l. 18.)

⁶⁹¹ KLI VII. 212.

⁶⁹² KIENAST, 1900. 107-115.

⁶⁹³ MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 22. (Komáromy elszámolása a porosz kormánytól kapott pénzzel)

⁶⁹⁴ Július 18- n Csáky azt jelentette Komáromynak, hogy a hónap végén Klapka bet rhet Magyarországra 6000 magyarral és egy porosz hadtesttel. (MOL R 296. 11. t. Cs k–Komáromy, 1866. j l. 18.)

együttműködés feltételeit azonban nem rögzítették írásban. Bismarck korábbi és ekkori magatartásából is látható volt, hogy nem kíván semmire kötelezettséget vállalni. Csáky azonban már azt is sikernek tartotta, hogy a porosz vezetők elismerték őt a magyar ügy képviselőjének, amit szemében nyilvánvalóan a légiószervezés lehetősége és az anyagi támogatás megszerzése tett értékessé. Csáky és Klapka azonnal hozzá is látott a légió felállításának előkészítéséhez, míg Komáromy Párizsba utazott, ahol Vignerac francia bankárt Bécsbe küldte a magyarországi szervezkedésre szánt pénzzel, Károlyi Gábort pedig Pestre a hazaiakhoz szóló utasítással.⁶⁹⁵ Úgy tervezték, hogy a légió július végén betör Magyarországra, ahol ezzel egy időben felkelés robban ki. Sürgősnek tartották terveik végrehajtását, mert Ausztria július 9-én fegyverszüneti ajánlatot tett Poroszországnak.⁶⁹⁶

Csáky és Komáromy továbbra sem volt hajlandó Kissel együttműködni, ezért az július 11-én lemondott Kossuthtól kapott megbízatásáról.⁶⁹⁷ Másnap Csáky Visconti-Venostán keresztül üzent Kossuthnak, hogy az ajánlatukat elfogadták, és a tervek végrehajtása megkezdődött. Arra kérte a volt kormányzót, hogy egyelőre ne jöjjön Poroszországba, mert személye visszakozásra készítheti a királyt.⁶⁹⁸ Kossuth azonban nem elégedett meg a távirattal, és sürgette Csákyt, hogy megállapodásuk értelmében küldje vissza a Firenzében kötött szerződés egyik aláírt példányát, és tegyen részletes jelentést poroszországi tárgyalásainak eredményéről. Csáky jelentésének késlekedése és Kiss lemondása minden bizonnyal megerősítette a volt kormányzó gyanúját a pesti comitè tevékenységével kapcsolatban, ezért kijelentette, hogy ha tudta nélkül és akarata ellenére köt a pesti comitè megállapodást Bismarckkal, ahhoz ő nem adja a nevét. Egyúttal sürgette az expedíciót és a magyarországi felkelés kirobbantását.⁶⁹⁹ Július 18-án Csáky megint Visconti-Venostát kérte meg, hogy adja át üzenetét Kossuthnak a poroszországi légiószervezés eredményeiről.⁷⁰⁰ Két nappal később Kossuth táviratban szólította fel a

⁶⁹⁵ MOL R 296. 11. t. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 10., Komáromy–Csáky, júl. 12. A pénz beküldéséről a későbbi elszámolások is tanúskodnak. (MOL R 296. 7. t.) – vö.: a „Csáky és Komáromy tevékenységének visszhangjai az emigrációban a háborút követő hónapokban. A porosz kormánytól kapott pénz sorsa” c. fejezet; KIENAST, 1900. 192-194. Komáromy párizsi útját az is indokolhatta, hogy ott tartózkodott Csáky várandós felesége. Csáky Tivadar második gyermeke, Vilma 1866. július 18-án született meg. (Harmadik gyermeke, Péter István 1872-ben Wiesbadenben látta meg a napvilágot.) (GUDENUS, 1990–1998. I. 261.)

⁶⁹⁶ MOL R 296. 8. t. Csáky–Komáromy, 1866. júl. 12.

⁶⁹⁷ KLI VI. 285. Kiss–Kossuth, 1866. júl. 11.

⁶⁹⁸ DDI VII. 70-71. Csáky–Visconti-Venosta, 1866. júl. 12. – vö.: KLI VII. 122.

⁶⁹⁹ DDI VII. 88-89. Kossuth–Csáky, 1866. júl. 16.; OSZK KT. Levelestár, Kossuth Lajos Csáky Tódorhoz, 1866. júl. 16. közli: KLI VI. 407-413. – vö.: KLI VII. 122-123.

⁷⁰⁰ DDI VII. 97. Csáky–Visconti-Venosta, 1866. júl. 18.

pesti comit  képviselőit, hogy adjanak jelt a hazaiaknak a felkelés kiobbantására.⁷⁰¹ Csáky július 22- n egy rövid táviratban válaszolt. Kijelentette, hogy a porosz kormány elfogadta feltételeiket, és a hónap végén sor fog kerülni az expedícióra, valamint a felkelésre. Megígérte Kossuthnak, hogy hamarosan egy hosszabb jelentést is küld neki, Komáromy pedig meg fogja látogatni a volt kormányzót Torinóban.⁷⁰²

Július 15- n Csáky megállapodást kötött Friedrich von Schütz, porosz hadügyminiszter-helyettessel a légió létrehozásáról.⁷⁰³ Másnap a Csákyék által a hadügyminiszteri tisztségre jelölt Vetter Antal egy kiáltványt adott ki, melyben bejelentette, hogy a magyar ideiglenes kormánytól egy poroszországi magyar légió felállitására kapott megbízatást, amely a porosz sereggel közösen fogja kivívni Magyarország függetlenségét.⁷⁰⁴ Ugyancsak július 16- n megkezdődött a toborzás a magyar hadifoglyok körében, akiket a jobb ellátás és a fizetés ígéretével igyekeztek rábírni a légióba való belépésre. A légió katonáit a sziléziai Neiss ben (Nysa), s tort borban szállásoltak el, és 6000 honv degyenruh t rendeltek számukra Berlinből. Azonban alig több mint egy hét alatt csak körülbelül kétezzer embert sikerült toborozniuk.⁷⁰⁵ Tisztb l 78

⁷⁰¹ MOL R 90. 4621. Kossuth–Csáky, 1866. j l. 20.

⁷⁰² DDI VII. 116. Csáky–Kossuth, 1866. j l. 22. A távirat Kossuth iratai közt is megtalálható. (MOL R 90. 4629.) A hátoldalán a következő ceruzával  rt megjegyzés olvasható: „Az ígért levél nem jött meg, Komáromy itt járt, de f l nem keresett.” Csáky egyébként sürgette Komáromyt, hogy beszéljen Kossuthal. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. j l. 18.)

⁷⁰³ MOL R 296. 4. t. Lukács Lajos  gy értelmezte Csáky  s Schütz megállapodását, hogy a sikeres tárgyalások után végre megs lhetett a porosz–magyar megegyezés, mert a pesti comit  képviselői kihagyták a feltételek közül az olyan „irreális” elemeket, mint a magyarországi porosz expedíció kérdése. (LUKÁCS, 1984. 338.) Csáky  s Schütz azonban csak a légió felállitásának részleteiről kötött szerződést, ez t h t nem tekinthető általános értelemben vett porosz–magyar megegyezésnek. Jellegénél fogva valóban nem tartalmazza a magyarországi porosz expedíció ügyét – amelyben egyébként Csáky ekkor még reménykedett (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. j l. 18.) –, ez azonban nem annyira sikernek, mint inkább felelőtlenségnek nevezhető.

⁷⁰⁴ MOL R 90. 4609. Kiáltvány, 1866. j l. 16. Vetter t h t szintén számolt a porosz sereg magyarországi betörésével.

⁷⁰⁵ A légió létszámáról a forrásokban eltérő adatok szerepelnek. Csáky július 18- n, t h t két nappal a toborzások megkezdése után azt jelentette Komáromynak, hogy 3540 ember k van. Az azonban nem derül ki a levélből, hogy ez a belépési szándékukat jelző, vagy a ténylegesen besorozott katonák száma volt-e. (MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. j l. 18.) A szervezésben segédkező egyik hadifogly, Bencze Mihály főhadnagy ezzel szemben  gy tudta, hogy 3-4 nap alatt 1504 embert toboroztak (BENCZE, 1867. I.), ez a szám azonban később még n hetett. 1866 augusztusának elején Klapka, Simonyi értesülései szerint 1500, Irányi információi szerint pedig 1600 emberrel t rt be Magyarországra. (KLI VI. 469-473. Simonyi–Irányi, 1866. aug. 1., 467-468. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 7.) A légió egy kisebb része azonban Klapka betörésének idején Vetter felügyelete alatt Neiss ben tartózkodott. Kienast Seherthoss irataira hivatkozva azt állitja, hogy július 31- n a légiónak 1500 tagja állomásozott Schillersdorfban a betörésre készülve, 600 tagja pedig még korábban Neiss ben maradt. (KIENAST, 1900. 192-195.) Lukács körülbelül 1500 f s l gi r l  r könyvében,   azonban Simonyi  s Irányi adataira támaszkodott,  gy figyelmen kívül hagyta a Neiss ben  llom soz kat. (LUKÁCS, 1984. 339-340.) Az említett források alapján t h t a 2100-2200 körüli maximális létszám tűnik a legval s n bbnek. Ludvig Kossuthnak  rt leveleiben viszont nyilvánvalóan túlzó adatok szerepelnek. A Br sselben élő magyar emigráns július 24- n 6-8000 f s,  t nappal később pedig 15 ezer fős önkéntes

volt, többségük Olaszországból érkezett. Az egész sereg egy dandárt alkotott. A légió főfelügyelője Vetter altábornagy, főparancsnoka Klapka tábornok, a dandárparancsnok pedig Mogyoródy ezredes lett. Seherthoss Klapka szárnysegédjeként, Rényi pedig a Csákynek alárendelt diplomáciai osztály vezetőjeként tevékenykedett a légióban. Csáky és Komáromy ezredesi rangban voltak jelen a tisztikarban, amelynek tagjai közé tartozott Bethlen Gergely és Károlyi grófné két legfiatalabb fia, István és Tibor is. Mivel a légió fenntartását a porosz kormány vállalta magára, a katonák a fizetést és a felszerelést Drygalski porosz királyi megbízottól vehették át. Klapka a magyar légió mellé rendelt porosz ezredessel, Döringgel megtárgyalta a hadműveleti tervet, majd július 26-án beöltöztették a légió tagjait, és sor került a zászlóesküre.⁷⁰⁶ Közben a porosz kormány július 22-én 5 napra, július 26-án pedig négy hétre szóló fegyverszünetet írt alá Ausztriával. Klapka július 27-én 1500 emberrel mégis elindult, és este Oderbergbe (Bohumin) érkezett.⁷⁰⁷ Az indulásról Rényi tájékoztatta Kossuthot,⁷⁰⁸ aki felszólította Csákyékot, hogy azonnal adjanak tájékoztatást a helyzetről, és kössenek formális egyezséget Bismarckkal.⁷⁰⁹ Három nappal később pedig arra utasította a pesti comitè képviselőit, hogy robbantsanak ki gerillaháborút Magyarországon.⁷¹⁰ Csáky nem válaszolt, Klapka serege pedig július 28-án átlépte az osztrák határt, és Ostrauban (Ostrava) letáborozott. A porosz hadvezetés azonban a fegyverszünetre hivatkozva hamarosan visszahívta őket Schillersdorfba (Šilheřovice). Klapka itt július 31-én haditanácsot tartott, amelyen bejelentette, hogy a Neissében maradt 600 fős seregrészt feloszlatták, Magyarországon pedig nem robbant ki felkelés, pedig a beküldött pénz és az utasítás július 17-én megérkezett az országba. Hozzátette azt is, hogy a porosz hadvezetést képviselő Döring nem tartja őket vissza, de felszerelést nem ad számukra. Klapka ennek ellenére a betörést javasolta. Végül az a határozat született, hogy előbb tájékozódnak a porosz kormány szándékai felől. Csáky ezért a főhadiszállásra, Rényi pedig Berlinbe indult. Komáromy viszont váratlanul sürgetni kezdte az indulást. Valószínűleg Döring

seregről számolt be, de értesüléseit ő maga sem tartotta megbízhatónak. (MOL R 90. 4638. Ludvigh–Kossuth, 1866. júl. 24.; KLI VI. 442-443. Ludvigh–Kossuth, júl. 29.)

⁷⁰⁶ HL II. 29. 229. cs.; MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1866. júl. 18.; KIENAST, 1900. 122-129.; LUKÁCS, 1984. 339-345.

⁷⁰⁷ KIENAST, 1900. 186-191.

⁷⁰⁸ MOL R 90. 4649., DDI VII. 136. Rényi–Kossuth, júl. 27.

⁷⁰⁹ DDI VII. 133-134. Kossuth–Csáky, 1866. júl. 27.

⁷¹⁰ DDI VII. 155-156. Kossuth a berlini olasz követségnek, 1866. júl. 30.

sugalmazására döntött így.⁷¹¹ A porosz vezetés a békefeltételekről való alkudozás közben nyilvánvalóan szeretne volna nehéz helyzetbe hozni Ausztriát, de továbbra is ügyelt arra, hogy utóbb semmilyen felelősséget ne kelljen vállalnia a magyarok tevékenységéért. A légió ezért augusztus első napján elindult Magyarország felé, majd a Jablunkai-hágón átkelve augusztus 3-án Turzovkába érkezett. A többségében szlovák lakosság nem fogadta őket különösebb lelkesedéssel, felkelés pedig továbbra sem robbant ki a hazában, ezért augusztus 4-én a sereg visszavonult a poroszok által megszállt területre.⁷¹² A betörésről Kossuth azonnal tudomást szerzett Csáky és Simonyi távirataiból.⁷¹³ A volt kormányzó augusztus 4-én Csákyhoz írt levelében ismét kijelentette, hogy nem vállal felelősséget a pesti comit e által el oid ezett esem enyek ert, mert azok tudta n elk ul t ort entek.⁷¹⁴

5. Szervezked es a Balk anon

A h abor u kirobban as at k ovet oen a magyar emigr ansok  ujra felvették a kapcsolatot a román  es szerb vezet okkel, hogy meggy ozz ek  oket az Ausztria elleni k oz os harc sz uks egess eg er ol. A román fejedelems egekben Cuza lemond as at k ovet oen m eg a kor abbin al is bizonytalanabb politikai helyzet alakult ki. P arizsban a nagyhatalmak r eszv etel evel m arciusban konferencia kezd od ott arról, hogy ki legyen Cuza ut odja. K ozben azonban a bukaresti kormány megh ivta a tr onra a porosz kir allyal  es a francia cs asz arral is rokons agban  all o Hohenzollern–Sigmaringen K arolyt, akinek fejedelemm e v alaszt as at az  aprilisban tartott n epszavaz as is meger os itette. A fiatal uralkod o 1866. m ajus 20- an érkezett román területre. A nagyhatalmak k oz ul Poroszország, a vele id ok ozben sz ovets egre l ep o Olaszország, valamint Franciaország tartotta elfogadhat onak az  uj fejedelem szem ely et. Nagy-Britannia  es Oroszország tiltakoz as at fejezte ki a bukaresti esem enyek miatt, arra hivatkozva, hogy az 1858-ban megk ot ott egyezm eny nemzeti uralkod o v alaszt as at írta el o a fejedelems egekben. T orokország a hadsereg bevet es evel fenyeget oz ott. A Port at azonban az angol, a francia  es az orosz vezetés egyar ant figyelmeztette, hogy tart ozkodjon a fegyveres konfliktus kirobbant as at ol, ezért a t orok

⁷¹¹ KLI VI. 469-473. Simonyi–Ir anyi, 1866. aug. 1. – v o.: KIENAST, 1902. 195.

⁷¹² KIENAST, 1900. 186-212. Seherthoss a hadm uvelet befejez ese ut an a morvaors agi Ostrauba akart utazni, de mivel  atlepte a demark aci os vonalat, az osztr akok elfogták. A hadb iros ag el osz or k ot el  altali hal alra, majd 16  ev b ort onre  it elte, de a porosz–osztr ak b ekek ot es ut an szabadon engedték. (SEHERTHOSS, 1881. j ul. 4.)

⁷¹³ DDI VII. 169-170. Cs aky–Kom aromy, 1866. aug. 1., 188. Simonyi–Visconti-Venosta, 1866. aug. 4.

⁷¹⁴ DDI VII. 181. Kossuth–Cs aky, 1866. aug. 4.

kormány kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni a bukaresti vezetéssel.⁷¹⁵ A román miniszterelnöki tisztséget Cuza bukása óta az a Ion Ghica töltötte be, akivel a pesti comité 1865 szeptemberében szerződést kötött.⁷¹⁶ A szerződés másik román aláírója, Ioan Balaceanu pedig az új bukaresti kormány párizsi ügyvivője lett, és ebben a minőségében magyar emigránsokkal is folytatott megbeszéléseket a háború idején. Miután feltehetően találkozott Türrrel, beszámolt Károly fejedelemnek arról, hogy az olasz hadsereg magyar tábornoka Bukarestbe készül. Balaceanu azt javasolta uralkodójának, hogy kössön szerződést Türrrel, és ennek feltételeit is körvonalazta: Erdély legyen autonóm terület a Magyar Királyságon belül, a porosz és az olasz kormány is adjon biztosítékot a román igények támogatására, Türr kössön megállapodást a magyar „mérsékelt párttal”, a békefeltételek közt pedig szerepeljen, hogy Ausztria adja át Bukovinát a fejedelemségeknek. Türrt a román politikus idális közvetítőnek nevezte, olyan embernek, akitől távol áll minden nacionalista gög.⁷¹⁷

Türr, a magyar emigráció többi tagjától függetlenül, de hozzájuk hasonlóan, már 1866 tavaszán igen élénk tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy az olasz és porosz politikusok felismerjék a magyarokkal, a délszláv népekkel és a románokkal való együttműködés jelentőségét. Márciusban levelet írt Cerrutinak, amelyben azt javasolta az olasz kormánynak, hogy igyekezzen minél szorosabb összeköttetésbe kerülni a szerbekkel és a horvátokkal.⁷¹⁸ Májusban találkozott Usedommal, majd Bernhardival,⁷¹⁹ és valószínűleg az ő ajánlásuknak köszönhető, hogy Bismarck meghívta őt Berlinbe. A magyar emigráns június 10-én és 11-én folytatott tárgyalásukon kérte a porosz kancellárt a magyar, a délszláv és a román tervek támogatására, valamint a poroszországi magyar légió felállítására, és ezekre ígéretet is kapott.⁷²⁰ Berlini útját igyekezett eltitkolni Kossuth elől,⁷²¹ ugyanakkor visszautasította Csáky és Komáromy azon ajánlatát, hogy a pesti comitét ismerje el egyedül illetékesnek a magyarországi ügyekben.⁷²² Sem Kossuth, sem

⁷¹⁵ TOMI, 2002. 195-213.

⁷¹⁶ L. a. „Csáky és Komáromy kiűtkeresései 1865-ben ” c. fejezetet.

⁷¹⁷ TOMI, 2002. 195-213.

⁷¹⁸ DDI VI. 505-506. Türr–Cerruti, 1866. márc. 28.

⁷¹⁹ BERNHARDI, 1897. 14-19., 24-29.

⁷²⁰ KLI VI. 558-563. „Türr István altábornagy jelentése a keleti tartományokban való működéséről”. – vö.: CHIALA, 1902. 277.

⁷²¹ DDI VI. 769-770. Türr–Cerruti, 1866. jún. 7. Türr Kossuth előtt csak párizsi útjáról beszélt, és később azt akarta mondani a volt kormányzónak, hogy a francia fővárosban volt, amikor meghívták Berlinbe.

⁷²² Türr ezt Bernhardi előtt azzal indokolta, hogy nem akarta Kossuthot kizárni a szervezésből. Véleménye szerint ugyanis a magyar parasztokat csak Kossuth nevével lehetett megnyerni a felkelés ügyének. (BERNHARDI, 1897. 25-26.)

Csákyék mellett nem akarta tehát elkötelezni magát, de az említettek megállapodását, amelyen ő is jelen volt, elfogadta, és elismerte a volt kormányzót a külügyek irányítójának. Mivel a custozzai vereség után az olasz kormány sürgetni kezdte Türr indulását Belgrádba, Kossuth június 26-án megbízólevelet adott át neki. A tábornok feladatául kapta, hogy az olasz és a szerb kormány megállapodásának értelmében elősegítse a Határőrvidék fellázítását, és a határőrök Magyarországra történő betörését. A volt kormányzó ugyanakkor felhívta Türr figyelmét arra, hogy a tervek végrehajtására csak az olasz sereg dalmáciai partraszállása után kerülhet sor.⁷²³ Türr a szervezésre kapott 400 ezer frankból csak 40 ezret vett át készpénzben, a többit az olasz kormány a Pillet-Ville bankház konstantinápolyi és bukaresti fiókjába utalta.⁷²⁴ Türr engedélyt kapott arra, hogy magával vigye keleti útjára az olasz hadsereg ezredesét, Kiss Józsefet.⁷²⁵ Július 1-én Livornóban szálltak hajóra, Konstantinápolyba érkezésük után azonban nem Belgrád, hanem Bukarest felé vették az irányt.⁷²⁶ Türr valószínűleg úgy gondolta, hogy ottani kapcsolatai is hasznosak lehetnek a magyar ügy szempontjából, és így segítségére lehet a fejedelemségekbeli szervezéssel megbízott Ébernek. Amikor július közepén megérkezett a román fővárosba, Ébert még nem találta ott, így nélküle látott neki a munkának. Sikerült találkoznia a fejedelemségekben élő magyarokkal, és július 19-én azt jelentette az olasz külügyminisztériumnak, hogy négy önkéntes csapat áll készen az Erdélybe való betörésre.⁷²⁷ Tárgyalt Károly fejedelemmel is, aki szerződést egyelőre nem kötött vele, csak megállapította, hogy 30-40 ezer katonával tudnák segíteni a magyarok háborúját. A román vezetés a betörés feltételéül azt szabta, hogy Bismarck elhatározza magát a Habsburg Birodalom megsemmisítésére. Ugyanakkor beleegyezett abba, hogy az Erdélybe betörő seregeket magyar tiszt, Türr vagy Klapka vezesse. Kiss József állítása szerint ezzel is azt akarták jelezni, hogy nem tartanak igényt Erdélyre és elfogadják a Dunai Szövetség

⁷²³ KLI VI. 294-295. „*Utasítás Türr István altábornagy úrnak Flórenczbe*”, 1866. jún. [26]. Az utasítást Csáky is aláírta a „Buda-Pesti Comité” nevében, így annak egy példánya Csáky és Komáromy iratai közt is megtalálható. (MOL R 211. 1. t. Kossuth–Türr, 1866. jún. 26.)

⁷²⁴ MAE ASD Moscati, VI/215. ?–Türr, 1866. jún. 29. (A levél írója az olasz kormány egyik tagja volt.)

⁷²⁵ DDI VII. 17-18. Kossuth–Cerruti, 1866. jún. 25., 32. Türr–Cerruti, 1866. jún. 30.

⁷²⁶ KLI VI. 558-563. „*Türr István altábornagy jelentése a keleti tartományokban való működéséről*”. Visconti-Venosta a konstantinápolyi olasz követet, a belgrádi és a bukaresti olasz konzult is értesítette Türr érkezéséről, és arról, hogy a magyar tábornok az olasz kormány megbízásából teljesít titkos küldetést. (DDI VII. 26. Visconti-Venosta–Della Croce, Teccio di Bayo, Scovasso, 1866. jún. 29.) Csáky később rosszállását fejezte ki amiatt, hogy Türr Bukarestben is szervezkedik. (DDI VII. 119-120. Csáky–Visconti-Venosta, 1866. júl. 23.)

⁷²⁷ DDI VII. 100-101. Türr–Visconti-Venosta, 1866. júl. 19. – vö.: KLI VI. 434-438. Ifj. Kossuth Lajos–Kossuth, 1866. júl. 27.

tervét.⁷²⁸ Türr és Kiss József az olasz kormánynak, illetve Kossuthnak írott jelentéseiben bizakodó hangon írt a bukaresti helyzetről, a román kormány mozgásterét azonban meglehetősen szűk volt. Károlyt még mindig nem fogadta el a Porta fejedeleme, ráadásul osztrák nyomásra a tárgyalások során azt is az elismerés feltételül szabta, hogy a román kormány nem támogatja a magyar forradalmárokat. Nem nézte jó szemmel a magyar emigránsok és a bukaresti vezetés kapcsolatát Oroszország és Ausztria sem, Poroszország és Olaszország pedig nem kötelezte el magát egyértelműen a román kormány politikai, anyagi és fegyveres támogatása mellett.⁷²⁹

A fejedelemségekben folytatott szervezésbe Éber július második felében kapcsolódott be. Komáromy, a Kossuthal kötött megállapodást figyelmen kívül hagyva, a „Magyar Nemzeti Comité” nevében július 7-én felkérte őt arra, hogy szervezzen segélysereget a fejedelemségekben, amely majd betör Erdélybe.⁷³⁰ A következő napokban Csáky és Komáromy a porosz kormánytól kapott másfél millió frankból összesen 300 ezer frankot adott Ébernek megbízatása végrehajtására.⁷³¹ A tábornok július 13-án Marseille-ben hajóra szállt, hogy Konstantinápoly érintésével a fejedelemségekbe utazzon.⁷³² Még elindulása előtt jelentést írt a firenzei kormánynak az 1863 ősze óta az Al-Duna térségében folytatott tevékenységéről. Kitért arra, hogy 1864 folyamán összesen hatezer fegyvert vásárolt az olasz kormány pénzéből, amelyek közül a galaci raktár telítettsége miatt csak ötezret szállított a fejedelemségekbe, ezret pedig magánál tartott. Galacból ugyanis tovább kellett volna szállítani a fegyvereket az erdélyi határra, de ez csak részben valósult meg. 1800 fegyver megérkezett a Szeret völgyébe, Bákóba, de a pesti comité tagjai közül senki nem jött ki Erdélyből, hogy átvegye őket. Ráadásul az olasz kormány által ígért háborúra sem került sor, a fegyverek tárolása pedig egyre veszélyesebbé és költségesebbé vált. Ezért végül hazaszállította Galacból az ott tárolt 4200 puskát. Ezek az el sem küldött

⁷²⁸ DDI VII. 120. Türr–Visconti-Venosta, 1866. júl. 23.; KLI VI. 439-440. Kiss József–Kossuth, 1866. júl. 20.

⁷²⁹ TOMI, 2002. 195-213.

⁷³⁰ MOL R 25. 1. t. Komáromy–Éber, 1866. júl. 7.

⁷³¹ MOL R 296. 11. t. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 10.; MOL R 296. 7. t. (Csáky, továbbá Éber utólagos elszámolása) Csáky további 25 ezer frankot is kifizetett Ébernek, amellyel még korábbról tartozott neki. Csáky 1864. december 27-én 50 ezer frankot kért kölcsön Ébertől az olasz kormánytól kapott pénzből. A pénzt Papp Lajosnak akarta beküldeni az erdélyi szervezkedés költségeire, de nem biztos, hogy erre sor került. (L. az „Új remények 1864/65 fordulóján” c. fejezetet.) Elképzelhető, hogy az 1866-ban visszafizetett 25 ezer frank ennek a kölcsönnek az utolsó részlete volt.

⁷³² MOL R 296. 13. t. Az iktatókönyv szerint július 13-án Komáromy beszámolt Csákyknak, hogy Éber aznap hajóra szállt Marseille-ben, és Olaszországba indult. Éber mégsem ment Olaszországba, hanem egyenesen Konstantinápoly felé vette útját.

ezer fegyverrel együtt eladásra kerültek. Az ügylet jelentős veszteséggel zárult, mert az amerikai polgárháború befejezése után a fegyverek ára gyorsan csökkent. Ráadásul a fegyverszállítással megbízott angol vállalat galaci ügynöke előre nem tervezett költségekre hivatkozva az eredetileg kialkudott fizetségnél magasabbat követelt, és azzal zsarolta Ébert, hogy nyilvánosságra hozza a titkos szervezés részleteit, ha nem teljesülnek követeléseit. Emellett további kiadást jelentett a fegyverek egy részét felfedező bákói prefektusnak juttatott kenőpénz is. A bákói fegyverek Angliába való visszaszállítását azonban Éber túl veszélyesnek ítélte, ezért a puskákat a helyszínen elásta.⁷³³ Így tehát 1866 nyarán mindössze 1800 puska állt a fejedelemségekben a magyarok rendelkezésére, ezért Ébernek további fegyvereket kellett vásárolnia, ezúttal a porosz kormánytól kapott pénzen. Az 1866. évi háború idején a tábornok részben az újabb fegyverek vásárlását és szállítását készítette elő, részben pedig magyar önkénteseket toborzott a fejedelemségekben. A szervezéshez a Csákyékkal már korábban kapcsolatba került Vidacs József segítségét is igénybe vette.⁷³⁴

Türr közben Belgrádba utazott, ahova július 28. körül érkezett meg.⁷³⁵ Scovasso, olasz konzul és a belgrádi kormány már a hónap eleje óta várta őt,⁷³⁶ mert neki kellett összehangolnia a szerbek és a magyarok együttműködését. Scovasso igen energikusan igyekezett előkészíteni a terepet a magyar tábornok számára. Garašaninnal, Oresković-tyal és Mihály fejedelemmel többször is tárgyalt Szerbia külpolitikai törekvéseiről és lehetőségeiről. A belgrádi vezetés nem fogadta nagy lelkesedéssel az olasz kormány és a magyar emigránsok által kidolgozott tervet. Elsősorban azért nem, mert nem gondolta, hogy ez közelebb vinné fő céljaihoz, Bosznia megszerzéséhez, hosszabb távon pedig egy délszláv államalakulat létrehozásához. Amikor 1864-ben sürgette az olasz-magyar-szerb egyezmény aláírását, akkor arra számított, hogy a háború kiszélesítésével Törökország rovására szerezhethet területet. Az olasz vezetés azonban 1866-ban világossá tette, hogy csak az Ausztria elleni háborút tekinti időszerűnek. Scovasso hosszasan gyözködte Mihály fejedelmet arról, hogy Szerbia legnagyobb ellensége nem Törökország, hanem az az Ausztria, amely a Német Szövetségből történő kizárása után, Franciaország támogatását is

⁷³³ MAE ASD Moscati, VI/215. Éber-?, 1866. júl. 12. A címzett neve nem szerepel a levélen, de mindenképpen egy olasz politikus, talán Cerruti vagy Visconti-Venosta lehetett az.

⁷³⁴ MOL R 296. 7. t. (Éber utólagos elszámolása) – Vidacs József és Csákyék kapcsolatáról I. az „*Új remények 1864/65 fordulóján*” c. fejezetet.

⁷³⁵ DDI VII. 141. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 28. – vö.: KATUS, 1961. 58-59.

⁷³⁶ DDI VII. 157. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 28.

magya mögött tudva, minden bizonnyal keleti irányba igyekszik majd hatalmát növelni. A belgrádi olasz konzul arra buzdította a fejedelmet, hogy a horvátoknak és a szerbeknek az osztrák uralom alól való felszabadításával tegye Szerbiát a „délszláv népek Piemontjává”, Ausztria legyőzése után pedig törekedjen a Dunai Szövetség tervének megvalósítására. A háború kirobbanásakor egy porosz titkos küldött is érkezett Belgrádba, aki ugyancsak a Határőrvidék fellázítására bízta a szerb vezetést. Garašanin kormánya azonban továbbra is bizonytalankodott. Az 1864-ben a Határőrvidéken folytatott titkos szervezkedés eredményeit már nem tartotta felhasználhatónak, félt Ausztria bosszújától és attól is, hogy a török hadsereg hátba támadhatja Szerbiát, ha az háborút kezd a Határőrvidéken. Ráadásul nemcsak az osztrák, de az orosz konzul is békére intette a szerb kormányt.⁷³⁷ A belgrádi vezetés végül vállalta ugyan a Határőrvidék fellázítását, de csak megkötésekkel. Kezdeményezni nem volt hajlandó, tehát mindenképpen meg akarta várni az olasz seregek dalmáciai partraszállását és a magyar felkelés kirobbanását. Elhárította azt is, hogy a Határőrvidékről szerb katonák törjenek be Magyarországra, mivel az megítélése szerint tragikus félreértésekhez vezethetne.⁷³⁸ Július közepén a szerb kormány titkos ügynököket küldött Magyarországra és a román fejedelemségekbe, hogy kipuhatolják az Ausztria elleni háború esélyeit. Július 20. táján úgy tűnt, hogy valóban küszöbön áll a háború. A Magyarországra küldött ügynök azzal tért vissza, hogy ott minden készen áll a felkelésre.⁷³⁹ Cerruti pedig azt közölte Scovassóval, hogy Lissánál az olasz flotta győzelmet aratott.⁷⁴⁰ Mire azonban Türr Belgrádba ért, a helyzet jelentősen megváltozott. Addigra minden bizonnyal kiderült, hogy a lissai olasz győzelemről szóló hír valótlan volt, Poroszország fegyverszünetet kötött Ausztriával, Olaszország pedig fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett. Türr ilyen körülmények közt sem hagyott fel tevékenységével, mert reménykedett a háború kiújulásában. Tárgyalt a szerb vezetéssel, és 40 ezer frankot bocsátott a határőrvidéki szervezéssel megbízott Oresković rendelkezésére,⁷⁴¹ aki felvetette, hogy ha Olaszország újrakezdené a háborút, ő ötezer emberrel benyomulna a Határőrvidékre és Magyarország déli részére.⁷⁴² Oresković véleménye azonban valószínűleg nem tükrözte a szerb vezetés álláspontját, az egykori határőrvidéki tiszt

⁷³⁷ DDI VII. 125-128. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 24.

⁷³⁸ DDI VII. 67-68. Scovasso–Visconti-Venosta, júl. 11., uo. 119. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 23.

⁷³⁹ DDI VII. 125-128. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 24.

⁷⁴⁰ DDI VII. 115. Cerruti–Scovasso, 1866. júl. 22.

⁷⁴¹ MOL R 211. 1. t. Oresković nyugtája, 1866. aug. 15.

⁷⁴² DDI VII. 151. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 29. (Scovasso megállapította, hogy Belgrádban Oresković az egyetlen bátor ember.)

minden bizonnyal sokkal inkább szívügyének érezte az Ausztria elleni háborút, mint felettesei. A tervezetéseknél végül az olasz–osztrák fegyverszünet megkötése vetett véget augusztus 12-én. Kossuth másnap táviratban közölte Türrrel, hogy mindennek vége, a béke megkötéséig mégis a szervezkedés fenntartására utasította a tábornokot.⁷⁴³ A volt kormányzó azonban ekkor már nem bízott a reményeinek teljesülésében,⁷⁴⁴ nemcsak a nemzetközi körülmények kedvezőtlenre fordulása miatt, de azért is, mert az előző hetekben hiába várt a magyarországi felkelés kirobbanására.

6. Magyarország az 1866. évi háború idején

Az 1866. évi háború a kormányzati intézkedéseken keresztül azonnal érezte hatását Magyarországon. A birodalom többi részéhez hasonlóan itt is sorozások kezdődtek, és június 26-án Ferenc József elnapolta az országgyűlést. Mivel a königgrätzi csata után az ausztriai kórházak megteltek, július első felében nagy számban szállítottak sebesülteket Pestre is,⁷⁴⁵ ami nyilvánvalóvá tette a magyar közvélemény számára a veszteségek óriási mértékét. Az udvar számított arra, hogy porosz seregek törhetnek be az ország északi részére, ezért az uralkodó Észak-Magyarország királyi biztosává nevezte ki Forgách Antal grófot, a korábbi magyar kancellárt. Forgách már másnap értekezletet tartott Pozsonyban az északi területeken állomásozó katonaság parancsnokainak és a megyei főnököknek a részvételével. Határozat született arról, hogy az egyes községek vagyonosabb polgárai közül 10-20 főt felfegyvereznek, és utasítanak a katonaság és a híradás segítésére, valamint a lakosság megnyugtatására.⁷⁴⁶ Július 20-án Forgách levelet írt a helyi birtokosokhoz, amelyben a közbiztonság fenntartásának és a vagyon védelmének jelentőségét hangsúlyozta, és erre hivatkozva felszólította a címzetteket, hogy vadászaikat és cselédeiket küldjék ki a határba az ellenség esetleges rablásainak megakadályozására.⁷⁴⁷ Az udvar ugyanakkor nemcsak a porosz betöréssel, de a magyarországi felkelés és a magyar–délszláv–román együttműködés lehetőségével is számolt. A rendőrségnek

⁷⁴³ DDI VII. 231. Kossuth–Türr, 1866. aug. 13.

⁷⁴⁴ „*Armistice signé entre Italie et Autriche. Tout est fini de ce côté.*” – írta Türrnek (DDI VII. 231. Kossuth–Türr, 1866. aug. 15.). Giacomo Dina, olasz parlamenti képviselő, aki éppen ekkoriban egy alkalommal együtt utazott a vonaton Kossuthtal, azt írta Michelangelo Castelli szenátornak, hogy a magyar emigráció vezetője már nem reménykedik a magyar felkelésben. (CARTEGGIO CASTELLI, 1891. 149. Dina–Castelli, 1866. aug. 18.)

⁷⁴⁵ DDI VII. 51. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 7.

⁷⁴⁶ MOL D 288. Jegyzőkönyv, 1866. júl. 19. – vö.: SASHEGYI, 1965. 389-390.

⁷⁴⁷ MOL D 288. „*A birtokosokhoz*”, 1866. júl. 20. – vö.: SASHEGYI, 1965. 389-390.

tudomása volt Türr és Éber bukaresti, valamint Klapka berlini tárgyalásairól, a fejedelemségekből Magyarországra irányuló fegyverszállítási tervekről, és a szerb kormánynak a Határőrvidék fellázításával kapcsolatos elképzeléseiről.⁷⁴⁸ A hatóságok tisztában voltak azzal, hogy a nemzetközi helyzet kedvez a magyar függetlenségi törekvések felerősödésének, ezért fokozott figyelmet fordítottak a magyarországi udvarellenes tevékenységek leleplezésére és megtorlására is.

A rendőrség Kelet-Magyarországon és Pest-Budán aggasztónak értékelte a lakosság hangulatát, miután értesülései szerint a fővárosban, Kassán, Miskolcon, Debrecenben, Zilahon és Szegeden „forradalmi izgatások” történtek, egyesek lázító beszédeket tartottak, az adó és a sorozás megtagadására szólították fel a lakosságot.⁷⁴⁹ Sokan valóban megszöktek a sorozások elől, de egyáltalán nem biztos, hogy ez minden esetben politikai okokkal magyarázható. Az viszont egyértelmű politikai állásfoglalásnak tekinthető, hogy a Magyarországra internált ötven velenceit a vasútállomásokon lelkes csoportok „Éljen Viktor Emánuel! Éljen Garibaldi! Éljen Olaszország!” kiáltásokkal fogadták. Egyes értesülések szerint arra is volt példa, hogy parasztok rátámadtak katonai alakulatokra, többeket pedig letartóztattak kokárdaviselés miatt.⁷⁵⁰ Pulszky Ferenc felesége, aki ekkoriban költözött Magyarországra, férjéhez írott levelében arról számolt be, hogy az országban az izgatottság egyre nő.⁷⁵¹ A königgrätzi csatát követő napokban történt udvarellenes megnyilvánulások mögött azonban nem fedezhető fel egyetlen, az egész országra kiterjedő titkos szervezet. A megmozdulások valószínűleg inkább helyi, és sokszor spontán jellegűek voltak.

Az 1866. évi háború idején Magyarországon több kis titkos csoport folytatott szervezkedést, valószínűleg egymástól függetlenül.⁷⁵² Többségük valamilyen módon szélsőbaloldali körökhöz kötődött, és az ország keleti felében, illetve a fővárosban tevékenykedett. A hatóságok értesülései szerint Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Heves, Borsod és Szabolcs megyékben újjáalakultak a honvédegyletek, amelyek adományokat gyűjtöttek, a fiatalok körében agitáltak, és állítólag Károlyi Edén keresztül kapcsolatot

⁷⁴⁸ MOL D 185. 1866: 925., 1007., 1083.; DDI VII. 125-128. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 24. (Scovasso arról panaszkodott külügyminiszterének, hogy a belgrádi osztrák konzul minden eszközzel igyekszik lebeszélni a szerb vezetést az Ausztria-ellenes tervekről.)

⁷⁴⁹ MOL D 185. 1866: 926.; MOL D 191. 1866: 1438., 4838. – vö.: LUKÁCS, 1955. 363.

⁷⁵⁰ DDI VII. 51. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 7., uo. 71. Scovasso–Visconti-Venosta, 1866. júl. 12. – vö.: LUKÁCS, 1955. 365.

⁷⁵¹ PULSZKY, 1958. II. 440.

⁷⁵² Ezt megerősíti Baldassare Pescanti Ricasolinak küldött jelentése is. (CARTEGGI RICASOLI, 1967. 227-230. Pescanti–Ricasoli, 1866. júl. 10.)

tartottak az emigránsokkal.⁷⁵³ Pesten minden valószínűség szerint újrakezdte működését a Vidacs János által 1863-ban létrehozott bizottmány.⁷⁵⁴ Vidacs 1866 júniusának végén meglátogatta Kossuthot Olaszországban,⁷⁵⁵ majd hazatérése után „lázító” kiáltványokat nyomtatott és terjesztett a fővárosban magyar és német nyelven.⁷⁵⁶ A forrásokból nem derül ki, hogy erre, illetve bármi más tevékenységre Kossuth adott-e neki utasítást. A volt kormányzó ugyan a pesti comitéval nem sokkal korábban kötött megállapodása értelmében nem szólhatott bele a hazai szervezésbe, az azonban nem zárható ki, hogy véleményét, tanácsait elmondta Vidacsnak. Pesten egy másik függetlenségi eszméket valló politikus, Szilágyi Virgil is elérkezettnek látta az időt a forradalmi tevékenységre. Augusztus elején, valószínűleg a Klapka-légió betörésének hírére, néhány társával együtt dezertálásra hívta fel a katonaság egyes tagjait, ami miatt 5-ről 6-ra virradó éjszaka elfogták.⁷⁵⁷ Ugyanezekben a napokban a katonai törvényszék vizsgálatot indított három Szatmár megyei szélsőbaloldali képviselő, Maróthy János, Domahidy Ferenc és Pongrácz Géza ellen. A csendőrség Maróthy rozsályi lakhelyén házkutatást tartott, állítólag még a padlót is felszaggatta, de semmit sem talált. Maróthyt letartóztatták, mivel azonban később magára hagyták, távozott a csendőrségről. Maróthy helybéli képviselőtársai az országgyűlés elnökénél, Károlyi György szatmári főispán pedig a Helytartótanács elnökénél tiltakozott az eljárás, és különösen a képviselői mentelmi jog megsértése miatt. A vád egyébként az volt, hogy Maróthy és társai az országgyűlés összehívásakor a kormány elleni

⁷⁵³ KIENAST, 1900. 153-154., 311. A szerző különböző hatóságok jelentéseire hivatkozva közli, hogy a honvédegyleti szervezkedésben részt vettek *Károlyi Ede*, *Andrássy Manó*, *Zsarnay Imre* és *Lükő Géza* képviselők (Torna), *Darvas Imre* földbirtokos (Borsod, Szabolcs), *Nagy János* ügyvéd (Nagykálló), *Balogh* honvédtiszt (Zemplén), *Luzsénszky Pál* báró (Abaúj), *Szentmiklósy* (Gömör), *Csiky Sándor* képviselő (Heves) és *Jekelfalusy* (Borsod). A keresztnév nélkül említett Balogh és Jekelfalusy nem azonosítható, de figyelemre méltó, hogy a Jekelfalusyak rokonságban álltak a Csákyakkal és így Komáromy Györggyel is (NAGY I., 1857-1868. III. 89-90., V. 328-329.). Szentmiklósy talán Szentmiklósy Antallal azonos, aki őrnagyi tisztséget viselt a szabadságharcban. (BONA, 2000. 654-655.)

⁷⁵⁴ 1866 nyarán és őszén a Vidacs-féle bizottmány három képviselője is járt külföldön: Vidacs, Gáspár és Horváth. (MOL R 90. 4527. Helfy–Kossuth, 1866. jún. 27., 4756. Ludvigh–Kossuth, 1866. okt. 17.; TANÁRKY, 1961. 338-340.) Utóbbi kettő feltehetően Gáspár Lajossal és Horváth Jánossal azonosítható, akik részt vettek a Nedeczky-féle szervezkedésben, és valószínűleg már a Vidacs által 1863-ban létrehozott comiténak is tagjai voltak. (L. a „*Kossuth helyzete 1863 tavaszán-nyarán és a Vidacs-féle szervezkedés*” és a „*Nedeczky- és Beniczky-féle szervezkedés*” c. fejezeteket.)

⁷⁵⁵ MOL R 90. 4527. Helfy–Kossuth, 1866. jún. 27. Helfy Csákytól kért 100 frankot Vidacs utaztatására, mert valószínűleg azt hitte, hogy a hazai küldött a Csáky–Komáromy-féle comité tagja. Csáky nem adott pénzt.

⁷⁵⁶ MOL D 185. 1866: 926.; MOL D 191. 1866: 1438.

⁷⁵⁷ MOL D 191. 1866: 5227. Szilágyi társai Deák Gedeon volt szabadcsapatbeli tiszt, Kalmár Dezső, Sántay Sándor, Müller Lajos, „*technikusok*”, vagyis a Polytechnikum hallgatói, valamint Leitner Ödön „*oláh teológiai jelölt*”, vagyis görög katolikus teológus növendék voltak. Az említetteket „*az állam hadihatalma ellen esküszegésrei csábítás által elkövetett bűntény*” gyanújával tartóztatták le.

„szenvedélyes kifakadásra” akartak „alkalmat szolgáltatni”, hogy megakadályozzák a kiegyezést.⁷⁵⁸ Az említett csoportoktól teljesen függetlenül néhány Türr által megbízott fiatalember a nyugati megyékben nagyobb mennyiségű fegyvert vásárolt.⁷⁵⁹ Az ő vezetőjük valószínűleg Kauszer István József, az olaszországi magyar légió egykori tüzér főhadnagya volt.⁷⁶⁰ Türr már 1866 márciusában jelezte az olasz kormánynak, hogy vannak a hazában „megbízható barátai”, akiknek hasznát vehetnék a háború alatt.⁷⁶¹ Könnyen elképzelhető, hogy az olasz hadsereg magyar tábornoka az olasz kormánytól kapott pénz egy részét bejuttatta az országba, hogy segítse a fegyverek vásárlását és vasúti indóházakban történő raktározását.

A fenti csoportok egyike sem azonosítható azonban egyértelműen azzal a szervezettel, amelynek nevében Csáky és Komáromy külföldön felléptek. Kossuth szerint Komáromy, júniusi megállapodásuk alkalmával azt állította, hogy a pesti comit  tagjai „egy erős országos felkelés kitörését fogják eszközölni”.⁷⁶² Csáky, ugyancsak júniusban, azt mondta Bernhardinak, hogy országos hálózattal rendelkeznek Magyarországon, és elsősorban a Tisza vidékén jelentős katonai erő áll mögöttük.⁷⁶³ Az említett nyilatkozatokat Csáky és Komáromy valószínűleg a pesti comit tól májusban kapott értesülésekre alapozta. Magyarországi társaik ugyanis jelezték, hogy három területen összesen 18 ezer katonával rendelkeznek, de a sereg létszáma a felkelés kirobbanása után hamar 100 ezerre nőhet. Határozott választ kértek arra a kérdésre, hogy megkezdhetik-e az előkészületeket, a szervezés költségeit pedig legalább 100-140 ezer osztrák forintba (vagyis 250-350 ezer

⁷⁵⁸ MOL D 191. 1866: 5227.

⁷⁵⁹ Türr három levelet és egy jelentést kapott a hazából Budai Vörös Istvántól. (MOL R 211. 2. t. Budai Vörös István Türr, 1865. febr. 27., 1866. máj. 27., 1866. jún. 12. A három levelet különböző kézírásokkal írták, de az aláírás minden esetben ugyanaz.; MAE ASD Moscati VI/215. A szöveg a magyar nyelvű jelentés olasz fordítása. Címzett nem szerepel rajta, a végén a „Buday” név olvasható.) A levelek mindegyike és a jelentés is „üzletről” és boroshordók szállítmányozásáról szól, amelyeket Győr, Pozsony, Veszprém, Somogy és Zala megyei indóházakban akartak elhelyezni.

⁷⁶⁰ Kauszer István József (1830–?) 1849-től a honvédsereg tüzérségénél teljesített szolgálatot, és a szabadságharc folyamán hadnagyi rangot ért el. A világo si fegyverletétel után emigrált, az 1850-es években mérnökként és építési vállalkozóként az Egyesült Államokban élt, 1860 és 1863 között pedig az olaszországi magyar légió tüzér hadnagya, majd főhadnagya volt, és valószínűleg itt került ismeretségbe Türrrel. (BONA, 1998. II. 186.) 1866 júliusának végén az olasz kormány arra utasította Lodovico Frapolli ezredest, hogy ha szükségesnek találja, utazzon Magyarországra, és tárgyaljon a gerillaharcot tervező Kauszer-testvérekkel, majd megbeszélésének eredményeit tudassa Belgrádban Türrrel és Scovassóval. (L. az „*Irányi poroszországi megbízatása és Csákyék megegyezési kísérlete az olasz kormánnyal*” c. fejezetet is.) Kauszer István később az Egyesült Államok budapesti főkonzulja lett.

⁷⁶¹ DDI VI. 505-506. Türr–Cerruti, 1866. márc. 28.

⁷⁶² KLI VII. 119.

⁷⁶³ BERNHARDI, 1897. 32-35.

frankra) becsülték.⁷⁶⁴ Komáromy, a Bismarckkal július elején kötött szóbeli megállapodás után azonnal felszólította a hazaiakat a felkelés előkészítésére, és a porosz kormánytól kapott másfél millió frank egy részét beküldte az országba.⁷⁶⁵ Az utasítás és a pénz is július 17-én érkezett meg Pestre. Az előbbit Károlyi Gábor, az utóbbit pedig testvére, Károlyi Gyula adta át a comiténak. A hazaiak választát Károlyi grófné egy harmadik fia, Károlyi István július 20-án juttatta el Komáromyékhoz. Károlyi grófné értesülései szerint az otthoniak azt állították, hogy készen állnak a felkelésre.⁷⁶⁶ Csáky ezek után közölte Kossuthtal, hogy a július végére tervezett betöréssel egy időben kirobban a szabadságharc Magyarországon.⁷⁶⁷

Csáky és Komáromy következetesen elzárkóztak attól, hogy felvilágosítást adjanak a többi emigránsnak hazai társaikról, és az 1866-ban saját használatra készített irataik közt sem található erre vonatkozó utalás, ezért többnyire csak feltételezéseket lehet megfogalmazni a „Pest-Budai Magyar Nemzeti Comité” tagjaival, felépítésével, működésével kapcsolatban. A feltételezések nagyrészt azokra az értesüléseken alapulnak, amelyeket a kortársak szereztek a Csáky–Komáromy-féle szervezetről. Mivel azonban ezek nem feltétlenül helytállóak, elengedhetetlen egymással, illetve Csáky és Komáromy korábbi és akkori szándékaival, tevékenységével való összevetésük. Csáky még 1865 tavaszán azt írta Komáromynak, hogy szükségesnek tartja a „magyarországi politikai organisatiót”,⁷⁶⁸ amelynek létrehozására azonban csak Komáromy hazatérte után nyílt alkalom. Komáromy 1866 első hónapjaiban igyekezett rávenni balközép párti politikustársait, hogy kedvező nemzetközi körülmények esetén nyújtsanak politikai támogatást az Ausztria elleni háborúhoz. Talán abban reménykedett, hogy a porosz–osztrák ellentét kiéleződése és a fegyveres összecsapás esélyének növekedése fel fogja bátorítani azokat, akik az 1859. évi háború idején tagjai voltak a comiténak, de azután lemondtak a titkos forradalmi szervezkedésről. Csáky, amikor még az országgyűlés megnyitása előtt reményét fejezte ki, hogy Ghyczy Kálmán a képviselőház elnöke, Tisza

⁷⁶⁴ MOL R 296. 13. t. 1866. máj. 8.

⁷⁶⁵ MOL R 296. 11. t. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 12.

⁷⁶⁶ KLI VI. 443-444. Károlyiné–Kossuth, 1866. júl. 26.; MOL R 296. 11. t. Komáromy–Csáky, 1866. júl. 12.; A pénz beküldéséről a későbbi elszámolások is tanúskodnak. (MOL R 296. 7. t.) – vö.: KIENAST, 1900. 192-194.

⁷⁶⁷ DDI VII. 116. Csáky–Kossuth, 1866. júl. 22.

⁷⁶⁸ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, márc. 21. Érdemes megjegyezni, hogy az 1865. évi választások idején még a szélsőbaloldali Madarász József is nagy reményeket fűzött Ghyczyhez annak hazafias hangvételű választási nyilatkozata miatt. Madarász ezért üdvözlő levelet intézett Ghyczyhez, aki válaszában célzásokat tett az összefogás szükségességére, tovább táplálva ezzel Madarász reményeit. (MADARÁSZ, 1883. 352-353. – vö.: SZIGETI, 2003. 111-116.)

Kálmán pedig alelnöke lesz,⁷⁶⁹ nyilvánvalóan számított a balközép két vezérének segítségére is. A Vidacs-féle bizottmány 1866 júliusában Kossuthhoz küldött Gáspár nevű tagja is azt állította, hogy Komáromyék bíztak Ghyczy együttműködésében.⁷⁷⁰

Végül Komáromynak valószínűleg csak a balközép párt néhány fiatalabb tagját sikerült megnyernie. Közülük egy Ébernek írott levelében név szerint is megemlítette Keglevich Béla és Ráday László grófokat.⁷⁷¹ Mindez egybevághat Klapka azon Csákyéktól szerzett értesülésével, amely szerint a bizottmány tagjai 1866 első hónapjaiban kicserélődtek, és a régiek helyébe fiatalok jöttek.⁷⁷² Ráday László a neves reformkori politikus, Ráday Gedeon fia volt.⁷⁷³ Keglevich Béla az 1850-es évek végén kapcsolódott be az arisztokrata társasági életbe, ahol hamar igen kedveltté vált. Állítólag azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy rendkívül tehetségesen táncolta a csárdást, és népszerűvé tette az ifjúság körében a magyar viseletet. 1860-ban feleségül vette a néhai miniszterelnök, Batthyány Lajos lányát, ami növelte tekintélyét a nemzeti ellenzék köreiben, ugyanakkor a rendőrség érdeklődését is maga után vonta. 1861-ben országgyűlési képviselő lett, és fiatal kora ellenére bizalmas viszonyt alakított ki a határozati vezérkar tagjaival. 1865-ben újra képviselővé választották.⁷⁷⁴ Egy nagyjából húsz évvel később keletkezett forrás szerint Komáromy ezután kérte fel őt, hogy álljon az „elégedetlenek” élére, amit a fiatal gróf két feltétellel vállalt. Kizárta a Kossuthtal való együttműködést, a mozgalom célját pedig a külföldi fejlemények alakulásától függően kívánta meghatározni, tehát sem a függetlenség, sem a kiegyezés mellett nem akarta magát elkötelezni.⁷⁷⁵ Vagyis amikor Komáromyék az

⁷⁶⁹ MOL R 296. 11. t. Csáky–Komáromy, 1865. nov. 10.

⁷⁷⁰ TANÁRKY, 1961. 338-340.

⁷⁷¹ MOL R 25. 1. t. Komáromy–Éber, 1866. dec. 28.

⁷⁷² MOL R 90. 4420. Irányi–Kossuth, 1866. máj. 31.

⁷⁷³ SZINNYEI, 1891–1914. IX. 550.

⁷⁷⁴ Keglevich Béla gróf (1833–1896) Kecskeméthy Aurél leírása szerint „szép szőke fiatalember” volt, „gazdag hajfodrokkal”, emellett igen udvarias, „tisztá eszű” és szorgalmas ember. (KÁKAY ARANYOS, 1866. 103-104.) 1861-ben a Torna megyei görgői, 1865-ben és 1869-ben pedig a Pest megyei monori választókerület képviselője volt. Ezt követően, állítólag rossz anyagi körülményei miatt, visszavonult a politikától, és Párizsban pénzügyi titkár lett a Rothschild családnál. 1886-ban Tisza Kálmán hívására hazatért, és Heves megye főispánja lett, de tisztségéről hamarosan lemondott. (*Vasárnapi Újság, 1896.* – vö.: SZINNYEI, 1891–1914. V. 1336-1337.; RUSZOLY, 1999. 241-244.)

⁷⁷⁵ Keglevichnek a Csáky–Komáromy-féle bizottmánnyal való együttműködéséről Somogyi Zsigmondnak a „Magyarország főispánjainak albuma” című művében olvasható leírás. A művet 1889-ben adták ki, de mivel Somogyi úgy ír Keglevichről, mint Heves megye még hivatalban lévő főispánjáról, ez az írás biztosan 1886-ban vagy 1887-ben keletkezett. Nagyon valószínű, hogy az igen részletes, anekdotikus elemekkel tarkított életrajz adatainak forrása maga Keglevich volt, így valószínűleg ő mesélt Somogyinak az 1866-os eseményekről is. Az életrajz szokatlan módon közli Keglevichnek az 1866. évi háború idején „Spectator” címen megjelentetett röpiratát is, amelyben a következők olvashatóak a mozgalom céljairól: „Pactálni, de nem mindenáron. Forradalomtól sem ijedni vissza, sőt, ha kell elé is idézni azt, de ezt sem mindenáron. A minden áron való pactálást a régi conservatív párt embereire hagyni. A minden áron való forradalmat a

1866. évi háború előestéjén megállapodtak Kossuthtal a magyar függetlenségi háború előkészítéséről, a hazaiaknak tett ígéretükkel ellentétesen cselekedtek. Keglevich és Ráday Komáromyékkel való kapcsolatáról valamilyen módon Kossuth is tudomást szerzett.⁷⁷⁶ Ludvigh ugyan 1866. május 27-én azt írta Kossuthnak, hogy Komáromy és társai nagy befolyással vannak a baloldalra, és ha a „középhez” fordulnának, Tisza és Ghyczy hamar egyedül találnák magukat,⁷⁷⁷ értesülését azonban más forrás nem erősíti meg. A bizottmány tagjainak számát nem ismerjük, és arra sem kaphatunk választ a korabeli iratokból, hogy a „comité” tényleges szervezetet jelentett-e, vagy csak egy baráti, politikai kapcsolatok mentén létrejött csoportot. Nem ismerjük tevékenységének részleteit sem. Az azonban biztosnak tűnik, hogy tagjai mind a balközépből kerültek ki. Szilágyi Virgil a háború után kijelentette, hogy egyetlen szélsőbaloldali képviselő sem vett részt a Csáky–Komáromy-féle szervezkedésben,⁷⁷⁸ és állítása a balközép és a szélsőbal kapcsolatának ismeretében hihetőnek tűnik.⁷⁷⁹

A balközép képviselőkből álló comité, vagyis a „politikai organisatio” mellett Komáromyék egy „katonai organisatiót” is szükségesnek tartottak. A leginkább kézenfekvő feltételezésnek az tűnik, hogy a katonai szervezésre irányuló törekvések valamilyen módon összefüggtek a honvédegyleti mozgalom újjáéledésével. Ezt a feltételezést a rendőrség által megnevezett honvédegyleti vezetők személyes kapcsolatrendszerének vizsgálata támasztja alá. Luzsénszky Pál, Zsarnay Imre és Károlyi Ede már korábban is összeköttetésben állt Komáromyékkel.⁷⁸⁰ Ők, valamint Lükő Géza balközép párti képviselőként vettek részt az 1865-ben megnyílt országgyűlésen.⁷⁸¹ Darvas

szélsőbalnak hagyni... Készen állni arra az esetre, ha a külviszonyok alakulásai a magyar államnak Ausztria nélkül való fönnállására esélyt idéznének elő; de készen állni az esetre is, ha a külviszonyok ránk csak részben kedvező alakulása eszélyes béke megkötésére int.” (SOMOGYI ZS., 1889. 211-214.)

⁷⁷⁶ KLI VI. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.

⁷⁷⁷ MOL R 90. 4416. Ludvigh–Kossuth, 1866. máj. 27.

⁷⁷⁸ KLI VII. 171-178. Szilágyi–Kossuth, 1866. dec. 17.

⁷⁷⁹ A határozati többség és a szélsőbal közti távolságtartás már az 1861. évi országgyűlés idején megfigyelhető volt. Komáromyék már akkor sem vonták be a szervezésbe függetlenségi elveket valló párttársaikat. (L. „Az országgyűlés feloszlása utáni hónapok” c. fejezetet.) Madarász József emlékirataiból kiderül, hogy 1865-ben a balközép képviselők kiutasították pártértekezleteikről a szélsőbaloldali képviselőket, és ezért a két irányzat külön tartotta frakcióüléseit. (MADARÁSZ, 1883. 355. – vö.: SZABÓ CS., 1999. 534.)

⁷⁸⁰ Károlyi Ede részt vett az 1858-ban alakult „hazafias párt” tevékenységében (l. „A pesti központi bizottmány és az emigráció vezetői (1859–1861)” c. fejezetet), Zsarnay Imre Károlyi Edével, Csákyval és Komáromyval együtt alapítója volt 1861-ben a Szent István páholynak (l. „Az országgyűlés feloszlása utáni hónapok” c. fejezetet), Luzsénszky Pál pedig az 1863-ban Csáky és Komáromy által létrehozott „Magyar Forradalmi Comitében” tagjaként működött (l. a „Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban” c. fejezetet.).

⁷⁸¹ RUSZOLY, 1999. 241., 244.

Imre pedig az ugyancsak balközép képviselő, Bónis Samu sógora volt.⁷⁸² Lükő és Zsarnay ugyanakkor nemcsak párttársai, hanem nagy valószínűséggel barátai is voltak a Csáky–Komáromy-féle comité magyarországi irányítójának, Keglevich Bélának. 1861-ben és 1865-ben ugyanis Torna megye két választókerületében Zsarnayt és Keglevichet választották képviselőnek. 1865-ben Keglevich, akit Heves–Külső-Szolnok megyében is megválasztottak, visszalépett, és Lükőt ajánlotta maga helyett.⁷⁸³ Elképzelhető, hogy az említett balközép párti képviselők – az 1861-ben történetekhez hasonlóan –, az eredetileg inkább a szélsőbalhoz kötődő honvédegyletektől igyekeztek a katonai szervezéshez szükséges adatokhoz jutni.⁷⁸⁴ Amennyiben így történt, a 18 ezer fős seregről szóló jelentés valószínűleg honvédegyleti összeírások alapján készült becslések, illetve tervezetek eredményét tartalmazta. Az mindenesetre biztos, hogy a 18 ezres hadsereg tényleges létezését sem a források, sem a későbbi események nem igazolják.⁷⁸⁵

Komáromyék időről-időre változó magyarországi kapcsolataiban az állandóságot Thaisz Elek képviselte. Thaisz, akit 1865 októberében ismét Pest főkapitányává neveztek ki,⁷⁸⁶ az 1866. évi háború idején jelentős összeget fizetett a Komáromy által júliusban Magyarországra küldött pénzből egy osztrák ezredesnek és egy magas rangú pesti rendőrhivatalnoknak.⁷⁸⁷ Az osztrák tisztól valószínűleg a császári seregek magyarországi elhelyezkedéséről és tervezett mozgásáról szerzett értesüléseket a pénz fejében. A pesti rendőrhivatalnok lefizetésével pedig minden bizonnyal azt akarta elérni, hogy a titkosrendőrség ne foglalkozzon a Csáky–Komáromy-féle szervezet tevékenységével. Mivel a korábbi években Thaisz a pesti comité pénztárosa volt, nem zárható ki, de a

⁷⁸² NAGY I., 1857-1868. III. 246-247. Darvas Imre 1875-ben országgyűlési képviselő, 1877-ben pedig Abaúj-Torna megye főispánja lett. (SOMOGYI ZS., 1889. 27-29.)

⁷⁸³ RÚSZOLY, 1999. 241-244.

⁷⁸⁴ L. „*A hadseregszervezés kérdése és a honvédegyletek*” c. fejezetet.

⁷⁸⁵ Kossuth a háború után egy Bernát nevű Magyarországról érkezett személytől úgy értesült, hogy Zemplén megyében folyt valamiféle szervezés, „*s kitörés is volt volna, de parancs jött [Pestről], hogy nem kell mozogni*”. (OSZK KT. Levelestár, Kossuth Lajos Szilágyi Virgilhez, 1866. dec. 19.)

⁷⁸⁶ MOL D 191. 1865: 4956.

⁷⁸⁷ Thaisz ezen tevékenységére kizárólag a Csáky és Komáromy háború utáni elszámolásával kapcsolatban keletkezett iratok utalnak. Komáromy egy 1867-ben írt levelében közölte Csákyval, hogy Thaisz mintegy 100 ezer frankot adott át a bécsi s a pesti rendőrségnek. (MOL R 296. 7. t. Komáromy–Csáky, k. n.) Thaisz az ügy természeténél fogva nem tudott nyugtát adni az elköltött pénzről, ezért Komáromy 1867-ben maga készített egy feljegyzést, mely szerint Thallósy Sándor 65 ezer forintot adott át 1866 júliusában egy magasrangú rendőrhivatalnoknak és egy osztrák ezredesnek. (MOL R 296. 7. t. „Erklärung”, 1867. aug. 22.) Thallósy Sándor Thaisz álneve, vagy esetleg bizalmasa lehetett. (L. még a „*Csáky és Komáromy tevékenységének visszhangjai az emigrációban a háborút követő hónapokban. A porosz kormánytól kapott pénz sorsa*” c. fejezetet.)

források hiányában nem is bizonyítható, hogy az 1866. évi háború idején az országba beküldött pénzből további összegekhez is jutott.

A forrásokból kitűnik, hogy Csáky és Komáromy július végéig valóban bíztak a magyarországi felkelés kirobbanásában. Kossuth, valamint a porosz és az olasz kormány előtt ugyan tudatosan eltúlozták a hazai mozgalom méreteit, és elhallgatták Keglevich feltételeit, de valószínűleg abban reménykedtek, hogy a különböző irányokból végrehajtott betörések fellelkesítik majd a hazai közvéleményt, és a spontán meginduló harcok feledtetni fogják a szervezés csekély mértékét. Július végén azonban szembesültek terveik megvalósíthatatlanságával, és Simonyit, illetve a Vidacs-féle bizottmány Gáspár nevű küldöttjét igyekeztek rávenni arra, hogy segítsen a magyarországi szervezkedésben.⁷⁸⁸ Ennek előzménye vagy az lehetett, hogy bár Klapka július 28-án osztrák területre lépett, mégsem robbant ki a hazában felkelés, vagy az, hogy az otthoniak a porosz–osztrák fegyverszünet megkötése, esetleg a porosz sereg betörésének elmaradása miatt elutasították a háború megkezdését. Mindenesetre a Klapka-légió jablonkai betörésének idején, augusztus első napjaiban Csáky és Komáromy már tudták, hogy az általuk képviselt comit  nem fog felkelést kirobbantani Magyarországon.

7. Irányi poroszországi megbízatása és Csákyék megegyezési kísérlete az olasz kormánnyal

Kossuth július második felében egyre növekvő türelmetlenséggel várta, hogy Csáky és Komáromy eleget tegyenek vállalt feladataiknak, és megállapodjanak a porosz kormánnyal az expedícióról, majd felkelést robbantsanak ki Magyarországon. Valószínűleg úgy gondolta, hogy a pesti comit  két képviselőjének Olaszországból való távozása óta eltelt nagyjából egy hónap elég kellett volna, hogy legyen a szervezésre. Türelmetlenségét minden bizonnyal növelte, hogy a poroszok váratlan königgrätzi győzelme a háború gyors befejezését és a magyar remények meghiúsulását vetítette előre. Ebben a helyzetben különösen nehezményezte, hogy nem kapott Csákytól kielégítő választ a poroszországi helyzetre vonatkozóan. Július 24-én az olasz sereg ferrarai főhadiszállásán tartózkodott, amikor találkozott egy porosz tiszttel, akiről megtudta, hogy Csáky küldte őt Olaszországba Usedomhoz, Bernhardihoz és Ricasolihoz írt táviratokkal. A porosz küldöttek egyúttal olaszországi magyar tiszteket kellett toboroznia a poroszországi

⁷⁸⁸ KLI VII. 129-130.; TANÁRKY, 1961. 338-340.

magyar légióba. Kossuth arról is értesült tőle, hogy Komáromy Torinóban járt. A magyar emigráció feje megdöbbenve szembesült azzal, hogy Csáky és Komáromy meg sem próbáltak vele érintkezésbe lépni, és ráadásul az ő háta mögött intézték ügyeiket Olaszországban. „Valami rút intriga forog ott fenn” – írta Lajos fiának.⁷⁸⁹ Két nappal ezután Poroszország aláírta a négy hétre szóló fegyverszünetet Ausztriával, Kossuth ezért táviratban igyekezett megtudakolni Csákytól, hogy hogyan értelmezendő július 22-i távirata,⁷⁹⁰ mely szerint a feltételeiket a porosz kormány elfogadta, és július végén sor fog kerülni a betörésre.⁷⁹¹ Csáky távolléte miatt Rényitől kapott választ, aki mindössze annyit írt, hogy a légió a fegyverszünet ellenére Klapka vezetése alatt elindult Schillersdorfból Oderbergbe.⁷⁹² Kossuth ilyen előzmények után kérte fel Irányit, hogy utazzon Poroszországba, lépjen kapcsolatba Csákyékkal, és az ő nevében vonja őket felelősségre. A július 31-én kelt megbízólevél Kossuth Csáky és Komáromy tevékenységével kapcsolatos kifogásait, valamint Irányi feladatait tartalmazta. Ami az előbbieket illeti, a magyar emigráció feje felrótta Csákynek, hogy két héten keresztül semmilyen tudósítást nem küldött, a későbbiekben pedig csak rövid tényközlésekre szorítkozott távirataiban, és ígérete ellenére sem Komáromyn keresztül, sem személyesen nem adott részletes jelentést a Poroszországban történekről.⁷⁹³ Magyarázatot követelt arra is, hogy miért indult el a légió Magyarországra porosz segítség nélkül. Sérelmezte továbbá, hogy Klapka az ő tudta nélkül adott ki egy proklamációt a magyar néphez, amelyben rá hivatkozott. Irányit ezért arra utasította, hogy tudja meg, érvényesnek tekintik-e még mindig Csákyék a vele kötött egyezséget. Igenlő válasz esetén azt várta Irányitól, hogy szerezzen részletes értesüléseket az addig történekről, és adjon az ő nevében utasításokat a jövőre nézve. Kijelentette, hogy az adott körülmények közt, csak akkor ért egyet az expedícióval, ha annak elindítóit „magukat tökéletesen biztosították” arról, hogy a poroszok nem hagyják magára a magyar szabadságharcot.⁷⁹⁴ Irányi azonnal elutazott Berlinbe, de még mielőtt jelentést írhatott volna Csákyékkal folytatott megbeszéléséről, Kossuth újabb lesújtó híreket kapott a pesti

⁷⁸⁹ KLI VI. 429-432. Kossuth–ifj. Kossuth, 1866. júl. 24.

⁷⁹⁰ MOL R 90. 4629., DDI VII. 116. Csáky–Kossuth, 1866. júl. 22.

⁷⁹¹ MOL R 90. 4645., DDI VII. 132. Kossuth–Csáky, 1866. júl. 26. (idézi: KLI VI. 437.)

⁷⁹² MOL R 90. 4649., DDI VII. 136. Rényi–Kossuth, 1866. júl. 27. (idézi: KLI VI. 438.)

⁷⁹³ Csáky 1866 júliusában három táviratot írt Kossuthnak: egyet július 12-én (DDI VII. 70-71., Csáky–Kossuth, 1866. júl. 12.), kettőt pedig július 22-én (MOL R 90. 4629., DDI VII. 116. Csáky–Kossuth, 1866. júl. 22.; MOL R 90. 4632. Csáky–Kossuth, 1866. júl. 22.) Egy alkalommal Visconti–Venostát kérte meg, hogy értesítse Kossuthot a poroszországi fejleményekről (DDI VII. 97. Csáky–Visconti–Venosta, 1866. júl. 18.).

⁷⁹⁴ KLI VI. 545-549. „*Irányi Dániel úrnak Flórenczben*”. Kossuth táviratban tájékoztatta Csákyt Irányi megbízásáról (MOL R 90. 4675. Kossuth–Csáky, 1866. aug. 4.).

comité képviselőiről. A volt kormányzó augusztus első napjaiban a Vidacs-féle bizottmány küldöttjétől, Gáspártól megtudta, hogy Magyarországon a „forradalmi párt” nem tud semmit Csáky és Komáromy szervezkedéséről.⁷⁹⁵ Ugyanekkor értesült a sikertelen turzovkai betörésről is. Augusztus 8-án ezért levelet írt Irányinak, amelyben megosztotta vele az előző napokban szerzett híreit. Kifejtette, hogy gyanúja szerint nem a „szándokhiány”, hanem a hibás szervezés vezetett Csáky és Komáromy kudarcához. Mivel nem kívánt felelősséget vállalni a szerencsétlen expedícióért, korábbi utasítását módosítva arra intette Irányit, hogy csak rögzítse a tényeket, de ne folyjon bele azok alakításába.⁷⁹⁶

Irányi augusztus 6-án érkezett Berlinbe, és még aznap felkereste az ott tartózkodó Csákyt. A pesti comité külföldi képviselője elmondta, hogy a légiószervezéssel azért késlekedtek, mert július első napjaiban a porosz vezetők már nem tartózkodtak a fővárosban és utánuk kellett utazniuk a csehországi főhadiszállásra. Kijelentette, hogy a magyarországi betöréssel nem értett egyet, és nem tudja, miért került arra mégis sor az ő Schillersdorfból való távozása után. A Kossuthtal való érintkezéssel kapcsolatban közölte, hogy rendszeresen írt neki táviratokat, és levelet is küldött neki Éberon keresztül. A volt kormányzóval kötött szerződést ugyanakkor úgy értelmezte, hogy Kossuth külügyekre vonatkozó irányító szerepét csak azokra az ügyekre kell érteni, amelyeket nem Komáromy és ő kezdeményeztek. Ezzel magyarázta, hogy poroszországi tevékenységüket illetően nem kérték Kossuth utasításait. Másnap Irányin keresztül felajánlotta Kossuthnak, hogy kössenek új szerződést, amelyben a porosz ügyekben a pesti comité képviselőit, az olasz ügyekben pedig a volt kormányzót mondják ki illetékesnek.⁷⁹⁷ A történetekről Irányi augusztus 7-én írt beszámolót Kossuthnak, és egyúttal elküldte neki Simonyi két levelét is. Simonyi augusztus elsején részletesen megírta Irányinak a schillersdorfi haditanács lefolyását, és azt, hogy miként született végül döntés a betörésről. Két nappal később írt levelében pedig beszámolt arról, mi történt a légióval a Schillersdorfból való elindulás után. Simonyi kételyeit fejezte ki az állítólagos pesti comitéval kapcsolatban, és miközben Komáromyról elismerte, hogy legalább életét kockáztatja a légióban, addig az időközben Berlinbe utazott Csákyt „alávaló gazembernek” nevezte, és sikkasztással vádolta.⁷⁹⁸ Kossuth, Irányi levelét olvasva felháborodott Csáky viselkedésén, miközben Simonyi

⁷⁹⁵ TANÁRKY, 1961. 338-340.; KLI VI. 446-448. Kossuth–Károlyiné, 1866. aug. 7.

⁷⁹⁶ KLI VI. 473-480. Kossuth–Irányi, 1866. aug. 8.

⁷⁹⁷ KLI VI. 467-468. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 7.

⁷⁹⁸ KLI VI. 469-473. Simonyi–Irányi, 1866. aug. 1.; MOL R 90. 4671. Simonyi–Irányi, 1866. aug. 3.

értesülései felébresztették benne a gyanút, hogy a pesti comit  külföldi képviselőjét elsősorban az anyagi érdek mozgatta. Augusztus 13- n  rt levelében ezért Irányin keresztül számadást követelt a pesti comit  képviselői t l. Felsz l ította őket arra is, hogy nevezzenek meg legalább egyet hazai társaik közül, aki előtte is megerősíti a bizottmány létét. Szükségesnek tartotta Csáky visszalépését a további forradalmi tevek nyes gt l, és azt, hogy Komáromy mást b zzon meg helyette a comit  külföldi képviselétével.⁷⁹⁹ Csáky válaszul levelet  rt Kossuthnak, amelyben felháborodását fejezte ki Irányi eljárása miatt.⁸⁰⁰ Irányi közben Csákyval együtt a légió akkori főhadiszállására, a morvaországi Rackauba utazott, ahol alkalma ny lt Komáromyval  s Klapkával is beszélni. Komáromy ugyan gy értelmezte a szerződést, mint Csáky, és egyetértett a Kossuthnak teendő új ajánlattal. Klapka elmondta Irányinak, hogy mi indította  t a betörésre. Véleménye szerint már nem lehetett volna szégyen nélkül visszalépni a katonai vállalkozástól.⁸⁰¹ Azt is közölte Irányival, hogy a Kossuth által kifogásolt proklamációt Csáky az ő tudta nélkül írta.⁸⁰² Kossuth augusztus 24- n újabb levélben fejtette ki véleményét Irányinak a kialakult helyzetről. Ekkor már nyíltan vádolta Csákyt  s Komáromyt sikkasztással, és azzal, hogy tevek nyes g kkel nem a függetlenség kivívását, hanem a kiegyezést seg tett k el . Sürgette, hogy mutassák meg Irányinak a Bismarckkal kötött szerződést.⁸⁰³ Szeptember 3- n Irányi újra találkozott Csákyval  s Komáromyval. Csáky ekkor már azt állította, hogy ő annak idején nem fogadta el Kossuth feltételeit az együttműködésre vonatkozóan, a poroszországi tevek nyes gre vonatkozó utasítást pedig nem volt ideje elolvasni. A pesti comit  külföldi képviselője ezzel önmagának is ellentmondott, hiszen néhány héttel korábban még nem tagadta a szerződés létét, csak másképpen értelmezte azt, mint Kossuth. Cs kynak időközben nyilvánvalón eszébe jutott, hogy miután nem küldte vissza Olaszországba a szerződés egyik, Komáromyval aláiratott példányát, Kossuth kezében nincsen írásos bizonyíték a meg llapod sukr l. A vita tárgyát képező másik fontos iratról, a porosz vezetés és a pesti comit  képviselői által al irt szerződésről pedig kiderült, hogy Csáky a von Schütz hadügyminiszter-helyettessel a légió felállításáról kötött megállapodást érti ezalatt. Kossuthot azonban f ltrevezette Csáky július 22- n kelt, meglehetősen sz kszav  t virat nak az a meg llapítás , mely szerint „a feltételek el lettek

⁷⁹⁹ KLI VI. 484-491. Kossuth–Irányi, 1866. aug. 13.

⁸⁰⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Kossuth, 1866. aug. 17.

⁸⁰¹ KLI VI. 480-482. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 12.

⁸⁰² KLI VI. 549-556. Irányi Dániel jelentése, 1866. szept. ?.

⁸⁰³ KLI VI. 494-519. Kossuth–Irányi, 1866. aug. 24.

fogadva”.⁸⁰⁴ A pesti comit  külföldi képviselője minden bizonnyal szándékosan kerülte az egyértelmű megfogalmazást, és ezzel poroszországi működésük alapvető hiányosságát hallgatta el a kormányzó el l. Csáky azt is közölte Irányival, hogy Komáromy azért nem találkozott Kossuthal, mert az akkor nem volt Turinban,  ber pedig azért nem adta át a levelet, mert végül nem Olaszország érintésével utazott Konstantinápolyba.⁸⁰⁵ Kossuth az Irányi újabb jelentésére válaszként  rt levelében dühödten, és mindenképpen jogosan vádolta hazugsággal Csákyt szerződés megtagadása miatt.⁸⁰⁶ Klapka nem kívánt állást foglalni a vitában. Irányinak megírta, hogy az   szerepe csak a katonai ügyek intézésére korlátozódott, és rosszallását fejezte ki az emigráció belső bomlasztása miatt.⁸⁰⁷ A porosz területre való visszatérés után néhány nappal Br sselbe távozott, hogy családját megl toghassa, és addig a parancsnokságot átadta Mogyor dynak.⁸⁰⁸ Eredeti szándékával ellentétben azonban nem t rt többé vissza a l gi hoz. Nem akart a vitába belebonyolódni Bismarck megbízottja, von Keudell tanácsos sem, aki előtt Irányi feltárta a Csákyék tevek nyss g t jellemző visszásságokat. A porosz politikus udvariasan, de egyértelműen Irányi tudtára adta, hogy a porosz kormány elégedett a pesti comit  k t külföldi képviselőjének működésével.⁸⁰⁹

A pesti comit  képviselői a turzovkai betörés kudarca után sem hagytak fel a szervezkedéssel, mert a porosz–osztrák fegyverszünet megkötése után m g reménykedtek abban, hogy a háború újra fog kezdődni. Nem lehetett ugyanis kizárni, hogy a franciák szövetségre lépnek az osztrákokkal, és fegyvert fognak érdekeik  rv nyes t s ert. III. Napóleon Rajna menti területekre tartott igényt, és mindenképpen meg akarta akadályozni a déli német tartományok csatlakozását Poroszországhoz. Bismarck is számolt ezzel a lehet ss ggel, és a magyar felkelés kirobbantásával fenyegetőzött, hogy nyomást gyakoroljon a francia vez t sre.⁸¹⁰ A porosz vez t s ezért a magyar légió fenntartása

⁸⁰⁴ MOL R 90. 4629., DDI VII. 116. Csáky–Kossuth, 1866. j l. 22.

⁸⁰⁵ KLI VI. 537-541. Irányi–Kossuth, 1866. szept. 3.

⁸⁰⁶ KLI VI. 541-543. Kossuth–Irányi, 1866. szept. 9.

⁸⁰⁷ KLI VI. 533-534. Klapka–Irányi, 1866. aug. 23.

⁸⁰⁸ KLI VI. 521-522. Klapka–Kossuth, 1866. aug. 9.

⁸⁰⁹ KLI VI. 492-494. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 14., 519-521. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 26. Irányi Kossuth utasításának megfelelően személyesen Bismarckkal szeretett volna találkozni, de az betegségére hivatkozva nem fogadta  t. Von Keudell biztosította Irányit arról, hogy a porosz kormány nagyra becsüli Kossuth személyét, és  t tekinti a magyar emigráció politikai vezetőjének, de a háború kirobbn sakor inkább katonai vezetőkkel akartak tárgyalni. Azt is jelezte, hogy Oroszország rossz szemmel nézte volna Kossuth megjelenését Poroszországban.

⁸¹⁰ Július végén az olasz kormány Poroszországba küldte Govone tábornokot, hogy kipuhatolja, mit szándékozik tenni a berlini vez t s a fegyverszünet megkötése után. Bismarck az olasz küldött előtt kijelentette, hogy a német nép k r ra nem fogja kielégíteni III. Napóleon igényeit, és ha a háború

mellett döntött. Más okok miatt, de az olasz kormány sem hagyott fel a magyar ügy támogatásával. Olaszország, amely a porosz–osztrák fegyverszünet megkötése után magára maradt Ausztriával szemben, folytatni szeretne volna a háborút, mert a politikai és katonai vezetéssel elégedetlen olasz közvéleményt egy győzelemmel, és Dél-Tirol megszerzésével kívánta megnyugtatni. Egyedül azonban nem mert Ausztriára támadni, ezért megpróbálta kipuhatolni a porosz szándékokat és Magyarország fellázíthatóságának esélyét. Július végén ezért Visconti-Venosta Poroszországba küldte Lodovico Frapolli ezredest, az Akciópárt parlamenti képviselőjét, aki az 1850-es évek óta baráti kapcsolatban állt Klapkával, 1860-ban közvetített a Magyar Nemzeti Igazgatóság és a torinói vezetés, valamint Garibaldi között, 1863-ban pedig szabadkőművesként Csákyval és Komáromyval is kapcsolatba került.⁸¹¹ Frapolli azt a feladatot kapta 1866-ban, hogy tudja meg Csákyéktól, fenn akarja-e tartani Bismarck a magyar légiót.⁸¹² A pozitív válasz ugyanis egyértelműen azt jelezte, hogy a porosz vezetés esélyt lát a béketárgyalások kudarcba fulladására és a háború folytatására. Frapolli éppen akkor érkezett Berlinbe, amikor Csáky Irányival együtt a légió táborhelyére, Rackauba utazott.⁸¹³ Az olasz politikus ezért augusztus 8-án levélben közölte tárgyalási szándékát a pesti comité külföldi képviselőjével. Egyúttal arra is utalt, hogy Olaszország akár porosz támogatás nélkül is újramezzené a háborút, ha Magyarországon felkelés robbanna ki.⁸¹⁴ Csáky hamarosan visszatért Berlinbe, tárgyalt Frapollival, és augusztus 12-én alá is írtak egy szerződést, amely az olasz külügyminiszter ellenjegyzése esetén lépett volna életbe. A megállapodás – Türr és Éber balkáni tárgyalásainak eredményét figyelembe véve –, tartalmazta, hogy az olasz kormány szerződést ír alá a román fejedelemségekkel és Szerbiával. Ezek értelmében a bukaresti vezetés 40 ezer, a belgrádi pedig 50 ezer önkéntessel támogatta volna a magyar szabadságharcot, amelynek fejében a románoknak Bukovinát, a szerbeknek pedig

újramezzené, Ausztria fegyverkezése esetén fellázítja Magyarországot. (MAE ASD Moscati VI/19. 3. rapporti del gen. Govone)

⁸¹¹ L. a „Komáromy és Csáky letelepedése Genfben, külföldi és magyarországi kapcsolatrendszerük 1862–1863-ban” c. fejezetet.

⁸¹² DDI VII. 158-161. „Istruzioni al colonello Frapolli”, 1866. júl. 30. Az olasz külügyminiszter arra is felhatalmazást adott Frapolli-nak, hogy Pestre utazzon, ha úgy látja jónak. Itt a Kauszer-fivérekkel kellett volna kapcsolatba lépnie, akiről az olasz kormány tudta, hogy a több kisebb csoport által kirobbantandó gerillaháborút tartják célravezetőnek. Frapolli utána Belgrádba is továbbutazhatott volna, ahol Scovassóval és Türrrel kellett volna beszélnie pesti tárgyalásairól. Kossuth és Klapka nem volt beavatva ezekbe a tervekbe. Valószínűleg a Kauszer-fivérek voltak Türr magyarországi „barátai”, és a magyar tábornok ajánlotta be őket az olasz kormányhoz.

⁸¹³ Frapolli augusztus 5-én Párizsból értesítette az olasz külügyminisztériumot, hogy mivel Csákyékat ott nem találta, aznap indul Berlinbe. (DDI VII. 189-190. Frapolli–Visconti-Venosta, 1866. aug. 5.)

⁸¹⁴ MOL R 296. 11. t. Frapolli–Csáky, 1866. aug. 8. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 764-766.

közelebről meg nem nevezett területeket ígértek. A magyarok készek voltak Horvátország, Szlavónia és Dalmácia számára szabad döntési jogot biztosítani további sorsukról, Erdélyről azonban nem kívántak lemondani. Az olasz kormánytól azt kérték, hogy minél hamarabb utalja át az eddig még nem folyósított egymillió frankot a magyar comité számára, és küldje Poroszországba az olaszországi magyar légió 25 altisztjét. A szerződés értelmében a harcot a magyarok kezdték volna, az olaszok pedig a felkelés reményteli alakulása esetén léptek volna be. A firenzei kormányt ugyanakkor arra kötelezte volna a megállapodás, hogy a harcot Magyarország függetlenségének kivívásáig folytassa.⁸¹⁵ Csáky nyilvánvalóan abban reménykedett, hogy a szerződés aláírása esetén újabb jelentős pénzüsszeghez juthatnak, a magyarországi felkelés kirobbanásához pedig elegendő lesz a Szerbia és a román fejedelemségek felől betörő seregek által előidézett lelkesedés. Ez utóbbi elképzelés mellett a szerződés több más pontja is kételyeket ébreszt. A szerb és a román vezetés csak egyértelmű nagyhatalmi, elsősorban francia támogatás esetén mutatott hajlandóságot a harcra,⁸¹⁶ a firenzei kormány pedig korábban azt nyilatkozta, hogy nem tud 500 ezer franknál nagyobb összeget adni a magyaroknak.⁸¹⁷ A legsúlyosabb következményekkel azonban az a kötelezettség járt volna, amely szerint a magyaroknak kellett kezdeni a háborút, amelybe Olaszország csak később, nem pontosan meghatározott feltételek teljesülése esetén volt köteles belépni.⁸¹⁸ Az egész megállapodást jelentéktelenné tette ugyanakkor az a tény, hogy Frapolli valószínűleg saját elhatározásából kötötte azt Csákyékkal. Az olasz küldött megbízóleveléből egyértelműen kiderül, hogy a firenzei kormány Poroszország nélkül nem is tartotta elképzelhetőnek a háború folytatását.⁸¹⁹ Csáky és Komáromy így hiába sürgette a következő hetekben Frapollinál és az olasz kormány tagjainál a szerződés aláírását,⁸²⁰ elutasító választ kapott.⁸²¹ Augusztus

⁸¹⁵ MOL R 296. 11. t. Csáky–Frapolli, 1866. aug. 12. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 763-764.

⁸¹⁶ L. a „Szervezkedés a Balkánon” c. fejezetet.

⁸¹⁷ L. „A déli hadszíntér. Kossuth tárgyalásai az olasz kormánnyal” c. fejezetet.

⁸¹⁸ „L’Italie s’engage – aussitôt que l’insurrection Hongroise aura acquis un développement capable de tenir sérieusement en échec une bonne partie de forces Autrichiennes – à reprendre les hostilités contre l’Autriche...” (MOL R 296. 11. t. Csáky–Frapolli, 1866. aug. 12. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 763-764.)

⁸¹⁹ DDI VII. 158-161. „Istruzioni al colonello Frapolli”, 1866. júl. 30.

⁸²⁰ MOL R 296. 11. t. Csáky–Frapolli, 1866. aug. 12. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 763-764.; MOL R 296. 11. t. Komáromy–Cerruti, 1866. aug. 21.; DDI VII. 308-310. Komáromy–Ricasoli, 1866. aug. 28.

⁸²¹ Frapolli külügyminiszterétől kérdezte meg, mire hivatkozva mondjon nemet a pesti comité képviselőinek. (DDI VII. 295-296. Frapolli–Visconti-Venosta, 1866. aug. 24.) Visconti-Venosta két nappal később táviratban értesítette Csákyt, hogy a poroszországi magyar légió számára kért tiszteket elengedik az olaszországi magyar légióból, és 200 ezer frankot is ígért a pesti comiténak, a szerződésről azonban nem ejtett szót. (MOL R 296. 11. t. Visconti-Venosta–Csáky, 1866. aug. 26.) Csáky és Komáromy, tekintettel a

12-én Olaszország is aláírta a fegyverszünetet Ausztriával, augusztus 23-án pedig Prágában sor került a porosz–osztrák békekötésre.

Kossuth az augusztus 12-én megkötött olasz-osztrák fegyverszünet után többé nem bízott a háború folytatásában.⁸²² Jóllehet Irányitól tudta, hogy a porosz kormány továbbra is fenntartja a magyar légiót, ő azonban Csákyéktól eltérően pontosan látta ennek okát. Türrnek megírta, hogy szerinte Bismarck úgy tartja fenn a magyar ügyet, „mint valami madárijesztőt eszközül – s nem célul”.⁸²³ Értesült Frapolli megbízatásáról is, ami miatt rosszállását fejezte ki Cerrutinak. Arra kérte a külügyi államtitkárt, hogy amennyiben az olasz kormány valóban nélküle kíván tárgyalni a magyar ügyről, értesítse őt erről.⁸²⁴ Valószínű azonban, hogy inkább Frapolli kezdeményezését látta a küldetés háttérében, Irányihoz írott levelében ugyanis „szabadkőművesi teketóriának” nevezte az olasz politikus és Csákyék együttműködését.⁸²⁵

Bismarck taktikázása miatt a poroszországi magyar légió a harcok befejezése után két hónapig még fennmaradt, de bevetésére már nem került sor. A turzovkai betörés után a magyar légió katonáit Bauerwitzban (Baborów) és Rackauban (Rakow) szállásolták el. Csáky augusztus 20-án újra toborozni próbált a poroszok által ejtett magyar hadifoglyok körében, de nem járt sikerrel.⁸²⁶ Augusztus 24-én, egy nappal a porosz–osztrák békekötés után Komáromyval együtt meglátogatta az ekkor már Berlinben tartózkodó Bernhardit, aki előtt kijelentette, hogy a magyar mozgalom nem pihenhet, mert a kiegyezést mindenképpen meg kell akadályozni.⁸²⁷ Reményeinek az október 3-án Bécsben aláírt olasz–osztrák béke és a légió feloszlataásáról szóló porosz rendelet vetett véget. Október 5-én Csáky egy Bauerwitz mellett rendezett mulatság keretében búcsúzott el a légió tagjaitól, ahol kitüntetések is osztott. Másnap a magyar katonák visszaadták lovaikat és fegyvereiket a jelenlévő porosz tiszteknek, akikről fizetést kaptak. Október 7-én engedték útjukra a közkatonákat, október 9-én pedig a tiszteket. A többség szeretett volna hazatérni,

porosz–osztrák békekötésre és a poroszországi magyar légió várható feloszlataására, nem fogadták el az ajánlatot. (MOL R 296. 11. t. Komáromy és Csáky–Visconti-Venosta, k. n.)

⁸²² CARTEGGIO CASTELLI, 1891. 149. Dina–Castelli, 1866. aug. 18.

⁸²³ KLI VI. 557-558. Kossuth–Türr, 1866. aug. 13.

⁸²⁴ DDI VII. 262. Kossuth–Cerruti, 1866. aug. 18.

⁸²⁵ KLI VI. 473-480. Kossuth–Irányi, 1866. aug. 8.

⁸²⁶ KLI VI. 492-494. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 14., 519-521. Irányi–Kossuth, 1866. aug. 26.; BENCZE, 1867. III.–vö.: KIENAST, 1900. 291-296.

⁸²⁷ BERNHARDI, 1897. 266. –vö.: KIENAST, 1900. 310-314.

de amint átlépték a Habsburg Birodalom határát, foglyul ejtették őket. Az elfogott katonákat Kremsbe szállították, ahol vizsgálat indult ellenük.⁸²⁸

8. Csáky és Komáromy tevékenységének visszhangjai az emigrációban a háborút követő hónapokban. A porosz kormánytól kapott pénz sorsa

A háborút követő hónapokban Kossuth és az ő irányítását feltétel nélkül elismerő emigránsok – Irányi jelentésének ismeretében –, elhatárolódtak Csáky és Komáromy tevékenységétől, és igyekeztek a nyilvánosság előtt is feltárni a pesti comit  két képviselőjének tisztességtelen és lényeges részleteiben tisztázatlan magatartását. Simonyi Ernő a *Pester Lloyd* 1866. november 17-én megjelent esti kiadásában k zolt levelében kijelentette, hogy Csáky és Komáromy nem az emigráció nevében jártak el, ezért az semmilyen felelősséget nem vállal tetteikert.⁸²⁹ Csáky és Komáromy ezt követően, Klapka és éber útján párbajra hívta ki Simonyit.   azonban azt felelte, hogy erre csak akkor hajlandó, ha Csáky és Komáromy Kossuth, Vukovics és egy általuk választott személy előtt számot adnak működésükről.⁸³⁰ Simonyi – minden bizonnyal azert, hogy súlyt adjon állításainak, és egyúttal védje magát Cs kyekkel szemben –, november 24- n Irányi közreműködésével párizsi lakására hívta néhány emigr nst rs t. Az összegyűltek 10 pontban fogalmazták meg a Csáky  s Komáromy tevékenységével kapcsolatban felmerült vádakot, amelyeket jegyzőkönyvbe foglaltak. A jegyzőkönyvet a megbeszélésen jelen levő Simonyi, Irányi, Türr, Tanárky Gyula, Szarvady Frigyes  s Horn Ede írta alá, de utólag Kiss Miklós, Kubinyi Zsigmond, Ihász Dániel, Reinfeld D enes, Földváry Károly  s Sz cs Lajos is hozzájárultak a nyilatkozathoz.⁸³¹ A vádak, amelyek Irányi augusztusi

⁸²⁸ BENCZE, 1867. III., IV. – v .: KIENAST, 1900. 334-370.

⁸²⁹ SIMONYI, 1866.

⁸³⁰ MOL R 296. 5. t. Simonyi–Csáky, Komáromy (?), k. n. (másolat); KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.

⁸³¹ Lukács Lajos „*igaztalan és alaptalan hajszának*” nevezte a Jegyzőkönyv elfogadását, és ezt alátámasztandó megemlítette, hogy „*az emigráció tekintélyes, befolyásos tagjai*”, köztük Klapka,  ber, Türr, Puky  s Károlyiné nem csatlakoztak ahhoz, s t, szolidaritást vállaltak Csákyval  s Komáromyval. (LUKÁCS, 1984. 352-353.) Ez az  rv azonban vitatható. Klapka,  ber, Károlyiné  s Puky korábban minden tekintetben együttműködtek a pesti comit  két képviselőjével, illetve a maguk eszközeivel támogatták őket,  gy ha utólag támadtak is kételyeik, már csak önmaguk igazolása miatt sem adtak azoknak hangot. Türr pedig, a Lukács által is hivatkozott levelében (MOL R 296. 5. t. Türr–Irányi, 1866. nov. 24.) mindössze annyit k zolt Irányival, hogy nem volt jelen Kossuth  s Csáky egyezked s n, ezért nem tudja, hogy aláírta-e a pesti comit  külföldi képviselője a megállapodást. Ráadásul Türr aláírta a Simonyi lakásán készült jegyzőkönyvet, vagyis Lukács állításával ellentétben nem állt ki Csákyék mellett, hanem éppen ellenkezőleg, közreműködött leleplez s kben.

vizsgálódásának eredményein és Simonyi értesülésein alapultak, a következők voltak: Csáky és Komáromy megszegték a Kossuthal kötött szerződést, mert az ő tudta és beleegyezése nélkül intézték a külügyeket; nem tettek előkészületeket a magyarországi felkelésre, és Kossuth elől ezt a lehetőséget elzárták; az átvett pénz kezelésére pénztárnokot nem neveztek ki; Csáky utólag letagadta a Kossuthal kötött szerződést; az eredeti szerződést magával vitte, hogy Komáromyval aláírassa, de nem adta vissza; azt állította, hogy Kossuthnak a porosz kormánnyal való tárgyalásra vonatkozó utasítását nem olvasta el, pedig Kossuth június 25-én reggel felolvasta azt neki, és mivel ő nem emelt ellene kifogást, két példányban leírták; azt állította, hogy a Kossuthal kötendő szerződés aláírását Türr előtt megtagadta, pedig Türr akkor nem is volt jelen; valótlanul állította, hogy ő előbb kezdeményezte a magyar ügyet Berlinben, mint Kiss; azt állította, hogy Éberen keresztül küldött levelet Kossuthnak, de Éber ezt Türr előtt tagadta; valótlanul állította, hogy Kossuth rajta keresztül küldött levelet Bismarcknak.⁸³²

Kossuth tudott Simonyi *Pester Lloyd*-ban megjelent írásáról, valamint annak következményeiről, és helyeselte a Párizsban élő magyar emigráns Csákyéknak adott válaszát. Értesült a párizsi gyűlésről és a Jegyzőkönyv tartalmáról is, ezt az eljárást azonban – a szerinte „óvatosan mérsékelt vádpontok” miatt –, nevetséges komédiának tartotta. Kossuth azért is hibáztatta Irányit, mert az elutasította, hogy poroszországi vizsgálódásának eredményeit megjelentesse a sajtóban.⁸³³ Kossuth 1866 utolsó hónapjaiban leginkább azzal volt elfoglalva, hogyan erősíthetné Magyarországon a kiegyezést ellenzők táborát, és hogyan szerzhethné meg Bismarck bizalmát. Kapóra jött számára, hogy 1866 szeptemberében Szilágyi Virgil a hatóságok zaklatásai elől Olaszországba költözött, és felkereste őt.⁸³⁴ Kossuth így Szilágyin keresztül újra kapcsolatba tudott lépni a szélsőbállal. Terve az volt, hogy rendszeres összeköttetést épít ki a hazával, nyomtatványokat, a politikai agitációhoz szükséges kisebb pénzüsségeket és

⁸³² MOL R 296. 5. t. Jegyzőkönyv, 1866. nov. 24. Kossuth úgy tudta, hogy a gyűlést Irányi hívta össze (KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.), de a helyszín és az időpont inkább Simonyi kezdeményezésére utal.

⁸³³ KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.

⁸³⁴ Szilágyi ellen Pesten az augusztusban indított eljárást a Poroszországgal kötött béke után megszüntették, személye azonban nem kívánatosá vált otthon. Kossuthnak azt mondta, hogy nem mehet haza. (KLI VII. 142-144. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 3.) Ettől kezdve két éven át családjával együtt külföldön, Észak-Olaszországban, Párizsban és Berlinben élt. A porosz fővárosban érintkezésbe lépett Bismarckkal. (SZINNYEI, 1891–1914. XIII. 922-926.) 1866 és 1868 között Kossuthal folytatott levelezése megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSZK KT. Levelestár és Fond 27/19.), de a levelek egy jelentős része Kossuth Irataliban is megjelent (KLI VII.).

útmutatást küld be Magyarországra.⁸³⁵ Ebben volt segítségére Szilágyi. Mind Kossuth, mind Szilágyi arra számítottak, hogy Ausztria és Franciaország előbb-utóbb háborút fog kezdeni Poroszország ellen, és akkor újra lehetőség nyílik a magyar függetlenségi harc kirobbantására.⁸³⁶ Ennek sikere érdekében akartak politikai jellegű előkészületeket tenni Magyarországon és Berlinben. Mindkét helyen számolniuk kellett azonban Csáky és Komáromy befolyásával, amely akadályozta tevékenységüket. Szilágyi fel is hívta Kossuth figyelmét arra, hogy Magyarországon Csáky és Komáromy még mindig jelentős befolyást gyakorol a baloldalra.⁸³⁷ Ez volt az az ok, ami miatt Kossuth 1866 végén úgy döntött, hogy megpróbálja a hazai közvélemény előtt feltárni Csákyval és Komáromyval való kapcsolatának történetét, és egyúttal világossá teszi a pesti comit  két képviselőjének működésével kapcsolatos véleményét. Nélkülözhetetlennek tartotta azt is, hogy a hazuról kijövő küldöttek t j koztatass k a porosz vezetést Csáky  s Komáromy magyarors gi hátteréről.⁸³⁸ Időközben rájött, hogy a hazaiaknak sz nt mondanivalójának közléséhez a tervezett nyomtatványok nem elegendőek, ezért eredeti tervét megváltoztatva, hatékonyabb eszköz, politikai  js g elindítása mellett döntőt.

Kossuth a *Negyvenkilencz* című lapban fel akarta sorakoztatni a kiegyezés elleni érveit, és vázolni kívánta a Magyarors g előtt álló lehetőségeket, hogy programot adjon a novemberben újra megny l  országgyűlés azon képviselőinek, akik hallgattak véleményére, és ezáltal elősegítse a függetlenségi csoport szervezett párttá válását. A lapot Olaszors gban nyomtatták, de hogy az osztrák hatóságokat legalább egy ideig félrevezessék, a kiadás helyeként Debrecen jel lt k meg. Az  js g címe, a Debrecen városára váló utalás és a fejlécen szereplő „1849.  prilis 14.” felirat egyaránt a függetlenségi eszmék nyomatékosítására szolgáltak. A cikkek többsége Kossuth írása volt, bár a szerző neve nem szerepelt az  js gban. A lap igen kis példányszámban került csak be

⁸³⁵ Kossuth Szil gyin keresztül arra utasította Vidacs Jánost, hogy azokban a választókerületekben, ahol új választások lesznek, mindenütt jelöljenek „*igaz hazafiakat*”, és Szilágyi Virgilt is választass k meg képviselőnek. (OSZK KT. Fond 27/19. Kossuth–Vidacs János, 1866. nov. 6.) A volt kormányzó val s n leg abban reménykedett, hogy Szilágyi, hazatérve vezető szerepet játszhat a függetlenségi ellenz k megszervezésében. Ugyanakkor újjá akarta szervezni az Országos Függetlenségi Bizottmányt is. (OSZK KT. Fond 27/19. Kossuth–Vidacs János, 1866. nov. 14.)

⁸³⁶ KLI VII. 141-142. Szilágyi–Kossuth, 1866. okt. 1., 142-144. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 3., 144-149. Szilágyi–Kossuth, 1866. okt. 15., 149-155. Kossuth–Szilágyi, 1866. okt. 18., 155-156. Szilágyi–Kossuth, 1866. okt. 21., 156-157. Szilágyi–Kossuth, 1866. okt. 28.

⁸³⁷ KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.

⁸³⁸ OSZK KT. Fond 27/19. Szilágyi–Kossuth, 1866. dec. 11.; KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16.

Magyarországra, ezért kevesen olvashatták.⁸³⁹ Kossuth az 1866 novemberétől 1867 márciusáig megjelenő, mindössze 5 számot megérő lap 3. számában, 1867 januárjában közölte az „Egy fejezet a múlt háború történetéhez” című cikkét, amelyben le kívánta leplezni Csáky és Komáromy tevékenységét.

Kossuth abban látta Csáky és Komáromy felelősségét, hogy elszalasztották a kedvező alkalmat a szabadságharc kirobbantására és eljátszották a nemzet becsületét a külföldi kormányok előtt. Az előző évek történéseire utalva bemutatta, hogyan szerezte meg a hatalmas országos szervezetről szóló hamis jelentésekkel az olasz kormány bizalmát a nemzet cselekvésének „irányt adni nem hivatott” Komáromy és a „semmi politikai múlttal nem bíró” Csáky. Kossuth rámutatott arra is, hogy ilyen előzmények után az olasz kormány kérésének engedve kénytelen volt együttműködni Csákyval és Komáromyval az 1866. évi háború előestéjén. Sietett ugyanakkor leszögezni, hogy az együttműködést feltételekhez kötötte, és ennek alátámasztására közölte a Komáromyékkel való megállapodás pontjait. Részletezte azt is, hogy később milyen módon bújt ki Csáky és Komáromy a vele szemben vállalt kötelezettségek alól. Nemcsak azt róttá fel Csákyéknak, hogy a vele kötött szerződést letagadták, és az ő bejegyzése nélkül tárgyaltak a porosz politikusokkal, hanem ennél súlyosabb vádak is megfogalmazott. Véleménye szerint nem létezett Magyarországon az „az ideiglenes kormány tekintélyével bíró” országos comité, amelyre Komáromyék hivatkoztak, és ezt szerinte „ama szerencsétlen turzovkai sétaút” is bizonyította. Határozottan állította azt is, hogy az országba nem mehetett be egymillió frank, hiszen annak elköltése nem maradhatott volna „látszat” nélkül. Simonyi és más emigránsok értesüléseit felhasználva utalt Csáky hatalmas adósságaira, és elmesélte, milyen felelőtlen költségeket folytatott a pesti comité külföldi képviselőjeként fellépő gróf Poroszországban. Az általa „félbankrottírozott intrigánsoknak” nevezett Csáky és Komáromy tevékenységének fő mozgatórugója szerinte a pénz utáni vágy volt. Kossuth azt is biztosnak vélte, hogy Csáky és Komáromy valójában nem a függetlenséget, hanem a kiegyezést akarta elősegíteni. Ezt az állítását arra alapozta, hogy Komáromy és Csáky

⁸³⁹ Kossuth 1866. december 20-án azt írta Ludvighnak, hogy a *Negyvenkilencz* néhány száz példányban, havonta fog megjeleni. Az alacsony példányszám miatt hasznosnak tartotta volna, ha a Magyarországon is olvasott külföldi lapok kivonatokat közöltek volna a cikkekből. (OSZK KT. Levelestár, Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz, 1866. dec. 20.) A *Negyvenkilencz* c. lapról l. még: KLI VII. 157-158. Kossuth–Helfy, 1866. nov. 18., 158-160. Kossuth–Helfy, 1866. nov. 23.; – vö.: SZABAD, 1977. 192-196.; KOSSUTH, 2002. 182.; SZABAD, 2002. 222-228.

nemcsak vele, de a magyarországi szélsőbaloldali politikusokkal sem igyekezett együttműködni.⁸⁴⁰

Kossuth, saját állítása szerint több oldalról is megerősített, biztos kútfőkből származó értesüléseket használt fel cikkének megírásakor. Értesülései valóban helytállóak voltak. Feltűnő, de semmiképp sem meglepő azonban, hogy miközben Csáky és Komáromy emigrációs tevékenységéről részletes és pontos ismeretei voltak, magyarországi hátterükre és tevékenységükre vonatkozóan inkább csupán feltételezéseket fogalmazott meg. Szilágyi Virgiltől csak annyit tudott meg, hogy a szélsőbal tagjai nem vettek részt a szervezkedésben, sőt Böszörményi kivételével nem is tudtak róla. Nem sikerült azonban teljes körű és hitelt érdemlő adatokat gyűjtenie arról, hogy kik voltak a Csáky–Komáromy-féle comit  tagjai.⁸⁴¹ Azt mindenesetre sejtette, hogy a balközép a soraiból kerültek ki, amely szerinte pusztán „a Deák-párt színpadi diadalainak decoratiój t képezte”.⁸⁴² Ebből vont le azt a következtetést, hogy Csákyék a balközép politikájával azonosulva a függetlenségi eszmék leple alatt a kiegyezést segítették elő. Ebben azonban tévedett. Csáky  s Komáromy emigrációs tevékenységének számos mozzanata utal ugyanis arra, hogy kedvező nemzetközi feltételek mellett valóban elk pzeltethet nek tartották a balközép irányításával v vand  függetlenségi háborút. E tekintetben tehát a tisztességtelenség nem, csak bizonyos politikai képessegek hiánya r ható fel nekik. Mindez természetesen nem menti fel őket a többi v d alól.

Kossuth  s Szilágyi értesülései, melyek szerint Csáky  s Komáromy a porosz–olasz–osztrák háború lezárulta után is fenntartották poroszországi és magyarországi kapcsolataikat, helyt ll ok voltak. 1866 végén Bismarck azt üzente a pesti comit  két külföldi k pviselej nek, hogy bármikor kész fogadni őket és otthoni társaikat. Komáromy ezért külföldre hívta Keglevich Bélát  s Ráday Lászlót.⁸⁴³ A forrásokból nem derül ki,

⁸⁴⁰ KOSSUTH, 1867. A cikket később Kossuth Ferenc megjelentette Kossuth Lajos Iratainak VII. kötetében, de a bekezdéseket más sorrendben közölte, és – talán a Németország iránti diszkréció miatt –, kihagyta a Csáky berlini tevékenységét taglaló részt. (KLI VII. 104-140. „A múlt háború történelméhez”.) A *Negyvenkilencz* bizonyos ir sai már 1870-ben ismert  váltak a szélesebb közönség előtt, miután a „Szabad Magyarország” című függetlenségi lap közölte őket. (KOSSUTH, 2002. 182.) „A múlt háború történelméhez” című cikk azonban nem volt ezek között.

⁸⁴¹ KLI VII. 163-170. Kossuth–Szilágyi, 1866. dec. 16., uo. 171-178. Szilágyi–Kossuth, 1866. dec. 17.; OSZK KT. Levelestár, Kossuth Lajos Szilágyi Virgilhez, 1866. dec. 19. Szilágyi megerősítette Kossuth azon értesülését, hogy Keglevich Béla, Luzsénszky Pál és egy bizonyos Schmentzing b r  benne volt a Csáky–Komáromy-féle szervezkedésben, a többi tag felderítését viszont hosszadalmasnak és nehézkesnek ítélte, és ezért  gy k szempontjából célszerűtlennek tartotta.

⁸⁴² KOSSUTH, 1866.

⁸⁴³ MOL R 25. 1. t. Komáromy– ber, 1866. dec. 28.

hogyan ki kezdeményezte a találkozót, illetve hogy sor került-e rá. Bismarck mindenestre továbbra sem zárkózott el a Csáky–Komáromy-féle csoporttal való együttműködéstől, mert arra számított, hogy egy újabb háború esetén segítségükkel kellemetlen helyzetbe hozhatja Ausztriát. Komáromy némi aggodalommal tekintett a találkozó elé, és ezt Ébernek meg is írta. Attól tartott, hogy a porosz vezetést túlságosan is érdekelni fogja, milyen irányt vehet Magyarországon az ellenzék, és különösen a balközép politikája.⁸⁴⁴ Komáromy tisztában volt vele, hogy pártja semmiképpen nem támogatná a fegyveres harcot, hiszen ez lényegében már a turzovkai betörés előtt kiderült. Pedig Tisza Kálmán és társai a november 19-én újra megnyíló országgyűlésen, az osztrák vereség miatt felerősödött kiegyezésellenes hangulathoz alkalmazkodva keményen szembeszálltak a Deák-párt politikájával, és ezért a december 6-i Kossuthot éltető tüntetésen a tömeg őket is megtapsolta. Mindez azonban a lényegét nem érintette: a balközép nem akarta megakadályozni a kiegyezést, csak feltételekhez kívánta kötni az udvarral való tárgyalások folytatását.⁸⁴⁵

Komáromy és Csáky tehát 1866 végére végleg feladta a magyarországi forradalmi szervezkedésbe vetett reményét, azt azonban továbbra is tagadta, hogy elszámolással tartozna Kossuthnak vagy a többi emigránsnak. Csáky 1867 tavaszán kapta meg az előző év novemberében Simonyi párizsi lakásán tartott értekezlet jegyzőkönyvét, és április 1-én kelt válaszában tudatta Szarvadyval, hogy ő erkölcsileg a nemzet, anyagilag pedig a porosz kormány felé felelős, így nem is érti, miért akarnak egyes emigránsok bíraskodni felette.⁸⁴⁶ A porosz kormány 1867 nyarán valóban fel is szólította a pesti comité két külföldi képviselőjét az 1866 júliusában átvett másfél millió frankkal való elszámolásra,⁸⁴⁷ nyilvánvalóan azért, mert a kiegyezés megkötése után már nem számolt velük, mint lehetséges szövetségesekkel. Csákyéknak nem volt pénztárosa,⁸⁴⁸ így a számadást nekik maguknak kellett elkészíteniük. Csáky vállalta magára ezt a feladatot, amelynek

⁸⁴⁴ MOL R 25. 1. t. Komáromy–Éber, 1866. dec. 28.

⁸⁴⁵ KOVÁCS E., 1979. 1. 755-756. Szilágyi Virgil elküldött egy Pestről érkezett, december 8-án kelt levelet Kossuthnak, mely a december 6-i tüntetésről szólt. (KLI VII. 162-163.)

⁸⁴⁶ MOL R 296. 5. t. Csáky–Szarvady, 1867. ápr. 1. Csáky válaszából kiderül, hogy Szarvady hozzá írt levele 1867. február 26-án kelt. A Jegyzőkönyv elkészítése és Csákyval való elküldése között tehát három hónap telt el. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy ennyi ideig tartott, amíg Irányiék a Jegyzőkönyvet az emigráció számos tagjának megküldték jóváhagyásra.

⁸⁴⁷ Csáky 1867. július 27-én írta meg Ébernek, hogy el kell számolnia Bismarcknál. (MOL R 25. 1. t. Csáky–Éber, 1867. júl. 27.)

⁸⁴⁸ Simonyi 1866. augusztus 1-én Irányihoz írt levelében rosszállóan állapította meg, hogy a pénzt kizárólag Csáky és Komáromy kezelték, ezért azok sorsa nehezen ellenőrizhető. (KLI VI. 469-473. Simonyi–Irányi, 1866. aug. 1.)

elvégzéséhez a nála lévő, illetve Komáromytól és Ébertől kapott számlákat és feljegyzéseket használta fel. Éberhez írt július 27-i leveléből kiderül, hogy az elszámolás elkészítésekor komoly nehézségei támadtak, mert számos fontos dokumentum hiányzott.⁸⁴⁹ Több különböző összegzést is írt, mire sikerült végleges és hivatalos formába öntenie az elszámolást.⁸⁵⁰ A különböző időpontokban keletkezett elszámolások, számlák és feljegyzések összevetését megnehezítik bizonyos körülmények. Összesen háromféle pénznemet, francia frankot, porosz tallért és osztrák forintot is használtak, és mivel az átváltások különböző időpontokban és helyeken történtek, az árfolyamok nem minden esetben lehettek azonosak.⁸⁵¹ Ez azonban csak kisebb eltéréseket indokol. Ennél lényegesen nagyobb problémát jelent az, hogy az elköltött összegeket iratról-iratra változó módon, eltérő címek alatt csoportosították és tüntették fel. Ráadásul egyes esetekben a különböző iratokban olvasható összegek még akkor is eltérnek egymástól, ha azonos cím alatt szerepelnek. A változtatások egyik oka mindenképpen az lehetett, hogy Csáky nem egyszerre jutott hozzá a szükséges dokumentumokhoz, ezért újra és újra pontosítania kellett az elszámolást. Az sem zárható azonban ki, hogy több esetben valótlan összegeket írt be, és ezeket mindig úgy módosította, hogy a végösszeg másfél millió frank legyen. Ezt a gyanút megerősíti, hogy a hivatalos elszámolás több pontját semmilyen más forrás, – például a pénz elköltését igazoló számla –, nem erősíti meg.

A hivatalos és végleges elszámolás a keltezés szerint 1867. augusztus 28-án Berlinben készült, német nyelvű, többnyire frankban feltüntetett összegeket tartalmaz, és Csáky írta alá. Ez alapján a Klapka-expedícióra 24 015 frankot,⁸⁵² a tiszteknek fizetett „gratificatióra” összesen 246 250 frankot,⁸⁵³ közelebbről meg nem nevezett „missziókra”

⁸⁴⁹ MOL R 25. 1. t. Csáky–Éber, 1867. júl. 27.

⁸⁵⁰ A számlák, elszámolások és az elszámolással kapcsolatos levelezés Csáky és Komáromy 1862 és 1867 között keletkezett katonai iratai közt találhatóak: MOL R 296. 7. t.

⁸⁵¹ Bizonyos esetekben az iratokból kiderül az aktuális árfolyam. Ez alapján megállapítható, hogy a porosz tallér és a francia frank átváltási aránya 1 : 3,75, az osztrák forint és a francia frank átváltási aránya pedig 1 : 2 körül lehetett. (MOL R 296. 7. t.)

⁸⁵² A korábban keletkezett keltezetlen elszámolások közül egyen szerepel ez a tétel, ugyanezzel az összeggel. Két további keltezetlen elszámoláson a légió költségei más címszavak alatt (Rényinek, zászlók, pecsénymók, bélyegek, tisztek szállítása, rendkívüli költségek) szerepelnek 37 ezer frank körüli összegben. (MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.) Megjegyzendő, hogy mivel a légió fenntartásának költségeit közvetlenül a porosz hadvezetés fizette, ezek csak járulékos kiadások voltak.

⁸⁵³ Ez a hivatalos elszámolásban részben „gratificatiók” (71 250 frank), részben „*Gf. B[ismarck] felhatalmazásából kifizetett gratificatiók*” (175 ezer frank) címszó alatt szerepel. Az egyik korábbi elszámoláson egyáltalán nem szerepel ilyen tétel, a másik kettőn pedig 109 526 frank 25 cent, illetve 484 526 frank 25 cent van feltüntetve. (MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.)

17 300 frankot,⁸⁵⁴ személyes költségekre pedig 38 709 frankot és 90 centet fizettek ki.⁸⁵⁵ Éber a korábbi bákói fegyverszállítás költségeire 25 ezer frankot vett át, az 1866. évi háborúban pedig 75 247 frankot és 60 centet költött.⁸⁵⁶ Így tehát az elszámolás szerint 426 522 frankot és 50 centet költöttek a külföldi szervezésre, 578 ezer frankot a magyarországi kiadásokra, 495 ezer frankot pedig utólag letétbe helyeztek a hazában.⁸⁵⁷ Ezek szerint tehát összesen 1 073 ezer frank (körülbelül 536 500 osztrák forint), a teljes összeg több mint kétharmada jutott be Magyarországra. Felmerülhet az, az egyébként Simonyi, majd az ő közlésére alapozva Kossuth által is megfogalmazott gyanú, hogy Csákyék valójában nem küldtek be ekkora összeget az országba, és az erre való hivatkozással csak leplezni próbálták sikkasztásukat, mivel a pénz Magyarországra való bejuttatása nehezen volt ellenőrizhető.⁸⁵⁸ Ezt a gyanút azonban megcáfolja Komáromy két Csákyhoz írt, keltezetlen, de minden bizonnyal 1867 nyarán keletkezett levele. Komáromy ezekben ugyanis a nála lévő, Vignerastól kapott számlák alapján arról ír, hogy Károlyi Gyula 380 800 frankot vett át Bécsben Vignerastól, és ezt Magyarországra vitte, Vignerás 761 ezer frankot beküldött az országba, 20 ezer frankot elköltött útiköltségre, továbbá 100 ezer frank körüli összeget Thaisz Elek átadott egy bécsi és egy pesti rendőrnek.⁸⁵⁹ Ez utóbbi költséget egy 1867. augusztus 22-én kelt igazolás is tanúsítja, itt azonban már 65 ezer osztrák forintról, vagyis körülbelül 130 ezer frankról van szó, amelyet egy magas rangú rendőrhivatalnoknak és egy osztrák ezredesnek adtak át.⁸⁶⁰ Amennyiben hitelesnek fogadjuk el a fenti összegeket, meg kell állapítani, hogy a hivatalos elszámolásban szereplőnél több pénz, körülbelül 1 291 800 frank (körülbelül 645 900 osztrák forint),

⁸⁵⁴ Egy korábbi számlán szerepel ugyanez a tétel ugyanezzel az összeggel, a másik kettőn viszont nem található meg. (MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.)

⁸⁵⁵ Személyes költségként a korábbi számlákon 20 390, 18 750, illetve 15 000 frank szerepel. (MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.)

⁸⁵⁶ Éber elszámolása szerepel Csáky és Komáromy iratai közt, a bákói fegyverszállításra (véltetően a bákói prefektus lefizetésére) fordított összeg pedig minden elszámoláson 25 ezer frankot tesz ki. (MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.)

⁸⁵⁷ MOL R 296. 7. t. 1867. aug. 28.

⁸⁵⁸ MOL R 90. 4671. Simonyi–Irányi, 1866. aug. 3.; KLI VII. 128-131. Simonyi állítása szerint Csákynek „egy 500 talléron [kb. 1875 frank] vasalt” táborigodója volt, schillersdorfi tartózkodása alatt pedig mást sem csinált, csak lovakat ugratott. Simonyi azt is állította, hogy pesti comit  képviselői rengeteg l d t hoztak drága eszközökkel, mintha esküvőre készültek volna. Felvetette továbbá, hogy Csákyék nem 1,5, hanem 2,5 millió frankot kaptak a porosz kormánytól (e tekintetben mindenképpen tévedett), ebből f l milliót küldtek be az országba. Végül arra a megállapításra jutott, hogy Csáky 1-2 millió frankot sikkasztott. Kossuth részben beépítette cikkébe Simonyi értesüléseit, de természetesen óvatosabban fogalmazott. Nem nevezett meg például pontos összegeket, hiszen ezekről Cs ky kon kívül senki nem rendelkezett megbízható ismeretekkel.

⁸⁵⁹ MOL R 296. 7. t. Komáromy–Csáky, ?.

⁸⁶⁰ MOL R 296. 7. t. „Erkl rung”, 1867. aug. 22.

vagyis a teljes összeg több mint háromnegyede került Magyarországra.⁸⁶¹ Lehetséges, hogy Csáky a porosz kormány előtt nem merte vállalni, hogy a kapott másfél millió frank ekkora hányadát olyasmire költötték el, aminek – Kossuth szavaival élve –, „semmi látszatja nem volt”, és ezért igyekezett az augusztus 28-i elszámolásban minél kisebbnek feltüntetni ezt az összeget. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy a Magyarországra került pénzből csak körülbelül 500 ezer frank (körülbelül 250 ezer osztrák forint) jutott be még a háború alatt, a többi pedig utólag.⁸⁶² Vagyis Csáky és Komáromy valótlanúságot állítottak, amikor 1866. július végén vagy augusztus elején azt mondták Simonyinak, hogy 1 millió frankot küldtek be a hazai szervezésre. Simonyi ebben már akkor kételkedett, és ő hívta fel Irányi figyelmét arra, hogy Csákyék meglehetősen nagyvonalúan bánnak a porosz kormánytól kapott pénzzel. Kossuthnak tehát a lényegét tekintve igaza volt: Csáky és Komáromy felelőtlenül kezelték a porosz kormánytól kapott pénzeket. Kiadásait nem dokumentálták pontosan, és a pénz nagy részét nem eredeti rendeltetése szerint költötték el. Az országba bejuttatott óriási összeg sorsára soha nem derült fényt. Könnyen lehet, hogy Csáky és Komáromy később adósságaik törlesztésére használták, de juthatott belőle egyes balközép párti politikustársaiknak, és a szervezkedésben éveken át kulcsszerepet játszó Thaisz Eleknek is. A porosz kormánynak mindenestre nem állt érdekében, hogy nyomoztatni kezdjen a pénz után, ezért elfogadta Csáky elszámolását.

Csáky és Komáromy azonban bizonyosan tisztában volt azzal, hogy a porosz kormánynak adott elszámolás a hazai közvélemény előtt nem fogja őket felmenteni azok alól a vádak alól, amelyeket Kossuth hangoztatott a *Negyvenkilencz* című laban, és amelyről Szilágyi Virgil révén a hazai politikusok is tudomást szerezhettek. Éppen ezért írta Csáky 1867. július 27-én kelt levelében Ébernek, hogy a történetekért kizárólag az otthoniak a hibásak, és amint elkészül az elszámolás, közzé fogják tenni a hazai lapokban „forradalmi működésük” történetét. Azt is közölte Éberrel, hogy meglátogatta őt Kemény Zsigmond, a *Pesti Napló* szerkesztője, valamint Szentiványi Károly a képviselőház Deák-párti elnöke, és helyeselték tervét.⁸⁶³ A Deák-párt tehát politikai hasznot próbált húzni abból, hogy Csáky a balközép párti politikusok megvádolására készült. Nincs nyoma

⁸⁶¹ Az 1868. évi költségvetés adatai szerint az ország rendes kiadásai akkor 30 981 800 forintot tettek ki, ezen belül az országgyűlés két házának éves költségei 940 ezer forintra rúgtak. (Corpus Iuris Hungarici, 1896. 415-416., 1868: XXVIII. tc.)

⁸⁶² Figyelemre méltó, hogy még ez az összeg is jóval nagyobb annál, amit a pesti comit  Csákyéktól kért. A magyarországi szervezkedők 1866 májusában azt  rt k, hogy legalább 100-140 ezer forintra lenne szükségük. (L. a „Magyarország az 1866.  vi háború idején” c. fejezetet.)

⁸⁶³ MOL R 25. 1. t. Csáky– ber, 1867. j l. 27.

annak, hogy a cikk megjelentetésére valóban sor került volna. Csáky feltehetően elállt tervétől. Lehetséges, hogy Komáromy beszélte le, aki továbbra is a balközép országgyűlési képviselője maradt. Csáky talán számot vetett azzal is, hogy a várható ellentámadások őt is kínos helyzetbe hozhatják.

Berlini ügyeik rendezését követően Komáromy és Csáky is hazatért. Bár nagyon valószínű, hogy a poroszországi pénzekből személyes céljaira is fordítottak, anyagi nehézségeiken mégsem sikerült úrrá lenniük.⁸⁶⁴ Ebben korábban is rossz pénzügyi helyzetük mellett szerepet játszott lehetőségeikhez képest fényűző életmódjuk, valamint vállalkozásaik kudarca. Utóbbi, kettejük hosszú évek óta bensőséges baráti viszonyát is tönkretette.⁸⁶⁵ Életüket emellett megkeserítették a poroszországi pénzek elsikkasztásáról szóló pletykák is.⁸⁶⁶ Komáromy 1872-ben, ötvenöt éves korában váratlanul meghalt.⁸⁶⁷ Állítólag leesett egy külföldi szálloda lépcsőjén, de a furcsa baleset mögött sokan párbajt sejtettek. Egyesek úgy tudták, hogy Károlyi Gábor lőtte le, anyagi természetű viták miatt.⁸⁶⁸ Egy másik, Kossuthhoz is eljutott szóbeszéd szerint viszont Csáky volt a párbajozó fél.⁸⁶⁹ Csáky ekkor már a lócsei választókerület Deák-párti képviselőjeként vett részt az országgyűlésen,⁸⁷⁰ ami arra utal, hogy egykori határozati párttársaival való viszonya a kiegyezés után megromlott. Ugyanakkor tevékenyen részt vett az újjáéledő szabadjóműves mozgalomban, és a kassai „Haladás” páholy nagymestereként 1870-ben

⁸⁶⁴ Csáky, 1869 végén Komáromy nevében kölcsönt kért Ébertől, akitől végül három hónapra háromezer frankot vett fel. (MOL R 25. 1. t. Csáky–Éber, 1869. nov. 18., 1869. dec. 28.) Komáromy 1871 elején Klapkával együtt egy monacói kaszinóban igyekezett javítani kétségbeejtő anyagi helyzetén. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1871. jan. 28.)

⁸⁶⁵ Komáromy, nem sokkal halála előtt arra panaszkodott Klapkának, hogy az országgyűlés nem szavazta meg azt a vasúti vállalatot, amelyben ő is érdekelt volt, Csáky pedig elhanyagolta közös olaszországi vállalkozásukat. (MOL R 295. 22. t. Komáromy–Klapka, 1872. ápr. 7.)

⁸⁶⁶ 1871-ben Simonyi és Irányi ismét támadást intézett az ekkor már Deák-párti Csáky ellen a *Pester Lloyd* hasábjain. (*Pester Lloyd*, 1871. jan. 29. és febr. 2.) Csáky el is panaszkolt Ébernek, hogy a lapokban újra „rágalmak” jelentek meg róla. (MOL R 25. 1. t. Csáky–Éber, 1871. jún. 28.) A Vay Sarolta grófnő által 1895-ben az *Egyetértés* c. lapban megjelentetett, erősen pletykaízű cikk is utalt rá, hogy Komáromyt igen elkésztették az 1866-ban kapott pénzek elsikkasztásáról szóló pletykák. (FLORIDOR, 1895. márc. 10.)

⁸⁶⁷ SZINNYEI, 1891–1914. VI. 816–817.;

⁸⁶⁸ FLORIDOR, 1895. márc. 10.

⁸⁶⁹ MOL R 90. 4947.a. Közli: NYULÁSZINÉ, 1999. 540–542.; Kossuth, Iratainak előkészítésekor egy 1862. jan. 28-án II. Viktor Emánuelhez írt levelének hátoldalára hosszú jegyzetet írt a Csáky–Komáromy-féle szervezkedésről. Ennek szövege módosításokkal jelent meg az *Iratok VII.* kötetében (KLI VII. 100–104.). A nyomtatásban megjelent szövegből hiányoznak a következő mondatok: „*Hanem nem különös-e? hogy Komáromy 's Csáky Tivadar miután egy pár milliót együtt küntrigáltak 's el is prédáltak, végre miután az ebül gyűlt szurdék ebül vezett el, összevesztek 's (a mint hírlík) Komáromyt Csáky expedálta a más világra párbajban. Különös ha így van! Csáky pedig egy mindenkitől megvetett koldus!*”

⁸⁷⁰ *Fővárosi Lapok*, 1894. márc. 6.; *Vasárnapi Újság*, 1894.; – vö.: SZINNYEI, 1891–1914. II. 152.; TOTH, 1973. 234.; GULYÁS, 1990–2002. IV. 588.

egy könyvet is kiadott ehhez a témához kapcsolódóan.⁸⁷¹ 1872-ben visszavonult a politikai szerepléstől. Könnyen lehet, hogy ez a lépése valamilyen módon összefüggésben állt Komáromy halálával, hiszen még csak 38 éves volt. 1894-ben, hatvanévesen halt meg.⁸⁷² Halála után néhány évvel látott napvilágot Kossuth Iratainak VI. és VII. kötete, amely a széles nyilvánosság előtt is ismertté tette az addig valószínűleg csak szűk politikai körökben ismert „Csáky–Komáromy-féle üzelmeket”.

⁸⁷¹ CSÁKY, 1870.

⁸⁷² *Fővárosi Lapok*, 1894. márc. 6. *Vasárnapi Újság*, 1894.; A *Fővárosi Lapok* a következő mondatokkal emlékezett meg Csáky külföldi tevékenységéről: „III. Napóleon udvaránál nevezetes szerepet játszott. Rendkívüli díszlétet fejtve ki éveken át a francia fővárosban, igazi nagyúri föllépésével, európai műveltségével és kápráztató egyéni tulajdonságaival meghódította a második császárság egész előkelő társaságát.”

ÖSSZEGZÉS

Jelen értekezés a Csáky–Komáromy-féle szervezkedés részletes feltárásán keresztül igyekezett bemutatni a magyarországi nemzeti ellenzék belső viszonyait és törekvéseit, a magyar politikai emigráció helyzetét és a magyar függetlenség esélyeit alakító nemzetközi körülmények változásait.

A nemzeti ellenzék eddig is ismert megosztottsága (szélsőbal–balközép) mellett külön figyelmet érdemelnek a határozati többség, majd balközép elveinek tisztázatlanságát, valamint egyes politikusainak kétértelmű vagy ellentmondásos megnyilatkozásait bizonyító tények. A határozati többség, majd balközép sem a kiegyezéstől, sem a függetlenségi háborútól nem zárkózott el egyértelműen, magatartását a magyarországi és külföldi helyzettől függően változtatta. Nem a körülményeket igyekeztek tehát elveiknek megfelelően alakítani, hanem éppen fordítva: elveiket igazították a körülményekhez. Nem túlzás ezért azt állítani, hogy legtekintélyesebb vezetők csak politikai érvényesülésük egyik lehetséges eszközét látták a függetlenségi szervezkedésben. Éppen emiatt volt fontos számukra, hogy Csáky és Komáromy keresztül fenntartsák emigrációs kapcsolataikat. Magatartásuk arra a téves következtetésre vezette Csákyt és Komáromyt, hogy a függetlenségi törekvések terén van alternatívája a Kossuth által kijelölt, Magyarország demokratizálása felé vezető útnak. Csáky és Komáromy 1862 és 1866 között ugyan többször is létrehozott Magyarországon határozati, illetve balközép képviselőket, valamint volt honvédtiszteket magukba foglaló titkos csoportokat, ezek szervezettsége és tevékenysége azonban – éppen a megfelelő politikai háttér hiánya miatt –, nem lett volna elégséges a függetlenségi háború kirobbantásához. Csákyék ezt érzékelve szervezkedésük méreteit tudatosan eltúlozták külföldi tárgyalópartnereik előtt, és abban bíztak, hogy az Ausztria ellen több irányból meginduló háború spontán módon kialakuló udvarellenes mozgalmakat is elő fog idézni.

Csáky és Komáromy külföldi tevékenységének eredményessége rávilágít az emigráció belső viszonyainak képlékenységre. Azt ugyanis, hogy Csáky és Komáromy megszerezték az olasz, majd a porosz kormány bizalmát, és ezzel szervezkedésük jelentőségét messze meghaladó befolyásra tették szert az emigrációban, Kossuth és Klapka ellentéte, és ez utóbbi támogatása tette lehetővé. Klapka, 1862 és 1866 között hosszabb-rövidebb megszakításokkal, időről-időre felmerülő kételyei ellenére együttműködött a

Csáky–Komáromy-féle comitéval, mert katonai terveinek végrehajtásához szüksége volt a magyarországi kapcsolatokra. Klapka közvetítése, a szervezett magyarországi háttér hangoztatása és a magyar szabadságharc magára maradását kizáró biztosítékokról való lemondás elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Csáky és Komáromy elszigetelje Kossuthot 1863–1864-ben az olasz, 1866-ban pedig a porosz kormánnyal való kapcsolattartástól.

Így hiába léptek a függetlenség ügye iránt valóban elkötelezett szélsőbaloldali politikusok kapcsolatba Kossuthtal, az nem tudta számukra biztosítani még az előkészületekhez szükséges anyagi támogatást sem. Kossuth ugyanakkor maga is együttműködött Komáromyékkel 1859 és 1862 között, majd 1866-ban. Nem voltak eszközei a magyarországi szervezkedés megfelelő ellenőrzésére, a reménykedés és a szabadságharc utáni vágy pedig hajlamossá tette arra, hogy nyilvánvalóan irreális állításokat is – legalább részben –, elhiggyen Komáromyéknek.

A nemzetközi körülmények 1860-ban voltak a leginkább kedvezőek a magyar függetlenség ügyére nézve, ezt követően a külföldi kormányok egyre kevesebb politikai áldozatot vállaltak a magyar szabadságharc kirobbantásának elősegítése érdekében. Cavour 1861-ben bekövetkezett halála után az olasz diplomáciából hiányzott az a kezdeményezőkézség, amely akár III. Napóleon szándékai ellenében is átalakíthatta volna Közép-Európa és a Balkán politikai viszonyait is. Hiába vált az 1860-as években fokozatosan feszültebbé a balkáni helyzet, és hiába éleződött ki az osztrák–porosz konfliktus a német kérdés kapcsán, a bécsi udvar egyre szorultabb helyzete nem járt együtt a magyar függetlenség esélyeinek növekedésével. Sőt, a porosz–olasz szövetség megkötése csökkentette a magyar kérdés jelentőségét az Ausztriával ellenséges hatalmak szemében. 1866-ban végül sem az olasz, sem a porosz kormány nem vált érdekeltté Magyarország függetlenségének előmozdításában, és ezzel a kiegyezés megakadályozásával kapcsolatos utolsó remények is szertefoszlottak.

Elmondható tehát, hogy az 1860-as években a magyar függetlenség kivívásának sem a belső, sem a külső feltételei nem teljesültek. Kossuth, a kiegyezés miatt érzett keserű csalódásában minden haragját Csákyra és Komáromyra zúdította, őket téve felelőssé a szabadságharc elmaradásáért. E tekintetben túlzott, hiszen Csáky és Komáromy nem egy valós lehetőséget szalasztott el. Méltán kárhoztatta őket ugyanakkor azért, mert nem ismertek erkölcsi gátlásokat az elvtelenség, a nemzet sorsának felelőtlen kockáztatása, a tárgyalópartnerek félrevezetése és a személyes érdekek előtérbe helyezése kapcsán.

RÖVIDÍTÉS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

HL = Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

II. 29. 229. cs. = Északi honvédsereg főparancsnoksága. (Klapka-légió) 1866

IV. 19. 120. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Almásy–Nedeczky

IV. 19. 121. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Stefan Nedeczky

IV. 19. 122. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Josef Somogyi

IV. 19. 123. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Josef Somogyi

IV. 19. 124. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Josef Somogyi

IV. 19. 125. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Prozess Julius Wollenhofer und Kossuth'sche Proclam.

IV. 19. 129. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. K. K. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen. Confiscirte Correspondenzen

IV. 25. 11. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. Rendőri nyilvántartási lapok a Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt személyekről. Komáromy György.

IV. 25. 18. cs. = Igazságügyi szervek, iratok. Rendőri nyilvántartási lapok a Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állt személyekről. Thaisz Elek.

IV. 40. 5. pallium = Igazságügyi szervek, iratok. Megállapíthatatlan hovatartozású vegyes iratok. A bécsi titkosrendőrség budapesti kémeinek eredeti főkönyvi kivonata az 1861. évből.

VI. 15. 39. d. = Intézmények, testületek, egyesületek. Békés megyei honvédegylet.

VI. 18. 42. d. = Intézmények, testületek, egyesületek. Torna megyei honvédegylet.

MAE ASD = Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico-diplomatico, Róma

Moscato VI/19 = 3 rapporti del gen. Govone

Moscatti VI/215 = Relazioni Segrete con l'Ungheria, Principati Danubiani e la Polonia 1861-1867.

Moscatti VI/218 = Trattato di Alleanza fra l'Italia e la Prussia (26. febr. 1866–21. ottob. 1872.)

MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest

D 161. = Abszolutizmus kori levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács, elnöki iratok, 1860.

D 185. = Abszolutizmus kori levéltár. Magyar Királyi Udvari Kancellária, elnöki iratok.

D 186. = Abszolutizmus kori levéltár. Magyar Királyi Udvari Kancellária, elnöki titkos iratok.

D 191. = Abszolutizmus kori levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács, elnöki iratok.

D 288. = Abszolutizmus kori levéltár. Gróf Forgách Antal Észak-Magyarország királyi biztosa, 1866.

P 1081. 2. cs. = Családok, testületek és intézmények levéltárai. Szabadkőműves levéltár. Szent István páholy.

R 25. 1. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Éber Nándor iratai. Éber Nándor személyi iratai és levelezése.

R 65. 1. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Helfy Ignác iratai. Helfy Ignác levelezése.

R 75. 1. cs. = 1526 utáni gyűjtemény. Irányi Dániel iratai. Irányi Dániel levelezése.

R 86. = 1526 utáni gyűjtemény. Klapka-gyűjtemény.

R 90. = 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény.

R 155. 2. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Pulszky Ferenc iratai. Pulszky Ferenc levelezése.

R 211. 1. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Türr István iratai. Iratai.

R 211. 2. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Türr István iratai. Türr Istvánhoz intézett levelek.

R 216. 1. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Vukovics Sebő iratai. Vukovics Sebő levelezése.

R 295. 8. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Klapka György iratai. A dunai (román) fejedelemségekkel kapcsolatos szerződések, tervek, levelezés.

R 295. 22. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Klapka György iratai. Klapka Györgyhez intézett levelek.

R 296. 1. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Csáky Tivadar beszédei, tanulmányok, emlékiratok, feljegyzések.

R 296. 3. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. A dalmáciai és a szerbiai akcióval kapcsolatos levelezés, feljegyzések.

R 296. 4. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. A poroszországi magyar légió szervezésével kapcsolatos megállapodás; Csáky folyamodványa a porosz királyhoz.

R 296. 5. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Irányival történt elégtétel ügy.

R 296. 7. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Katonai iratok, a poroszországi magyar és az olaszországi magyar légióval kapcsolatban.

R 296. 8. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. A Magyar Forradalmi Comité iratai.

R 296. 10. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Útlevelek Csáky Tivadar és ismeretlen személyek részére.

R 296. 11. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Komáromy György levelezése.

R 296. 13. t. = 1526 utáni gyűjtemény. Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Iratjegyzék, iktatókönyv.

OSZK KT. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung. 1259. = Vezerle Gyula: Gróf Teleki László. Ifjúkori emlékezések.

Fond 27/19. = Szilágyi Virgil és Kossuth Lajos levelezése (1866–1867).

Levelestár, Kossuth Lajos Csáky Tódorhoz = Kossuth Lajos Csáky Tódorhoz (1866)

Levelestár, Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz = Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz (1856–1870)

Levelestár, Kossuth Lajos Szilágyi Virgilhez = Kossuth Lajos Szilágyi Virgilhez (1866–1868)

Levelestár, Szilágyi Virgil Kossuth Lajoshoz = Szilágyi Virgil Kossuth Lajoshoz (1866–1868).

NYOMTATOTT FORRÁSOK:

ASBÓTH-CSALÁD, 1888. = 1849–1866. Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez. Az Asbóth-család irataiból Budapest, 1888.

BENCZE, 1867. = Bencze Mihály: A trencsényi betörés s a poroszországi légió dolgai 1866-ban. (Egy legionárius tisztnaplójából) I–VI. Hazánk s a Külföld, 1867/30., 31., 32., 33., 34., 35. (júl. 25., aug. 1., aug. 8., aug. 15., aug. 22., aug. 29.)

BERNHARDI, 1897. = Bernhardi, Theodor von: Aus dem Leben Theodor von Bernhardis. VII. Der Krieg gegen Oesterreich und seine unmittelbaren Folgen. Lipcse, 1897.

CARTEGGI RICASOLI, 1967. = Carteggi di Bettino Ricasoli. Szerk.: Camerani, Sergio–Arfè, Gaetano. Róma, 1967. (Fonti per la storia d'Italia XXII. 1866. jún. 20–júl. 31.)

CARTEGGIO CAVALLETTO, 1967. = Carteggio Cavalletto–Meneghini (1865–1866). Szerk.: Seneca, Federico. Padova, 1967.

CARTEGGIO CASTELLI, 1891. = Carteggio politico di Michelangelo Castelli. II. Szerk.: Chiala, Luigi. Torinó, 1891.

Corpus Iuris Hungarici, 1896. = Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1896.

CSÁKY, 1861. = Gr. Csáky Tivadar beszéde. Magyarország, 1861/131. (jún. 6.)

CSÁKY, 1862. = Csáky Tivadar levele a szerkesztőhöz. A Hon, 1862/3. (jan. 2.)

Fővárosi Lapok, 1894. = Gyászrovat. Fővárosi Lapok, 1894/65. (márc. 6.)

CSÁKY, 1870. = Csáky Tivadar: Das Buch der Loge. Pest, 1870.

DDI I. = Documenti diplomatici italiani I. Szerk.: Walter Maturi. Róma, 1952.

DDI II. = Documenti diplomatici italiani II. Szerk.: Walter Maturi. Róma, 1959.

DDI III. = Documenti diplomatici italiani III. Szerk.: Ruggero Moscati. Róma, 1965.

DDI IV. = Documenti diplomatici italiani IV. Szerk.: Ruggero Moscati. Róma, 1974.

DDI V. = Documenti diplomatici italiani V. Szerk.: Ruggero Moscati. Róma, 1977.

DDI VI. = Documenti diplomatici italiani VI. Szerk.: Ruggero Moscati. Róma, 1983.

DDI VII. = Documenti diplomatici italiani VII. Szerk.: Ruggero Moscati. Róma, 1983.

DFB = Deák Ferenc beszédei I–III. Szerk.: Kónyi Manó. Budapest, 1903².

FÉNYES, 1857. = Fényes Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája. Pest, 1857.

- FLORIDOR, 1895. = [Vay Sarolta grófnő] Floridor: Egy magyar nábob története. Egyetértés, 1895/68. (márc. 10.)
- GOVONE, 1929. = Govone, Uberto: Il Generale Giuseppe Govone. Frammenti di memorie. Torinó, 1929.
- Honi Vezér = Honi Vezér, gazdasági, házi 's tiszti kalendárium. 1832-1844.
- IVÁNKA, 1861.a. = Ivánka Imre: A magyar hadsereg mint szervezendőnek képzele. Pest, 1861.
- IVÁNKA, 1861.b. = Ivánka Imre: Nemzetiségi kérdés I-V. Pesti Napló, 1861/238., 240., 244., 247., 248. (okt. 16., okt. 18., okt. 23., okt. 26., okt. 27.)
- IVÁNKA, 1863. = Ivánka Imre: Olvasóinkhoz. A Hon, 1863/1. (jan. 1.)
- JELLINEK, 1863. = Jellinek Mór: Feladatunk. A Hon, 1863/1. (jan. 1.)
- JÓKAI, 1862. = Jókai Mór: Politikai nemzetiség I-II. Magyar Sajtó, 1862/26., 27. (febr. 1., febr. 2.)
- JÓKAI, é. n. = Jókai Mór: Egy nagy élet apró emlékei III. Svábhegyi idillek. Budapest, é. n.
- Jövő, 1862. = „Programm”, Jövő, 1862/1. (jan. 2.)
- KÁKAY ARANYOS, 1861. = Kákay Aranyos [Kecskeméthy Aurél]: Országgyűlési árny- és fényképek. Pest, 1861.
- KÁKAY ARANYOS, 1866. = Kákay Aranyos [Kecskeméthy Aurél]: Újabb árny- és fényképek. Pest, 1866.
- KECSKEMÉTHY, 1862.a. = Kecskeméthy Aurél: A nemzetiségek kérdése. Sürögöny, 1862/19. (jan. 24.)
- KECSKEMÉTHY, 1862.b. = Kecskeméthy Aurél: A Szerb-Vajdaság. Sürögöny, 1862/20. (jan. 25.)
- KECSKEMÉTHY, 1909. = Kecskeméthy Aurél naplója. S. a. r.: Rózsa Miklós. Budapest, 1909.
- KLI I. = Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból I. Az 1859-ki olasz háború korszaka. Budapest, 1880.
- KLI II. = Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból II. A villafrancai béke után. Budapest, 1881.
- KLI III. = Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból III. A remény és csapások kora. 1860-62. Budapest, 1882.

- CLI V. = Kossuth Iratai V. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: Helfy Ignác. Budapest, 1895.
- CLI VI. = Kossuth Iratai VI. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: Kossuth Ferenc. Budapest, 1898.
- CLI VII. = Kossuth Iratai VII. Történelmi tanulmányok. S. a. r.: Kossuth Ferenc. Budapest, 1900.
- KOSSUTH, 1866. = Kossuth Lajos: A közös ügyek hálójában. Negyvenkilencz, 2. szám. (dec.)
- KOSSUTH, 1867. = Kossuth Lajos: Egy fejezet a múlt háború történetéhez. Negyvenkilencz, 3. szám. (jan.)
- KOSSUTH, 2002. = „Nemzeti újjászületés”. Szerk.: Pajkossy Gábor. Budapest, 2002.
- KOVÁCS F., 1894. = Kovács Ferenc: Az 1843–44. évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I-VI. Budapest, 1894.
- KUN-BŐHM, 1958. = Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz. Szerk.: Kun József-Böhm Jakab. Hadtörténelmi Közlemények 1958/3-4. 225-284.
- LA MARMORA, 1879. = La Marmora, Alfonso: Un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze, 1879.
- LÓNYAY, 2004. = Lónyay Menyhért naplója 1860–1861. Szerk.: Deák Ágnes. Budapest, 2004.
- MADARÁSZ, 1883. = Madarász József: Emlékirataim 1831–1881. Budapest, 1883.
- Magyar Sajtó, 1862. = A „Magyar Sajtó” szerkesztőjéhez, Magyar Sajtó, 1862/23. (jan. 29.)
- Magyar Sajtó, 1864.a. = Az elfogadásokról, Magyar Sajtó, 1864/64. (márc. 17.)
- Magyar Sajtó, 1864.b. = Lángh Ignác emlékezete, Magyar Sajtó, 1864/75. (ápr. 1.)
- Magyar Sajtó, 1864.c. = „A hivatalos <Sürgöny>...”, Magyar Sajtó, 1864/79. (ápr. 7.)
- MEDNYÁNSZKY, 1930. = Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból. Fordítás és jegyzetek: Óvári-Avary Károly. Budapest, 1930.
- NEMZETI KÖR, 1862. = A Nemzeti Kör évkönyve 1860/61-re. Pest, 1862.
- NYULÁSZINÉ, 1999. = A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849-1866. Szerk.: Nyulásziné Straub Éva. Budapest, 1999.
- PÁLFFY, 1939. = Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. S. a. r.: Szabó T. Attila. Budapest, 1939.

- PODMANICZKY, 1888. = Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek. III. (1850-1875). Budapest, 1888.
- PULSZKY, 1958. = Pulszky Ferenc: Életem és korom. II. S. a. r.: Oltványi Ambrus. Budapest, 1958.
- RÁDAY-VAY-CSÁKY, 1861. = Gróf Ráday Gedeon, Bárá Vay Béla és Gróf Csáky Tivadar tartott beszédei. Pest, 1861.
- SEHERTHOSS, 1881. = SEHERTHOSS, ARTHUR: Egy magyar legionárius emlékirataiból. I-III. Pesti Hírlap, 1881/180., 181., 182. (júl. 2., júl. 3., júl. 4.)
- SIMONYI, 1866. = Pester Lloyd, 1866/264. (nov. 17., Abendblatt)
- Pesti Napló, 1864. = „A <Sürgöny> april 6-iki...”, Pesti Napló, 1864/79. (ápr. 7.)
- Sürgöny, 1864.a. = „Mint értesültünk...”, Sürgöny, 1864/63. (márc. 17.)
- Sürgöny, 1864.b. = „A napi sajtó terén...”, Sürgöny, 1864/78. (ápr. 6.)
- Sürgöny, 1864.c. = „A <Pesti Napló> zokon vette...”, Sürgöny, 1864/81. (ápr. 9.)
- Sürgöny, 1864.d. = „A míg a <Sürgöny> és <Napló>...”, Sürgöny, 1864/87. (ápr. 16.)
- SZALAY, 1861. = Szalay László cikke a megerendszer jelentőségéről. Pesti Napló, 1861/238. (okt. 16.)
- SZALAY, 1862. = Szalay László: A nemzetiségi kérdéshez. Magyarország, 1862/5. (jan. 8.)
- SZEMERE, 1999. = Szemere Bertalan leveleskönyve 1849–1865. Szerk.: Albert Gábor. Budapest, 1999.
- SZILÁGYI, 1862. = Szilágyi Virgil cikke a nemzetiségi kérdésről. Jövő, 1862/6. (jan. 19.)
- TANÁRKY, 1961. = Tanárky Gyula naplója (1849–1866.). Szerk.: Koltay-Kastner Jenő. Budapest, 1961.
- TELEKI L., 1961. = Teleki László válogatott munkái II. Szerk.: Kemény G. Gábor. Budapest, 1961.
- TELEKI L., 1998. = Teleki László. Szerk.: Csorba László. Budapest, 1998.
- TELEKI S., 1882. = Teleki Sándor: Almásy Pálról. Budapesti Hírlap, 1882/312. (nov. 12.)
- TELEKI S., 1958. = Teleki Sándor emlékezései. S. a. r.: Görög Lívia. Budapest, 1958.
- VAHOT-GÁNÓCZY, 1861. = Honvédek könyve. I. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból. Szerk.: Vahot Imre–Gánóczy Flóris. Pest, 1861.
- VÁRADY, 1892. = Várady Gábor: Hulló levelek. II. Máramarossziget, 1892.
- Vasárnapi Újság, 1894. = Halálozások. Vasárnapi Újság, 1894/10. (márc. 11.)

Vasárnapi Újság, 1896. = Halálozások. Vasárnapi Újság, 1896/47. (nov. 22.)

VERESS, 1878. = Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten. I-II. Budapest, 1878.

VIOLA, 1878. = [Vezerle Gyula ?] Viola: Visszaemlékezések. Korrajz az 1860–61-iki időszakról. Vác, 1878.

SZAKIRODALOM:

ABAFI, 1900. = Abafi Lajos: A szabadkőművesség története. Budapest, 1900.

BEKE, 1998. = Beke György: A Kossuth-emigráció Bukarestben. Magyar emlékirók a régi Romániában. Budapest, 1998.

BENEDEK, 2003. = Benedek Gábor: Kollektív amnézia. Honvédtiszti hivatalvállalás a Bach-korszakban. In: Mikrotörténelem – vívmányok és korlátok. Szerk.: Dobrossy István. Budapest, 2003. 394-413.

BERÉNYI, 2002. = Berényi Zsuzsanna Ágnes: Kossuth Lajos és a szabadkőművesek. Budapest, 2002.

BERZEVICZY, 1922–1936. = Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1867. I-IV. Budapest, 1922-1936.

BLAAS, 1966. = Il problema veneto e l'Europa 1859–1866. Szerk.: Blaas, Richard. Velence, 1966.

BONA, 1988. = Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.

BONA, 1998. = Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I-II. Budapest, 1998.

BONA, 2000. = Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, 2000.

BORSI-KÁLMÁN, 1984. = Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1984.

BORSI-KÁLMÁN, 1993. = Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1993.

BORSI-KÁLMÁN, 2000. = Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf és a románok 1847–1868. In: A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Kolozsvár, 2000.

BŐHM, 1964. = Bőhm Jakab: Az 1863/64. évi lengyel felkelés magyar támogatásához. Hadtörténeti Közlemények 1964/1.

- CHIALA, 1902. = Chiala, Luigi: Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze, 1902.
- CIALDEA, 1966. = Cialdea, Basileo: L'Italia nel concerto europeo 1861–1867. Torinó, 1966.
- CSORBA, 1984. = Csorba László: Újabb adatok a kiegyezés előkészítésének történetéhez. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. (Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára). Szerk.: Dénes Iván Zoltán–Gergely András–Pajkossy Gábor. Budapest, 1984.
- CSORBA, 1988. = Csorba László: Garibaldi élete és kora. Budapest, 1988.
- DEÁK Á., 2000. = Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest, 2000.
- DIÓSZEGI, 1994. = Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1994.
- FORNARO, 1995. = Fornaro Pasquale: Risorgimento italiano e questione ungherese (1849-1867). Marcello Cerruti e le intese politiche italo–magiare. Catanzaro, 1995.
- GALLAVRESI, 1922. = Gallavresi, Giuseppe: Italia e Austria (1859-1914). Milánó, 1922.
- GRASSI, 1987. = La formazione della diplomazia nazionale. Repertorio bio-bibliografico dei funzionari del Ministero degli Affari Esteri. Szerk.: Grassi, Fabio. Róma, 1987.
- GULYÁS, 1990–2002. = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I-XIX. Budapest, 1990–2002.
- GUDENUS, 1990–1998. = Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I-IV. Budapest, 1990–1998.
- HANÁK, 2001. = Hanák Péter: Deák húsvéti cikkének előzményei. In: 1867 – európai térben és időben (tanulmányok). S. a. r.: Somogyi Éva. Budapest, 2001.
- HENTALLER, 1894. = Hentaller Lajos: Kossuth és kora. Budapest, 1894.
- HERMANN, 1996. = Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 1996.
- HOF- UND STAATS-HANDBUCH, 1876.
- HORVÁTH Z., 1964. = Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861. I. Budapest, 1964.
- JÁSZAY, 1960. = Jászay Magda: Ludovico Frapolli e gli emigrati ungheresi nel Risorgimento. Rassegna Storica del Risorgimento, 1960/IV. 531-566.
- JÁSZAY, 1977. = Jászay Magda: Mazzini. Budapest, 1977.

- KATUS, 1961. = Ladislao Katus: Il Risorgimento italiano e gli ungheresi. (Annotazioni storico-illustrative alla mostra omonima). Budapest, 1961.
- KATUS, 1987. = Katus László: A magyar politikai vezetőréteg a délszláv kérdéstről 1849 és 1867 között. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén. II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből (1848–1867). Szerk.: Fried István. Budapest, 1987. 147-184.
- KIENAST, 1900. = Kienast, Andreas: Die Legion Klapka. Bécs, 1900.
- KECSKEMÉTI, 1989. = Károly Kecskeméti: La Hongrie et le reformisme liberal. Problems politiques et sociaux (1790–1848). Róma, 1989.
- KOLTAY-KASTNER, 1960. = Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.
- KOSÁRY–NÉMETH G., 1985.= A magyar sajtó története II/1. Szerk.: Kosáry Domokos–Németh G. Béla. Budapest, 1985.
- KOVÁCS E., 1967. = Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, 1967.
- KOVÁCS E., 1968. = Kovács Endre: Ausztria útja az 1967-es kiegyezéshez. Budapest, 1968.
- KOVÁCS E., 1977. = Kovács Endre: Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon. Budapest, 1977.
- KOVÁCS E., 1979. = Magyarország története 1848–1890. 1-2. Főszerk.: Kovács Endre, szerk.: Katus László. Budapest, 1979. (Magyarország története tíz kötetben)
- KOZÁRI, 2003. = Kozári Monika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, 2003.
- KÖRMÖCZI, 1992. = Körmöczi Katalin: „... A mi megmarad, fordítsa jó célokra.” Deák Ferenc hagyatéka. Budapest, 1992.
- LENGYEL, 1936. = Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.
- LUKÁCS, 1955. = Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest, 1955.
- LUKÁCS, 1984. = Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.
- LUKÁCS, 1986. = Lukács Lajos: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860-1867. Budapest, 1986.
- MÁRKY, 1917. = Márky Sándor: Horváth Mihály. Budapest, 1917.

- MEZEY, 2000. = A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Szerk.: Mezey Barna. Budapest, 2000.
- MÓRICZ, 1892. = Móricz Pál: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig 1867–1874. I. Budapest, 1892.
- NAGY I., 1857-1868. = Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai, címerük és leszármazási táblázataik. I-XIII. Pest, 1857-1868.
- PAJKOSSY, 2002. = Pajkossy Gábor: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai. Századok, 2002/4.
- PÁLMÁNY, 2002. = Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- RESS, 1984. = Ress Imre: A szerb külpolitika és a Habsburg-monarchia dualista átalakulása. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. (Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára). Szerk.: Dénes Iván Zoltán–Gergely András–Pajkossy Gábor. Budapest, 1984.
- RESS, 1988. = Ress Imre: A magyar liberálisok és a Szerb Fejedelemség az 1860-as években. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. Szerk.: Németh G. Béla. Budapest, 1988.
- RUSZOLY, 1999. = Ruszoly József: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861-1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II törvények gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján. Szeged, 1999.
- SABBATUCCI–VIDOTTO, 1994. = Storia d'Italia 1. Le premesse dell'unità dalla fine del Settecento al 1861. Szerk.: Sabbatucci, Giovanni–Viddotto, Vittorio. Bari, 1994.
- SABBATUCCI–VIDOTTO, 1995. = Storia d'Italia 2. Il nuovo Stato e la società civile 1861-1887. Szerk.: Sabbatucci, Giovanni–Viddotto, Vittorio. Bari, 1995.
- SASHEGYI, 1965. = Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965.
- SOMOGYI É., 1976. = A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez. Budapest, 1976.
- SOMOGYI ZS., 1889. = Somogyi Zsigmond: Magyarország főipánjainak albuma. Szombathely, 1889.
- SPIRA, 1989. = Spira György: Kossuth és alkotmányterve. Debrecen, 1989.
- STEIER, 1924. = Steier Lajos: Beniczky Lajos élete, működése, halála. In: Magyarország újabbkori történetének forrásai. Budapest, 1924.

- SZABAD, 1967. = Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján 1860–61. Budapest, 1967.
- SZABAD, 1976. = Szabad György: Deák Ferenc három politikai korszaka. *Magyar Tudomány*, 1976/11.
- SZABAD, 1977. = Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.
- SZABAD, 2002. = Szabad György: Kossuth irányadása. Budapest, 2002.
- SZABÓ CS., 1999. = Szabó Csilla: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása. *Századok*, 1999/3.
- SZAKÁCS, 1972. = Szakács Margit: Vidacs János politikai pályafutása. *Folia Historica I.* 1972. 95-131.
- SZIGETI, 2003. = Szigeti István: Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888). Budapest, 2003. (PhD-disszertáció)
- SZINNYEI, 1891–1914. = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Budapest, 1891–1914.
- TOMI, 2003. = Tomi, Raluca: Testimonianze inedite su antiche cospirazioni e cospiratori. L'attività di Gusztav Frigyesy nei Principati (1863-1864). In: *Quaderni della Casa Romena* 2. Szerk.: Marin, Serban-Iancu, Gabriela. Bukarest, 2003. 186-203.
- TOTH, 1973. = Toth, Adalbert: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973.
- TÓTH B., 1957. = A magyar anekdotakincs. Szerk.: Tóth Béla. Budapest, 1957.
- VARSÁNYI, 1988. = Varsányi Péter István: Szerbek és magyarok között a Tisza mentén. Csernovics Péter politikai pályája. Békéscsaba–Szeged, 1988.
- ZACHAR, 1981. = Zachar József: Az osztrák-német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom. 1861–1881. Budapest, 1981.